

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**EMVAL-İ METRUKE KAYNAKLI GÜNÜMÜZE
UZANAN HUKUKİ UYUŞMAZLIKLAR**

ZEYNEP KÜBRA POYRAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. NURAN KOYUNCU**

KONYA – 2022

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zeynep Kübra POYRAZ		
	Numarası	17812301009		
	Anabilim/Bilim Dalı	Kamu Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Nuran KOYUNCU		
Tezin Adı	Emval-i Metruke Kaynaklı Günümüze Uzanan Hukuki Uyuşmazlıklar			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Zeynep Kübra POYRAZ

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zeynep Kübra POYRAZ		
	Numarası	17812301009		
	Anabilim/Bilim Dalı	Kamu Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Nuran KOYUNCU		
Tezin Adı	Emval-i Metruke Kaynaklı Günümüze Uzanan Hukuki Uyuşmazlıklar			

Günümüzde Ermeniler, soykırım iddiaları temelinde Türkiye’den çeşitli taleplerde bulunmaktadır. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti’nde sevk ve iskan edilen, Türkiye’den kaçan, kaybolan kişilerin geride bıraktıkları mallara ilişkin olarak çıkarılan emval-i metruke mevzuatı olarak nitelenen kanunlar, Ermeniler tarafından hiçbir zaman kabul edilmemiş ve söz konusu malların kendilerine ait olduğu iddiaları sürekli gündeme getirilmiştir.

Bu çalışmada emval-i metrukeye ilişkin günümüzde aynen iade veya tazminat istemleriyle Türk mahkemelerinde açılan davalar ele alınmıştır. Çalışmada emval-i metruke mevzuatının kapsamı belirlenmiş, ulusal mahkemelerin çeşitli içtihatlarından yararlanılarak bu mallara ilişkin hukuki tahliller yapılmıştır. Emval-i metruke mevzuatı kapsamında devlete intikal eden mallarla ilgili bugün yapılan aynen iade ve tazminat istemlerinin mümkün olmadığı neticesine ulaşılmıştır. Bu kişilerin mülkiyet hakkı ihlalleri iddialarıyla Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurdukları görülmektedir. Çalışmada mülkiyet hakkı ihlali iddialarıyla yapılacak başvuruların da çeşitli sebeplerle kabulünün mümkün olmadığı görülmüştür.

Çalışmada sevk ve iskan kararının tarihi ve hukuki boyutlarıyla değerlendirilmesine yer verilerek süreç bir bütün olarak incelenmiş ve çeşitli

arşiv belgeleri, mahkeme kararları da değerlendirilerek çalışma özgün hale getirilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmanın emval-i metruke meselesine ilişkin özellikle son dönemde ortaya konmuş bilimsel çalışmalardan ve en önemlisi konuya ilişkin güncel davalardan yararlanılarak literatüre katkı sağlaması ve yine emval-i metrukeyle ilgili olarak Türkiye'nin ileride karşısına çıkması muhtemel hukuki sorunlara ışık tutması hedeflenmektedir.

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Zeynep Kübra POYRAZ		
	Student Number	17812301009		
	Department	Public Law		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Nuran KOYUNCU		
Title of the Thesis/Dissertation	Legal Disputes Originating From Abandoned Properties Extending To The Present			

Today, Armenians make various demands from Turkey based on the genocide allegations. The laws, referred to as the law of abandoned properties, which were enacted regarding the properties left behind by those who were relocation and resettled during the First World War, fled from Turkey, disappeared or permanently displaced were never accepted by the Armenians, and the claims that the properties in question belonged to them were constantly brought to the agenda.

In this study, the lawsuits filed in Turkish courts with the same refund or compensation claims regarding abandoned properties are discussed. In the study, the application scope of the law of abandoned properties were determined and legal analyzes were made regarding these properties by using various case-laws of the national courts. It has been concluded that the same refund and compensation claims made today regarding the properties transferred to the state within the scope of the law of abandoned properties are not possible. It is seen that these people applied to the Constitutional Court and the European Court of Human Rights with claims of violation of property rights. In the study, it has also been seen that the applications made with the claim of violation of property rights cannot be accepted for various reasons.

In the study, the process was examined as a whole by giving place to the relocation and resettlement decision with its historical and legal dimensions, and the study was made original by evaluating various archive documents and court decisions.

As a result, it is aimed that this study will contribute to the literature by making use of the recent scientific studies on the issue of abandoned properties and most importantly, the current lawsuits on the subject, and to shed light on the possible legal problems that Turkey may face in the future regarding the abandoned properties.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM: TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE ERMENİ SEVK VE İSKANININ HUKUKİ YÖNDEN İNCELENMESİ.... 7

I. Tarihte Türk-Ermeni İlişkileri	7
II. Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin Hukuki Statüsü	8
III. 1915 Olayları ve Ermenilerin Sevk ve İskanı	15
A. Sevk ve İskan Kararı Alınmasında Etkili Olan Sebepler	16
B. Sevk ve İskan Kararının Amacı	24
C. Osmanlı'da Sevk ve İskanın Kavramsal ve Hukuki Niteliği.....	27
IV. Sevk ve İskan Kararının Hukuka Uygunluk Bakımından İncelenmesi	31
A. Devletler Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi	31
1. II. Dünya Savaşı Öncesinde Devletlerin Sürgün Uygulamaları	35
2. Birleşmiş Milletler Sonrası Sürgün: Self-Determinasyon Hakkı	36
3. Günümüz Devletler Hukukunda Sürgün	39
B. Anayasa Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi	44

İKİNCİ BÖLÜM: ERMENİLERİN GERİDE BIRAKTIKLARI MALLAR: EMVAL-İ METRUKÉ

I. Emval-i Metruke Kavramı	50
II. Emval-i Metruke Mevzuatı ve Uygulamaları	52
A. Osmanlı Devleti Döneminde Çıkarılan Emval-i Metrukeye İlişkin Hukuki Düzenlemeler ve Uygulamalar	53
1. 30 Mayıs 1915 Tarihli Meclis-i Vükela Kararı	53
2. 10 Haziran 1915 Tarihli Talimatname: Emval-i Metruke Komisyonlarının Kurulması	57
3. 26 Eylül 1915 Tarihli Tasfiye Kanunu	65
4. 8 Kasım 1915 Tarihli Nizamname: Tasfiye Komisyonlarının Kuruluşu, Görev ve Yetkileri	72
5. 18 Aralık 1918 Tarihli Talimatname: Geri Dönüşlerin Başlaması	77
6. 8 Ocak 1920 Tarihli Reddi Emval Kararnamesi	79
B. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Çıkarılan Emval-i Metrukeye İlişkin Hukuki Düzenlemeler	81
1. 20 Nisan 1922 Tarihli ve 224 Sayılı Kanun	81

2.	15 Nisan 1923 Tarihli ve 333 Sayılı Kanun	82
3.	24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan Antlaşması	84
4.	28 Mayıs 1928 Tarihli ve 1331 Sayılı Kanun	88
III.	Emval-i Metruke Mevzuatının Kapsam ve Uygulama Alanı	90
A.	Zaman Bakımından Uygulanması	90
B.	Kişi Bakımından Uygulanması	91
C.	Taşınmazın Devlete İntikali Bakımından Uygulanması.....	96
D.	Taşınmazların Niteliği Bakımından Uygulanması	98
1.	Osmanlı Arazi Hukuku.....	99
a.	Mülk Arazi.....	101
b.	Miri Arazi	103
c.	Vakıf Arazi	107
2.	Geride Kalan Taşınmazlar Açısından Sonuç.....	112
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: EMVAL-İ METRUKÉ KAYNAKLI HUKUKİ UYUŞMAZLIKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....		
I.	Emval-i Metruke Mevzuatının Anayasaya Aykırılığı İddialarının Değerlendirilmesi.....	117
II.	Aynen İade Taleplerinin Değerlendirilmesi	121
A.	Genel Olarak.....	121
B.	Taşınmazın İadesine Engel Olan Emval-i Metruke Mevzuatı Hükümleri	125
C.	Taşınmazın İadesine Engel Olan Diğer Düzenlemeler.....	127
III.	Tazminat Taleplerinin Değerlendirilmesi.....	134
IV.	Anayasa Mahkemesinde Bireysel Başvuruların Değerlendirilmesi ..	139
A.	Agavni Mari Hazaryan ve Diğerleri Başvurusu	141
1.	Mülkiyet Hakkının İhlal Edildiğine İlişkin İddianın Değerlendirilmesi	142
2.	Adil Yargılanma Hakkının İhlal Edildiğine İlişkin İddianın Değerlendirilmesi	148
B.	Kilikya Ermeni Katolikosluğu Başvurusu.....	151
1.	Hak Arama Özgürlüğünün İhlal Edildiğine İlişkin İddianın Değerlendirilmesi	152
2.	Mülkiyet Hakkının İhlal Edildiğine İlişkin İddianın Değerlendirilmesi	153
V.	Emval-i Metrukeye İlişkin Mülkiyet İddialarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde Değerlendirilmesi	159
SONUÇ		
KAYNAKÇA.....		
		169
		180

KISALTMALAR

AİHK	: Avrupa İnsan Hakları Komisyonu
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BM	: Birleşmiş Milletler
B.N.	: Başvuru Numarası
BEO	: Bab-1 Ali Evrak Odası
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
C.DH.	: Cevdet Dahiliye
Çev.	: Çeviren
D.	: Devre
DH. EUM.	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye
DH. HMŞ.	: Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği
DH. KMS.	: Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH. ŞFR.	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
E.	: Esas
Ed.	: Editör
eMK	: Eski Medeni Kanun
E.T.	: Erişim Tarihi
HGK	: Hukuk Genel Kurulu
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi
İBK	: İçtihadı Birleştirme Kurulu
İçt.	: İçtima
İn.	: İnikad
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
K.	: Karar
K.T.	: Karar Tarihi
m.	: madde
No.	: Numara

OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
P1-1	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesi
s.	: sayfa
S.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
Şb.	: Şube
T.	: Tarih
TAAD	: Türkiye Adalet Akademisi Dergisi
TBK	: Türk Borçlar Kanunu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TMK	: Türk Medeni Kanunu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı

ÖNSÖZ

Çalışmam süresince desteklerini esirgemeyen sayın hocam Prof. Dr. Nuran Koyuncu'ya ve tezin geliştirilmesine katkı sunan sayın Doç. Dr. Ahmet Kılınç'a teşekkürü bir borç bilirim.

Eğitim hayatım boyunca her koşulda yanımda olan sevgili aileme sonsuz teşekkür ederim.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, yüzyıllar boyunca çok geniş topraklarda hakimiyet sağlamış ve bunun neticesinde de Ermeniler, Rumlar, Süryaniler ve Yahudiler gibi birçok farklı etnik köken, din ve mezhepten oluşan bir Osmanlı tebaası ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin de içinde bulunduğu gayrimüslim tebaanın hukuki statüsü klasik dönemde İslam hukuku kurallarına göre belirlenmiş ve bu kişiler "zimmi" kavramıyla tanımlanmıştır. Zimmilerin idaresini sağlamak için millet sistemi geliştirilmiş ve bu sistem içerisinde farklı milletlere kendi din, dil ve kültürlerini muhafaza edebilme imkanı tanınmıştır. Klasik dönemde Müslümanlarla aynı statüde sayılmamalarına rağmen gayrimüslimlerin can ve mal güvenlikleri korunmuş ve kendilerine oldukça geniş bir din ve vicdan özgürlüğü tanınmıştır. Gayrimüslim tebaanın hukuki işlem yapma yetkileri ve mülkiyet hakları da Osmanlı'da klasik dönemden son döneme kadar güvence altına alınmış ve dolayısıyla gayrimüslimler taşınır ve taşınmaz mallara sahip olabilmişlerdir. Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla gayrimüslim ve Müslüman tebaa arasındaki statü farkı giderek ortadan kaldırılmış, nihayetinde Tabiiyet-i Osmanlı Kanunnamesi'yle birlikte Osmanlı tebaası klasik dönemdeki tanımından ayrılarak, etnik kimlik ya da dini aidiyet fark etmeksizin yeni bir Osmanlı yurttaşlığı kavramı oluşturulmuştur.

Yüzyıllar boyunca Osmanlı topraklarında Türklerle bir arada, huzur ve güven içinde yaşayan Ermeniler, özellikle Islahat Fermanı'yla girilen süreçte gayrimüslimlere tanınan siyasi haklardan da yararlanarak önemli devlet kademelerinde görev almışlar ve bu görevlerde gösterdikleri özverili çalışma ve devlete bağlılıkları nedeniyle "millet-i sadıka" şeklinde tanımlanmışlardır.¹ Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkilerin bozulmaya başlamasında 1789 Fransız İhtilaliyle yayılan milliyetçilik akımları ve 19. yüzyıl başlarında özellikle Rusya'nın Ermenileri kışkırtma girişimleri etkili olmuştur. Gerek tüm dünyayı etkileyen milliyetçilik hareketlerinin gerekse emperyalist güçler ve kiliselerin kendi çıkarları doğrultusunda

¹ Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, Babıali Kültür Yayıncılık, 2019, s. 16; Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", **Yeni Türkiye (Ermeni Sorunu Özel Sayısı II)**, S. 38, 2001, s. 634.

yaptığı propagandaların etkisiyle Osmanlı Devleti'nde de milliyetçi ihtilaller, isyanlar, terör olayları ve kendi devletini kurma hayalleri baş göstermeye başlamıştır.²

I. Dünya Savaşı sırasında kurtuluş mücadelesi veren Osmanlı Devleti, kendi topraklarında ortaya çıkan iç isyanların, karışıklıkların bastırılması ve düşman devletlerle iş birliği yapanlara karşı tedbir almak amacıyla bir dizi hukuki düzenlemeler yapmıştır. Bu doğrultuda isyan çıkaran ve düşmanla iş birliği yapan kişiler hakkında alınan sevk ve iskan kararı ve bu kararın devamında sevk edilen kişilerin geride bıraktıkları mallara yönelik gerçekleştirilen tasfiye uygulamaları günümüzde çeşitli yönleriyle araştırmalara konu olmuştur. 1915 yılında gerçekleştirilen sevk ve iskan uygulamaları bugüne kadar özellikle Ermeni milliyetçileri tarafından soykırım iddiaları temelinde tarihi, siyasi, sosyolojik ve hukuki yönleriyle gündemde tutulmaya çalışılmıştır. Ermeni çevrelerinin 1915 yılından bu yana söz konusu iddialarını kanıtlama çabaları uluslararası kamuoyu oluşturma ve siyasi mecrada güncelliğini koruma neticeleri dışında Türkiye'ye karşı kesin bir başarıya ulaşamamıştır. Özellikle sevk ve iskan esnasında yaşanmış olan can kayıplarının soykırım sayılamayacağına dair Uluslararası Adalet Divanının 3 Şubat 2015 tarihli kararı da Ermenilerin ısrarla ileri sürdükleri soykırım iddialarının sonuç vermeyeceğini ortaya koymuştur.³

Günümüzde Ermenilerin soykırım iddiaları temelindeki taleplerinden biri de I. Dünya Savaşı döneminde Osmanlı Devleti'nde sevk ve iskan edilen, Türkiye'den kaçan, kaybolan mirasçılarının geride bıraktıkları malların diğer bir deyişle emval-i metrukenin iade ve tazmin edilmesine yöneliktir. Bu amaçla söz konusu kişilerin bugün emval-i metruke konusundaki mülkiyet iddialarını gerek ulusal gerek uluslararası mahkemelerde ileri sürdükleri görülmektedir. Özellikle 1915 olaylarının yüzüncü yılında konuyla ilgili çalışmaların emval-i metruke boyutuyla yoğun bir şekilde tartışılmaya başlaması ve bu konuda son dönemde Türkiye aleyhine hem

² Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 11 vd.

³ İlyas Doğan, **Uluslararası Hukuk Boyutuyla 1915 Olayları**, Ed. İlyas Doğan, Astana Yayınları, Ankara, 2016, s. 24.

Anayasa Mahkemesi hem de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılan başvurular konuya ilişkin bilimsel araştırma ve çalışmalara olan ihtiyacı ortaya koymuştur.

Özellikle Türk mahkemelerinde emval-i metrukenin iade ve tazmin edilmesi istemleriyle açılmış veya ileride açılması muhtemel davalarda hakimlerin konuyu değişik açılardan inceleyerek karar vermeleri gerekmektedir. Örneğin dava konusu taşınmazların I. Dünya Savaşı döneminde sevk ve iskan edilen, kaçan, kaybolan veya yerinden ayrılan kişilerle mi ilgili olduğu, yoksa emval-i metruke mevzuatı kapsamında bulunmayan mallarından mı olduğu, bu kapsamında ise emval-i metrukenin iadesine engel oluşturan kanuni düzenlemelerin bulunup bulunmadığının araştırılması bunlardan bazılarıdır. Tüm bu araştırma ve incelemeler Osmanlı hukuku, Osmanlı arazi rejimi ve emval-i metruke mevzuatı konularında yeterli tarihi ve hukuki bilgiye sahip olmayı gerektirmektedir.

Tezimizin ilk bölümünde öncelikle tarihte Türk-Ermeni ilişkileri ve 1915 olaylarına giden süreç tarihsel olarak özetlenecektir. Daha sonrasında sevk ve iskan kararının alınmasına sebep olan etkenler ve söz konusu uygulamaların amacı, arşiv belgeleri ve çeşitli araştırmacıların kaynaklarından yararlanılarak ortaya konmaya çalışılacaktır. Son olarak “her hukuki olay meydana geldiği dönemde egemen olan hukuk anlayışına göre değerlendirilmelidir”⁴ ilkesine paralel olarak sevk ve iskan kararı ve uygulamalarının dönemin devletler hukuku ve yine dönemin anayasası olan Kanun-i Esasi açısından hukuka uygunluk değerlendirmesi yapılacaktır.

Tezimizin ikinci bölümde ise ilk olarak tezimizin başlığında da yer verilen sözlük anlamı “terk edilmiş mallar” olan “emval-i metruke” kavramının Türk hukuk terminolojisindeki anlamı açıklanacaktır.

İkinci bölümün devamında günümüzde emval-i metrukeye ilişkin aynen iade ve tazminat istemlerinin hukuki dayanağının belirlenmesinde ve iç hukuktaki yargı süreci açısından bu iddia ve taleplerin kabul edilip edilmemesinin incelenmesinde

⁴ İlyas Doğan, “Kurtuluş Savaşı Sonrası Düşmanla İşbirliği Yaptığı İçin Türkiye’den Ayrılmak Zorunda Kalan Ermenilerin Mülkiyet Haklarının Günümüzdeki Durumu Hakkında Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Hukuk Boyutuyla 1915 Olayları**, Ed. İlyas Doğan, Astana Yayınları, Ankara, 2016, s. 144.

ilgili mevzuatın araştırılması gündeme geleceğinden emval-i metruke mevzuatının kişi, zaman, taşınmazın devlete intikali ve taşınmazın hukuki niteliği bakımından kapsam ve uygulama alanının tespitine yer verilecektir. İlk olarak 1915 yılında kabul edilen kanunla yalnızca sevk edilen kişilerden kalan mallar emval-i metruke olarak kabul edilmiş, ardından 1923 yılında kabul edilen kanunla her ne suretle olursa olsun kaçan, kaybolan ve yerinden ayrılan kişilerin geride bıraktığı mallar da emval-i metruke kapsamına dahil edilmiştir. Emval-i metruke mevzuatı kapsamındaki kişiler, öğretilerde ve çeşitli mahkeme kararlarında kaçak ve kayıp (fırası ve mütegayyip) kişiler şeklinde adlandırılmış ve bu kişilerin malları emval-i metruke olarak kabul edilerek tasfiyeye tabi tutulmuştur. Kurallara uygun olarak ülkeden ayrılanlarla 6 Ağustos 1924 tarihinde Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinin ardından yurt dışına çıkanların mallarıysa bu kapsamda değerlendirilmemiştir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte bu mallar hakkında yeni hukuki düzenlemeler yapılmıştır. 1928 yılında çıkarılan kanunla emval-i metruke niteliğindeki taşınmazların kanun gereği kendiliğinden hazineye intikal ettiği kabul edilmiş, aynı yıl çıkarılan ikinci bir kanunla bu tarihe kadar Hazinece emanette tutulan taşınmazların bedelleriyse bu tarih itibarıyla bütçeye aktarılmıştır.

Emval-i metruke mülkiyetinin anılan mevzuat hükümleri uyarınca devlete intikalinin üzerinden yıllar geçmesine rağmen ifade edildiği gibi söz konusu mallara yönelik mülkiyet iddiaları güncelliğini korumakta ve bu doğrultuda anılan kişilerin mirasçılarının gerek ulusal gerekse uluslararası mahkemelerde bu iddia ve taleplerini ileri sürdükleri görülmektedir. Bu doğrultuda tezimizin üçüncü bölümünün konusunu emval-i metrukeyle ilgili yargı organları önüne gelmiş veya ileride gelmesi muhtemel hukuki sorunlar oluşturacaktır. Üçüncü bölümde emval-i metruke mevzuatının Anayasa'ya aykırılığı iddiasıyla yapılmış somut norm denetiminin, emval-i metrukeye dair yapılan el koyma işlemlerinin idari yargıda açılan iptal davalarının, aynen iade ve tazminat talebiyle adli yargıda açılan davaların ve son olarak mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddialarıyla Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde açılmış veya açılması muhtemel davaların hukuki değerlendirmelerine yer verilecektir.

Tezimizde esas olarak I. Dünya Savaşı sırasında sevk ve iskan edilen, kaçan, kaybolan ve yerinden ayrılan kişilerin geride bırakmış oldukları mallara ilişkin yapılan hukuki düzenlemelere ve bu kapsamda ileri sürülen mülkiyet iddialarına yönelik ulusal ve uluslararası yargı mercilerinin yaptığı ve yapacağı değerlendirmelere yer verilecektir. Nitekim tezimizin konusu anılan kişilerin veya mirasçılarının emval-i metrukeye ilişkin mülkiyet iddialarıyla sınırlı olarak belirlenmiştir. Bu sebeple Ermenilerin 1915 olayları ve sevk uygulamaları bağlamında ileri sürdükleri soykırım iddialarına yönelik tartışmalara tez kapsamında değinilmeyeceğini ifade etmek gerekir.

Tezimizde sevk ve iskan kararının tarihi ve hukuki boyutlarıyla değerlendirilmesine yer verilerek sürecin bir bütün olarak incelenmesi ve bu yönüyle de tezimizin özgün hale getirilmesi hedeflenmiştir. Emval-i metruke meselesine ilişkin ortaya konmuş bilimsel çalışmalara ve en önemlisi konuya ilişkin güncel davalara yer verilecektir.

Söz konusu çalışmalardan en önemlilerinden biri tezimizin temelini oluşturan emval-i metruke mevzuatının orijinal metninin, latin harflerine dönüştürülmüş ve günümüz Türkçesine çevirilerinin yer aldığı Salahaddin KARDEŞ'in "Tehcir ve Emval-i Metruke Mevzuatı" eseridir. Emval-i metrukeye dair çıkarılan kanunlar, talimatnameler, meclis kararları gibi birçok düzenlemeye anılan kaynaktan ulaşılmıştır.

Emval-i metrukeyle ilgili uygulamalara ve 1915 ve sonrası döneme ait hükümet kararlarının ve yazışmalarının bulunduğu birçok arşiv belgesine atıf yapılan Firdes TEMİZGÜNEY'in "Emval-i Metruke Meselesi" ve Hasan GÜNER'in "Ermenilerin Emval-i Metrukesi" adlı çalışmaları da tezimizde yol gösterici olmuştur.

Emval-i metruke meselesine ilişkin olarak hukuki değerlendirmeler tez çalışmamızın esas unsurlarını oluşturmaktadır. Bu bakımdan Yargıtay, Danıştay, Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin konuyla ilgili verdiği birçok karara da çalışmada yer verilmiştir.

Son olarak emval-i metrukeyle ilgili kapsamlı hukuki tahlillerin yapıldığı Ömer BAĞCI'nın "Emval-i Metruke Mevzuatı Çerçevesinde Taşınmazların Hukuki Durumu ve Tasfiyesi" adlı çalışması, emval-i metrukeyle ilgili olarak ileride karşılaşılabilecek muhtemel hukuki sorunlara ilişkin çözüm önerilerinin ve Türkiye'de konu ile ilgili güncel davaların hukuki değerlendirmelerin yer aldığı Gül AKYILMAZ'a ait "Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emval-i Metruke)" adlı AVİM raporu, Hande Seher DEMİR'in "Ermeni Meselesinin Hukuki Boyutu" adlı çalışması, İlyas DOĞAN editörlüğünde basılmış "Uluslararası Hukuk Boyutuyla 1915 Olayları" adlı eser içeriğinde yer alan Veysel BAŞPINAR, Cavid ABDULLAHZADE ve İlyas DOĞAN gibi akademisyen araştırmacıların konuyla ilgili çalışmaları tezimiz kapsamında yararlanılan en önemli kaynaklardandır.

BİRİNCİ BÖLÜM: TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE ERMENİ SEVK VE İSKANININ HUKUKİ YÖNDEN İNCELENMESİ

Bu bölümde tarihte Türk-Ermeni ilişkileri ve 1915 yılında alınan sevk ve iskan kararına giden süreç ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği sevk ve iskan uygulamasının dönemin devletler hukuku ve yine dönemin anayasası olan Kanun-i Esasi açısından hukuka uygunluk değerlendirmesi yapılmıştır.

I. Tarihte Türk-Ermeni İlişkileri

11. yüzyılda Selçuklu Türklerinin Doğu Anadolu'ya gerçekleştirdiği seferler ve devamında bölge hakimiyetini ele geçirmeleriyle başlayan Türk-Ermeni ilişkileri⁵ tarih boyunca inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir.

Henüz Selçuklu akınları başlamadan önce Doğu Anadolu'da egemen olan Bizans İmparatorluğu, bölgede bulunan Ermeni prensliklerini ilhak etmiş, bölge halkının büyük bir kısmını Orta Anadolu'ya göçe zorlamıştır. Bizans'ın bölgedeki baskısı ve izlediği Ortodokslaşırma ve tehcir politikası, Ermeni ve Süryanileri Ortodoks Rumlara karşı kin ve nefretle doldurmuştur. Bu durum Anadolu'daki Türk fetihlerini de kolaylaştırmıştır.⁶ Zira bölge halkının bu fetihleri “Bizans için bir cezalandırma”, Selçukluları ise bir “kurtarıcı” olarak gördükleri çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir.⁷

⁵ Halaçoğlu, 2019, s. 13; Türk-Ermeni ilişkilerin daha önce başladığına dair tarihi kayıtlar olmasına rağmen söz konusu ilişkilerin süreklilik arz etmediği, tarafların bir arada yaşama sürecinin Selçuklularla başladığı söylenebilir. Selçuklu Türkleri ve Ermeniler arasındaki ilişkilere dair ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ersan, “Türkler ile Ermenilerin İlk İlişkileri Ne Zaman Başladı?”, **1915'e Hapsedilen Tarih: Ermeni Meselesi**, Ed. Feridun Ata, Kombassan Vakfı, Konya, 2016, s. 1-18.

⁶ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 10. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010, s. 49; Ali Sevim, **Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni ilişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 13-14; Refet Yinanç, “Selçuklular ve Osmanlıların İlk Dönemlerinde Ermeniler”, **Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu**, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, İzmir, 1983, s. 69.

⁷ Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003, s. 217 ve 367; Sadi Koçaş, **Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, 4. Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 67; Claude Chen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, Çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul, 1984, s. 203.

Bizans'ın baskısından kurtularak Selçuklu idaresinde yaşamaya başlayan Ermeniler, bu süreçte Türk devlet anlayışını yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Bu yeni dönemle birlikte Ermeniler, Selçukluların idaresi altında güven içinde yaşamış, kendilerine tanınan hak ve hürriyetlerden yararlanmış ve sosyal yaşamda var olmuşlardır.⁸ Asırlardan beri dini baskılara maruz kalan Ermenilere din değiştirmeleri konusunda baskı yapılmamıştır. Ermeni kaynakları da dahil olmak üzere çeşitli metinlerde Selçuklu hükümdarlarının merhametli ve adil yönetiminden övgüyle bahsedilmiştir.⁹

II. Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin Hukuki Statüsü

Osmanlı döneminde Ermenilerle olan ilişkilerin esas olarak başlangıcı İstanbul'un fethi olarak kabul edilebilir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinin ardından Ermenilerin dini lideri Ovakim'i (Joachim) İstanbul'a getirterek Ermeni Patrikhanesi'ni kurmuştur.¹⁰

Fatih döneminde Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Kudüs, Van (Akdamar), Erivan (Eçmiyazin) ve Adana-Sis (Kilikya) gibi bölgelerde kendi dini otoritelerine sahip oldukları bilinmektedir.¹¹ Ancak bu dönemde sayılan bölgelerin hiçbiri Osmanlı egemenliğinde değildi. Dolayısıyla Fatih'in İstanbul'da tayin ettiği Ermeni Patrikliğinin statüsü de öğretide tartışmalı bir konu olmuştur.

Öğretide kimi yazarlar tarafından Fatih'in İstanbul'daki Ermeni dini merkezini başlangıçta bir episkoposluk merkezi, yani sadece İstanbul ve çevresinin, dini otoritesi olarak tesis ettiği ve 17. yüzyıldan itibaren bu kurumun patriklik

⁸ Mehmet Ersan, **Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 269-270; Mehmet Şeker, **Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması**, 7. Baskı, DİB Yayınları, Ankara, 2011, s. 108-109 ve 161; Koçaş, s. 67.

⁹ **Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 146, 171, 178; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, 12. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010, s. 320-322; Ersan, 2016, s. 4.

¹⁰ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 149; Eremya Çelebi Kömürciyan İstanbul tarihi: XVII. Asırda İstanbul, Çev. Hrand D. Andreasyan, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 73.

¹¹ Ahmet Kılınç, "17'nci Yüzyıl Kadı Sicillerine Göre Patrikler Bağlamında Ermenilerin Hukuki Statüsü", **Yargıtay Dergisi**, C. 45, S. 1, 2019, s. 191.

statüsüne yükseltildiği ifade edilmektedir.¹² Kenanoğlu, İstanbul Ermeni Patrikliğinin yetki alanının kuruluşundan itibaren sadece İstanbul ve çevresi ile sınırlı olmayıp çok daha geniş olduğunu belirtmektedir.¹³ Ortaylı ise Fatih'in fetih sonrası kurduğu İstanbul Patrikliğini Ermeni milletinin başı olarak tanıdığı belirtmektedir.¹⁴

Bu tartışmalar bir yana bırakılacak olursa buradaki en önemli nokta Fatih'in kendi egemenliği altında bulunan Ermenileri muhatap alınacak bir grup olarak görmüş, statüsü tartışmalı da olsa Ermeniler için yetki ve sorumlulukları olan ruhani bir lider atamış, Ermenilerin dini bir topluluk kurmalarına müsaade etmiş ve hatta bunu desteklemiş olmasıdır.¹⁵

Farklı etnik köken ve dine sahip toplumların bir arada yaşadığı Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin de içinde bulunduğu gayrimüslim tebaanın hukuki statüsü İslam hukukuna göre belirlenmiştir. Osmanlı topraklarında daimi yaşama hakkına sahip olan ehl-i kitap gayrimüslimlere zimmi adı verilirdi.¹⁶ İslam hukukuna göre gayrimüslimler zimmi statüsünü elde edebilmek için devletle süresiz bir zimmet anlaşması yapardı. Bu anlaşmayla devlet, topraklarında yaşama hakkı tanıdığı gayrimüslimlere can, mal ve namuslarını koruma sözü verir ve din ve vicdan hürriyetlerini güvence altına alır; bu koruma karşılığında gayrimüslimler de bazı vergileri (haraç ve cizye) ödeme ve istisnalar hariç İslam hukuku kurallarına uyma yükümlülüğü altına girerlerdi.¹⁷

¹² Ramazan Erhan Güllü, "İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Kuruluşu ve Statüsü", Web: <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/istanbul-ermeni-patrikhanesinin-kurulusu-ve-statusu/> (E.T. 06.05.2021); Kevork B. Bardakjian, "The Rise of Armenian Patriarchate of Constantinople", **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, Ed. Braude/Lewis, C. I, New York, 1982, s. 89-90'dan aktaran Macit Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 60-70; Kılınç, s. 193.

¹³ Kenanoğlu, s. 60-70.

¹⁴ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C. 4, İstanbul, 1985, s. 999-1000.

¹⁵ Kılınç, s. 193; Feridun Emecen, "Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Mutabakatı", **Çeşitli Yönlerden Türk-Ermeni İlişkileri**, Ed. Şafak Ural, Kazım Yetiş, Feridun Emecen, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2006, s. 28.

¹⁶ Gülnihal Bozkurt, "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 1-4, Ankara, 1987, s. 117.

¹⁷ Halil Cin ve Gül Akyılmaz, **Türk Hukuk Tarihi**, 4. Baskı, Sayram Yayınları, Konya, 2010, s. 197-198; Alper Işık, **Türkiye'de Ulus-Devlet ve Gayrimüslimler**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 38-39.

Osmanlı Devleti, tebaasında bulunan birbirinden farklı etnik köken, din ve mezhebe tabi olan kişileri idare edebilmek için “millet sistemi”ni geliştirmiştir. Millet sisteminde gayrimüslim tebaa etnik köken veya cinsiyet farkına bakılmaksızın din ve mezhep kriteri esas alınarak sınıflandırılmıştır. Bu yüzden Osmanlı tebaası Türk, Bulgar, Arap, Rum değil; Müslüman, Katolik, Ortodoks ve Yahudi şeklinde adlandırılarak, bu dini toplulukların her biri “millet” olarak adlandırılmıştır.¹⁸

Millet sisteminin geçmişinin Fatih’e kadar uzandığı ifade edilmektedir. Buna göre gayrimüslimlerin, dini birer topluluk olarak devlet kurumu içinde özerk bir statüye kavuşması¹⁹ ve millet sisteminin temelinin atılması Fatih döneminde gerçekleşmiştir.²⁰

Millet sisteminde her milletin başına bir tane ruhani lider atanırdı.²¹ Cemaatini temsil ve idare etmek üzere atanan ruhani liderlerin kendi topluluğunun mallarını yönetme, ayin ve dinlerine dair işleri yürütme, milletinden belli bir miktarda vergi toplama yetkileri bulunuyordu.²² Bunun yanında bu kişiler ölüm, doğum gibi nüfus kayıtlarını tutarlardı.²³

¹⁸ Gülnihal Bozkurt, “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 44, S. 1, Ankara, 1995, s. 50; François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, Çev. Ali Berktaş, YKY, İstanbul, 2006, s. 2; Son dönemlerde giderek kabul görmeye başlayan bir diğer görüşe göre Osmanlı yönetimi gayrimüslim tebaasını “ruhani iltizam sistemi” adı altında idare etmiştir. Ruhani iltizam sistemiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek**.

¹⁹ 1453 yılında İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet, Rum, Yahudi ve Ermeni milletlerine yani İmparatorluğun dini olarak tanınmış topluluklarına, sırasıyla o dönem hüküm süren Yunan Ortodoks Kilisesinin Patriği Genadios Scholarios, baş haham Moses Capsali ve Ermeni Kilisesinin Piskoposu Joachim vasıtalarıyla geniş özerklik bahşetmiştir. Benjamin Braude, “Millet Sisteminin İlginç Tarihi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014, s. 245.

²⁰ Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 10; Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1990, s. 26.

²¹ Kılınç, s. 188; Gül Akyılmaz, “Tanzimat’tan Önce ve Sonra Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü”, **Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı II**, S. 38, 2001, s. 675.

²² Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. I, İstanbul, 1982, s. 214; M. Cemil Özgül, “Osmanlı Devleti’nde Ermeniler”, **Yeni Türkiye (Ermeni Sorunu Özel Sayısı I)**, S. 37, 2001, s. 54; Bozkurt, 1989, s. 30.

²³ Bozkurt, 1989, s. 31.

Millet sistemiyle cemaatler kendi dini ve iç işlerini düzenlemede serbest bırakılmıştır.²⁴ Her millete kendi mezhebine göre dini ibadet ve ayinlerini yapabileceği konusunda tam bir özgürlük tanınmış, mabetler korunmuş ve dokunulmaz kabul edilmiş, bu yerlerin idaresi ruhani liderlere bırakılmıştır.²⁵

Her millete belli bir yargı özerkliği tanınarak evlenme, boşanma, miras gibi konularda kendi hukuk kurallarını uygulama imkanı tanınmış, özel hukuka ilişkin alanlarda hüküm verme yetkisi “cemaat mahkemelerine” bırakılmıştır. Ancak bu durum mutlak bir zorunluluk olarak görülmemiş, zimmilere diledikleri takdirde şer’iyye mahkemelerine başvurma hakkı da verilmiştir.²⁶ Gerçekten de zaman zaman aralarında Ermenilerin de olduğu gayrimüslimlerin evlenme ve boşanma konusunda cemaat mahkemeleri yerine şer’iyye mahkemelerine başvurduğu olmuştur.²⁷ Taraflardan birinin Müslüman olması durumunda ise davaya mutlaka şer’iyye mahkemelerinde bakılarak İslam hukuku kuralları uygulanmıştır.²⁸ Yargı alanında gayrimüslim tebaaya yönelik birtakım kısıtlamalar da olmuştur. Bu kısıtlamaların en önemlilerinden biri şahitlik konusudur. Zimmiler kendi davalarının görüldüğü cemaat mahkemelerinde şahitlik yapabilişlerdir ancak 19. yüzyıl ortalarına kadar taraflardan birinin Müslüman olduğu davalarda şahitlikleri kabul edilmemiştir. Sonrasında çok istisnai bazı hallerde gayrimüslimlerin Müslümanlarla ilgili konularda yapacakları şahitlikler kabul edilmiştir.²⁹

Borçlar ve ticaret hukuku açısından ise gayrimüslim tebaa esas olarak İslam hukuku kurallarına tabi olup, Müslümanlarla aynı haklara sahip olmuşlardır. Dini kimliğine bakılmaksızın tam eda ehliyetine sahip herkesin her türlü hukuki işlem yapma yetkisi vardır. Bu anlamda zimmiler ve dolayısıyla Ermeniler mülkiyet hakkına sahiplerdi, mülk malları üzerinde diledikleri gibi tasarrufta bulunabilirlerdi ve zimmet anlaşması çerçevesinde tüm malları devletin koruması altındaydı. Ayrıca

²⁴ Cevdet Küçük, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, **Yeni Türkiye (Ermeni Sorunu Özel Sayısı II)**, S. 38, 2001, s. 694.

²⁵ Eryılmaz, 1990, s. 39.

²⁶ Cin ve Akyılmaz, s. 203-205; Bozkurt, 1989, s. 14-18.

²⁷ Akyılmaz, 2001, s. 675, dipnot 33.

²⁸ Cin ve Akyılmaz, s. 207.

²⁹ Akyılmaz, 2001, s. 677; Adıyeke, s. 431.

zimmiler kendi aralarında, Müslümanlara yasak olan şarap, domuz eti gibi malları alıp satma konusunda serbest bırakılmışlardı.³⁰

Mülkiyet hakkının bir uzantısı olarak miras hukukunda aynı dinden olan zimmiler birbirlerine mirasçı olabilmişler, kendi aralarındaki miras meselelerini tabi oldukları dinin kurallarına göre cemaat liderleri aracılığıyla çözümleyebilmişlerdir. Hatta kimi zaman devletten yardım istemiş ve şer'î mahkemelerine başvurmuşlardır. Ancak İslam miras hukukunda din farklılığı bir miras engeli olarak kabul edildiğinden dolayı gayrimüslimlerle Müslümanlar birbirine mirasçı olamamaktaydı.³¹ Dolayısıyla örneğin Ermeni bir kadın ve Müslüman bir erkek arasında evlilikten doğan mirasçılık ilişkisi kurulamamaktaydı.

Şahsi hukukun bir konusunu oluşturan ikamet ve seyahat özgürlüğü ise gayrimüslim tebaaya bazı küçük istisnalar dışında tam olarak tanınmıştır. Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen Medine ve Mekke gibi şehirlere ve mescit, cami ve türbe gibi yerlere gayrimüslimlerin girişleri yasaklanmıştır. İkamet özgürlüğü konusundaki kısıtlama ise yine sayılan şehir ve mekanlar³² için geçerli olmuş, bunun dışında ikamet için herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir.³³

Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler, İslam özel hukuk hükümlerinin kendilerine uygulanmaması ilkesinin aksine, İslam ceza hukukunun süjesi sayılmışlardır. Zimmilere küçük istisnalar dışında kendi dini kuralları değil, İslam ceza hukuku hükümleri uygulanmıştır.³⁴ Ayrıca iç işlerinde tamamen serbest bırakılan ruhani liderlere, kendi milleti içinde dini nitelikte suç işleyen zimmileri belli ölçüde cezalandırma yetkisi verilmiştir. Bu yetkinin sınırları net bir şekilde belirtilmemişse de millet liderlerinin ölüm cezası verme yetkilerinin olmadığı kesindir.³⁵

³⁰ Cin ve Akyılmaz, s. 207; Bozkurt, 1989, s. 16.

³¹ Akyılmaz, 2001, s. 675-676; Küçük, 2001, s. 693.

³² BOA. C.DH., No: 330-16499, T: 23.05.1190: Edirne'de bulunan bir mescit yakınında oturan Hristiyanların okunan ezanla alay ettiklerinden dolayı evlerinin Müslümanlara satılmasına karar verilmiştir.

³³ Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu, **Belleten**, C. XLVII, S. 188, 1983, s. 1138-1139.

³⁴ Bozkurt, 1989, s. 25; Cin ve Akyılmaz, s. 209; Adıyeke, s. 430.

³⁵ Ercan, 1144; Bozkurt, 1989, s. 26.

Zimmilerin siyasi ve idari haklarına bakılacak olduğunda, Müslüman tebaaya dahi I. Meşrutiyet'e kadar siyasi hakların henüz tanınmamış olduğu bir ortamda zimmilere de söz konusu haklar tanınmamıştır. Cizye vergisi ödemekle yükümlü olan zimmiler askerlikten muaf tutulmuşlardır. Tanzimat'a kadar siyasi haklardan yararlanamamışlar dolayısıyla devlet memuru olamamışlardır.³⁶ Ancak Tanzimat Fermanı'yla birlikte devlet makamlarında çalışabilme hakkına kavuşan zimmiler hem merkez hem yerel yönetim birimlerinde görevler almaya başlamışlardır.³⁷ Özellikle Ermeniler, Tanzimat ve devamında Islahat fermanlarının ilanıyla birlikte eyalet meclislerinde ve önemli kamu görevlerinde yer almaya başlamışlardır.

Yönetim, maliye ve askerlikle ilgili konular dışında devlet idaresinin temel fonksiyonlarından olan diğer tüm alanlar (eğitim, adalet, sosyal güvenlik, haberleşme vb.) millet sistemi aracılığıyla zimmilere bırakılmıştır.³⁸

Osmanlı Devleti İslam'ın “dinde zorlama olmaz” ilkesine uygun olarak, fethedilen yerlerdeki halka din değiştirmesi konusunda baskı yapmamış, millet sistemiyle gayrimüslim kitlelere ve dolayısıyla Ermenilere çok geniş bir din ve vicdan özgürlüğü tanımıştır. Müslümanlar ve gayrimüslimler farklı inançlara sahip olsalar da yüzlerce yıl birlikte ama ayrı ayrı gruplar halinde yaşamışlardır.³⁹ Bu bakımdan esasında Osmanlı toplumunda Ermeni, Rum gibi gayrimüslim milletler, modern bir deyim olan “azınlık” değil, bu sosyal kurumun bir parçası durumundadır. Tecrit, sistematik aşağılama vb. anlayışlar Osmanlı toplum zihniyetinde bulunmamaktadır. Farklılıkları bir arada yaşatması yönüyle Osmanlı toplumu, döneminin diğer Batılı devletlerden ayrılmaktadır.⁴⁰ Millet sistemi sayesinde her millet kendi milli varlığını muhafaza edebilmiştir.⁴¹ Ancak yine bu sistem, Osmanlı tebaasındaki farklı milletlerinin Fransız İhtilali'yle birlikte yayılmaya başlayan

³⁶ Cin ve Akyılmaz, s. 213-214; Akyılmaz, 2001, s. 680.

³⁷ Özgül, s. 55-56.

³⁸ Stanford Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e **Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C. 4, İstanbul, 1985, s. 1002.

³⁹ Bozkurt, 1995, s. 50.

⁴⁰ Feridun M. Emecen, “Osmanlı Toplumsal Düzeninde Ermeniler”, Web: <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/osmanli-toplumsal-duzeninde-ermeniler/> (E.T. 07.06.2021).

⁴¹ Küçük, 2001 s. 695.

milliyetçilik ve ulus-devlet ilkelerinden çok hızlı bir şekilde etkilenmelerine de yol açmıştır.⁴²

Osmanlı yöneticileri, kendi millet sistemiyle örtüşmeyen bu yeni anlayışın sebep olduğu toplumdaki çözülmenin engellemesinin gayrimüslimlere Müslümanlarla eşit haklar sağlamakla mümkün olacağına inanmışlardır.⁴³ Müslümanlarla gayrimüslimler arasında hukuki eşitliği sağlama yönündeki ilk adım 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi olmuştur. Din kıstasına dayanan millet sistemi kaldırılarak yerine Müslüman-gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın bir "Osmanlı yurttaşlığı"⁴⁴ oluşturulması ve Osmanlı Devleti'nde yaşayan tüm insanların ayırım yapılmaksızın aynı hak ve korumalardan yararlanması, aynı yükümlülüklere tabi tutulması amaçlanmıştır. Ardından 1869 Islahat Fermanı'yla gayrimüslimler ile Müslümanlar arasındaki fark tamamıyla ortadan kalkmış ve tüm Osmanlı tebaası kanun önünde eşit hale gelmiştir. Bu yüzden en azından Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki eşitliğin sağlanması açısından son derece önemli bir belgedir. Islahat Fermanı'yla gayrimüslimlerin kamu hizmeti ve idaresinde söz sahibi olabilmeleri sağlanmıştır. Mecliste tüm tebaalardan temsilciler bulunması ve bu temsilcilerin de görüş bildirip oy kullanabilmesi düzenlenmiştir.⁴⁵

23 Ocak 1869 tarihinde yürürlüğe giren ve Osmanlı Devleti'nin ilk vatandaşlık kanunu olma özelliğine sahip Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'yle Osmanlı Devleti'nde tebaadan vatandaşlığa geçilmiştir. Önceden tebaayı belirtmek için kullanılan ve din, mezhep, etnik kökenle ilgili farklılıkları vurgulayan "Müslüman, zimmi" gibi İslam hukukundan gelen kavramlar terk edilerek Batılı kavramlar kullanılmaya başlamıştır. Dokuz maddeden oluşan kanunun 1. maddesi uyarınca anne ve babası ya da babası Osmanlı tabiiyetinde bulunan kimse Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilmiştir.⁴⁶

⁴² Bozkurt, 1995, s. 50.

⁴³ Mehmet Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, C. 3, S. 3, 2017, s. 17; Bozkurt, 1989, s. 40; Shaw, 1985, s. 1006.

⁴⁴ Shaw, 1985, s. 1006.

⁴⁵ Bozkurt, 1989, s. 52-58; Göyünç, s. 638; Cin ve Akyılmaz, s. 215 vd.

⁴⁶ Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Ermenilerin Hukuki Statüsü ve Kazandıkları Haklar, **1915'e Hapsedilen Tarih: Ermeni Meselesi**, Ed. Feridun Ata, Kombassan Vakfı, Konya, 2016, s. 38.

1876 Kanun-i Esasi'nin 8. maddesine göre “*Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız Osmanlı tabir olunur.*” Bu düzenlemeyle dini kıstaslardan arındırılmış bir vatandaşlık kavramı anayasal bir hüküm haline gelmiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerin ve bu tebaa içinde yer alan Ermenilerin hukuki statüsü, Tanzimat dönemine kadar, Osmanlı'nın kendine özgü uyguladığı millet sistemi içerisinde, İslam hukuku hükümleri çerçevesinde düzenlenmiştir. Tanzimat Fermanı ve sonrasında Islahat Fermanı'yla tanınan haklar neticesinde gayrimüslimler ve özellikle Ermeniler yabancı dil bilmeleri, maliye ve ticaret alanında deneyim sahibi olmaları sebebiyle de devletin önemli kurumlarında görev almaya başlamışlardır. Ermeniler, yeni kurulan nizamiye mahkemelerinde hakimlik yapmış, yüksek mahkeme özelliğine sahip olan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye ve Şuray-ı Devlette üye olarak bulunmuşlardır. Islahat Fermanı'yla başlayan yeni dönemde Ermeniler sivil bürokraside en üst basamaklarına çıkarak nazırlık, müsteşarlık gibi görevlerde bulunmuşlardır. Başta Hariciye Nezareti, Dahiliye Nezareti, Maliye Nezareti olmak üzere çeşitli nezaretlerde Ermenilerin görev yaptığı görülmektedir.⁴⁷ Maliye Nazırlığı ile Hazine-i Hassa Nazırlığı görevini yürüten Agop Paşa, Babıali Hukuk Müşaviri Noradongyan Efendi, Hariciye Müsteşarı Artin Datvan Paşa, vezirlik rütbesi verilen Ohannes Paşa ve Abraham Paşa bu örneklerden birkaçıdır.⁴⁸

III. 1915 Olayları ve Ermenilerin Sevk ve İskanı

Yüzyıllarca Osmanlı topraklarında Türklerle bir arada barış ve huzur içinde yaşayan Ermenilerin de içinde bulunduğu bazı gruplara yönelik 1915 yılında alınan sevk ve iskan kararının hukukiliğinin değerlendirilmesi dönemin siyasi ve askeri atmosferinin incelenmesini gerektirmektedir. Bu doğrultuda bu başlık altında sevk ve iskan kararına giden süreçte yaşanan olaylardan, kararın alınmasında etkili olan

⁴⁷ Akyılmaz, 2016, s. 36-37.

⁴⁸ Taha Toros, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Azınlıklar”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C. 4, İstanbul, 1985, s. 1009.

sebeplerden ve kararın alınmasındaki amaçlardan söz edilecek; sevk ve iskan kararının hukuki nitelendirmesi yapılacaktır.

A. Sevk ve İskan Kararı Alınmasında Etkili Olan Sebepler

1887 Fransız İhtilali'yle ortaya çıkan ve bütün dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımları, hakimiyeti altında birçok farklı din, mezhep ve ırka mensup bireylerin birlikte barış ve huzur içinde yaşadığı Osmanlı Devleti'ni de derinden etkilemiştir. Bunun yanı sıra yayılmacı politikalar benimsemiş olan İngiltere ve Rusya başta olmak üzere bazı Avrupa ülkeleri Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim toplulukları etkilemeye ve hatta bağımsızlıklarını kazanma konusunda kışkırtmaya çalışmışlardır. Yine dini misyonerler ile kiliselerin Osmanlı topraklarında yürüttüğü faaliyetler ve Türkler aleyhine yapılan propagandalar da bu topraklarda yaşayan gayrimüslimleri etkilemiştir. Tüm bu gelişmeler, gayrimüslim grupları öncelikle Müslümanlarla eşit haklara sahip olma konusunda ardından kendi bağımsızlıklarını kazanma ve devlet kurma hayalleri doğrultusunda girişimlerde bulunmaya özendirmiştir.⁴⁹

1839 yılında Tanzimat Fermanı ve ardından Islahat Fermanı ile girilen süreçte gayrimüslimler artık Müslümanlarla eşit haklara sahip olmuş, yeni bir Osmanlı vatandaşlığı anlayışı doğmuştur. Tüm bu ıslahat faaliyetleri Batılı devletlere, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim toplulukların haklarını koruma bahanesiyle Osmanlı'nın iç işlerine daha kolay müdahalede bulunma imkanı da sağlamıştır.⁵⁰

Batılı devletlerin müdahaleleri sonucunda Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında yaşayan milletlerin bağımsızlıklarını elde etmeleriyle başlayan süreçte sıra Anadolu'da yaşayan gayrimüslimleri bu konuda kışkırtmaktaydı. Özellikle İngiltere ve Rusya, Osmanlı Ermenilerini odak noktalarına alarak bu konuda

⁴⁹ **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 91, Ankara, 2007, s. V; Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Bilgi Yayınevi, 7. Baskı, 2012, s. 48 vd; Halaçoğlu, 2019, s. 25 vd.

⁵⁰ Firdes Temizgüney, **Emval-i Metruke Meselesi Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923**, TTK Yayınları, Ankara, 2017, s. 13; Halaçoğlu, 2019, s. 26.

faaliyetlere başlamışlardır.⁵¹ Osmanlı Ermenileri, Rusya Ermenilerinden daha çok haklara sahip olduğu halde; Rusya, Osmanlı Ermenilerini devlete karşı kışkırtma politikasını sürdürmüş ve bu doğrultuda Rusya'nın teşvikleriyle Ermeniler 1860'lı yıllardan itibaren Osmanlı yönetimine karşı isyan faaliyetlerine başlamışlardır.⁵²

Osmanlı Devleti ile Ermeniler arasındaki ilişkilerde, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında yaşananlar iki toplum için de bir dönüm ya da kırılma noktası olmuştur. Ermenilerin, Osmanlı'dan ayrılma isteğinin ilk açık belirtisi, söz konusu savaş sonrasında belirmiştir.⁵³ Savaş sonrası Rusya ile imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesine göre Osmanlı Devleti, Ermenilerin yaşadığı bölgelerde gerekli ıslahat ve düzenlemeleri vakit kaybetmeden yapmayı ve Ermenilerin güvenliklerini sağlamayı taahhüt etmiştir. Anılan hüküm Ermenileri tatmin etmese de "Ermeni sorunu"nun tarihte ilk kez bir uluslararası belgeye yansması bakımından önemlidir.⁵⁴

Rusya'dan sonra İngiltere'nin de olaya dahil olmasıyla diğer devletlerin de bulunduğu Berlin Kongresi sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesiyle Osmanlı Devleti'ne Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahatlar yapılması ve yapılan bu ıslahatların antlaşmayı imzalayan devletlere bildirilmesi yükümlülüğü verilmiştir.⁵⁵ Böylelikle söz konusu antlaşmayla Ermeni sorunu sadece Rusya'nın ilgilendiği bir konu olmaktan çıkarak, uluslararası bir mesele haline gelmiştir. Büyük devletlerin desteğini de arkasına alan Ermeni milliyetçileri, özellikle Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Anadolu'nun doğu bölgelerinde bağımsız bir Ermeni devleti kurmak amacıyla harekete geçmişlerdir.⁵⁶

Osmanlı Devleti'nde sevk ve iskan kararına giden süreçte yaşanan olaylar arşiv belgelerine de yansımıştır. Söz konusu belgelerde ifade edilen bazı bölgelerde

⁵¹ Halaçoğlu, 2019, s. 26-27.

⁵² Ömer Lütfi Taşçıoğlu, **Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi, Siyasi ve Hukuki Gerçekler**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 27.

⁵³ERCÜMENT KURAN, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu", **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ed. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, s. 58.

⁵⁴ Gül Akyılmaz, **Siyasi Tarih**, Seçkin Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 2019, s. 347-348.

⁵⁵ Enver Konukçu, "Osmanlılar ve Millet-i Sadıkadan Ermeniler", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4, Ankara, 1999, s. 329.

⁵⁶ **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. V; Akyılmaz, 2019, s. 351; Taşçıoğlu, s. 61.

Ermenilerin çıkardığı isyan ve ihtilaller⁵⁷, Ermeni komitelerinin ayrılıkçı ve terörist faaliyetleri⁵⁸, anılan grupların düşman devletlerle iş birliği içerisinde olmaları⁵⁹ sevk kararının alınmasında etkili olmuştur.

Bazı Ermeni grupları Osmanlı toprakları içinde ve dışında silahlı mücadeleyi savunan dernek ve partiler kurmuş⁶⁰ ve 1890 yılından itibaren silahlı eylemlerini artırmışlardır. 1890-1914 yılları arasında Ermeni milliyetçileri birçok bölgede isyanlar ve karışıklıklar çıkararak kanlı eylemler düzenlemişlerdir.⁶¹

Anadolu'da baş gösteren ilk isyan 20 Haziran 1890 yılında gerçekleşen Erzurum isyanıdır.⁶² Bu eylemi aynı yıl gerçekleştirilen Kumkapı gösterisi, 1892-1893 yıllarında gerçekleşen Merzifon, Kayseri, Çorum ve Yozgat olayları, 1894 yılında I. Sasun isyanı ve Diyarbakır olayları, 1895 yılında Zeytun, Amasya, Malatya isyanları, 1896 yılında Van, Maraş isyanları ve 1904 yılında II. Sasun isyanı takip etmiştir. Bunlar dışında 1895 yılındaki Bab-ı Ali Gösterisi, 1896 yılında Osmanlı Bankasına yapılan saldırı ve 1905 yılında Sultan II. Abdülhamit'e suikast teşebbüsü Ermenilerin dahil olduğu diğer önemli olaylardır.⁶³

Ermeni sorununun ve sevk ve iskana giden sürecin daha iyi anlaşılabilmesi için söz konusu eylemlere daha fazla değinmek yerinde olacaktır. I. Dünya Savaşı öncesinde Ermeniler, 10 Haziran 1890 yılında Erzurum ayaklanmasıyla başlattıkları faaliyetlerine sonraki süreçte de ara vermeden devam etmişlerdir. Erzurum

⁵⁷ BOA. DH. ŞFR, No: 50/127, T: 13.04.1333: Dahiliye Nezareti'nden birçok vilayet mutasarrıflığına çekilen telgrafta, Bitlis'te ortaya çıkan Ermeni eşkıyasının Halep ve Dört Yol'da askerler saldırması, Kayseri'de bombalar ele geçirilmesi, ele geçen Rusça, Fransızca ve Ermenice yazılı şifreli muhabere evrakında bir ihtilal teşebbüsünde bulunulacağına anlaşılması üzerine gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 110-111.

⁵⁸ BOA. DH. EUM. 2. Şb., No: 4/28, T: 14.03.1333: Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdürlüğüne çekilen telgrafta, Hınçakyan Komitesi reislerinden Hamparsum Boyacıyan'ın Ermeniler lehine uğraş verdiği tespit edilmiş olduğundan gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 109.

⁵⁹ BOA. DH. EUM. 2. Şb., No: 5/31, T: 20.04.1333: Ahmet Reşid Paşa Dahiliye Nezaretine çektiği telgrafta, Ermenilerin kasten esir düşüp sonra kaçarak elde ettikleri bilgileri Ruslara aktarmalarından ötürü ihtiyatlı davranılması gerektiğini ifade etmiştir. **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 117.

⁶⁰ 1885 yılında Armenakan, 1887 yılında Cenevre'de Hınçak ve 1890 yılında Tiflis'te Taşnak adlı ihtilalci komiteler kurulmuştur. Akyılmaz, 2019, s. 354.

⁶¹ Gürün, s. 192 vd.; Akyılmaz, 2019, s. 353; Taşcıoğlu, s. 61.

⁶² Taşcıoğlu, s. 61; Akyılmaz, 2019, s. 356.

⁶³ Akyılmaz, 2019, s. 356; Gürün, s. 213-253; Taşcıoğlu, s. 61-101.

ayaklanmasıyla aynı yıl meydana gelen Kumkapı gösterisi Ermenilerin kurduğu Hınçak komitesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Kumkapı gösterisinde amaçlanan Ermenilerin varlıkları kamuoyuna duyurmak istemeleri ve büyük devletlerin büyükelçiliklerinin bulunduğu İstanbul'da gerçekleştirilecek bir eylemle taleplerini tüm dünyaya duyurabilmektir.⁶⁴ Ancak ne Erzurum ayaklanmasında ne de Kumkapı gösterisinde istediğini elde edemeyen Ermeni milliyetçileri söz konusu eylemlerine 1892 ve 1893 yıllarında Kayseri, Merzifon, Çorum ve Yozgat'ta devam etmişlerdir.⁶⁵ Hınçak komitecileri Merzifon'da posta soygunculuğuna başlamış, posta sürücülerini ve askerlerini öldürmüşlerdir.⁶⁶

İstanbul'daki Kumkapı gösterisinin organizatörleri Damadyan ve Boyacıyan Sasun'da bir çete kurarak buradaki halkı isyana teşvike başlamışlar ve 1894 yılında Doğu Anadolu bölgesinin en şiddetli olaylarından I. Sasun isyanı meydana gelmiştir. İsyancılar bölgedeki tüm Müslüman köylerini yakıp yıkmışlardır. Bölgeye sevk edilen askerler tarafından isyan bastırılmış ancak çatışmalarda her iki taraftan da ölümler gerçekleşmiştir. Fakat bu isyan Avrupa'da Türk karşıtı bir propaganda haline dönüştürülmüş, Türk askerinin bölgede çok sayıda Ermeni'yi öldürdüğü iddia edilmiştir. Bu olayın uluslararası boyut kazanmasının ardından içinde Rusya, İngiltere ve Fransa'nın konsoloslarının da bulunduğu bir heyet bölgede incelemeler yapmıştır. Ancak bölgede yapılan araştırmalar konsolosların tüm çabalarına rağmen Ermenilerin masum ve katliama maruz kalmış bir millet olarak gösterilmelerini mümkün kılmamıştır. Böylelikle Sasun isyanı konusu da kapanmıştır.⁶⁷

Bu dönemde Batılı devletlerin Ermenilere yönelik ıslahatlar yapılması konusundaki baskıları artmış, her seferinde daha fazlasını talep etmişler ve Osmanlı Hükümetinin Ermeni sorununda verdiği tavizler sürekli bir yenisini doğurmuştur.⁶⁸ 1895-1896 yılları Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde gerçekleştirilen Ermeni isyanlarıyla geçmiş, özellikle Zeytun ve II. Sasun isyanları Bab-ı Ali'yi uzunca bir süre meşgul etmiştir. Ermenilerin büyük devletlerin dikkatini çekebilmek için

⁶⁴ Akyılmaz, 2019, s. 357; Taşçıoğlu, s. 63-64.

⁶⁵ Taşçıoğlu, s. 65.

⁶⁶ Akyılmaz, 2019, s. 357.

⁶⁷ Gürün, s. 223-227; Akyılmaz, 2019, s. 358-359.

⁶⁸ Akyılmaz, 2019, s. 359-360.

İstanbul’da gerçekleştirdiği ikinci olay ise Bab-ı Ali yürüyüşü olmuştur. Bu sırada Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde de benzer olaylar yaşanmaktaydı.⁶⁹

1896 yılının en ses getiren olayı ise şüphesiz “Banka Vakası” olarak bilinen Ermenilerin İstanbul’daki Osmanlı Bankasını basarak işgal etmesi ve aynı saatlerde şehrin çeşitli semtlerinde bombalı saldırılar gerçekleştirmesidir.⁷⁰ Tüm bu olaylar Batılı devletleri Osmanlı hükümetine Ermeniler hakkında yeni ıslahatlar yapılması konusunda harekete geçiriyor ve her seferinde yeni tavizler veriliyordu.

1905 tarihinde Ermenilerin gerçekleştirmek istedikleri Sultan II. Abdülhamit’e suikast girişimi başarıya ulaşamamış, fakat söz konusu olayda çok sayıda sivil vatandaş hayatını kaybetmiştir.⁷¹ I. Dünya Savaşı öncesinde son kanlı Ermeni faaliyeti ise 13 Nisan 1909 tarihi gerçekleşen 31 Mart Vakası’nın ertesi günü ortaya çıkan Adana olaylarıdır.⁷²

I. Dünya Savaşı’nın patlamasıyla birlikte Ermeniler vatandaşı oldukları Osmanlı Devleti’ne karşı başta Rusya olmak üzere düşman devletlerle iş birliği yapmışlardır. Ermeni komitecileri, Rus askerleriyle savaşan Osmanlı ordularını arkadan vurmak ve ikmal yollarını kesmek amacıyla silahlı isyanlara başlamışlardır. Zaten birçok cephede mücadele veren Osmanlı askerleri çıkan isyanları bastırmak amacıyla o bölgelere sevk edilmek zorunda kalınca⁷³ bu durum Osmanlı Devleti’nin savaş gücünü de zayıflatmıştır.

⁶⁹ Gürün, s. 227; Akyılmaz, 2019, s. 360.

⁷⁰ Akyılmaz, 2019, s. 363.

⁷¹ Gürün, s. 253; Akyılmaz, 2019, s. 366.

⁷² Gürün, s. 262-267.

⁷³ BOA. DH. EUM. 2. Şb., No: 5/32, T: 21.04.1333: Maraş Mutasarrıfı Mümtaz Bey’in Dahiliye Nezaretine yazdığı yazıda, Zeytun’da eşkıyanın saldırılarına karşı asayişin sağlanabilmesi için askeri birliklerin sevkine ihtiyaç olduğu bildirilmiş; BOA. DH. EUM. 2. Şb., No: 68/30, T: 23.04.1333: Eşkiya ile jandarma arasında çatışmanın devam ettiği ve jandarmaya ihtiyaç olduğu tekrarlanmıştır. BOA. DH. ŞFR., No: 51/88, T: 05.05.1333: Bunun üzerine Dahiliye Nezaretinden Maraş Mutasarrıflığına çekilen telgrafta Zeytun’da çıkan olayların araştırılması ve araştırma neticesinde bu olayları çıkaran Ermenilerin tespit edilebilen amaçlarının bildirilmesi istenmiştir. BOA. DH. EUM. 2. Şb., No: 68/35, T: 14.05.1333: Maraş Mutasarrıfının cevap olarak çektiği telgrafta, Zeytun olaylarının yeni bir şey olmayıp öteden beri var olduğu ve esaslı tedbirler alınmadıkça gelecekte de devam edeceğine şüphe olmadığı, Dördüncü Ordu Kumandanlığına yazılan telgraftaki bazı sabıkalı ailelerin başka bölgelere nakline ilişkin mütalaasının uygun bulunduğu, bölgenin sarp ve çetin oluşu ve civar kasabalarda da Ermenilerin yerleşik olması sebebiyle Zeytunluların zaman zaman isyan/ayaklanmaya cesaret edebildiği, bu nedenle Ermeni köylerinin ovalık bölgelere nakledilmesinin ve yerlerine muhacirlerin iskan edilmesinin uygun olacağı, bu uygulamalar bir hayli masraflı ve zor olsa da

Devletin varlığı ve güvenliğini tehdit eden tüm bu isyanların azmettiricileri olan Ermeni komitelerini dağıtmak için 24 Nisan 1915 tarihinde bütün vilayet ve mutasarrıflıklara “ivedi ve gizli” kaydıyla “*Ermeni komitelerinin Osmanlı ülkesinde ayrılıkçı fikirlerle muhtariyet elde etme teşebbüsleri, Taşnak Komitesi'nin Rusya'da bulunan Ermenileri kışkırtma çabaları, ülkenin savaş halinde olmasını fırsat bilerek Anadolu'nun birçok vilayetinde isyan çıkarmaları, bomba, silah tedarikleri, gönüllü alaylar oluşturmaları ve Ruslarla birlikte hareket ederek Osmanlı ordusunu tehdit etmeleri, bu komitelerin faaliyetlerine bir son vermeyi gerektirdiğinden; komitelerin vilayetlerdeki şubelerinin kapatılmasına, her türlü evraklarının yok edilmelerine meydan bırakılmayarak ele geçirilmesine, komite ile işbirliğinde olan Ermenilerin takip ve gözetimine alınmalarına, ellerindeki silahların toplatılmasına ve tutuklanan şahısların Divan-ı Harb'e sevk olunmasına karar verildiği*”ne ilişkin bir talimat gönderilmiştir.⁷⁴ 24 Nisan 1915 tarihi bir anlamda Ermenilerin bağımsızlık hayallerine ve Osmanlı Devleti'ndeki siyasi varlığına en büyük darbenin vurulduğu tarihtir.⁷⁵ Bundan dolayıdır ki Ermeniler söz konusu tarihi her yıl soykırım günü olarak anmaktadır.⁷⁶

Ermenilerin sevk ve iskan edilmesinde en büyük etkenlerden biri olan 20 Nisan 1914 tarihinde başlatılan büyük Van isyanı ve ardından Rusya'nın Van'ı işgal ederek gerçekleştirdiği katliamlardan kurtulabilmek için Müslümanların bölgeyi terk etmeye başlaması, Ermeni isyanlarının yerel nitelikteki önlemlerle engellenemeyeceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır.⁷⁷ Her ne kadar başlangıçta Osmanlı Hükümeti bu olayları uyarı ve idari tedbirlerle engellemeye çalışmışsa da son olaylar karşısında hükümet yeni kararlar almak zorunda kalmıştır.⁷⁸ Van'da başlayan isyan bütün hızıyla devam ettiği sırada bu duruma bir çare bulmak isteyen dönemin

meselenin önemi ve sık sık tekrar etmekte olan askeri sevkiyat ihtiyacı karşısında bunun çok daha masrafsız ve gerekli olduğu ifade edilmiştir. **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 114-122.

⁷⁴ BOA. DH. ŞFR, No: 52/96, 97, 98 T: 24.04.1995; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 125-126.

⁷⁵ Kemal Çiçek, “Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri: Bir Değerlendirme”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C. 3, S. 6, Ankara, 2010, s. 2.

⁷⁶ Kemal Çiçek, **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2020, s. 53.

⁷⁷ Taşcıoğlu, s. 151.

⁷⁸ **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. V.

Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili Enver Paşa, 2 Mayıs 1915 tarihinde Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya sevk ve iskanın ilk işareti sayılabilecek bir yazı göndermiştir. Enver Paşa yazıda Van gölü çevresinde isyanlarını sürdürmek üzere daima hazır ve toplu halde bulunan Ermenilerin bu bölgeden çıkarılması ve isyan yuvalarının dağıtılması gerektiğini, bu amaçla isyancı Ermenilerin aileleriyle beraber ya sınır dışına veyahut da Anadolu'nun iç bölgelerine gönderilmesinin yerinde olacağını, boşaltılan yerlere ise Rusların sınır dışı ettiği Müslüman göçmenlerin yerleştirilebileceğini ifade etmiştir.⁷⁹ Bunun üzerine durumun hassasiyeti karşısında Talat Paşa, Meclis-i Vükeladan bir karar almadan ve bir kanun çıkartmadan bütün sorumluluğu alarak Ermenilerin sevk ve iskanını başlatmıştır. 23 Mayıs 1915 tarihinde Dördüncü Ordu Kumandanlığına gönderdiği telgrafta öncelikle göç ettirilecek bölgeleri Van, Erzurum, Bitlis olarak belirterek buradan çıkarılan Ermenilerin Musul'un güneyine, Zor Sancağına ve merkez dışında Urfa Sancağına yerleştirileceğine karar vermiştir. Adana, Halep ve Maraş bölgelerinden göç ettirilen Ermeniler ise Suriye'nin doğusuna ve Halep vilayetinin doğu ve güneydoğu bölgelerine yerleştirileceklerdir.⁸⁰ İskan bölgelerine ulaşan Ermeniler, duruma göre ya halihazırdaki köy ve kasabalarda yapılacak evlere ya da hükümet tarafından belirlenecek yerlerde yeniden kurulacak köylere yerleştirileceklerdir. Sevk ve iskan sırasında Ermenilerin can ve mallarının korunmasıyla iaşelerinin sağlanması görevi o bölgelerde yetkili idari memurlara bırakılmıştır.⁸¹

Ermenilerin sevk ve iskanının başlatılmasının ardından 24 Mayıs 1915 tarihinde İngiliz, Rus ve Fransız hükümetleri ortak bir bildiri yayınlarak Anadolu'nun güney ve doğu bölgelerini Ermenistan olarak adlandırarak bu bölgede Ermenilerin öldürüldüğünü iddia etmişler ve bu olaylardan Osmanlı Hükümetini sorumlu tutacaklarını belirtmişlerdir. Durumun bu şekilde uluslararası bir özellik kazanması üzerine sevk ve iskan kararının sorumluluğunu artık tek başına üstlenemeyeceğini fark eden Talat Paşa, bu konuda bir yasal düzenleme yapılması amacıyla 26 Mayıs 1915 tarihinde 270 numaralı Tezkire'yi Sadarete göndermiştir.

⁷⁹ Halaçoğlu, 2019, s. 65-66; Gürün, s. 309-310; Taşcıoğlu, s. 188-189.

⁸⁰ Çiçek, 2020, s. 59-60.

⁸¹ Halaçoğlu, 2019, s. 67-68.

270 numaralı Tezkire’de, Osmanlı topraklarına göz dikenlerin kendi amaçları doğrultusunda Osmanlı vatandaşı Ermenileri kışkırttıkları, isyan eden Ermenilerin düşmana karşı savaşan Osmanlı ordusunun hareketini zorlaştırmak amacıyla her türlü engellemeyi gerçekleştirdikleri, askere yapılan mühimmat ve erzak nakillerini engelledikleri, düşmanla işbirliği içinde oldukları ve hatta bir kısmının düşman safına geçerek savaştığı, asker ve sivil halka saldırılarda buldukları, kasabalar ve şehirlerdeki insanları katlederek yağmacılık yaptıkları ve kritik mevkiileri düşmana gösterdikleri ifade edilmiş ve devletin varlığı ve güvenliğinin korunması için köklü tedbirlere ihtiyaç olduğu belirtilerek bunun için savaş bölgelerinde olay çıkartan Ermenilerin başka bölgelere sevkine karar verildiği bildirilmiştir.⁸² Görüldüğü gibi sevk ve iskan kararının sebebi Dahiliye Nazırı Talat Paşa’nın Sadarete gönderdiği tezkirede açık ve ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir.

Tezkirenin Sadarete gönderilmesinin ertesi günü olan 27 Mayıs 1915 tarihinde “Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat” bilinen ve tezimizde kullanılan adıyla Sevk ve İskan Kanunu çıkarılmıştır.⁸³ Kanunun 1. maddesine göre savaş sırasında ordu, kolordu ve tümen komutanları, bunların vekilleri ve müstakil mevki komutanları, halk tarafından herhangi bir suretle hükümet emirlerine, ülke savunması ve asayişin korunmasına ilişkin uygulamalar ve düzenlemelere karşı muhalefet, silahlı saldırı ve direnme görürlerse, derhal askeri kuvvetler en şiddetli surette önlem almaya ve saldırı ve direnişi tamamen yok etmeye yetkili ve zorludurlar. Kanunun 2. maddesi kapsamında alınacak önlemlerden birisi de belde ve köylerde bulunan halkın tek tek veya toplu halde diğer bölgelere sevk ve iskan ettirilmesidir.⁸⁴ Böylelikle Sevk ve İskan Kanunu’yla, Dahiliye Nezaretinin başlattığı sevk ve iskan uygulaması orduya devredilmiş bulunuyordu.⁸⁵

Talat Paşa’nın Sadarete gönderdiği 270 numaralı Tezkire derhal Meclis-i Vükelaya intikal ettirilerek, Sevk ve İskan Kanunu’nun kabul edilmesinden üç gün

⁸² Gürün, s. 320-321 ve 324; Halaçoğlu, 2019, s. 68-69; Çiçek, 2020, s. 62.

⁸³ Gürün, s. 321; Halaçoğlu, 2019, s. 71.

⁸⁴ Salahaddin Kardeş, **Tehcir ve Emval-i Metruke Mevzuatı**, Astana Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2016, s. 33.

⁸⁵ Halaçoğlu, 2019, s. 71.

sonra da 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı alınmıştır. Kararda Dahiliye Nezaretince devletin varlığı ve güvenliğinin korunması amacıyla alınan sevk kararının isabetli bir karar olduğu vurgulanarak, sevk ve iskanın nasıl yapılacağı, sevk sırasında bu kişilerin can ve mal güvenliklerinin sağlanacağı ve işlerinin karşılanacağı, iskan bölgelerinde kendilerine eski mali durumları dikkate alınarak emlak ve arazi verileceği, geride bıraktıkları malların akıbeti⁸⁶ gibi hususlara yer verilmiştir.⁸⁷

Sonuç olarak ifade edilmelidir ki Osmanlı Devleti'nin Ermenilere yönelik gerçekleştirdiği zorunlu göç uygulamasının sebebi, muhtemel bir isyan hareketini engellemekten de öte mevcut isyanları bastırmaktır.⁸⁸

B. Sevk ve İskan Kararının Amacı

Sevk ve iskanın amacına ilişkin bazı çevreler tarafından ileri sürülen iddialarda dayanılan belge ve kaynakların, tarihi ve bilimsel olmaktan daha çok hatırat türü subjektif nitelikte kaynaklar⁸⁹ olması ve seçici bir şekilde kullanılması dikkat çekicidir.⁹⁰ Sevk ve iskan uygulamalarının amacının bilimsel yönüyle aydınlatılmasında öncelikle birincil kaynaklara dayanılması büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda birincil kaynak olarak kabul edilen arşiv kayıtlarına yansıdığı üzere, Osmanlı hükümeti sevk ve iskan edilen kişilerin can, mal ve namus güvenliğini koruma noktasında tedbirler almış, verdiği talimatlarla bu sürecin savaş ve zorlu yol koşullarına rağmen mümkün olan en iyi şartlarla idare edilebilmesi için tüm imkanlarını kullanma gayretinde olmuştur. Hatta verilen talimatlara aykırı davranan veya bu konuda ihmalleri bulunan resmi görevliler sıkıyönetim mahkemeleri tarafından çeşitli cezalara mahkum edilmişlerdir. Bunun yanı sıra Sevk ve İskan Kanunu'nda herhangi bir din, mezhep ya da etnik köken ayrımı yapılmadığı

⁸⁶ Sevk ve iskan edilenlerin geride bıraktıkları malların akıbetiyle ilgili incelemeler tezimizin "Ermenilerin Geride Bıraktıkları Mallar: Emval-i Metruke" başlıklı ikinci bölümünde yer almaktadır.

⁸⁷ **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 155-157; Gürün, s. 324-325.

⁸⁸ Abdullah Demir, "Hukuk Tarihi Açısından 1915 Ermeni Tehciri", **Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi**, S. 72, 2008, paragraf 3.

⁸⁹ Hilmar Kaiser, "1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları", **İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Etnik Çatışma**, Ed. Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 123.

⁹⁰ **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. VII.

gibi devletin bir bölgesine özgü hükme de yer verilmemiştir.⁹¹ Arşiv kayıtlarına yansıyan yazışmalardan ise göç ettirilenler arasında Ermenilerin yanı sıra diğer milletlerin olduğu da görülmektedir.⁹² Gerek gerek yapılan yasal düzenlemelerin lafzından gerek arşiv kayıtlarından anlaşılacağı üzere, Osmanlı Hükümeti Ermeni nüfusunu yok etme amacına yönelik değil, tam aksine koruyucu bir anlayış benimsemiştir.⁹³ Ancak tezimizin konusu itibarıyla daha çok Ermenilerin sevk ve iskanı üzerinde durulacağı belirtilmelidir.

Osmanlı yöneticilerinin Ermenilerin toplu halde bulunması ve toplu olarak hareket etmesinden duyduğu kaygı ve söz konusu grupların toplu hareket etmelerinin sonucu olarak ortaya çıkan ya da çıkması muhtemel isyan ve karışıklıklara engel olma amacı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Devletin güvenliğini korumak amacının bir yansıması olarak da toplu halde bulunması tehlike arz etmeyenlerin, sadakatinden şüphe duyulmayanlarla hasta, güçsüz ya da kadın ve çocukların sevk uygulamasından muaf tutulduğu görülmektedir.⁹⁴

Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın Adana Vilayetine gönderdiği telgrafta, Dörtüyl Ermenilerinin isyan çıkarmalarına meydan verilmeyerek, bölgedeki isyanları sona erdirmek amacıyla köklü tedbirlerin alınması ve bu kimselerin belirlenen bölgelere sevk edilmelerinin uygun olduğu belirtilmiştir.⁹⁵

Dahiliye Nezareti'nden Maraş Mutasarrıflığına çekilen telgrafta Zeytun'da çıkan olayların araştırılması ve araştırma neticesinde bu olayları çıkaran Ermenilerin tespit edilebilen amaçlarının bildirilmesi istenmiş,⁹⁶ bunun üzerine Maraş mutasarrıfının gönderdiği yazıda, Zeytun olaylarının yeni bir şey olmayıp öteden beri var olduğu ve esaslı tedbirler alınmadıkça gelecekte de devam edeceğine şüphe olmadığı, Dördüncü Ordu Kumandanlığına yazılan telgraftaki bazı sabıkalı ailelerin

⁹¹ Kardeş, s. 16.

⁹² BOA. DH. ŞFR, 54-A/328, T: 27.07.1331; BOA. BEO, No: 341055, T: 26.12.1334; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 208, 412 vd.

⁹³ Hande Seher Demir, **Ermeni Meselesinin Hukuki Boyutu**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018. s. 88-89. **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. VI.

⁹⁴ Demir, 2018, s. 101.

⁹⁵ BOA. DH. ŞFR, No: 50/141, T: 2.03.1915; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 111.

⁹⁶ BOA. DH. ŞFR., No: 51/88, T: 05.05.1333; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 116.

başka bölgelere nakline ilişkin mütalaasının uygun bulunduğu, bölgenin sarp ve çetin oluşu ve civar kasabalarda da Ermenilerin yerleşik olması sebebiyle Zeytunluların zaman zaman isyan/ayaklanmaya cesaret edebildiği, bu nedenle Ermeni köylerinin ovalık bölgelere nakledilmesinin ve yerlerine muhacirlerin iskan edilmesinin uygun olacağı, bu uygulamalar bir hayli masraflı ve zor olsa da meselenin önemi ve sık sık tekrar etmekte olan askeri sevkiyat ihtiyacı karşısında bunun çok daha masrafsız ve gerekli olduğu ifade edilmiştir.⁹⁷

Talat Paşa'nın Dördüncü Ordu Kumandanlığına gönderdiği yazıda da Zeytun, Maraş ve civarından gönderilen Ermenilerin tamamının Konya'ya sevk edilmelerinin yine o bölgede toplu halde bulunmalarına ve yine bir müddet sonra o civardaki Ermenilerin de toplu halde hareket etmelerine sebep olabileceğinden, bundan sonra bu bölgeye daha fazla Ermeni gönderilmemesinin ve İskenderun, Dört Yol, Adana, Haçin, Zeytun, Sis gibi bölgelerden sevk edilmelerine gerek görülenlerin Halep'in doğusu ile Zor ve Urfa civarlarına sevklerinin uygun olacağı belirtilmiştir.⁹⁸

Yine Talat Paşa'nın Van ve Bitlis valilerine gönderdiği yazıda Van Gölü etrafında özellikle belli yerlerde bulunan Ermenilerin isyan ve ihtilal için hazır buldukları, bu sebeple bu bölgelerde bulunan Ermenilerin güneye sevklerine karar verildiği bildirilmiştir.⁹⁹

27 Mayıs 1915 tarihinde Erzurum vilayetine gönderilen telgrafta ise, Rus sınırına yakın olması dolayısıyla Erzurum'da bulunan Ermenilerin yerlerinden çıkarılmaları gerektiği, Diyarbakır, Harput ve Sivas Ermenilerinin ise sevk edilmesine gerek görülmediği ifade edilmiştir.¹⁰⁰

Ermenilerin düşmanla yaptığı iş birliğine ve düşmana bilgi aktarmalarını engelleme amacına işaret eden 17 Aralık 1916 tarihli Sivas vilayetine gönderilen

⁹⁷ BOA. DH. EUM. 2. Şb., No: 68/35, T: 14.05.1333. **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 121-122.

⁹⁸ BOA. DH. ŞFR, No: 52/93, T: 24.04.1915; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 124.

⁹⁹ BOA. DH. ŞFR, No: 52/282, T: 9.05.1915; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 135.

¹⁰⁰ BOA. DH. ŞFR, No: 53/129, T: 27.05.1915; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 153.

yazıda, savaş bölgelerine yakın olan Kemah, Kuruçay, Zara, Refahiye, Suşehri, Karahisar, Alucra, Giresun ve Tirebolu kazalarında sevk sırasında firar veya ihtida ederek kalan Ermenilerin düşmana casusluk ettikleri Başkumandanlık Vekaletinden haber verildiğinden, bunların sevklerine karar verildiği bildirilmiştir.¹⁰¹

Mamuretülaziz valisi Sabit Bey'e çekilen telgrafta kış sebebiyle kimsesiz Ermeni çocuk ve kadınların sevk edilmeyerek münasip köylere dağıtılmalarına¹⁰², Erzurum vilayetine çekilen telgrafta güçsüz kadınlarla askeri imalathanede çalışanların sevklerinin ertelenmesine¹⁰³, Trabzon, Sivas, Diyarbakır gibi vilayetlerin mutasarrıflarına çekilen telgrafta kendi işleriyle meşgul esnaf ile tüccarların ise buldukları vilayet dahilinde iskan edilmelerine¹⁰⁴, nüfuslarının azlığı sebebiyle Antalya'daki Ermenilerin şimdilik ihraç edilmelerine lüzum olmadığına¹⁰⁵ dair çeşitli kararlar verilmiştir.

İncelenen arşiv kayıtlarından da görüleceği üzere Ermenilerin sevk ve iskan ettirilmesi kararının amacı; Ermeni isyanlarını önlemek ve sona erdirmek, Ermenilerin doğrudan ya da eşkıyalara yardım etmek suretiyle dolaylı olarak gerçekleştirdikleri veya ileride gerçekleştirme ihtimalleri olan mezalimlerin ve yağmaların önüne geçebilmek, askeri mühimmatların ikmal yollarının güvenliğini sağlamak, düşman devletlerle yaptıkları işbirliği ve casusluk faaliyetlerine engel olmak, Osmanlı ordusunun cephe gerisindeki yükünü hafifleterek gücünü artırmak ve en nihayetinde devletin ve sivil halkın güvenliğini sağlamaktır.

C. Osmanlı'da Sevk ve İskanın Kavramsal ve Hukuki Niteliği

1915 olayları sonrasında Ermeniler hakkında alınan zorunlu göç kararı için öğretilerde tehcir, sürgün, sevk ve iskan gibi farklı tabirlerin kullanıldığı görülmektedir.

¹⁰¹ BOA. DH. ŞFR, No: 71/12, T: 17.12.1916; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 382.

¹⁰² BOA. DH. ŞFR, No: 58/124, T: 25.11.1915; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 321.

¹⁰³ BOA. DH. ŞFR, No: 53/303, T: 9.06.1915; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 162.

¹⁰⁴ BOA. DH. ŞFR, No: 54/287, T: 4.07.1915; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 186.

¹⁰⁵ BOA. DH. ŞFR, No: 55/59, T: 17.08.1915; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 216.

Elbette ki sözlük anlamı itibariyle bakıldığında bu kavramlar birbiri yerine kullanılabilir şekilde aynı anlamlara gelmektedir. Ancak Ermenilerin zorunlu göçe tabi tutulması eylemi için kullanılacak kavramın anlam ve hukuki nitelendirmesi Osmanlı Devleti'nin söz konusu eyleminin hukuka uygunluğu bakımından yapılacak değerlendirmede önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde "sürgün" kavramı iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan ilki "iskan ve yerleştirme" anlamında kullanılmakta olup esasında daha özel anlamıyla doğrudan iskana tabi tutulan toplulukların eski yerlerinden alınarak yeni yerleşim yerlerine götürülme şeklini tasvir eder niteliktedir. Burada sürgünün sebebi daha çok politik ve sosyo-ekonomiktir.¹⁰⁶ İkinci anlamda sürgün ise bir tür ceza mahiyetindeki "nefy"dir.¹⁰⁷

Osmanlı Devleti'nde ilk anlamıyla sürgün, devletin türlü politik, sosyo-ekonomik sebeplerle¹⁰⁸ kendi egemenliği altında bulunan topluluklardan bir bölümünü, belirli kurallar çerçevesinde, yaşadıkları bölgelerden alarak belirlediği diğer bölgelere yerleştirmesidir.¹⁰⁹ Bu manada sürgün, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinde imar, iskan ve güvenlik politikası gereğince, yeni fethedilen yerlere Müslüman ve gayrimüslim halkın yerleştirilmesi suretiyle uygulanmıştır.¹¹⁰ Ancak bazen bu tür idari uygulamalarda da örtülü ve toplu bir cezalandırma niyetinin olduğu görülmektedir.¹¹¹

¹⁰⁶ Osman Köksal, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları", *OTAM*, S. 19, 2006, s. 283-284.

¹⁰⁷ Sibel Kavaklı Kundakçı, "Nefy (Sürgün) Cezası Üzerine Bir Değerlendirme" *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 11, s. 595.

¹⁰⁸ Fethedilen yerlerin Türkleştirilmesine çalışılması, boş ve atıl durumda olan topraklara aktif nüfusun kaydırılarak bu bölgelerin zirai ekonomiye kazandırılması, konar-göçer yaşayan ve bu halleriyle idari, sosyal ve ekonomik sorunlara yol açan Türkmen Yörüklerin toprağa bağlanarak yerleşik hayata geçirilmeye çalışılması vb. bu sosyo-ekonomik ve politik nedenlerden bazılarıdır. Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 1-9; Köksal, s. 283-284.

¹⁰⁹ Köksal, s. 283-284.

¹¹⁰ Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2008, C. I, S. 5, s. 27.

¹¹¹ Karamanoğulları'nın siyasi şemsiyesi altındaki bazı Türkmen gruplarının farklı bölgelere sürülmelerinde veya isyan olaylarına karışan bazı kesimlerin yerlerinden alınarak başka bölgelere sevk ve iskanında aynı zamanda bir cezalandırma niyeti de vardır. Köksal, s. 284.

İkinci anlamıyla sürgün, diğer bir ifadeyle nefy, Osmanlı hukukunda hapis, idam, para gibi bir ceza türüdür. Nefy, din ayrımı fark etmeksizin örfi ve şeri hukuk kapsamındaki suçları işleyen Müslüman veya gayrimüslim kimselere uygulanmıştır.¹¹² Diğer cezalarda olduğu gibi sürgün cezasında da amaç suç işleyenlerin bir daha suç işlemesini önlemek ve bu kişileri terbiye etmektir.¹¹³ Osmanlı'da sürgün cezası büyük oranda kamu düzenini bozmaya yönelik suçlar¹¹⁴ için uygulanmıştır. Bunun yanında adam öldürme ya da yaralama, hırsızlık, kalpazanlık, rüşvet, iftira, eziyet, fuhuş, ırza tecavüz gibi suçlar için de sürgün cezası verilmiştir.¹¹⁵

Osmanlı'da sürgün cezası verilebilmesi için yetkili merciler (mahalli kadılıklar veya mülki-idari makamlar) tarafından yapılan soruşturma sonrasında tüm sürgün talepleri sadrazama, onun yokluğunda sadaret kaymakamına sunulmakta ve bu kişilerce padişaha arz edilmekteydi. Sürgün cezasının kesinleşmesinde son karar padişaha aitti.¹¹⁶ Padişah, 1909 yılına kadar re'sen de sürgün emri verebilmekteydi ancak bu tarihte Kanun-i Esasi'nin 113. maddesinde yapılan değişiklikle¹¹⁷ birlikte padişahın sürgün cezası verme yetkisi kaldırılmıştır. Tanzimat'la birlikte sürgün cezasını gerektiren suçlarla ilgili yargılama ve karar verme yetkisinin üst mahkeme konumunda olan Meclis-i Vala-i Ahkam-ı Adliyede olduğu görülmektedir.¹¹⁸

Tehcir kelimesiyle ilgili de bir inceleme yapılacak olursa, "hicret" kökünden türeyen ve sözlük anlamı itibariyle "göç ettirme, sürgün" anlamlarına gelen tehcir kelimesi Osmanlı tarih terminolojisinde "ülke içinde bir yerden başka bir yere nakil", "zorunlu göç" anlamında kullanılmıştır.¹¹⁹ Esasında tehcir, Osmanlı Devleti'nde iskan uygulaması anlamında kullanılan sürgün ifadesiyle büyük oranda

¹¹² Acehan, s. 14-15; Kundakçı, s. 596.

¹¹³ Kundakçı, s. 598.

¹¹⁴ İsyen ve iç karışıklık çıkarıcı cemaat ve aşiretler, eşkıyalık yaparak halkın mallarını gasp eden ve yolları tutarak tüccar ve yolculara zarar verenler sürgün cezasıyla cezalandırılmışlardır. Demir, 2008, paragraf 14.

¹¹⁵ Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", **Osmanlı Araştırmaları**, C. 4, S. 4, 1984, s. 83-84.

¹¹⁶ Köksal, s. 295-296.

¹¹⁷ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Basım Yayın, Bursa, 2018, s. 59.

¹¹⁸ Köksal, s. 295.

¹¹⁹ **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. VI.

örtüşmektedir. Bu anlamda tehcir, özellikle I. Dünya Savaşı döneminde bazı gruplara uygulanan geçici sevk ve iskan ifade etmek için ortaya çıkmış olmakla beraber bir tarih terimi olarak özelde 1915 yılında Ermenilere yönelik bu anlamdaki uygulamayı tanımlamaktadır.¹²⁰

Batı'da sürgün terimine karşılık gelen kavram “deportation” kelimesidir. Bu kavram Batı'da çoğunlukla “sınır dışı” etme şeklinde gerçekleştirilen sürgün uygulamaları için kullanıldığı takdirde sorun olmamaktadır. Ancak kelimenin “devletin sınırları içinde başka yerlere nakletme” anlamında kullanıldığı, örneğin “geçici sevk ve iskan kanunu” ifadesinin “the temporary law of deportation”¹²¹ olarak tercüme edilmesi konunun yanlış anlaşılmasına yol açmaktadır. Beydilli'nin ifade ettiği gibi Osmanlı'nın sevk ve iskan uygulaması için özellikle “yurt dışına sürmek, sınır dışı etmek” anlamlarına gelen bu kavramın tercih edilmesiyle kamuoyunun konuya daha olumsuz yaklaşmasının amaçlandığı söylenebilir.¹²² Bunun yanında “deportation” bir ceza olarak sürgün etmek anlamına gelmektedir ve sürgün edilen kişiler gittiği yerde serbest değildir; dış dünya ile irtibatı kesik olarak yaşamaya mahkum edilmişlerdir.¹²³ Oysa Osmanlı Devleti, 1915 yılında Ermenileri bu anlamda bir sürgüne tabi tutmamıştır. Ermeniler yerleşik oldukları Osmanlı topraklarından yine Osmanlı toprağı olan bölgelere, can ve mal güvenlikleri korunarak¹²⁴ ve iaşeleri karşılanarak bu bölgelere sevk ve iskan ettirilmişler.

Ermenilerin sevk ve iskan hakkında çıkarılan kanun metni ve Osmanlı arşivlerinde bulunan belgeler incelendiğinde bahsi geçen kavramlardan çoğunlukla “sevk ve iskan” tabirinin kullanıldığı görülecektir. Esasında sevk ve iskan tabirinin kullanılması bilinçli bir tercihtir. Sözlük anlamı “yollama, gönderme”¹²⁵ olan sevk ve “yerleştirme”¹²⁶ olan iskan kelimelerinin tercih edilmesi Ermenilerin tabi tutulduğu

¹²⁰ Kemal Beydilli, “Tehcir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 40, İstanbul, 2011, s. 319.

¹²¹ V. N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide*, Providence, 1995, s. 113-176'dan aktaran Beydilli, s. 320.

¹²² Beydilli, s. 320.

¹²³ Gürün, s. 312-313.

¹²⁴ Ali Demirel, “Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeniler ve Uluslararası Hukuk Açısından 1915 Ermeni Sevk ve İskanı”, **Uluslararası Çalışmalar Dergisi**, C. 5, S. 1, s. 56.

¹²⁵ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 29. Baskı, Ankara, 2012, s. 1104.

¹²⁶ Ferit Devellioğlu, s. 518.

uygulamanın cezai nitelikte olmadığını ispatlar niteliktedir. Bu bakımdan tezimiz kapsamında da Osmanlı hukuki düzenlemeleri ve arşiv belgelerindeki kullanıma uygun olarak Ermenilerin zorunlu göç uygulaması için sevk ve iskan tabirinin kullanılması uygun görülmüştür.

Bu açıklamalardan sonra Ermeniler için 1915 olayları sırasında gerçekleştirilen zorunlu göç uygulamasının cezai bir karar olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Zira Ermenilerin sevk ve iskan kararı, nefy cezasında belirtilen süreçlerden geçerek yetkili yargı mercileri tarafından verilmiş bir yargı kararına değil, Dahiliye Nezaretince alınmış bir idari karara ve hemen sonrasında çıkarılan bir geçici kanuna dayanmaktadır. Bu karar alınırken olağanüstü savaş koşullarında devletin güvenliğinin ve kamu düzeninin sağlanması amacıyla hareket edilmesinden ortada sevk edilen kişilere karşı bir cezalandırma maksadının da olmadığı anlaşılmalıdır. Bu bakımdan kararın maddi-şekli unsurlarının yanında sebep ve amaç unsurları da dikkate alındığında Ermenilerin sevk ve iskan kararı, Osmanlı Devleti'nin "iskan ve yerleştirme" mahiyetindeki sürgün uygulamasının tipik bir örneği olarak kabul edilmelidir.¹²⁷

IV. Sevk ve İskan Kararının Hukuka Uygunluk Bakımından İncelenmesi

Sevk ve İskan Kanunu günümüzde yürürlükte değildir. Dolayısıyla kararın hukuka uygunluğu bakımından yapılacak değerlendirmede günümüzdeki hukuk anlayışının esas alınması metodolojik olarak da doğru olmayacaktır. Bu yüzden bu başlık altında kararın alındığı dönemdeki uluslararası hukuk anlayışına ve dönemin anayasa hukuku bakımından uygunluğu değerlendirilecektir.

A. Devletler Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi

Günümüzde bir sorun olarak güncelliğini kaybetmemiş zorunlu göç uygulamalarını devletler hukuku bağlamında yasaklayıcı bir norm oluşup oluşmadığı

¹²⁷ Demir, 2018, s. 29; Abdullah Demir'e göre, tehcir kararı idari bir tasarruf olarak, olağanüstü şartlar altında, seferberlik zamanında güvenlik gerekçesiyle alınmış askeri bir tedbirdir. Ceza hukuku açısından bakıldığında tehcir, devlete isyan suçunun cezalarından birisidir. Tehcir kararı, isyan suçunun ilk aşamalarında tedbir olarak uygulanan bir cezadır. Demir, 2008, paragraf 105-106.

ve böyle bir norm mevcutsa bunun hangi zaman dilimine rastladığının saptanması Ermenilerin sevk ve iskanı bakımından aydınlatıcı olacaktır. Zira sürgünün devletler hukuku bağlamında hukuka aykırılığı konusunda bugün yapılacak incelemelerle 20. yüzyıl başlarında gerçekleşen olaylar açısından yapılacak hukuki değerlendirme aynı olmayacaktır.¹²⁸

Aynı ülke sınırları içindeki bir yer değiştirme hareketinin devletler hukuku bağlamında yapılacak bir hukuka uygunluk değerlendirmesinin konusu olup olmayacağı da Ermenilerin sevk ve iskanı bağlamında cevaplanması gereken diğer bir önemli hukuki sorundur. Zira Avrupa’da sürgünlerin devletler hukuku alanındaki uygulamaları çoğunlukla belli bir etnik veya dini topluluğun ülkeden sınır dışı edilmesi şeklinde olmuştur.¹²⁹ Oysa 1915 yılında Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin sevk ve iskanı yine Osmanlı sınırları içerisinde gerçekleşmiştir. Bu bakımdan Osmanlı’daki söz konusu uygulamanın anlamı, yurt dışına sürme anlamındaki “deportation” ile eşdeğer değildir.¹³⁰ Sürgün konusunda uluslararası alanda kavramsal bir uzlaşmaya varılamamış olması Osmanlı Devleti’nin Ermenilere uyguladığı sevk ve iskanın bir devletler hukuku meselesi olarak değerlendirilmesini de zorlaştırmaktadır.

Devletler arasındaki bütün hukuki konuları düzenleyecek, kural koyma yetkisi olan ulus üstü bir kanun koyucu olmamasından¹³¹ dolayı bazen düzenlemeye gerek duyulan ama bir hukuk normu oluşmamış alanlar bulunmaktadır. Bu eksiklikler söz konusu alanlarda henüz bir antlaşma ya da örf-adet kuralının olmamasından kaynaklanmaktadır.¹³²

Devletler hukukunda bir hukuk normunun ortaya çıkması/çıkarılması kolay bir olgu değildir. Geleneksel görüşe göre devletler hukukunda bir hukuk kuralının

¹²⁸ İlyas Doğan, “Devletler Hukukunda Sürgüne İlişkin Temel Yaklaşımlar”, **Uluslararası Hukuk Boyutuyla 1915 Olayları**, Ed. İlyas Doğan, Astana Yayınları, Ankara, 2016, s. 184-186.

¹²⁹ Doğan, s. 185.

¹³⁰ Yusuf Halaçoğlu, “Ermenilerin Suriye’ye Nakli: Sürgün Mü, Soykırım Mı?”, s. 4, Web: <http://dunyasavasi.ttk.gov.tr/upload/files/Yazilar/SurgunmuSoykirimmi.pdf> (E.T. 27.09.2021).

¹³¹ Yusuf Aksar, **Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 55-56.

¹³² Doğan, s. 191.

asıl kaynağını antlaşmalar, örf-adet hukuku (teamül, yapılageliş) kuralları ve hukukun genel ilkeleri oluşturmaktadır.¹³³

Söz konusu uluslararası hukuk kaynakları arasında bir hiyerarşinin varlığından doğrudan söz edilmemekte ise de¹³⁴ en temel kaynağın devletlerin iradelerini yazılı biçimde ortaya koyan metinler olmaları sebebiyle antlaşmalar olduğunu söylemek mümkündür. Elde edilen bu malzeme maddi hukuk sayılabilir.¹³⁵ Burada antlaşmaların kural olarak yalnızca imzacı devletler açısından geçerli olacağını ancak emredici bir hukuk kuralı bulunuyorsa tüm devletler bakımından bağlayıcılıktan söz edilebileceğini belirtmek gerekir.¹³⁶

Devletler hukukunda hukuka aykırı bir durumdan söz edebilmek için bir hukuk normunun devlet tarafından ihlal edilmesi gerekir. Devlet tarafı olduğu yazılı bir antlaşma hükmünü ihlal edebileceği gibi bir devletler hukuku kaynağı sayılan örf-adet kurallarını da ihlal etmiş olabilir. Devletlerin birbirleriyle artan ilişkileri sonucunda uyguladıkları birtakım davranış kuralları zamanla bir öf-adet hukuku kuralına dönüşmüş olabilir.¹³⁷ Bu yüzden devletler hukukunda örf-adet kurallarının tespiti her zaman için kolay olmamaktadır.¹³⁸

Devletler hukukunda bir örf-adet kuralının varlığından bahsedebilmek için iki unsur şarttır: (1) sürekli ve istikrarlı bir uygulama, (2) bu yönde uygulamanın hukuki olarak gerekli olduğu inancı.¹³⁹ Bir devlet belli bir kuralın devletler hukukunda örf-adet kuralı olduğunu iddia ediyorsa bu kuralın evrensel bir kural olarak diğer

¹³³ Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38/I. maddesinde söz konusu kaynaklar uluslararası hukukun asli kaynakları olarak sayılmıştır. "Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü", Web: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/ankara_charter_turk_ish.pdf (E.T. 24.10.2021).

¹³⁴ Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38. maddesinde hiyerarşi olduğunu düşündürebilecek asli/yardımcı kaynak ayrımı dışında uyumsuzluklara uygulanacak uluslararası hukuk kuralları arasında açıkça bir hiyerarşiden söz edilmemişse de söz konusu kuralların sırasını belirtir biçimde bir usul öngörmesi bu kurallar arasında bir hiyerarşinin varlığına delildir. Aksar, s. 59.

¹³⁵ Karl Doehring, **Genel Devlet Kuramı**, Çev. Ahmet Mumcu, İnkılap Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul, 2015, s. 276.

¹³⁶ Doğan, s. 192.

¹³⁷ Aksar, s. 64.

¹³⁸ İlyas Doğan, "1948 Soykırımının Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Geriye Yürütemeyeceği Sorun (Ermeni Olayları Açısından Bir Değerlendirme)", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 10, S. 1-2, 2006, s. 303.

¹³⁹ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016, s. 40.

devletler tarafından benimsenip uygulandığını, kendisinin de öncesinde bu kurala uygun davrandığını ispat etmelidir. İspatlanamadığı takdirde devletler hukukunun ihlalden bahsedilemeyecektir.¹⁴⁰

Örf-adet kurallarının oluşmasıyla sözleşmeler arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır.¹⁴¹ Birçok uluslararası yargı ve hakemlik kararında birtakım somut hak ve yükümlülükler doğuran sözleşmelere dayanarak örf-adet kurallarının bu iki unsurunun gerçekleşmesiyle belirli örf-adet kurallarının oluştuğu sonucuna varıldığı görülmektedir.¹⁴² Diğer bir deyişle devletler arasında yapılan antlaşmalar da söz konusu iki unsurun gerçekleşmesi halinde devletler hukukunda bir örf-adet kuralını oluşturabilirler.

Bazen bir devletin kendi iç hukukundaki bir hukuk kuralı zamanla uluslararası hukuk kurallarından birine dönüşebilir. Ancak kural olarak bir devletin iç hukuk düzenlemeleri uluslararası hukuk kuralı olarak nitelendirilemez.¹⁴³

Neticede erken tarihlerde gelişmiş olarak kabul edilen medeni devletlerin yaptıkları yaygın kabul görmeyen antlaşmalarda ya da iç hukuk düzenlemelerinde soykırım, kölelik, sürgün gibi uygulamaları insanlığa karşı suç olarak nitelendirmiş olmaları bu eylemlerin devletler hukuku bağlamında da emredici bir norma dönüştüğünü göstermez. Nitekim bir sonraki başlıkta değinileceği üzere II. Dünya Savaşı sırasında bile gelişmiş devletlerin birtakım uygulamaları sürgünü bir devletler hukuku ihlali olarak görmediklerini ortaya koymaktadır.

Sürgünün devletler hukukuna aykırılığı konusunda değerlendirme yapılırken devletlerin iradelerinin birer yansıması olan antlaşmaları incelemek aydınlatıcı olacaktır.¹⁴⁴ Bunun yanında devletler hukukunun şekillenmesi ve gelişiminde son

¹⁴⁰ Doğan, 2006, s. 303.

¹⁴¹ Doehring, s. 276.

¹⁴² Pazarcı, s. 40.

¹⁴³ Doğan, 2016, s. 191.

¹⁴⁴ Antlaşmaların emredici bir hukuk kuralı içermediği takdirde yalnızca imzacı devletler açısından anlam ifade edeceğini bir kez daha belirtilmelidir. Doğan, 2016, s. 192.

derece etkili olan devletlerin uygulamaları¹⁴⁵ ve uluslararası mahkemelerin içtihatları¹⁴⁶ da bu tespit yapılırken gözden kaçırılmamalıdır.

Bu amaçla ilk olarak II. Dünya Savaşı'ndan önceki devlet uygulamaları ve antlaşmalar, ardından Birleşmiş Milletler kurulduktan sonraki uygulama ve antlaşmalar incelenecektir.

1. II. Dünya Savaşı Öncesinde Devletlerin Sürgün Uygulamaları

İnsanlık tarihi boyunca tüm çabalara rağmen savaşların, saldırı ve çatışmaların önüne geçilemediği acı bir gerçektir. Yine de engellenemeyen bu durumların sebep olduğu zararların en aza indirilmesi ve sivillerin olabildiğince korunması amacıyla devletler hukuku bağlamında bir savaş hukuku geleneği oluşturulmaya çalışılmıştır. Daha yakın zamanda da bu kuralların yazılı hale getirilmesine çaba sarf edilmiştir. Bu anlamda 1899 ve 1907 tarihli Lahey Sözleşmeleri savaş hukukunun kodifikasyonu konusunda dönemin en önemli gelişmesi sayılmaktadır.¹⁴⁷ II. Dünya Savaşı'nda sonraki en önemli gelişme ise daha sonra değinileceği üzere 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin hazırlanmasıdır.

Sürgün, devletler hukuku bağlamında savaş hukukunun bir meselesi olarak değerlendirilmiştir. Lahey Sözleşmelerinde, sürgünün açıkça yasak olduğuna dair bir düzenleme bulunmamaktadır. Cenevre Sözleşmelerinin yorum bölümündeki bir ifadeye göre, Lahey Sözleşmelerinde sürgünün uluslararası hukukun ihlali olarak düzenlenmemiş olmasının nedeni 20. yüzyıl itibarıyla sürgün kavramının geçerliliğini yitirmiş olduğuna inanılmasıdır.¹⁴⁸ Bu ifadelerin bahsi geçen

¹⁴⁵ Nitekim devletler hukukunun asli kaynaklarından olan bir örf-adet kuralının ortaya çıkmasında devletlerin sürekli ve istikrarlı uygulamaları dikkate alınmaktadır.

¹⁴⁶ Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38/I-d maddesinde mahkeme kararları yardımcı kaynaklar arasında sayılmıştır. "Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü", Web: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/ankara_charter_turkish.pdf (E.T. 8.10.2021).

¹⁴⁷ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem ve R. Murat Önok, **Uluslararası Ceza Hukuku**, Seçkin Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2021, s. 585. Lahey Sözleşmeleri bireyin uluslararası alanda korunması yönündeki adımları sıklaştırmıştır. Ancak bu gelişme ilk olarak yalnızca sözleşmeye dayanan bazı hakların korunması yöneliktir ve henüz bu yönde bir uluslararası gelenek oluşmuş değildir. Milletler Cemiyeti'nin statüsünde de bu konuda bir gelişme kaydedilememiştir. Doehring, s. 270

¹⁴⁸ Cansu Gülergün, "Uluslararası Ceza Hukuku Bağlamında Hukuka Aykırı Sürgün ve Nakletme Savaş Suçu", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2019, s. 81-82.

sözleşmenin yapıldığı tarihte dahi sürgünlerin¹⁴⁹ yaşandığı gerçeği karşısında hiçbir anlam ve geçerliliği yoktur.

Lahey Sözleşmesi'nin 13. maddesi zaruri görüldüğü takdirde düşman devlet vatandaşlarının bir kamp, kale ya da herhangi bir yerde gözaltında tutulmasına izin vermektedir. Bu hükümden hareketle savaş sırasında düşmanla iş birliği yaparak kendi ülkelerine karşı savaşan kişilere karşı tedbirler alınması devletler hukuku açısından meşru hale gelmektedir. Bunun yanında 43. maddede bir bölgeyi işgal eden devletin bu bölgede kamu düzenini sağlamak amacıyla her türlü tedbiri almaya yetkili olduğu ifade edilmiştir. İşgalci devletin bile kamu düzenini tesis için tüm tedbirleri almaya yetkili olduğu bir devletler hukuku anlayışının mevcut olduğu bir zamanda, 1915 yılında Osmanlı Devleti'nin kendi ülkesinde bu tür tedbirler almasının hukuken sorgulanması anlamsızdır.¹⁵⁰

Gerek Lahey Hukuku'nda sürgün yasağına ilişkin açık bir hükmün yer almamasından gerek 20. yüzyılda devletlerin devam eden sürgün uygulamalarından anlaşılmalıdır ki II. Dünya Savaşı öncesinde devletler hukuku bağlamında sürgün yasağına ilişkin bir örf-adet kuralı geliştirmemiştir.

2. Birleşmiş Milletler Sonrası Sürgün: Self-Determinasyon Hakkı

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası hukukta insan haklarına dayalı yeni bir anlayış giderek yaygınlaşmıştır. Bu kısımda Birleşmiş Milletler bünyesinde yapılan antlaşmalar ve II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında gerçekleştirilen uygulamalar incelenecektir.

¹⁴⁹ 1306 yılında 100.000 Yahudi'nin Fransa'dan sürülmeleri; 1492 yılında 150.000 ve 1570 yılında 600.000 Yahudi'nin İspanya'dan sürülmeleri; 1627 yılında 27.000 ve 1685 yılında 200.000 Protestan'ın Fransa'yı terk etmesi; 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında 40.000 Arnavut'un Sırlar tarafından sınır dışı edilmesi; 1906 yılında 50.000 Yunanlının Bulgarlar tarafından işgal edilen Doğu Trakya bölgesini terk etmesi; 1912 Balkan Savaşı'nda 100.000 Türk'ün Makedonya ve Batı Trakya'dan sürgün edilmesi; 1912 ile 1918 yılları arasında 200.000 Arnavut'un Kosova'yı terk etmesi bu örneklerden bazılarıdır. Robert Muharremi, "Die Haager Landkriegsordnung und das Verbot von Vertreibung und Deportation", s. 96-98; aktaran Doğan, 2016, s. 193.

¹⁵⁰ Doğan, 2016, s. 195.

Sürgünün uluslararası hukuka aykırı bir eylem olduğunu savunanların başvurdukları dayanak noktalarından birisi self-determinasyon yani ulusların kendi geleceğini belirleme hakkıdır. Bir ulusun kendi iradesine rağmen yer değiştirmeye zorlanmasının vatanında yaşama hakkını ihlal ettiği ve bu yüzden sürgünün uluslararası hukuka aykırı kabul edilmesi gerektiğine dayalı bir yaklaşım söz konusudur.¹⁵¹

Kendi geleceğini belirleme hakkı II. Dünya Savaşı sonrasında hazırlanan Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 1 ve 55. maddelerinde hukuki bir hak olarak değil siyasi bir ilke olarak kabul edilmiştir.¹⁵² Nitekim galip devletlerin iradeleri de bu yöndedir. Ancak daha sonrasında hak olarak nitelendirilmeye başlanmıştır.¹⁵³

Günümüzde hala bu hakkın öznesinin kim olduğu konusunda ciddi tartışmalar yapılmaktadır. BM Genel Kurulu, 14 Aralık 1960 tarih ve 1514 sayılı Sömürge Yönetimi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlığın Verilmesine İlişkin Bildirisinde¹⁵⁴ kendi geleceğini belirleme hakkına ilişkin yaklaşımını açıkça belirtmiştir. Bildirinin giriş bölümünde sömürgeciliğin bütün şekillerine kayıtsız şartsız son verilmesi gerektiği ilan edilmiş ve sonrasında bütün halkların kendi geleceğini belirleme haklarının bulunduğu işaret edilmiştir. (madde 2) Aynı bildiri de bir ülkenin ulusal birliğini ve toprak bütünlüğünü kısmen ya da tamamen bozmaya yönelik her türlü girişimin, Antlaşma'nın amaç ve ilkeleriyle bağdaşmayacağına altı çizilerek (madde 6) devletlerin üniter yapılarına dikkat çekilmiştir.¹⁵⁵

¹⁵¹ Doğan, 2016, s. 198.

¹⁵² Doğan, 2016, s. 196; Anlaşmada hak yerine ilke söyleminin kullanılması kendi geleceğini belirleme ilkesinin hukuksal gücünü azaltmaktadır. Berdal Aral "Kolektif Bir İnsan Hakkı Olarak Halkların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı", **İnsan Hakları Yılığ**, C. 21-22, 1999-2000, s. 110.

¹⁵³ Filistin halkı için BM'lerde zaman zaman kendi ülkelerine dönebileceklerine ilişkin kararlar alınmasına rağmen bugün birçok farklı ülkede sürgünde Filistinliler yaşamaktadır. Bu durum, kendi geleceğini belirleme hakkının siyasi bir ilke olmaya devam ettiğinin göstergesidir. Doğan Kılınç, "Self-Determinasyon İlkesinin Azınlıklar Açısından Değerlendirilmesi", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.12, S.1-2, 2008, s. 977.

¹⁵⁴ Bildirinin çeviri metni için bkz. Web: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020095937bm_38.pdf (E.T. 6.10.2021).

¹⁵⁵ Kılınç, 2008, 965.

Bu iki hüküm birlikte değerlendirildiğinde kendi geleceğini belirleme hakkının zaten bağımsız bir ülkede çoğunluk unsuruyla birlikte yaşayan azınlık gruplara bu devletten ayrılıp bağımsız ayrı bir devlet kurma hakkını tanımadığı savunulabilecektir. Nitekim sömürge olmayan ülkelerdeki etnik toplulukların ayrılma talepleri devletler hukukunda kabul görmediği gibi öğretilerdeki çoğunluk görüşü de bu yöndedir.¹⁵⁶ Devletler hukukunda self-determinasyon hakkının bir devletten ayrılarak yeni bir devlet kurma şekilde kabul görmemesinin başlıca nedenleri uluslararası hukukta benimsenen “devlet toprak bütünlüğü ve egemenliği” ilkesiyle¹⁵⁷ çatışması ve ekonomik ve siyasi yeterliliği bulunmayan devletlerin meydana çıkması ve bu devletlerin uluslararası istikrarsızlığa yol açabileceği endişesidir.¹⁵⁸ Uluslararası Adalet Divanı da Namibya (1971) ve Batı Afrika Sahrası (1975) kararlarında söz konusu hakkın devletler hukukunda talep edilebilirliğini sadece sömürge altındaki halklar açısından doğrulamış görünmektedir.¹⁵⁹

Şu bir gerçek ki kendi geleceğini belirleme hakkının uluslararası hukukta kullanımına ilişkin hala kesin bir uzlaşmaya varılabilmiş değildir. Daha önce ifade edildiği gibi bu hakkın vatanında yaşama hakkıyla doğrudan ilişkili olduğu savunulabilir. Ancak mesele mevcut devletlerin varlığını doğrudan etkileme tehlikesi açısından değerlendirildiğinde bir hukuksal sorundan ziyade gücün belirleyici olduğu, siyasal bir sorun söz konusudur.¹⁶⁰ Kendi geleceğini belirleme hakkı tartışmasız olarak kabul edilen ve uygulanan bir hak olsaydı Filistin halkı için BM’lerde kendi vatanlarına dönebileceklerine yönelik alınan kararlar doğrultusunda günümüzde birçok farklı ülkede yaşayan Filistinliler kendi ülkelerine

¹⁵⁶ Pazarcı, s. 143; Doğan, 2016, s. 200; Doehring, s. 150-15; Kılınç, 2008, s. 966; Abdullah Uz, “Teori ve Uygulamada Self Determinasyon Hakkı”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, C. 3, S. 9, 2007, s. 72-75; Erol Kurubaş, “Kuzey Irak’ta Olası Bir Ayrılmanın Meşruluğu ve Self Determinasyon Sorunu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 59, S. 3, 2004, s. 154; M. Akif Kütükçü, “Uluslararası Hukukta Self Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri” **Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi**, S. 12, 2004, s. 263.

¹⁵⁷ Farklı görüş; “Toprak bütünlüğünün korunması ilkesi kendi geleceğini belirleme hakkının sınırlayıcı olarak her durumda ileri sürülemez. Sadece ülkesinde yaşayan tüm halkları eşitlik ve içsel self-determinasyon ilkesine uygun şekilde yöneten bir devlet bu ilkeye sığınabilir.” Robert Mccorquodale, “Self-Determination: A Human Rights Approach”, **International and Comparative Law Quarterly**, Volume 43, Issue 4, 1994, s. 879-880.

¹⁵⁸ Kurubaş, s. 155-156; Doğan, 2016, s. 200; Kılınç, 2008, 966.

¹⁵⁹ Uz, s. 76; Doehring, s. 150; Doğan, 2016, s. 201; Kütükçü, s. 263.

¹⁶⁰ Doğan, 2016, s. 199.

dönemelmeliydi.¹⁶¹ Dolayısıyla bu tür hukuki yönünün yanı sıra siyasi ve sosyolojik yönleri bulunan meselelerde süper güçlerin yaklaşımlarının belirleyici olduğu bir gerçektir¹⁶² ve devletler hukukundaki bu tür normlar bu gerçeğe bağdaşabildiği ölçüde uygulanmaktadır.¹⁶³

II. Dünya Savaşı'nın Almanlar tarafından kaybedilmesinden sonra Doğu ve Orta Avrupa'da yaşayan Alman nüfusunun önemli bir kısmı bu bölgelerden sürgün edilmişlerdir. Ayrıca yine bu tarihlerde Almanlar Sovyet işgal bölgelerinden zorla göç ettirilmişlerdir.¹⁶⁴ Yaklaşık 16 milyon Almanın yaşadıkları yerlerden göç ettirilmesi II. Dünya Savaşı'nın sonucu belliyken gerçekleşmiş ve bu sürgünler 1947 yılına kadar da devam etmiştir. Bu uygulamalarda savaş tehlikesi sona erdikten sonra bile sadece düşmanla iş birliği yapan grupların değil, belli bir etnik gruba ait bireyler sürgün edildiği görülmektedir. Buna rağmen söz konusu uygulamalar devletler hukukunun birer ihlali olarak değerlendirilmemiştir.¹⁶⁵

3. Günümüz Devletler Hukukunda Sürgün

Daha önce ifade edildiği gibi uluslararası hukukta sürgün savaş hukukunun bir meselesi olarak ele alınmıştır. II. Dünya Savaşı'nda işlenen suçların kovuşturulması için kurulan Nürnberg Savaş Suçları Mahkemesi'nin kuruluş sözleşmesinin 6/II-(c) maddesinde insanlığa karşı suçlar ilk kez tanımlanmıştır.¹⁶⁶ Bu maddeye göre, "*Savaştan önce veya savaş sırasında herhangi bir sivil halka karşı işlenen cinayet, imha, köleleştirme, sürgün ve diğer insanlık dışı eylemler veya işlendiği ülkenin iç hukukunu ihlal edip etmediğine bakılmaksızın, Mahkemenin yargı yetkisi içindeki herhangi bir suçun infazı sırasında veya bununla bağlantılı olarak*

¹⁶¹ Kılınç, 2008, s. 976-977.

¹⁶² Fatma Taşdemir, "İsrail-Filistin Sorununun Self Determinasyon Hakkı Çerçevesinde Analizi", **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, S. 2, 2000, s. 218.

¹⁶³ Doğan, 2016, s. 201.

¹⁶⁴ "Almanya Örneğinde Göç ve Değişim", Web: <https://perspektif.eu/2019/12/02/almanya-orneginde-goc-ve-degisim/> (E.T. 8.10.2021).

¹⁶⁵ Doğan, 2016, s. 202-205.

¹⁶⁶ Pazarcı, s. 656.

siyasi, ırksal veya dini gerekçelerle yapılan zulümler” insanlığa karşı suç olarak sayılmıştır.¹⁶⁷

Aynı amaçla kurulan Tokyo Uluslararası Uzak Doğu Askeri Mahkemesi’nin kuruluş sözleşmesinin 5. maddesinde insanlığa karşı suçlar Nürnberg Mahkemesi Şartı’ndaki düzenlemeye benzer şekilde düzenlenmiştir.¹⁶⁸

12 Ağustos 1949 tarihli Savaş Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi savaş suçları ve insanlığa karşı suçların tanımlanması bakımından II. Dünya Savaşı’ndan sonraki en önemli gelişmelerden biridir.¹⁶⁹

Cenevre Sözleşmesi’nin 49. maddesi işgalci devletin işgal edilen topraklarda yaşayan sivil halkı bireysel ya da kitlesel olarak kendi toprakları içinde ya da başka devletin topraklarına zorla göç ettirmesini yasaklamıştır. Ancak işgalci devlet, halkın güvenliği ya da mücbir askeri sebeplerin varlığı halinde bir bölgenin kısmen veya tamamen tahliyesine karar verebilir.¹⁷⁰ Söz konusu madde işgalci devletlerin işgal ettikleri yerlerde etnik temizlik yapmalarının önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Fakat askeri zorunluluk ya da halkın güvenliği gibi sebeplerle sivil nüfusun naklini mümkün kılmaktadır.¹⁷¹ Bunun dışında sözleşmenin 149. maddesinde ağır ihlaller arasında sivillerin zorla göçü ve nakli sayılmıştır. Cenevre Sözleşmesi’ndeki bu hükümler uluslararası nitelikteki silahlı çatışmalara uygulanmaktadır.¹⁷² Diğer bir deyişle uluslararası nitelikte olmayan çatışmalarda bu hükümler geçerli değildir. Cenevre Hukuku bağlamında Ermenilerin 1915 yılındaki zorunlu sevk ve iskana tabi tutulmaları açısından bir değerlendirme yapılacak olursa öncelikle Cenevre Sözleşmesi’nin yürürlüğe girdiği 1949 tarihinden sonraki olaylara uygulanacağını ve dolayısıyla 1915 yılında gerçekleştirilen uygulamaların bu bağlamda

¹⁶⁷ “Nuremberg Trial Proceedings Vol. 1 Charter of the International Military Tribunal”, Web: <https://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp> (E.T. 9.10.2021).

¹⁶⁸ “International Military Tribunal for the Far East Charter”, Web: <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/04/4-06/military-tribunal-far-east.xml> (E.T. 9.10.2021).

¹⁶⁹ Tezcan, Erdem ve Önok., s. 585.

¹⁷⁰ “12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri”, Yay. Haz. Melike Batur Yamaner, Emre Öktem, Bleda Kurtarcan, Mehmet C. Uzun, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Web: http://ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/434_1.pdf (E.T. 9.10.2021).

¹⁷¹ Doğan, 2016, s. 205.

¹⁷² Gülergün, s. 79.

değerlendirilmesinin mümkün olmadığını belirtmek gerekir. Ancak bir an için bu husus göz ardı edilecek olsa dahi bahsi geçen sözleşme hükümleri açısından Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği eylemlerin devletler hukukuna aykırı olmadığı sonucuna varılacaktır. Nitekim Osmanlı Devleti Ermenileri ülke topraklarından sınır dışı etmemiş, kendi toprakları içinde sevk ve iskana tabi tutmuştur. Ayrıca bu uygulamayı da halkın güvenliği ve askeri zorunluluklar nedeniyle gerekli görmüştür.

1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin sürgüne ilişkin hükümler içermekle birlikte ihlale karşı açık bir yaptırım öngörmemesi büyük bir eksiklik olarak görülmektedir.¹⁷³ Sürgün yasağına ilişkin önemli bir gelişme yakın tarihte gerçekleşmiştir. 1998 Tarihli Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü'nde¹⁷⁴ sivilileri yerlerinden etmek fiilleri savaş suçu olarak kabul edilmiş¹⁷⁵ ve nüfusun sürülmesi veya zorla nakli ilk kez bir uluslararası antlaşma düzeyinde insanlığa karşı suç olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁶ Roma Statüsü insanlığa karşı suçların barış durumunda da işlenebileceğini kabul etmesi bakımından önceki düzenlemelerden bir farklılık arz etmektedir.¹⁷⁷

Statü'nün 7. maddesinde “uluslararası hukukta izin verilen gerekçeler olmaksızın, belli bir yerde, hukuka uygun olarak ikamet eden insanların sürülmesi ya da başka zorlayıcı fiillerle zorla yer değiştirilmeleri” anlamına gelen “nüfusun sürgün edilmesi veya zorla nakli” insanlığa karşı suçlar arasında sayılmıştır.

Roma Statüsü'nün 8. maddesinde ise savaş suçları düzenlenmiştir. Maddenin ilk fıkrasında Uluslararası Ceza Mahkemesinin savaş suçları üzerinde yargılama yetkisi olduğuna işaret edilmiş, 2. fıkrada uluslararası ve ulusal silahlı çatışmalar ayrımı yapılmıştır. 2. fıkranın (a) ve (b) bentlerinde uluslararası silahlı çatışmalarda;

¹⁷³ Doğan, 2016, s. 209.

¹⁷⁴ Roma Statüsü'nün çeviri metni için bkz. Web: http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/459_1.pdf (E.T. 10.10.2021).

¹⁷⁵ Cengiz Başak, **Uluslararası Ceza Mahkemeleri ve Uluslararası Suçlar**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003, s. 244.

¹⁷⁶ Günal Kurşun, **101 Soruda Uluslararası Ceza Mahkemesi**, İnsan Hakları Gündemi Derneği, Ankara, 2011, s. 18.

¹⁷⁷ Tezcan, Erdem ve Önok., s. 566.

(c) ve (e) bentlerinde ulusal silahlı çatışmalarda işlenebilecek savaş suçları sayılmıştır.¹⁷⁸

Statü'nün 8/II-(a) maddesinde 1949 Cenevre Sözleşmelerinin ağır ihlalleri savaş suçu sayılmıştır. Maddede sayılan fiillerden birisi de “hukuka aykırı sürgün, nakletme ya da hapsedme”dir. Roma Statüsü'nün 8/II-(b) hükmüne göre ise uluslararası hukukun mevcut sistemi içinde uluslararası silahlı çatışmalarda uygulanabilir örf ve adetlerin ciddi ihlalleri de savaş suçu oluşturmaktadır. Yine maddede bu bağlamda sayılan fiillerden “*işgalci devletin kendi sivil nüfusunun bir bölümünü işgal ettiği topraklara doğrudan veya dolaylı olarak nakletmesi veya işgal edilen topraklardaki nüfusun tamamının veya bir kısmının devlet sınırları içinde veya dışında sürülmesi veya nakli*” savaş suçu olarak nitelendirilmiştir.¹⁷⁹

Uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalara ilişkin 8/II-(e) hükmüne göre “*çatışmadan kaynaklanan nedenlerden dolayı halkın güvenliği ve askeri nedenler gerektirmedikçe sivillerin yerlerinin zorla değiştirilmesi*” savaş suçlarından sayılmıştır. Böylelikle uluslararası nitelikte sayılmayan silahlı çatışmalarda işlenen insancıl hukuk ihlallerini de uluslararası ceza hukukunun kapsamına sokma yönünde eğilimler güçlendirilmiştir. Ancak yine de 8/II-(d ve f) hükümlerinde uluslararası olmayan silahlı çatışmaların tespiti için bazı özel sınırlamalar getirilmiştir. Böylece uluslararası hukukunun devletlerin iç işleri sayılacak uyuşmazlıklarda uygulanmayacağı şeklindeki yerleşmiş (devletlerin egemenliği) ilkesi Statü'de yerini almıştır.¹⁸⁰

Ceza hukukunda evrensel bir ilke olarak kabul edilen suç ve cezaların geçmişe yürütülememesi esası Roma Statüsü açısından da geçerli bir ilkedir. Bu durum ayrıca ceza hukukunda kabul edilen en temel esaslardan biri olan kanunilik ilkesinin de bir sonucudur. Diğer yandan, uluslararası antlaşmalar bakımından da geriye yürümezlik ilkesi 1969 Antlaşmalar Hukukuna İlişkin Viyana Sözleşmesi'nin

¹⁷⁸ Gelişmekte olan bir anlayışa göre silahlı çatışmanın niteliği ne olursa olsun uluslararası ve uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda da aynı kuralların uygulanması gerekmektedir. Tezcan, Erdem ve Önok, s. 596-597.

¹⁷⁹ Tezcan, Erdem ve Önok, s. 597-602.

¹⁸⁰ İç karışıklıklara örnek olarak terörist faaliyetler ve halk arasındaki huzursuzluklar gösterilmektedir. Tezcan, Erdem ve Önok, s. 608-609.

28. maddesinde düzenlenmiştir.¹⁸¹ Ayrıca Statü'nün yürürlük maddesi olan 126. maddesi, bu antlaşma hükümlerinin sözleşme yürürlüğe girdikten sonra taraf devletler bakımından hüküm ve sonuç doğurmaya başlayacağına işaret etmektedir. Türkiye henüz bu sözleşmeye taraf değildir.¹⁸² Dolayısıyla 1915 Ermeni olayları açısından Cenevre Hukuku'nun zaman bakımından uygulanabilirliğine ilişkin yapılan açıklamalar burada da geçerlidir.

Günümüz açısından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni de inceleyecek olursak sözleşmenin 15. madde hükmüyle ek protokolün 2. madde hükmü zorunlu göç uygulamaları açısından değerlendirilebilir. 2. maddede kişilerin ülkelerinde serbestçe dolaşma ve istedikleri yeri ikametgah olarak tercih edebilme özgürlükleri düzenlenmiştir. Söz konusu hak bireylere mutlak olarak tanınmış değildir. Maddenin 2. fıkrası bu hakkın “ulusal güvenlik, kamu emniyeti, kamu düzeninin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlık ve ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması” gibi sebeplerle sınırlandırılabilirliğini düzenlemiştir. Bunun dışında AİHS'in 15. maddesinde düzenlenen olağanüstü durumlarda askıya alınması yasaklanan haklar arasında yerleşme ve seyahat özgürlüğü sayılmamıştır. Diğer bir deyişle savaş, çatışma gibi ulus bütünlüğünü tehdit eden olağanüstü hallerde devletler vatandaşlarının yerleşme ve seyahat etme haklarına sınırlamalar getirebilecektir.¹⁸³

Geçmişten günümüze uluslararası alanda sürgün konusunda yapılan antlaşmalar dikkate alındığında sürgünü açıkça tanımlayan ve uluslararası hukuka aykırı sayan kapsamlı bir sözleşmenin henüz ortaya çıkmadığı ve özellikle 20. yüzyıl başlarında gerçekleşen sürgün uygulamalarına¹⁸⁴ bakarak bu konuda bir uluslararası bir örf-adet kuralının oluşturulamadığı kabul edilmelidir.

¹⁸¹ Tezcan, Erdem ve Önok, 376-377.

¹⁸² “Uluslararası Ceza Divanı ve Türkiye”, Web: <https://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-ceza-divani-ve-turkiye.tr.mfa> (10.10.2021)

¹⁸³ “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, Web: https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf (10.10.2021)

¹⁸⁴ Bu dönemde Rusya'nın Kafkaslardaki Müslümanları Osmanlı topraklarına sürdüğü, İngiltere'nin Sudan ve İrlanda'da, Fransa'nın Tunus ve Cezayir'de, yine Rusların Kırım'da gerçekleştirdikleri sürgün uygulamaları herkesçe bilinen gerçeklerdir. Demir, 2008, paragraf 43.

1915 yılında Ermenilere uygulanan sevk ve iskan, Osmanlı Devleti'nin savaş koşullarında başvurduğu bir iç hukuk işlemi olarak nitelendirmek gerekir. Zira devletin kendi topraklarında gerçekleştirdiği bir nüfus nakli söz konusudur ve bu da devletler hukukunun konusu değildir. Diğer yandan gerçekleştirilen uygulama bir iç hukuk uygulaması olarak değerlendirilmese dahi gelişmiş, medeni devletlerin yaptıkları uygulamalarla bir benzerlik göstermemektedir. Osmanlı Devleti nakle tabi tuttuğu kimselerin tüm iase ve yol masraflarını karşılamış, yolculuk sırasında gerekli güvenlik önlemlerini almaya çalışmış ve bu kimselerin gittikleri yerlerde iskanını temin etmiştir. Bunu yaparken de işlemlerin hukuki bir zeminde gerçekleşmesine özen göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında halkın güvenliği ve zorunlu askeri sebeplerin varlığı halinde yapıldığı kabul edilen II. Dünya Savaşı sonrası sivil halka yönelik sürgün uygulamaları dahi hukuka uygun olarak nitelendirilirken, Osmanlı Devleti'nin 1915 yılındaki uygulamalarının devletler hukukuna aykırılığı savunulamayacaktır. Böyle bir işlemi uygulayan bir devletin hukuki sorumluluğu için hukuki dayanaklar bulunduğu ancak siyasi bir amaçla savunulabilir.¹⁸⁵

B. Anayasa Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi

Osmanlı Devleti'nin çağdaşı devletlerle karşılaştırıldığında temel hak ve özgürlükler, yargı bağımsızlığı, suç ve cezaların kanuniliği, idarenin kanuniliği, devletin sorumluluğu gibi hukuk devletinin temel unsurları bakımından çok önemli mesafeler aldığı bir gerçektir. Buna karşın kuvvetler ayrılığı, yasamanın denetimi ve demokrasi gibi ilkeler mevcut olmadığından bugünkü anlamıyla bir hukuk devleti olduğunu söylemek mümkün değildir.¹⁸⁶ Hukuk devleti anlayışının bugünkü manada gelişimi Cumhuriyet döneminden sonradır.¹⁸⁷

Bugünkü anlamda bir hukuk devleti anlayışının dünyada ve Osmanlı Devleti'nde henüz benimsenmediği I. Dünya Savaşı yıllarında gerçekleştirilen sevk ve iskan uygulamalarının hukuk devleti prensipleriyle örtüşmediğinden hareketle

¹⁸⁵ Doğan, 2016, s. 206-209.

¹⁸⁶ Bahtiyar Akyılmaz, Murat Sezginer ve Cemil Kaya, **Türk İdare Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, 8. Baskı, Ankara, 2017, s. 110.

¹⁸⁷ Ali Kuyaksil ve Ali Altunbaş, "Türklerde Hukuk Devleti Anlayışının Tarihsel Gelişimi", **Mustafa Kemal Üniversitesi SBE Dergisi**, C. 9, S. 19, 2012, s. 26 vd.

hukuki ve siyasi çıkarımlar yapmak metodolojik olarak doğru olmayacaktır.¹⁸⁸ İdari bir karar niteliğindeki sevk ve iskan kararının anayasa hukuku bakımından değerlendirilmesinde kararın dönemin anayasası olan Kanun-i Esasi'ye uyumlu olup olmadığı incelenecektir.

Sevk ve İskan Kanunu'nun çıkarıldığı dönemde, yürürlükte olan 1876 Kanun-i Esasi'nin “*Kanun-ı Esasi'nin bir maddesi bile hiçbir sebep ve bahane ile tatil ve icradan iskat edilemez*” şeklindeki 115. madde hükmüyle Anayasanın üstünlüğü ilkesi ve Anayasanın değiştirilmesi için kanunlardan daha zor değiştirilme şartlarının arandığı 116. maddeyle de anayasanın katılığı ilkesi benimsenmiştir. Buna karşın Kanun-i Esasi'de kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimine yer verilmemiştir.¹⁸⁹ Ayrıca uygulamada genel mahkemeler de anayasal denetim yapma yetkisini kendilerinde görmemişlerdir.¹⁹⁰ Kanun-i Esasi'nin 64. maddesine göre Heyet-i Ayan, Mebusan Meclisi tarafından kabul edilen kanun teklif ve tasarılarını Kanun-i Esasi'ye uygunluk bakımından inceleyerek buna aykırı bir şey tespit ederse ya reddeder ya da yeniden görüşülmek üzere meclise iade ederdi.¹⁹¹ Bu bakımdan kanunların anayasaya uygunluğu noktasında Kanun-i Esasi'de siyasal bir denetim mekanizması benimsenmiştir.¹⁹²

Anayasal yargı sistemi mevcut olmasa bile Kanun-i Esasi, kanunlar üzerinde üstün ve bağlayıcı bir norm olduğundan, Sevk ve İskan Kanunu'nun Kanun-i Esasi'ye uygun olması gerekir.

Sevk ve iskan kararı savaşın devam ettiği sırada ve Osmanlı'da sıkıyönetim rejiminin geçerli olduğu bir dönemde alınmıştır.¹⁹³ Dolayısıyla söz konusu dönemde

¹⁸⁸ Demir, 2018, s. 115.

¹⁸⁹ Gözler, s. 1002-1003; Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, 16. Baskı, Ankara, 2016, s. 406-407; Nevin Ünal Özkorkut, “1876 Anayasasının Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler”, **AÜHFD**, C. 53, S. 1, 2004, s. 176-177.

¹⁹⁰ Gözler, s. 1003

¹⁹¹ Suna Kili ve Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s. 49.

¹⁹² Özbudun, s. 407.

¹⁹³ Balkan Savaşları başladıktan sonra 4 Ekim 1912 tarihinde ilan edilen sıkıyönetim Balkan Savaşları ve ardından I. Dünya Savaşı boyunca kesintisiz olarak 7 yıl 14 gün sürdükten sonra 11 Ekim 1919 tarihinde kaldırılmıştır. Hasan R. Ertuğ, “Memleketimizde Fevkalade Hal Rejimleri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 3, S. 1, Ankara, 1948, s. 75; Demir, 2008, paragraf 105.

çıkarılan kanunların Kanun-i Esasi'ye uygunluğu incelenirken olağan dönem değil, olağanüstü dönemlerde uygulanan hukuk rejimi çerçevesinde bir değerlendirme yapılmalıdır.¹⁹⁴

Osmanlı Devleti'nde olağan ve olağanüstü haller arasında bir ayırım yapılarak sıkıyönetim rejimi Kanun-i Esasi 36 ve 113. maddeleriyle düzenlenmiştir.

Anayasa'nın 36. maddesinde¹⁹⁵ devletin ve halkın güvenliğini korumak amacıyla zorunluluk hallerinde Meclis-i Vükelaya (hükümete), Kanun-i Esasi'ye aykırı olmamak şartıyla, geçici kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi tanınmış, 113. maddesinde¹⁹⁶ de doğrudan doğruya sıkıyönetime ilişkin düzenlemeye yer vermiştir. 113. maddeye göre ülkenin bir bölgesinde karışıklık çıkacağıının anlaşılması durumunda, hükümet o bölgeye özgü olmak üzere geçici sıkıyönetim ilan edebilecektir. Maddenin devamında muğlak da olsa sıkıyönetimin tanımı yapılmış ve sıkıyönetim rejiminin işleyişinin “nizam-ı mahsus” ile, yani çıkarılacak özel düzenlemelerle belirleneceği ifade edilmiştir.¹⁹⁷

Bahsi geçen hükümler uyarınca 5 Ekim 1877 tarihinde sıkıyönetim kanun hükmünde kararnamesi olarak İdare-i Örfiye Kararnamesi çıkarılmış ve söz konusu kararname 25 Mayıs 1940 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Kararname'nin 2. maddesinde sıkıyönetimin ilanıla beraber Kanun-i Esasi'nin, kanunlar ve mülkiye nizamının İdare-i Örfiye Kararnamesi'ne aykırı hükümlerinin sıkıyönetim devam ettikçe geçici süreyle askıda kalacağı, 3. maddesinde ise hükümet-i mülkiye görev ve yetkilerinin sıkıyönetim süresince, hükümet-i askeriyeye geçeceği ifade edilmiştir.

¹⁹⁴ Demir, 2018, s. 116.

¹⁹⁵ Kanun-i Esasi'nin 36. maddesine göre, “*Meclisi Umumi mün'akit olmadığı zamanlarda devleti bir muhataradan veyahut emniyeti umumiyeyi halelden vikaye için bir zarureti mübremeye zuhur ettiği ve bu bapta vaz'ına lüzum görünecek kanunun müzakeresi için meclisin celp ve cem'ine vakit müsait olmadığı halde Kanunu Esasi ahkâmına mugayir olmamak üzere heyeti vükela tarafından verilen kararlar Heyeti Mebusanın içtimaile verilecek karara kadar ba iradei seniye, muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetindedir.*”

¹⁹⁶ Kanun-i Esasi'nin 113. maddesine göre, “*Mülkün bir cihetinde ihtilal zuhur edeceğini müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde Hükümeti seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (akyılmazi örfiye) ilanına hakkı vardır. (İdarei örfiye) kavanin ve nizamati mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup (idarei örfiye) tahtında bulunan mahallin sureti idaresi nizamı mahsus ile tayin olunacaktır...*”

¹⁹⁷ Osman Köksal, “Osmanlı Devleti'nde Sıkıyönetim İle İlgili Mevzuat Üzerine Bir Deneme”, **OTAM**, C. 12, S. 12, 2001, s. 157.

Kararname'nin 6. maddesi, 3. maddenin devamı niteliğinde olup hükümet-i askeriyenin görev ve yetkileri şu şekilde sıralamıştır: a) Gerekli görülen kimselerin gece ve gündüz ikametgahlarını arama, b) Şüpheli ve sabıkalı kimselerin olarak hükümet tarafından yakalananları ve sıkıyönetim bölgesinde ikametgahları olmayanları başka bölgelere uzaklaştırma ve sürme. c) bölge halkının silah ve cephanesini toplama, d) zihinlerde korku ve dehşet uyandıracak zararlı içerikteki yayın ve gazeteleri kapatma e) dernekleri kapatma.¹⁹⁸

Sıkıyönetim kararnamesinin yürürlükte olduğu zaman diliminde Osmanlı Hükümeti, belli bölgelerde çıkan isyanları bastırmak, düşmanla iş birliği yapanlara karşı tedbir almak ve bu bölgelerde halkın güvenliğini sağlamak amacıyla 14 Mayıs 1331 (1915) tarihli Sevk ve İskan Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur. Kanununun 2. maddesine göre “*Ordu, müstakil kolordu ve fırka (tümen) kumandanları, icabat-ı askeriyeye mebni (askeri zorunluluklardan ötürü) veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri kura (köy) ve kasabat (belde) ahalisini münferiden (tek tek) veya müctemian (toplu halde) diğer mahallere sevk ve iskan ettirebilirler.*”¹⁹⁹

Sevk ve İskan Kanunu'nun Kanun-i Esasi'ye yetki unsuru bakımından uygunluğuna ilişkin yapılacak değerlendirmede Kanun-i Esasi'nin 36. maddesi hükmü dikkate alınacaktır. Zira söz konusu hüküm Meclis-i Vükelaya geçici kanun yapma yetkisi vermektedir. Sevk ve İskan Kanunu, anılan 36. madde kapsamında çıkarılmış bir geçici kanundur ve netice itibariyle yetki bakımından Kanun-i Esasi'ye uygundur.

Geçici kanun yapılmasında uyulacak şekil ve usul, aynı maddenin 1909 yılında yapılan değişiklik sonrası son halinde şu şekilde belirtilmiştir: “*Meclis-i Umûmi münakit olmadığı zamanlarda ... kanunun müzakeresi için Meclisin celp ve cem'ine vakit müsait olmadığı halde ... heyet-i vükela tarafından verilen kararlar Heyet-i Meb'usan'ın içtimaiyle verilecek karara kadar ba-irade-i seniyye muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetinde olup ilk içtimada Heyet-i Meb'usan'a tevdi edilmek*

¹⁹⁸ Naci Şensoy, “Osmanlı İmparatorluğunun Sıkıyönetime Mütteallik Mevzuatı Üzerine Sentetik Bir Deneme”, *İÜHFİM*, C. 13, S. 1, 1947, s. 99.

¹⁹⁹ Kardeş, s. 33.

lazımdır.”²⁰⁰ Anılan değişiklikle hükümete, eskisi gibi, geçici kanun çıkarma yetkisi verilmekle birlikte, bu kararların ilk içtimada Heyet-i Mebusan’a tevdi edilmesi gerektiği hükmü eklenmiştir.²⁰¹ Ancak Heyet-i Mebusan’ın bu konuda karar vermesine ilişkin bir zorunluluk yoktur. Meclis bunlarla ilgili bir işlem yapmadığı sürece bu düzenlemeler “muvakkat (geçici) kanun” adıyla yürürlükte kalmaya devam edecektir. Meclis düzenlemeyi onayladığında “kanun” adını alarak süreklilik kazanacak, reddettiğindeyse o tarih itibariyle yürürlükten kalkacaktır. Meclis geçici kanun hükmündeki düzenlemeyle ilgili bir işlem yapıncaya kadar bu düzenleme tam anlamıyla “kanun” değerindedir; önlerinde “muvakkat” nitelemesinin bulunması dışında bunların kanundan hiçbir farkları yoktur.²⁰² Kısaca, Sevk ve İskan Kanunu, şekil ve usul yönüyle Kanun-i Esasi’nin 36. maddesine uygundur.

Kanunların sebebi, yani çıkarılmasında rol oynayan etkenler, kural olarak anayasal denetimin dışındadır. Zira kanun yapılmasında rol oynayan etkenler bir norm değil, normun dışında kalan maddi vakialardır. Bunlar da yasama yetkisinin takdir alanındadır. Bu sebebin isabetli olup olmadığının araştırılması hukukilik denetimi değil, yerindelik denetimi yapılması anlamına gelir ki bu da anayasal denetim organının yetki ve görev alanına dahil değildir.²⁰³ Kanun-i Esasi’nin 36. maddesinde “devleti bir tehlikeden veya kamu güvenliğini bozulmaktan koruma zorunluluğunun doğması” sebebiyle geçici kanun çıkarılabileceği ifade edilmiştir. Yani geçici kanun çıkarılabilmesi için maddede öngörülen sebeplerin gerçekleşmesi gerekir. Sevk ve iskan kararının sebep unsuru, kararın alındığı dönemin siyasi ve askeri atmosferiyle yakından ilişkilidir. Dolayısıyla bu kararın hukuka uygunluğu bakımından yapılacak değerlendirmede özellikle sebep ve amaç unsurları açısından kararın alındığı dönemde meydana gelen olayların incelenmesi gerekmektedir. Bu konu tezimizin “Sevk ve İskan Kararı Alınmasında Etkili Olan Sebepler” ve “Sevk ve İskan Kararının Amacı” başlıkları altında incelenmiştir. Sonuç olarak anılan

²⁰⁰ Kanun-i Esasi’nin 1909 yılında değişiklik yapılan maddeleri için bkz. Web: <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1876/1876-1/1876-1-degisiklik.pdf> (E.T. 30.11.2021).

²⁰¹ Burhan Gürdoğan, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikler”, *AÜHF*, C. 16, S. 1, 1959, s. 98

²⁰² Bülent Teziç, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 31.

²⁰³ Gözler, s. 1054-1055.

başlıklar altında yapılan incelemeler doğrultusunda olağanüstü hal koşullarının varlığında kabul edilmiş sevk ve iskan kararı sebep unsuru bakımından da dönemin anayasasıyla uyumlu kabul edilmelidir.

Konu unsuru, kanunun doğurduğu sonuç, diğer deyişle hukuk aleminde meydana getirdiği değişikliktir. Kural olarak, Anayasaya aykırı olmamak kaydıyla, her şey kanun konusu olabilir, bu noktada yasama organının geniş bir takdir yetkisi bulunmaktadır.²⁰⁴ Kanun-i Esasi 36. maddesi, “Kanun-i Esasi hükümlerine aykırı olmamak” kaydıyla “devleti bir tehlikeden veya kamu güvenliğini bozulmaktan koruma zorunluluğunun doğması durumunda gerekli görülecek konularda” geçici kanun çıkarılabileceğine işaret etmiştir. Diğer bir deyişle geçici kanunların konu bakımından sınırını maddede belirtilen olağanüstü durumların gerektirdiği konular oluşturmaktadır. Bu hüküm aynı zamanda geçici kanunun amacını da belirtmektedir. Başka bir deyişle 36. madde hükmüne göre “devleti bir tehlikeden korumak veya kamu güvenliğini tesis edebilmek” amacıyla geçici kanun yapılabilecektir. Böylece geçici kanunların konu, sebep ve amaç unsurları arasında sıkı bir bağ olduğu görülmektedir.²⁰⁵

Netice itibariyle Sevk ve İskan Kanunu uyarınca Ermenilere yönelik gerçekleştirilen sevk ve iskan kararının “devleti bir tehlikeden korumak veya kamu güvenliğini tesis etmek” sebep ve amaçlarının birbirleriyle örtüştüğü ve dolayısıyla bu unsurlar bakımından da söz konusu düzenlemenin Kanun-i Esasi'nin ilgili maddelerine bir aykırılık teşkil etmediği ifade edilmelidir.

²⁰⁴ Gözler, s. 1058; Özbudun, s. 429.

²⁰⁵ Demir, 2018, s. 234. Anayasa Mahkemesi, E. 1990/25, K. 1991/1, K.T. 10.01.1991 kararında kanunların sebep, konu ve amaç unsurları arasındaki bağı işaret etmiştir: “*Olağanüstü halin gerekli kıldığı konular, olağanüstü halin neden ve amaç öğeleriyle sınırlıdır. Olağanüstü halin amacı, neden öğesiyle kaynaşmış bir durumdur. Bu durumda olağanüstü hal KHK'lerinin 'olağanüstü halin gerekli kaldığı konularda' olağanüstü halin amacı ve nedenleriyle sınırlı çıkarılmaları gerekir.*” (www.hukukturk.com, E.T. 16.11.2021).

İKİNCİ BÖLÜM: ERMENİLERİN GERİDE BIRAKTIKLARI MALLAR: EMVAL-İ METRUKÉ

Tezimizin ikinci bölümünde sevk ve iskan kararına tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları malların akıbetine ilişkin yapılan yasal düzenlemeler ile uygulamalara ve söz konusu düzenlemelerin kapsamına yer verilecektir.

I. Emval-i Metruke Kavramı

“Emval-i metruke” Arapça kökenli iki kelimeden oluşan birleşik bir kavramdır. “Mallar²⁰⁶, mülkler, para ile alınan şeyler²⁰⁷” anlamına gelen “emval” kelimesi çoğul bir anlam taşımakta ve mülkiyet konusu olabilen bütün maddi şeylerle mal varlığına giren bütün hakları kapsamaktadır.²⁰⁸ “Metruk” ise “terk edilmiş, bırakılmış, kullanılmaktan vazgeçilmiş²⁰⁹” anlamına gelmektedir. Netice itibariyle söz konusu iki kelimenin birleşiminden oluşan “emval-i metruke” kavramı “terk edilmiş, bırakılmış, sahipleri bilinmeyen mallar”²¹⁰ı ifade etmektedir.

Sözlük anlamı itibariyle terk edilmiş, kullanılmaktan vazgeçilmiş mallar anlamına gelen emval-i metruke esasında sevke tabi tutulan kimseler tarafından bir daha kullanılmamak üzere terk edilmiş değildir. Bu bakımdan mevzuatta Ermenilerin geride bıraktığı mallar için “emval-i metruke” ifadesinin kullanılması Meclis-i Ayan’da büyük tartışmalara sebep olmuştur. Meclis-i Ayan üyesi Ahmet Rıza Bey, 13 Aralık 1915 tarihli toplantıda yaptığı konuşmasında, 13 Eylül 1331 tarihli Kanun-u Muvakkat’in bahsettiği malları “emval-i metruke” olarak nitelendirmenin kanuni olmadığını çünkü bu malların sahibi olan Ermenilerin mallarını isteyerek terk etmediklerini, onların yerlerinden zorla çıkarıldıklarını ifade etmiştir.²¹¹ Ahmet Rıza

²⁰⁶ Mustafa Nihat Özön, **Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, İnkılap Kitabevi, 10. Baskı, İstanbul, 2008, s. 201; İsmail Parlatır, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi, Ankara, 2006, s. 402.

²⁰⁷ Devellioğlu, s. 250.

²⁰⁸ Hasan Güner, **Ermenilerin Emval-i Metrukesi**, Astana Yayınları, Ankara, 2016, s. 51.

²⁰⁹ Devellioğlu, s. 633; Özön, s. 735.

²¹⁰ Devellioğlu, s. 250.

²¹¹ Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, 30 Teşrin-i Sani 1331/13 Aralık 1915, D. 3, C. 1, İçt. 2, İn. 10, s. 133-136, Web:

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECLISIAYAN/mad03ic02c001/mad03ic02c001inK010.pdf> (E.T. 05.04.2021).

Bey'in bu konudaki itirazları savaş boyunca devam etmiş, hatta kanunun adının değiştirilmesi yönünde teklifte bulunmuştur.²¹²

Türk hukuk terminolojisinde “araz-i metruke (metruk arazi)” ile “emval-i metruke” kavramları tamamen farklı anlamlar ifade etmektedir.²¹³ Bu bakımdan emval-i metruke ve metruk arazi kavramlarını birbirinden ayırmak önem arz etmektedir.

Metruk arazi kavramı ilk kez 1858 tarihli Arazi Kanunu'nda yer almıştır. Kanunun 1. maddesinde Osmanlı toprakları, hukuki açıdan mülk, miri, vakıf, metruk ve mevat arazi olmak üzere beş kısma ayrılmıştır.²¹⁴ Metruk arazi, Arazi Kanunu'nun 5. maddesinde iki kısma ayrılarak düzenlenmiştir. Birincisi yollar, meydanlar, köprüler, namazgahlar, mesire ve konak yerleri, pazar ve panayırlar, iskele gibi bütün insanların yararlanmasına ayrılan yerlerdir. İkincisi ise mera, yaylak, kışlak ve harman yeri gibi bir veya birden fazla köy ve kasaba halkının yararlanmasına terk ve tahsis edilmiş topraklardır.²¹⁵ Metruk arazi bir mülkiyet ya da tasarruf hakkına konu olamaz. Sadece metruk arazinin tahsis edildiği köy ve kasaba halkının bir yararlanma hakkı bulunmaktadır. Bu hak hiçbir zaman tasarruf hakkı seviyesinde değildir. Metruk araziden yararlanma bir ücrete tabi değildir fakat pazar, panayır, iskele gibi yerlerden defterhane kayıtları uyarınca vergi alınır. Yine yaylak, kışlaklardan da belirli ölçüde yaylak-kışlak vergisi alınmaktadır. Metruk arazi özel mülkiyete konu olamayacağından bu topraklarda zamanaşımı, iyi niyetle kazanma ve sınır değişiklikleri mümkün değildir. Ayrıca metruk arazi üzerinde ağaç dikilmesi, bina inşa edilmesi halinde kıymetleri ne olursa olsun bunlar kaldırılır.²¹⁶ Özelliklerine bakıldığında metruk arazi kavramının bugün en dar anlamda kamu malı olarak nitelendirilen orta malları kavramına karşılık geldiği söylenebilir.²¹⁷ Arazi Kanunu'ndaki anlamıyla metruk arazi, sözlük anlamındaki “mülkiyeti terk edilmiş, sahipsiz hale gelmiş arazi” olmayıp, toplumun tamamının veya

²¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Temizgüney, s. 43-44.

²¹³ Yaşar Karayalçın, “Kanunlarımız-Doktrin ve Uygulama Açısından Mer'a ve Yaylaklar, ‘Emval-i Metruke’”, *AÜHFD*, C. 32, S. 1, 1975, s. 62.

²¹⁴ Hacı Mehmet Günay, “Metruk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara, 2004, s. 416.

²¹⁵ Salahaddin Kardeş, *Kanunname-i Arazi (Arazi Kanunu)*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 172.

²¹⁶ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Berikan Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2019. s. 50-53; Cin Akyılmaz, s. 514-515.

²¹⁷ Fikret Eren ve Veysel Başpınar, *Toprak Hukuku*, Savaş Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2017, s. 52.

belirli bir kısmının ortak kullanımına ve yararlanmasına ayrılmış arazi olarak tanımlanmıştır.

Hukuki bir terim olarak ilk kullanımı bu şekilde anlam bulan “metruk” kelimesi “emval-i metruke” kavramı içerisinde ise tamamen farklı bir hüviyet kazanmıştır. Kelime karşılığı “terk edilmiş, bırakılmış mallar” olan emval-i metruke, öğretide ve yargı kararlarında “*Hükümetçe görülen siyasi ve idari zorunluluk nedeniyle buldukları yerden başka yere nakledilen, kendiliğinden buldukları yeri terk ederek kayıp ve kaçak durumuna düşen, yabancı ülkelere giden veya emval-i metruke kanunlarının yayınlandığı tarihte düşman işgali altında bulunan yerlere kaçan kimselerin bıraktıkları mallar*” olarak ifade edilmiştir.²¹⁸ Bu halde emval-i metruke mevzuatı hükümleri gereğince doğrudan intikal yoluyla mülkiyeti devlete geçen taşınmazlar ve tasfiyeye tabi tutulan taşınır, alacak ve borçlar emval-i metruke kavramını oluşturmaktadır.

Emval-i metrukeyle ilgili uygulama örneklerine I. Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde de rastlanılmaktadır. Söz konusu uygulamalar genellikle Ermeni malları üzerinde yoğunlaşsa da konuyla ilgili kayıtlardan ²¹⁹ , emval-i metruke uygulamalarının yalnızca Ermeniler için söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Temelde savaş içerisinde sevk ve iskan ettirilen, kaçan, sürülen ya da kaybolan bütün halkı yakından ilgilendirmiştir. Bununla birlikte emval-i metruke konusunun günümüze kadar uzanan bir mesele olması 1915 Ermeni olaylarıyla yakından ilgilidir.²²⁰

II. Emval-i Metruke Mevzuatı ve Uygulamaları

I. Dünya Savaşı sırasında sevk ve iskan edilen veya savaş sebebiyle kaçak ve kayıp durumuna düşen kişilerin geride bıraktıkları malların idaresiyle ilgili olarak

²¹⁸ Salahaddin Kardeş, **Milli Emlak Sözlüğü**, Adalet Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2020, s. 79.

²¹⁹ BOA. DH. EUM. 3. Şb., No: 1-2, T: 11.08.1332: Hayrabolu’dan kaçan Rum ve Bulgarların sayıları ve emval-i gayrimenkulenin satışından elde edilen bedellerinin miktarına ilişkin cetvel. BOA. DH. ŞFR, 96/195, T: 15.02.1335: Yerleri değiştirilen Ermeni ve Rumların mallarının iadesiyle ilgili çeşitli vilayet mutasarrıflıklarına çekilen telgraf; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 450.

²²⁰ Temizgüney, s. 42; İbrahim Ethem Atnur, Tehcirin Ardından Meseleler – Uygulamalar, Hitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2019, s. 122.

gerek Osmanlı döneminde gerek TBMM döneminde çıkarılan kanun, kararname, nizamname, talimatname ve genelgeler doktrinde ve uygulamada “emval-i metruke mevzuatı” olarak adlandırılmaktadır.²²¹

Emval-i metruke mevzuatına dair ilk dört düzenleme Sevk ve İskan Kanunu'nun yapıldığı 1915 yılında çıkarılmıştır.

A. Osmanlı Devleti Döneminde Çıkarılan Emval-i Metrukeye İlişkin Hukuki Düzenlemeler ve Uygulamalar

TBMM'nin kuruluşuna kadar emval-i metrukeyle ilgili olarak Osmanlı Hükümetinin çıkarmış olduğu hukuki düzenlemeler bu başlık altında incelenmiştir.

1. 30 Mayıs 1915 Tarihli Meclis-i Vükela Kararı

27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan Sevk ve İskan Kanunu'nda sevk edilen Ermenilerin geride bıraktıkları mallara ilişkin bir düzenleme yapılmamıştır. Bununla birlikte Dahiliye Nezareti'nin 26 Mayıs 1915 tarihli ve 270 numaralı Tezkiresi²²² üzerine Meclis-i Vükelada yapılan müzakereler neticesinde, 30 Mayıs 1915 tarih ve 163 numaralı Meclis-i Vükela Kararı kabul edilmiştir. Kararda sevk ve iskanın nasıl yapılacağına ve geride kalan malların durumlarına ilişkin esaslar belirlenmiştir.²²³ Genel kabule göre 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı sevk ve iskana edilen Ermenilerin geride kalan mallarına ilişkin yapılan ilk önemli düzenlemedir.²²⁴

²²¹ Kardeş, 2016, s. 16-17.

²²² Bahsi geçen tezkirede Ermenilerin mallarıyla ilgili ileride bu konu üzerinde durulacağına dair belirtiler vardır. Ermenilerin memleketlerinde bıraktıkları malların defterlere kaydedileceği ve konuyla ilgili bir yasal düzenleme yapılacağı belirtilmiştir. Bu ifadeler, Ermenilerin sevk ve iskan meselesi ortaya çıktığı andan itibaren hükümetin sevk edilen Ermenilerin geride bıraktıkları mallarının neden olabileceği problemlerin farkında olduğunu ve konuyla ilgili yasal düzenlemeler yapılması hususunda hassas davranacağını göstermektedir. Gül Akyılmaz, **Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emval-i Metruke)**, AVİM, Ankara, 2017, s. 15-16.

²²³ **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 156; Gürün, s. 321; Halaçoğlu, 2019, s. 70-71.

²²⁴ Karşıt görüş: Akçam ve Kurt, Ermeni mallarına ilişkin ilk düzenlemelerin bu tarihten önce, 17 ve 23 Mayıs 1915 tarihlerinde yapıldığını iddia etmektedir. Taner Akçam ve Ümit Kurt, **Kanunların Ruhunu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 32. Ancak Güner'e göre ise Akçam'ın ifade ettiği tarihlerde yapılan düzenlemeler tüm Ermenileri değil, asker kaçaklarını ve 27 Mayıs 1915 Sevk ve İskan Kanunu'ndan önce çeşitli sebeplerle başka bölgelere sevk edilenleri kapsamaktadır. Güner, 2016, s. 60.

30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı genel anlamda sevk ve iskanın hangi usul ve esaslar çerçevesinde yapılacağıyla ilgiliydi. Kararda ilk olarak sevk ve iskanın gerekçeleri, hangi bölgelerin sevke tabi tutulacağı, yeni iskan yerleri ifade edilmiş ardından sevk ve iskanın nasıl yapılacağıyla ilgili detaylara, sevk sırasında nakledilen Ermenilerin can ve mal güvenliklerinin sağlanmasına yönelik uyarılara yer verilmiştir. Kararda ayrıca nakli gereken Ermenilerin iskan bölgelerine kesin surette yerleştirilinceye kadarki beslenme ve barınma ihtiyaçları için gereken giderlerin muhacirin tahsisatından karşılanacağı belirtilmiştir. Karara göre, sevk ve iskan edilen Ermenilere önceki mali ve iktisadi durumları göz önünde tutularak emlak ve arazi verilecektir. İhtiyaç sahiplerine hükümet tarafından meskenler inşa edilecek, çiftçi ve zanaat erbabına tohumluk, alet edevat temin edilecektir.²²⁵

Meclis-i Vükela kararında sevk ve iskan edilen Ermenilerin taşınır ve taşınmaz malları hakkında da açıklamalar yapılmıştır. Karara göre geride kalan taşınır mallar veya bunların bedelleri sahiplerine ulaştırılacak, boşaltılan köylerdeki emlak ve araziler, kıymetleri belirlendikten sonra, buralara yerleştirilen göçmen ve aşiretlere dağıtılacaktır. Kasaba ve şehirlerden sevke tabi tutulan kişilerden kalan taşınmazlar da sayısı, türü ve kıymeti tespit edildikten sonra göçmenlere dağıtılacaktır. Göçmenlerin uzmanlık ve uğraş alanları dışında kalan Ermenilere ait zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallık gibi yerler ile dükkan, han, fabrika ve depo gibi gelir getiren yerler açık artırmayla satılacak ya da kiraya verilecek, bedelleri sahiplerine verilmek üzere emaneten mal sandıklarında tutulacaktır. Bu işlemler sırasında ortaya çıkacak masraflar göçmen tahsisatından ödenecektir. Kararda ayrıca sevk edilen kişilerin geride bıraktıkları malların muhafaza ve idaresi, iskan işlemlerinin hızlandırılması, düzenlenmesi, tetkik ve teftişiyle ilgilenmek ve bu konudaki talimatname hükümleriyle verilecek emirleri uygulamak üzere doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretine bağlı olmak üzere bir başkan ve biri dahiliye, diğeri maliye memurları arasından seçilecek ve atanacak iki üyeden oluşan komisyonlar

²²⁵ Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920), s. 155-156; Güner, 2016, s. 61; Akçam ve Kurt, 2012, s. 33-34; Halaçoğlu, 2019, s. 70-71; Gürün, s. 324-325.

kurulacaktır. Komisyon kurulmayan bölgelerde ise talimatname hükümleri valiler tarafından uygulanacaktır.²²⁶

Kararda ilk defa, isim belirtilmeksizin de olsa, Ermenilerin geride bıraktığı malların korunması ve idaresinden sorumlu olacak bir komisyonun kurulmasından bahsedilmesi önemli bir husustur. Bununla birlikte dikkat çeken bir diğer husus ise konuyla ilgili bir talimatnamenin hazırlanacağıının belirtilmesidir.²²⁷

Akyılmaz'a göre kararın dilinden hükümetin mallara el koyma gibi bir niyetinin olmadığı anlaşılmaktadır. Aksine sorunun yasal düzenlemeler çerçevesinde Ermenilerin mali açıdan herhangi bir zarara uğratılmadan ve hakları gasp edilmeden çözülmeye çalışılması söz konusudur.²²⁸ Karşıt görüşte olan Akçam ve Kurt ise, Ermenilerin iskanlarının sağlanması ve mallarının karşılıklarının verilmesine ilişkin alınan söz konusu kararların hayata geçirilmesi doğrultusunda birtakım kanun ve kararnamelerin yapılması gerektiğini ancak bunun hiçbir zaman gerçekleşmediğini iddia etmektedir.²²⁹

30 Mayıs 1915 tarihinde, yani Meclis-i Vükela kararıyla aynı günde, Dahiliye Nezaretine bağlı İskan-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından 15 maddelik "Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalade-i Siyasiye Dolayısıyla Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilerin İskan ve İaşesiyle Hususat-ı Saireleri Hakkında Talimatname" hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur.

Talimatname esas itibarıyla sevk ve iskanın hangi ana ilkeler çerçevesinde gerçekleştirileceğini düzenlenmektedir. Sevk ve iskana dair Meclis-i Vükela kararıyla aynı doğrultudaki ifadeler söz konusu talimatnamede maddeler halinde hüküm altında alınmıştır.

Tezimizin konusu bakımından terk edilen mallara ilişkin olarak tek madde talimatnamenin 2. maddesi olup, anılan maddede nakledilen Ermenilerin bütün taşınır mallarını ve hayvanlarını yanlarında götürebileceği ifade edilmiştir. Ancak

²²⁶ **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 156; Akyılmaz, 2017, s.16; Güner, 2016, s. 61; Akçam ve Kurt, 2012, s. 33-34; Halaçoğlu, 2019, s. 70-71.

²²⁷ Güner, 2016, s. 62; Akyılmaz, 2017, s.17.

²²⁸ Akyılmaz, 2017, s.17.

²²⁹ Akçam ve Kurt, 2012, s. 37.

bütün taşınır mallarını yanında götürebilmeleri çok da mümkün olmadığından ciddi miktarda taşınır eşyayı geride bırakmak zorunda kalmışlardır.²³⁰

Sevk edilenlerin taşınır malları dışında kalan diğer mal varlıklarıyla ilgili ise herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Ayrıca talimatnamenin yürürlüğe girmesini takip eden yıllarda taşraya gönderilen yazılarda, sevk edilen Ermenilerin borçlarının alınmayacağı²³¹ ve geride kalan malların bedellerinin hükümet tarafından sahiplerine ödeneceği, bunların korunarak sahipleri adına satılması gerektiği taşraya bildiriliyordu.²³²

30 Mayıs 1915 tarihli Talimatname’de, aynı tarihli Meclis-i Vükela kararında olduğu gibi sevk edileceklerin can ve mallarının korunması, yolculuk sırasında beslenme ihtiyaçlarının ve dinlenmelerinin sağlanması, iskan bölgelerinde muhtaç kişilerin meskenlerinin inşası ve yine ihtiyaç halinde çiftçi ve zanaat erbabına tohumluk, alet ve edevat sağlanması düzenlenmiş, sevk ve iskan edilen kişileri dönemin şartları elverdiği ölçüde koruyucu bir anlayış benimsenmiştir.²³³ Ancak dönemin savaş ortamı göz önünde bulundurulduğunda anılan hükümlerin tamamının hayata geçirilmesi kolay görünmemektedir. Bununla birlikte söz konusu düzenlemeler hükümetin irade ve düşüncesini göstermesi açısından önemlidir.²³⁴

Sevk ve iskan edilen Ermenilerin geride bıraktıkları malların geleceğiyle ilgili 30 Mayıs tarihli Meclis-i Vükela kararındaki ve yine aynı tarihli talimatnamedeki düzenlemeler yetersiz kalmıştır. Zira söz konusu düzenlemelerde Ermenilerin taşınır malları ve hayvanlarını yanlarında götürebileceği belirtilmiş olmasına rağmen Ermeniler birçok taşınır eşyasını geride bırakmıştır. Bunlarla ilgili yapılacak işlemler belirsizdir. Diğer yandan geride kalan taşınmazlarla (binalar, arsa ve araziler) ilgili meclis kararında birtakım açıklamalar yapılmış ancak talimatnamede bunlarla ilgili bir maddeye yer verilmemiştir. Yine Ermenilerin alacak ve borçlarına ilişkin

²³⁰ Güner, 2016, s. 67.

²³¹ BOA. DH. ŞFR., No: 53/200, T: 01.06.1915; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 157.

²³² BOA. DH. ŞFR., No: 53/303, T: 09.06.1915; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 161.

²³³ Demir, 2018, s. 179.

²³⁴ Güner, 2016, s. 68.

açıklamalar da yeterli değildir. Bu sebeplerle daha ayrıntılı ve açıklayıcı bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur.

2. 10 Haziran 1915 Tarihli Talimatname: Emval-i Metruke Komisyonlarının Kurulması

30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı ve aynı tarihli talimatname hükümlerini genişleten ve sevk ve iskan edilen Ermenilere ait geride kalan mal varlıklarının korunmasına ilişkin ikinci bir talimatname 10 Haziran 1915 (28 Mayıs 1331) tarihinde yürürlüğe girmiştir. 34 maddeden oluşan “Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalade-i Siyasiye Dolayısıyla Mahall-i Ahara Nakilleri İcra Edilen Ermenilerin İskan ve İaşesiyle Hususat-ı Saireleri Hakkında Talimatname”de Ermenilerin geride bıraktıkları taşınır ve taşınmaz mallarla ilgili ayrıntılı hükümler yer almış ayrıca bu malların idaresi için komisyonların kurulması ve bu komisyonların görev ve yetkileri düzenlenmiştir.²³⁵

Talimatname üç ana konu çerçevesinde şekillendirilmiştir. Bunlardan ilki 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı’nda da ifade edildiği üzere Ermenilerin geride bıraktıkları malların muhafazası ve idaresinden sorumlu olacak idare komisyonlarının kurulması ve bu komisyonların işleyiş esaslarının belirlenmesidir. Talimatnamede detaylı düzenlemelerin yer aldığı ikinci konu ise sevk ve iskan edilen Ermenilerin taşınır ve taşınmaz mallarının durumudur. Son olarak üzerinde durulan önemli bir diğer husus Ermenilerin boşalttıkları yerlere göçmenlerin iskanı meselesidir.²³⁶ Bahsi geçen önemli hususlar dışında Ermenilerin alacak ve borçlarına ilişkin ise talimatnamede herhangi bir hükme yer verilmemiştir.²³⁷

Talimatnamenin ilk üç düzenlemesinde kurulacak idare komisyonlarından söz edilmiştir. 1 ve 2. maddede nakledilen Ermenilere ait bina, arsa ve araziler ile diğer konuların idare ve yürütülmesinin kurulacak komisyonlar tarafından talimatname hükümleri uyarınca yerine getirileceği belirtilmiştir. 3. maddede kurulacak

²³⁵ Kardeş, 2016, s. 49-56; Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1990, 115-117; Çiçek, 2020, s. 75-79; Temizgüney, s. 47.

²³⁶ Güner, 2016, s. 70-86.

²³⁷ Güner, 2016, s. 95; Temizgüney, s. 59.

komisyonlar “emval-i metruke idare komisyonları” olarak zikredilmiş ve böylece bu kurullar daha sonrasında bu şekilde adlandırılmıştır.²³⁸

Talimatnamenin 23-33. maddelerinde emval-i metruke idare komisyonlarının teşkil ve işleyişi ile görev, yetki ve sorumlulukları ifade edilmiştir. Talimatname hükümlerine göre emval-i metruke idare komisyonları doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretine bağlı olacak, oradan aldıkları emirler dahilinde görevlerini sürdürecekler ve talimatname uyarınca yaptıkları işler konusunda Nezarete ve yerel idarecilere on beş günde bir bilgi vereceklerdir.²³⁹

Talimatname hükmüne göre komisyonlar özel olarak tayin edilen bir başkan ile biri mülkiye ve diğeri maliyeden iki üye olmak üzere toplam 3 üyeden oluşacaktır. Komisyon üyeleri tayin edildikleri yerlerde terk edilmiş mallar ve arazilerin idare ve korunması ile hesap işlerinden ortaklaşa sorumlu olacaklardır.²⁴⁰

Emval-i metrukenin idaresi ve korunması için gereken komisyonların kurulması Dahiliye Nezaretinin iznine bağlı olacak, komisyon tayin edilmeyen yerlerde ise talimatname hükümlerinin uygulanması yerel yöneticilere bırakılacaktır.²⁴¹

Talimatnamede emval-i metruke idare komisyonlarına terk edilen mallarla ilgili görev ve yetkilerin dışında göçmenlerin iskanyla ilgili görev ve yetkiler tayin edilmiştir. Talimatnamenin 26. madde hükmüne göre “*tahliye edilen yerlere göçmenlerin gönderilmesi ile çeşitli işlemlerin yürütülmesi, muhacirin komisyonuna ait ise de bu yerlere yapılacak iskan işlemlerinin hızlandırılması ve düzenlenmesi ile bu işlemlerin inceleme ve denetimi, yerel idare ile görüşülerek bu yönde karar alınması ve uygulanması da emval-i metruke idare komisyonlarının sorumluluk ve yetkisindedir.*”²⁴² Madde metninde tahliye edilen yerlere göçmen sevkiyle ilgili ayrıntılı işlerin yapılmasının muhacirin komisyonlarına ait olduğu ifade edilse bile

²³⁸ Kardeş, 2016, s. 49; Çiçek, 2020, s. 75.

²³⁹ Kardeş, 2016, s. 54-56; Güner, 2016, s. 71-74; Çiçek, 2020, s. 78-79, Temizgüney, s. 53-54.

²⁴⁰ Kardeş, 2016, s. 54-56; Güner, 2016, s. 71; Çiçek, 2020, s. 78.

²⁴¹ Kardeş, 2016, s. 56; Güner, 2016, s. 73-74; Çiçek, 2020, s. 79.

²⁴² Kardeş, 2016, s. 55.

göçmenlerin yerleştirilmesi konusunda emval-i metruke idare komisyonları yetkili kılınmıştır.²⁴³

Ermenilerin geride bıraktıkları malların idare ve korunması için kurulan komisyonların teşkili, görev, yetki ve sorumlulukları, çalışma usul ve işleyişi ile ilgili tüm hususların 10 Haziran 1915 tarihli Talimatname’de ayrıntılı olarak düzenlendiği görülmektedir. Osmanlı Hükümeti, komisyon başkan ve üyelerinin keyfi davranışları ile malların tasfiyesi sırasındaki haksızlıkların önüne geçebilmek adına sıkı bir denetim kurmaya çalışmış ve bu doğrultuda komisyonların aldıkları karar ve yaptıkları uygulamalar konusunda Dahiliye Nezaretinin ve vilayet makamının en az on beş günde bir bilgilendirilmesini istemiştir.²⁴⁴ Yine bu sayede hükümetin varsa yapılan düzenlemelerdeki eksiklikleri görmeyi, ileriye dönük bu eksiklikleri gidermeyi ve en önemlisi tüm yurttaki uygulama birliğini gerçekleştirmeyi amaçladığı söylenebilir.²⁴⁵

Talimatnamede ayrıntılı olarak düzenlenen diğer bir konu Ermenilerin geride bıraktıkları taşınır ve taşınmaz malların durumudur. Söz konusu mallara ilişkin hususlar 2-10. ve maddelerle 20-22. maddeler olmak üzere toplamda on iki maddede ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.²⁴⁶

Talimatnamede ilk olarak tahliye edilen yerlerdeki nakledilen kimselere ait ve içinde eşya bulunan bütün binaların emval-i metruke idare komisyonları nezaretinde derhal mühürlenerek koruma altına alınacağı ifade edilmiştir. Koruma altına alınan eşyalara dair bilgiler ayrıntılı biçimde defterlere kaydedildikten sonra bu eşyaların kilise, okul, han gibi depo olarak kullanılmaya elverişli yerlere nakli gerçekleştirilip, sahipleri ayırt edilebilecek şekilde ayrı ayrı tutularak korunmasına özen gösterilecektir. Kayıt altına alınan eşyaların niteliği, miktarı, sahiplerinin isimleri,

²⁴³ Güner, emval-i metruke idare komisyonlarının nerede ve kaç tane arsa, bina ve eşya kaldığını en iyi bilecek kurullar olmaları sebebiyle bu düşünceyi haklı bulduğunu ifade etmektedir. Ancak emval-i metruke komisyonlarının bu görevinden daha sonra çıkarılan emval-i metruke düzenlemelerinde yer verilmediğini eklemektedir. Güner, 2016, s. 74-75.

²⁴⁴ Akyılmaz, 2017, s. 20; Temizgüney, s. 53.

²⁴⁵ Hasan Güner, “Ermenilerin Geride Bıraktıkları Mallar Hakkında Yapılan İlk Düzenlemeler ve Emval-i Metruke Komisyonları”, **Yeni Türkiye (Ermeni Meselesi Özel Sayısı IV)**, S. 63 Ankara, 2014, s. 3151.

²⁴⁶ Kardeş, 2016, s. 49-54; Çiçek, 2020, 75-78.

alındığı ve korunduğu yere dair ayrıntılı bilgilerin belirtildiği tutanakların aslı yerel hükümete ve onaylı sureti ise emval-i metruke idare komisyonuna verilecektir. Sahipleri bilinmeyen taşınır mallar da bulunduğu köy adına kaydedilerek korunacaktır.²⁴⁷

Sahiplerinin zarara uğramasını önlemek amacıyla mevcut taşınır mallar arasında durmakla bozulabilecek olan eşya ile hayvanlar açık artırma yoluyla satılarak bedeli, sahibi biliniyorsa sahibi adına, sahibi bilinmiyorsa eşyanın bulunduğu köy ya da kasaba adına emanet olarak mal sandıklarına²⁴⁸ teslim edilecektir. Satılan eşyaya dair ayrıntılı bilgiler özel defterlere kaydedildikten sonra ve defter açık artırma heyeti tarafından tasdik edilecek ve açıklayıcı bir tutanak düzenlenerek aslı yerel hükümete, onaylı bir sureti ise emval-i metruke idare komisyonuna verilecektir.

Kilise malları deftere kaydedilip tutanağa bağlandıktan sonra yerlerinde korunacak, daha sonra kilisenin bulunduğu köy halkının iskan edildiği yere yerel hükümet aracılığıyla gönderilecektir.²⁴⁹

Nakledilen kimselerin geride bıraktıkları ekili arazilerinden elde edilecek mahsullere ilişkin olarak da bir düzenleme yapılmıştır. Terk edilmiş emlak ve araziden elde edilen mahsuller komisyon nezaretinde açık artırma yolu ile satılacak, elde edilen bedel sahipleri adına emanet olarak mal sandıklarına teslim edilecek ve tutanak düzenlenerek aslı yerel hükümete ve onaylı sureti emval-i metruke komisyonuna verilecektir. Ekili yerler ve mevcut ürünlere alıcı bulunamadığı takdirde kefarete karşılığında ve sözleşmeyle ortaklık yoluyla isteyenlere verilecek

²⁴⁷ Kardeş, 2016, s. 49-54; Çiçek, 2020, 75-78; Güner, s. 75.

²⁴⁸ Günümüzdeki defterdarlıkları ve mal müdürlüklerini ifade eden mal sandıkları, devlet gelirleri, pul ve değerli kağıtlar, emanet olarak verilen mal ve paraların saklandığı ve hesapların tutulduğu dairelerdir. Açık artırmadan elde edilen bedellerin sahipleri adına mal sandıklarına verilmesinin sebebi zorunlu göçe tabi tutulan mal sahiplerinin o tarihte gelirin elde edildiği yerde bulunmamalarıdır. Emanete alınan para ve kıymetli eşyaların Maliye'ye aktarılması veya Maliye'ye ait olması gibi bir durum söz konusu değildir. Elde edilen ve emaneten mal sandıklarında tutulan bedellerin uzun yıllar sahipleri tarafından alınması beklenmiş ancak 1928 yılı bütçesiyle Maliye'ye aktarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Güner, 2016, s. 75-76.

²⁴⁹ Kardeş, 2016, s. 50; Güner, 2016, s. 76.

ve bu şekilde elde edilen kira²⁵⁰ ve satış bedelleri sahipleri adına mal sandıklarına teslim edilecektir.²⁵¹

Talimatnamenin 10. maddesinde nakledilen kişilere ait taşınmaz malların kullanımına ilişkin olarak sahipleri tarafından nakilden sonra düzenlenen vekaletnamelerle hiçbir işlem yapılmayacağı belirtilmiştir.²⁵² Konumuz açısından 10. maddede yapılan düzenleme doktrinde tartışmalara sebep olmuş ve farklı şekillerde yorumlanmıştır. Kimi yazarlar bu maddeyle nakledilen Ermenilerin vekalet yoluyla dahi, geride bıraktıkları taşınmazları üzerinde hiçbir tasarrufta bulunamayacaklarını, bunlar ilişkin tüm işlemlerin emval-i metruke idare komisyonları üzerinden yürütüleceğini söylemektedir.²⁵³ Buna karşın dönemin şartları altında taşınmazlarını geride bırakan Ermenilerden istekleri dışında alınan vekaletnamelerle, bu taşınmazlar üzerinde hukuki işlemler yapılabileceği, dolayısıyla söz konusu taşınmazları bu tarz kötü niyetli girişimlerden korumak amacıyla bu maddenin yapıldığını belirten yazarlar da vardır.²⁵⁴ Burada dikkat edilmelidir ki bu madde ile Ermenilerin vekalet yoluyla işlem yapmaları bütün malları için değil, yalnızca taşınmaz malları için engellenmiştir. Diğer bir deyişle, Ermeniler nakilden sonra dahi vekaletname düzenleyerek taşınır eşyaları, alacak ve borçları üzerinde tasarrufta bulunabileceklerdir.²⁵⁵ Ancak vekaletnamelerde muvazaa olmamasına dikkat edilmiş, muvazaalı vekalet ve senetlere itibar edilmemesi gerektiği taşraya bildirilmiştir.²⁵⁶

Görüldüğü üzere, 10 Haziran 1915 tarihli Talimatname nakle tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları taşınır ve taşınmaz mallar konusunda detaylı düzenlemeler içermektedir. Söz konusu maddeler incelendiğinde terk edilmiş taşınır ve taşınmaz malların titiz bir şekilde kayıt altına alınmaya çalışıldığı ve mal

²⁵⁰ Ortakçılık usulünde yapılan kiralamada kira bedeli yalnızca nakit para olarak değil, elde edilen ürünün belli oranda paylaşılması şeklinde de ödenebilir. Güner, 2016, s. 77, dipnot.

²⁵¹ Kardeş, 2016, s. 51; Çiçek, 2020, s. 76; Güner, 2016, s. 77.

²⁵² Kardeş, 2016, s. 51.

²⁵³ Akçam ve Kurt, 2012, s. 36.

²⁵⁴ Akyılmaz, 2017, s. 24.

²⁵⁵ Güner, 2016, s. 79.

²⁵⁶ BOA. DH. ŞFR. No: 54/420, T. 29.08.1333; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 196.

sahiplerinin zarara uğramasını engelleyecek tedbirlerin alınmaya çalışıldığı görülmektedir.²⁵⁷ Yine malların tasfiye ve muhafazasıyla ilgili tüm bu işlemlerin yapılmasında yetkili tek makamın emval-i metruke idare komisyonlarının olduğu görülmektedir. Ayrıca malların tespiti, muhafazası, açık artırmayla satışı vb. tüm aşamalarda tutulan tutanak ve defterlerin ikişer nüsha halinde düzenlenerek birinin yerel hükümet, diğerinin komisyon tarafından saklanması kurulmak istenen sıkı denetim mekanizmasının bir göstergesidir. Bu şekilde sıkı bir denetimle ortaya çıkabilecek hak kayıplarının, görevi kötüye kullanmaların, keyfiliklerin mümkün olduğunca engellenmesi amaçlanmıştır.²⁵⁸

Talimatnamede düzenlenen önemli diğer bir konu ise Ermenilerin boşalttığı yerlere göçmenlerin iskan edilmesi meselesidir. Balkan Savaşlarından sonra Balkanlardan, I. Dünya Savaşı sebebiyle de Kafkaslardan Anadolu'ya gelen göçmen ve muhacirlerin iskanı, bu kimselerin yaşamını idame ettirip geçimlerini sağlayabilecek uygun mesken ve arazilerin dağıtımını Osmanlı Hükümetini bu dönemde meşgul eden önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomik anlamda yeni ev ve tarım yapılabilir arazi oluşturulmasının mümkün olmadığı bu dönemde, problemin etkili ve daha ekonomik bir çözümü olarak sevk ve iskan edilen Ermenilerin boşalttığı ev ve arazilerin kullanılması düşünülmüştür. Bu yöndeki ilk fikir Enver Paşa'nın 2 Mayıs 1915 tarihinde Talat Paşa'ya yazdığı yazıda ortaya atılmıştır. Ardından Enver Paşa'nın bu düşüncesi 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı'nda da ifade edilmiştir.²⁵⁹

Göçmenlerin iskanının nasıl ve ne şekilde yapılacağıyla ilgili ayrıntılara 10 Haziran 1915 tarihli Talimatname'nin 11-19. maddelerinde yer verilmiştir.²⁶⁰

Talimatnameye göre tahliye edilen köylerdeki konut ve araziler ihtiyaç ve tarım yeteneği dikkate alınarak göçmenlere dağıtılacaktır. Yerleştirilen göçmenlerin isimleri, geldikleri yer, iskan tarihi ve yeri gibi ayrıntılı bilgileriyle kendilerine

²⁵⁷ Halaçoğlu, 2019, s. 88-89.

²⁵⁸ Akyılmaz, 2017, s. 22.

²⁵⁹ Tayfun Eroğlu, **Tehcirden Milli Mücadele'ye Ermeni Malları (1915-1928)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2008, s. 32; Güner, 2016, s. 80-81.

²⁶⁰ Kardeş, 2016, s. 51-53.

verilen konut ve arazilerin cinsi, miktarı, değeri ve mevki de ayrıntılı şekilde defterlere kaydedilecektir.²⁶¹

Göçmenlerin yerleştirilmesinden sonra boş kalan köylere de çevredeki gezici aşiretler yerleştirilecek ve haklarında aynı göçmenler gibi işlem yapılacaktır. Şehir ve kasabalarda boşaltılan evlere ise tercihen şehirli ve kasabalı göçmenlerin yerleştirilmesi uygun görülmüştür.²⁶²

Talimatnamede dükkan, han, fabrika, hamam, depo gibi gelir getiren mallarla göçmenlerin yerleştirilmelerine uygun olmayan binaların ve göçmenlere dağıtıldıktan sonra arta kalan veya bağ, bahçe, portakallık ve zeytinlikler ve buna benzer yerler gibi göçmenlerin çalışma ve uzmanlık alanları dışında kalan emlak ve arazilerin, emval-i metruke idare komisyonları nezaretinde açık artırmaya çıkarılması düzenlenmiştir.²⁶³

Şehir ve kasabalarla bunların çevresinde bulunan mevcut bağ, bahçe, portakallık ve zeytinlikler ve buna benzer yerler, bunların bakım ve korunmalarına gücü yeten ve uzmanlığı bulunduğunu ispat eden ve bu konuda senet vermek ve kefalet göstermek şartıyla ihtiyaç ve mali yetenekleri oranında göçmenlere dağıtılacaktır. Göçmenlere dağıtılmayan araziler de açık artırma usulüyle satılacaktır. Bu hüküm ile bağ, bahçe, portakallık, zeytinlik gibi bakımı ve işlemesi uzmanlık gerektiren yerlerin bu konularda uzman kişilere dağıtılması, böylece bu yerlerin ziyan olmaması ve üretimin devamının sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca kanun koyucu, söz konusu yerlerin verileceği kişilerden senet vermesini ve kefalet göstermesini şart koşarak bu konudaki uzmanlıklarının bir anlamda ispatını istemiştir.²⁶⁴

10 Haziran 1915 tarihli Talimatname'nin göçmenlerin iskanıyla ilgili maddelerinden anlaşılacağı üzere hükümetin Ermenilerin geride bıraktığı mallar

²⁶¹ Çiçek, 2020, s. 76-77; Güner, s. 81-82.

²⁶² Akyılmaz, 2017, s. 25.

²⁶³ Güner, 2016, s. 83; Çiçek, 2020, s. 77.

²⁶⁴ Güner, 2016, s. 83.

konusundaki öncelikli politikası söz konusu malların satış yoluyla tasfiyesi değil, göçmenlerin iskani amacıyla dağıtılmasıdır.²⁶⁵

Talimatnamenin diğer maddelerinde olduğu gibi bu konudaki hükümlerde de sıkı kurallar belirlenmiş, göçmenlere dağıtılan bütün bina ve arazilerin ayrıntılı şekilde kayıtları tutulmuştur. İskan sırasında göçmenlerden göçmen olduklarını gösteren resmi belgeleri ibraz etmeleri istenmiştir. Kendilerine dağıtılan bina ve arazilere herhangi bir zarar gelmesi halinde o köydeki tüm göçmenler sorumlu kabul edilmiştir. Ayrıca zarar veren göçmenlerin göçmenlik statüsünün düşürüleceği ve bu kimselerin köyden çıkarılacağı ifade edilmiştir. Bu hükümlerden anlaşılacağı üzere devlet göçmenlere rasgele bir dağıtım yapmamıştır. Aksine göçmenlerin uzmanlık alanlarını dikkate almış, bina ve arazilere zarar verilmesini önlemeye çalışmış ve tüm bunları ayrıntılı kayıt altına almıştır.²⁶⁶

Burada dağıtılan söz konusu malların kuru mülkiyetinin değil, yalnızca tasarruf yani kullanım hakkının göçmenlere verilmiş olduğunun altı çizilmelidir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, mevcut olağanüstü durumun değişmesi sonrasında mal sahibi Ermenilerin geri dönmesiyle göçmenlerin tahliye edilerek bu taşınmazların esas sahiplerine iade edilmesi ihtimalini hesaba katmıştır.²⁶⁷

Talimatnameyle aynı döneme ait arşiv kayıtları incelendiğinde talimatnamede belirtilenler doğrultusunda sık sık vilayetlerin de telgraflarla bilgilendirildiği görülmektedir. Örneğin 12 Temmuz 1915 tarihinde Trabzon vilayetine çekilen telgrafta Batum civarından gelen göçmenlerin tahliye edilen taşınmazlara

²⁶⁵ Güner, 2014, s. 3154.

²⁶⁶ Akyılmaz, 2017, s. 25.

²⁶⁷ Akyılmaz, 2017, s. 26; Güner, 2016, s. 93; BOA. DH. ŞFR., No: 54/420, T: 29.08.1333: Dahiliye Nezareti'nin Trabzon Vilayetine çektiği telgrafta Batum ve civarından gelen göçmenlerin Ermenilerden kalan bina ve arazilere yerleştirilmesi ve emlak ve arazilerin hiçbir suretle satılmaması, durmakla bozulur eşya ve hayvanların satılması, hanelerdeki eşya ve emval mümkünse sahipleri adına mümkün değilse o mahalle adına kaydedilerek muhafaza altına alınması, emlakın hiçbir kimseye veya kuruma tahsis edilmemesi, saat ve mücevherlerin sahipleri belliyse sahipleri adına değilse bulunduğu mahal adına kaydedildikten sonra bankada muhafazası belirtilmiştir.; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 196.

yerleştirilmesi, emlakın hiçbir suretle kişilere veya kurumlara tahsis edilmemesi gerektiği bildirilmiştir.²⁶⁸

Netice itibariyle Osmanlı Hükümeti gerek sevk ve iskana tabi tuttuğu Ermenilere gerek iskan ettirdiği Müslüman muhacirlere ilişkin son derece titiz ve ayrıntılı düzenlemeler yaparak ve bunlarla ilgili düzenli kayıtlar tutarak mal sahiplerinin zarara uğramasını önlemeye çalışmış ve konuyla ilgili hukuki düzenlemelerin bir an önce çıkarılması hususunda gayret göstermiştir. Yapılan düzenlemelere uygun ve titiz çalışan bir emval-i metruke idare komisyonu sürece dair tüm kayıtları özel defterlere işlemiş olacaktır. Ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu I. Dünya Savaşı koşulları ve savaş yüzünden on binlerce kişinin göç ve nakillerinin oluşturduğu karmaşada bu kayıtlarının tutulmasının kolay olmadığı bellidir. Zaman zaman İstanbul'a emval-i metruke komisyonlarının yasa dışı uygulama ve yolsuzluklar yaptıklarına ilişkin şikayetler gelmiştir. İstanbul'dan sık sık vilayetlere, mutasarrıflıklara ve komisyonlara gönderilen telgraflarla neredeyse tüm bölgeler uyarılmış, bütün işlemlerde talimatname hükümlerine uygun hareket edilmesi gerektiği ve komisyonların sorumlulukları hatırlatılmış, alınması gereken önlemler belirtilmiştir.²⁶⁹ Ayrıca komisyonlara sevk esnasında karşılaştıkları olumsuzlukların, suiistimallerin araştırılması ve rapor edilmesi gibi sorumluluklar yüklenerek²⁷⁰ süreç kontrol edilmeye çalışılmıştır.²⁷¹

3. 26 Eylül 1915 Tarihli Tasfiye Kanunu

Sevk ve iskana tabi tutulan Ermenilerin borç ve alacaklarıyla ilgili 30 Mayıs 1915 tarihli Talimatname'de olduğu gibi 10 Haziran 1915 tarihli Talimatname'de de herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Ancak alacak ve borçlara ilişkin hususlar Dahiliye Nezaretince vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen yönerge ve talimatlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Maraş Mutasarrıflığına çekilen bir telgrafta sevk edilen

²⁶⁸ BOA. DH. ŞFR. No: 54/420, T: 29.08.1333; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 196.

²⁶⁹ BOA. DH. ŞFR., No: 54-A/388, T: 30.09.1333 **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 210-211; BOA. DH. ŞFR., No: 54/426, T: 30.08.1333.

²⁷⁰ BOA. DH. ŞFR., No: 485/124, T: 06.06.1331; Temizgüney, s. 56'dan alıntıdır.

²⁷¹ Temizgüney, s. 50-58; Güner, 2016, s. 91-95; Akyılmaz, 2017, s. 26-27; Halaçoğlu, 2019, s. 88-89; Çiçek, 2020, s. 85-89.

Ermenilerden borçlarının alınmayacağı belirtilmiştir.²⁷² Yine Maliye Nezareti tarafından çekilen telgrafta nakledilen Ermenilerin emlak, aşar ve ağnam vergilerinin ertelendiği bildirilmiştir.²⁷³ Aynı zamanda Dahiliye Nezareti alacak ve borçlara ilişkin senetlerin usulüne uygun olarak düzenlenip düzenlenmediğinin kontrol edilmesini, karışıklığa meydan vermeyecek şekilde defterlere kaydedilmesini emretmiş²⁷⁴ ve bu kayıtların kaybolmaması için taşra teşkilatını ve komisyonları sürekli uyarılmıştır.²⁷⁵ Bu yazışmalarda sözü geçen borçlar Ermenilerin devlete olan borçlarıydı. Ancak Ermenilerin Osmanlı Devleti'nin yanı sıra birçok yabancı devlet ve şirkete de borçları bulunmaktaydı.²⁷⁶

Osmanlı topraklarında başta Avusturya-Macaristan ve Almanya olmak üzere birçok yabancı devletin şirketi, banka ve ticaret odaları faaliyet göstermekteydi. Bütün bu yabancı işletmelerin özellikle Ermeni ve Rum tüccarlarla önemli iktisadi münasebetleri bulunmaktaydı. Söz gelimi İstanbul'da bulunan Ermeni tüccarlar ve Anadolu'nun güney bölgelerinde yerleşik ve tarım, ticaretle uğraşan Ermeniler bu kuruluşlardan ciddi tutarlarda kredi, bono, ticari mal ve tahvil avansları kullanmaktaydı.²⁷⁷

27 Mayıs 1915 tarihli sevk kararı sonrasında ticari faaliyetle uğraşan ve özellikle Avusturya-Macaristan ve Alman iktisadi kuruluşları²⁷⁸ başta olmak üzere birçok şirket, banka ve şahısla alacak-borç ilişkisi kurmuş Ermenilerin

²⁷² BOA. DH. ŞFR., No: 53/200, T: 18.07.1333; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 157.

²⁷³ BOA. DH. ŞFR., No: 54-A/268, T: 23.09.1333.

²⁷⁴ BOA. DH. ŞFR., No: 54/393, T: 28.08.1333; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 194.

²⁷⁵ Önder Duman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Müttefikleri Arasında Bir Diplomatik Kriz: Ermeni Emval-i Metrukesi ve Borçları", **Ermeni Araştırmaları**, S. 22, Yaz 2006, s. 122.

²⁷⁶ Temizgüney, s. 59.

²⁷⁷ Bir Alman işletmesi olan Deutsche Bank'ın İstanbul şubesinin 25 Ağustos 1915 tarihi itibarıyla Ermenilerden 216.857,69 lira alacağı vardı. Adana ve Mersin'deki Alman iktisadi teşebbüslerinin Ermenilerden alacakları toplamı ise yaklaşık 57.000 liraydı. Avusturya-Macaristan şirket ve bankalarının Ermenilere kullandırdıkları kredilere karşılık alacakları toplamı ise Ağustos 1915 itibarıyla 4.697.211 franktı. Duman, 2006, s. 119-120.

²⁷⁸ Ermeni tüccarlarının yalnızca Almanya ve Avusturya-Macaristan kuruluşlarına değil başka devletlere ait şirketlere de borçları bulunmaktaydı. Amerikan ve İtalyan kuruluşlarının yanı sıra Fransa ve Yunanistan'ın da bu yönde talepleri vardı. Ancak Ermeni borçları meselesinde söz konusu iki ülkenin ön plana çıktığı görülmektedir. Temizgüney, s. 59 dipnot.

nakledilmesiyle birlikte ticari ilişkiler büyük bir belirsizliğe girmiştir.²⁷⁹ Alacağını tahsil edemeyeceği korkusuna kapılan bu kuruluşlar Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmaya başlamışlardır. Bir yandan Alman konsoloslar buldukları yerlerde kendi şirketlerinin alacaklarını belirten listeler hazırlıyor²⁸⁰ bir yandan Avusturya-Macaristan ve Alman Büyükelçilikleri konu hakkında Osmanlı Hükümetine ard arda notalar gönderiyorlardı.²⁸¹

Bu diplomatik krizler devam ettiği sıralarda bir taraftan da Dahiliye Nezareti'nin birçok mutasarrıflık, vilayet ve emval-i metruke idare komisyonu ile bir dizi yazışmalar yaptığı görülmektedir. Dahiliye Nezareti bu yazışmalarda emval-i metrukeye dair uyarılarını sürdürürken, diğer bölgelere sevk edilen Ermenilerin borç ve alacaklarının ödenmesi hakkında hukuki bir düzenleme hazırlığında olduklarını belirterek herhangi bir hak kaybına mahal vermemek adına o an için bir işlem yapılmamasını²⁸² ve talimatname gelene kadar kimlerin kimlerden alacakları olduğunun kaydedilmesini istemiştir.²⁸³

Hükümet emval-i metrukenin tasfiyesinden önce bu malların kayıt işlemlerini bir düzene oturtmak istiyor, taşralara gönderilen emirlerde sevk edilen Ermenilerin borçlarının daha sonra tasfiye edilmek üzere şimdilik sadece mallarının tür, miktar ve isimlerinin yazıldığı cetvellerin gönderilmesi isteniyordu.²⁸⁴ Emirlerin ulaştığı bölgelerde emval-i metrukenin muhafaza altına alındığı, borçların tasfiyesine dair yapılan başvuruların ise kurulacak tasfiye komisyonları tarafından değerlendirileceği belirtiliyordu. Ancak gün geçtikçe borçların tasfiyesiyle ilgili müracaatlar artmakta ve bu konudaki davalar gelen emir gereğince sürekli ertelenmekteydi.²⁸⁵

Giderek büyüyen sorunları geçici çözümlerle gideremeyeceğini anlayan Osmanlı Devleti, 26 Eylül 1915 tarihinde "Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın

²⁷⁹ Güner, 2016, s. 97-98.

²⁸⁰ Taner Akçam, **Ermeni Meselesi Hallolunmuştur**, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2016, s. 217.

²⁸¹ BOA. HR. SYS., No: 2873-3, T: 20.07.1915; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 335-337; Duman, 2006, s. 124-129; Kaiser, s. 136-137.

²⁸² BOA. DH. ŞFR., No: 54-A/368, T: 29.09.1333.

²⁸³ BOA. DH. ŞFR., No: 55/104, T: 08.10.1333.

²⁸⁴ BOA. DH. ŞFR., No: 55/184, T: 13.10.1333; Temizgüney, s. 63.

²⁸⁵ BOA. DH. ŞFR., No: 492/96, T: 08.10.1915; Temizgüney, s. 63.

Emval ve Düyun ve Matlubat-ı Metrukesi Hakkında Kanun-u Muvakkat” ismiyle 11 maddelik geçici bir kanun çıkarmıştır.²⁸⁶

Bahsi geçen yabancı devlet ve şirketlerin Ermenilerden alacaklarını tahsil etme hususundaki istek ve baskıları neticesinde çıkarılan bu kanunla uluslararası bir sorun haline gelen Ermenilerin alacak ve borçları meselesinin çözüme kavuşturulması amaçlanmıştır. Esasında diğer bir deyişle, yabancı devletlerin alacaklarının tahsisi yönündeki tüm bu talepleri neticesinde Osmanlı Devleti, Ermenilerin terk ettikleri mallarının tasfiye edilerek borçlarının ödenmesi yolunu tercih etmek zorunda kalmıştır.²⁸⁷ 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu’yla birlikte emval-i metrukeyle ilgili bu zamana kadar idari düzenlemelerle yapılan işlemler de yasal bir dayanağa kavuşturulmuştur.²⁸⁸

Kanunun 1. maddesine göre emval-i metrukenin tasfiyesi için komisyonlar kurulacaktır.²⁸⁹ 10 Haziran 1915 tarihli Talimatname’de emval-i metruke idare komisyonlarından söz edilirken, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu’nda bu malların tasfiyesi için tasfiye komisyonlarının kurulacağı ifade edilmiştir. Bu bakımdan hükümetin terk edilmiş mallarla ilgili politikasının idare etmekten tasfiye etmeye döndüğü anlaşılmaktadır.²⁹⁰

Aynı maddede tasfiye komisyonlarının “*başka mahallere nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin terk etmiş oldukları malları, alacaklar ve borçları*” hakkında, her kişi için ayrı ayrı mazbatalar düzenleyeceği ve bu mazbatalar üzerinden mahkemelerce tasfiye işlemlerinin gerçekleştirileceği düzenlenmiştir.²⁹¹

Tasfiye Kanunu’nun yalnızca 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskan Kanunu uyarınca sevk edilen kişilerin malları hakkında uygulanacağı belirtilmiş, söz konusu kanun kapsamında nakledilmeyip de başka yerlere kaçan, kaybolan, buldukları

²⁸⁶ Tezimizde “Tasfiye Kanunu” olarak adlandırılacaktır.

²⁸⁷ Suat Şimşek, “Ermeni Malları (Emval-i Metruke) Hakkında Yapılan İlk Düzenlemelerin Hukuki Açıdan Tahlili”, **Adalet Dergisi**, S. 65, 2020, s. 327.

²⁸⁸ Güner, 2016, s. 106.

²⁸⁹ Kardeş, 2016, s. 63.

²⁹⁰ Güner, 2016, s. 108.

²⁹¹ Kardeş, 2016, s. 63.

yerden ayrılanlardan kalan malların durumu 15 Nisan 1339 tarihli ve 333 sayılı Kanun²⁹² ile düzenlenmiştir.²⁹³

2. maddeye göre 1. maddede belirtilen kişilerin sevki esnasında tasarruf ettikleri “icareteynli müsakkafat” ve “müstegallat-ı vakfiyenin”²⁹⁴ Vakıflar Hazinesi ve diğer taşınmaz malların Maliye Hazinesi adına kayıtları yapılarak tasfiyeleri gerçekleştirilecektir. Malların tasfiyesinden sonra kalacak tutar mal sahiplerine verilecektir. Söz konusu maddeye göre nakledilen kişilerin geride bıraktıkları taşınmazlardan vakıf malı olanların Vakıflar Hazinesi, diğer taşınmazların ise Maliye Hazinesi adına tescilleri yapılacaktır.²⁹⁵ Böylece Tasfiye Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle birlikte zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin taşınmazları üzerindeki mülkiyet hakkı sona ermiştir.²⁹⁶

Tasfiye Kanunu’nun 2. maddesiyle mülkiyeti Vakıflar ve Maliye Hazinesine geçen taşınmazlar, sevk tabi tutulan kişilerin özel mülkiyetinde olan yani tapulu olan taşınmazlardır. Başka bir deyişle mülkiyeti zaten devlette olan miri arazilerin yeniden devlete geçmesi söz konusu değildir. Miri arazi örneğinde olduğu gibi mülkiyeti devlette, tasarruf hakkı nakledilen kimselerde olan taşınmazlarda devlete intikal eden bu taşınmazların tasarruf hakkıdır.²⁹⁷

Maddenin devamında terk edilen mallara ilişkin ortaya çıkacak istihkak (hak ediş) ve diğer konulardaki davalarda tapu memurlarının hasım olacağı, bu mallarda tasarrufun ispatında, muvazaa olmamak kaydıyla, tapu senetleri dışında diğer

²⁹² 333 sayılı Kanun’un 6. maddesine göre, “*Her ne suretle olursa olsun kaybolan, bir yerden ayrılan veya yabancı ve işgal edilmiş ülkelere veya İstanbul ve bağlı yerlerine kaçanların terk edilmiş taşınır ve taşınmaz malları, borçları ve alacakları hakkında 26 Eylül 1915 tarihli Kanun ile bu değişiklik hükümleri uygulanır.*” Kardeş, 2016, s. 152.

²⁹³ Ömer Bağcı, **Emval-i Metruke Mevzuatı Çerçevesinde Taşınmazların Hukuki Durumu ve Tasfiyesi**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2016, s. 49; Demir, 2018, s. 184.

²⁹⁴ İcareteyn sözlükte “çifte kiralama” anlamına gelmektedir. Osmanlı vakıf uygulamasında yaygın olarak karşılaşılan icareteynli vakıflarda, vakıf malın gerçek değerine eşit ya da yakın peşin kira bedeli (icare-i muaccele) ve buna ek olarak her ay veya sene sonunda ödenecek veresiye kira bedeli (icare-i müeccele) olmak üzere iki ayrı kira bedeli alınır. Bu çerçevede icareteynli müsakkafat, peşin kirayla daha sonra alınacak kiraya konu olan ve üzeri damla örtülü yerleri; icareteynli müstagallat ise çiftlik, ev, bağ, bahçe, iş hanı, hamam gibi gelir getiren vakıf mallarını belirtmektedir. Cin ve Akyılmaz, s. 352; Ahmet Akgündüz, “İcareteyn”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 21, İstanbul, 2000, s. 389; Devellioğlu, s. 468.

²⁹⁵ Kardeş, 2016, s. 63-64.

²⁹⁶ Güner, s. 111.

²⁹⁷ Güner, 2016, s. 354-355; Şimşek, s. 310.

belgelerin de geçerli sayılacağı belirtilmiştir. Aynı maddede nakledilen kimselerin tasarruf ettikleri taşınmazlar üzerindeki ferağ işlemleriyle ilgili düzenlemeler de yer almaktadır. Buna göre nakledilen kimselerin nakillerinden on beş gün önce yapmış oldukları ferağ işlemleri kural olarak geçerli kabul edilerek ancak muvazaa veya gabn-i fahişin (aşırı aldanma) olduğunun tespit edilmesi halinde bu işlemlerin feshedileceği ve iptal olacağı ifade edilmiştir.²⁹⁸

Tasfiye Kanunu'nun 3-7. maddeleri arasında zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin taşınır mal, alacak ve borçlarıyla ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Buna göre bahsi geçen kişilerin nakitleri komisyon başkan veya vekili tarafından toplanacak, menkul mallardan dava konusu edilmeyenler açık artırma ile satılacak ve kazanılan gelirlerin hepsi sahipleri adına emaneten mal sandıklarında tutulacaktır.²⁹⁹

Kanununun 4. maddesinde terk edilmiş mallarda ya da nakledilen kişilerde hak veya alacak iddia edenlere bu taleplerini sunmak için tanınan süreler belirtilmiştir. Buna göre bu süreler, Osmanlı ülkesinde ikamet edenler için iki ay, yabancı ülkelerde bulunanlar için ise dört ay olarak düzenlenmiştir. Bu süreler içerisinde terk edilmiş malların sahiplerinden alacağı olanların komisyonlara şahsen veya vekalet verdiği kişiler aracılığıyla müracaat etmeleri gerekmektedir. Kanunun tanıdığı süre, ülkedeki savaş koşulları göz önüne alındığında yetersiz görünmektedir. Nitekim birçok yerde yine savaş koşulları yüzünden komisyonların kurulamamış ve dolayısıyla bir müracaat makamı da bulunamamıştır. Bu sebeplerle hükümetin bu süreyle ilgili olarak yapılacak işlemlerde farklı düzenlemelere gittiği de görülmüştür. Komisyonların bu süre zarfında yapılması gereken işlemleri tamamlayamayacağı dikkate alınarak söz konusu müracaatların süreyle kısıtlanmamasına karar verilmiştir.³⁰⁰

Aynı maddede yer alan diğer bir husus ise alacaklı olduğunu iddia eden kişilerin komisyonların bulunduğu beldede bir ikametgah göstermeleri zorunluluğudur.³⁰¹ Söz konusu mecburiyet, bu tür davaların genellikle yerinde şahit

²⁹⁸ Temizgüney, s. 65.

²⁹⁹ Kardeş, 2016, s. 64-66; Temizgüney, s. 65.

³⁰⁰ Temizgüney, s. 66-67; BOA. DH. HMŞ., No: 12/78, T: 28.03.1334.

³⁰¹ Kardeş, 2016, s. 64; Güner, 2016, s. 119.

dinlenmesi, keşif yapılması gibi birtakım işlemleri gerektirmesi açısından daha fazla masraf, emek ve zaman kaybına sebebiyet vermemesi için konulmuş bir hüküm olarak değerlendirilebilir.³⁰²

Kanunun 5. maddesine göre, komisyonlar her çeşit alacak ve borçların delillerinin doğruluğunu araştırarak, bunlardan doğru gördüklerini kabul edip kaydedeceklerdir. Komisyonlar geride kalan mallarla ilgili istihkak davalarının sahiplerini yazıyla ait olduğu mahkemeye gönderdikten sonra, borçlunun mevduat ve borçlarını belirten mazbatalar tanzim ederek, bu mazbataların onaylı örneklerini herkesin göreceği yerlere asılmak suretiyle ilgililerine tebliğ edilecek, asıllarını ise ilgili evrakıyla birlikte mahallin asliye hukuk mahkemesine gönderilmesi üzere savcıya ulaştırılacaklardır. Alacaklı kimseler bu mazbatalara karşı on beş gün içinde itiraz edebileceklerdir. Süre bitiminde mahkeme savcının, varsa itiraz edenin, alacaklı kimsenin ve tasfiye komisyonu başkanının hazır bulunduğu bir oturumda konuyu görüşerek nihai karara bağlayacaktır. Mahkeme ilamı 6. madde gereğince işlem yapılmak üzere komisyonlara gönderilecektir. Mahkeme kararları kesin olup, bu hükümlere itiraz edilemez, istinaf ve temyiz yolu kapalıdır.³⁰³

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu 10 Haziran 1915 tarihli Talimatname'ye göre çok daha az ayrıntı içermektedir. Söz konusu kanun daha çok sevk edilen Ermenilerin borçlarının tahsiline odaklanmış görünmektedir.³⁰⁴

Kanunun 1. maddesinde sevk edilen kimselere malların tasfiye edileceği belirtilmişse de Kanunun diğer maddelerinde bu malların neler olduğuyla ilgili detaylı bir açıklama yapılmış değildir. Diğer bir deyişle bu malların taşınır veya taşınmaz tüm malları kapsayıp kapsamadığı açık değildir. 3. maddede taşınır malların açık artırmayla satılacağından söz edilmiş ancak benzer bir açıklama taşınmazlar için yapılmamıştır. İkinci maddede sadece sevk edilen kimselerin taşınmazlarının hangi kurumlar adına tescil edileceğiyle ilgili bir düzenlemeye yer verilmiş ve yine 9. maddede tescil işlemi yapılan söz konusu taşınmazların

³⁰² Temizgüney, s. 67-68.

³⁰³ Kardeş, 2016, s. 65; Temizgüney, s. 67; Akyılmaz, 2017, s. 29.

³⁰⁴ Akyılmaz, 2017, s. 31.

göçmenlere bedelsiz olarak tefviz ve tevzi olunabileceği (dağıtılabileceği) belirtilmiştir.³⁰⁵

Tasfiye Kanunu'nun hükümleri incelendiğinde görülecektir ki bu kanunun temel felsefesi, sevk edilen kimselerin malvarlığının nakde çevrilmesi, elde edilen tutardan sevk edilen kimselerin borçlarının ödenmesi ve kalan tutarın da emanet sandıklarında sevk edilen kimseler adına saklanmasıdır. Bu anlamda Tasfiye Kanunu ile nakledilen kimselerin malvarlığının tasfiye edilerek söz konusu malların karşılıksız olarak devlet mülkiyetine geçirilmesinin amaçlanmadığını ifade etmek gerekir. Zira bu malların devlete intikali, başka yere naklin doğal ve zorunlu bir sonucudur.³⁰⁶

Son olarak belirtmek gerekir ki terk edilmiş malların tasfiyesi sırasında yapılan açık artırmalarda suiistimallerin yaşanabileceği düşüncesiyle memurların bunlara katılmalarına izin verilmemiştir. Açık artırmalara çoğunlukla Müslümanların katılmasının vurgunculuğa sebep olabileceğini düşünen hükümet, Müslümanlar dışındaki kişilerin de açık artırmalara katılımını sağlamaya çalışmış,³⁰⁷ daha sonrasında gerçek kıymetini peşin ödemek şartıyla memurların da Ermeni mallarını satın almaları mümkün hale gelmiştir.³⁰⁸

4. 8 Kasım 1915 Tarihli Nizamname: Tasfiye Komisyonlarının Kuruluşu, Görev ve Yetkileri

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 8. maddesi gereğince 8 Kasım 1915 tarihinde iki bölümden oluşan 25 maddelik 13 Eylül 1331 Tarihli “Kanun-u Muvakkatin Suver-i İcraiyesini Mübeyyin Nizamname” çıkarılmıştır.³⁰⁹

İki bölümden oluşan nizamnamenin ilk bölümü taşınmaz mallara dair olup bu mallara ilişkin yapılacak kayıt ve işlemlerle ilgili ayrıntılı düzenlemeler

³⁰⁵ Akyılmaz, 2017, s. 31.

³⁰⁶ Şimşek, s. 327-328.

³⁰⁷ BOA. DH. ŞFR., No: 61/ 31, T: 11.04.1334.

³⁰⁸ BOA. DH. ŞFR., No: 55/107, T: 08.10.1333; Turgay Akkuş, “Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Bursa’da Sevk ve İskan Uygulamaları ve Sonuçları”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 23, 2008, s. 30-31.

³⁰⁹ Kardeş, 2016, s. 85.

içermektedir.³¹⁰ Sevk edilen kimselere ait taşınmazların bulunduğu her ilçede, o bölgenin en büyük mülkiye memuru tarafından, yine o bölgenin en büyük mal memurunun başkanlığında vergi, tapu ve nüfus idarelerinden ve mevcut ise vakıflar dairelerinden alınacak birer memurdan oluşan heyetler kurulacaktır. Heyetler nakil tarihinden on beş gün öncesinde ve nakil emrinden sonra yapılan bütün ferağ işlemlerinin üç gün içinde cetvelini çıkararak altını mühürleyip tasfiye komisyonlarına vereceklerdir. Nakil tarihi, ilk nakil emrinin verildiği gün kabul edilecek, mahallinin en büyük mülkiye amiri tarafından yazılı olarak onayla belirlenecek ve gerçekleştirilecektir.³¹¹

Belirtilen işlemler tamamlandıktan sonra taşınmaz malların ayrıntılı defterleri tutulacaktır. Düzenlenen defterlerin altı, heyet tarafından imzalandıktan sonra birer nüshası incelenmesi amacıyla idare meclislerine ve ikinci nüshaları ilgililerin müracaatına hazır bulundurulmak üzere tapu sicili müdürlüklerine verilecektir. Defterler düzenlenirken önceki kayıt ve şerhlere bakılabileceği gibi köy katipleri ve tahsildarlarının ve gerekirse civar köy ahalisinden yaşlı ve güvenilir kimselerin bilgilerine de başvurulabilecektir. Söz konusu taşınmazlar için idare meclisi, tutulan defterleri inceleyerek bunlara kıymet takdir ederek kayıtlara ekleyecek, defterler aidiyeti itibariyle Maliye ve Vakıflar idarelerine ve bunların onaylı birer örneği de tasfiye komisyonlarına verilecektir. Maliye ve Vakıflar hazineleri adına doğrudan doğruya veya hükmen yapılacak kayıtlardan ise harç ve resim alınmayacaktır.³¹²

Nizamnamenin ikinci bölümünde komisyonların kuruluş biçimiyle görev ve yetkileri düzenlenmiştir.³¹³ Komisyonlar Dahiliye ve Adliye nezaretlerinin birlikte tayin ve ilan edecekleri bölgelerde, Dahiliye Nezaretinin atayacağı bir başkan ile Adliye ve Maliye nezaretleri tarafından seçilecek birer üyeden oluşacak şekilde kurulacaktır. İşlerin önemli ve fazla olduğu yerlerde gerektiğinde komisyona Maliye ve Dahiliye nezaretlerinden birer üye daha atanabilecektir. Tasfiye konularına

³¹⁰ Temizgüney, s. 69; Güner, 2016, s. 133.

³¹¹ Kardeş, 2016, s. 85; Temizgüney, s. 69; Güner, 2016, s. 134.

³¹² Kardeş, 2016, s. 86; Temizgüney, s. 70; Güner, 2016, s. 134-135.

³¹³ Kardeş, 2016, s. 87; Temizgüney, s. 70.

kesinlikle müdahale etmemek kaydıyla, ihtiyaç kadar memur ve katip istihdamına komisyon başkanları yetkili olacaktır.³¹⁴

İşlemlerin azlığı dolayısıyla komisyon kurulmasına ihtiyaç duyulmayan bölgelerde, sevk edilen kişilerle ilgili tasfiye işlemleri o bölgeye en yakın yerde kurulan komisyonlara ait olacaktır.³¹⁵ Nizamnamenin yürürlüğe girmesinden önce, hükümet tarafından kurulmuş heyetlerce düzenlenen bütün evrak ve yapılan bütün işlemler tasfiye komisyonlarına devredilerek bundan sonra yapılacak işlemlerde esas yetkili olarak komisyonlar görülmüştür.³¹⁶

Nizamnamenin 10 ve 13. maddelerinde tasfiye komisyonlarının görevleri ayrıntılı biçimde ifade edilmiştir. 10. maddeye göre nakledilen kimselerin para, taşınır mal, mevduat ve alacaklarının toplanması, geri alınması, tahsili ve gerektiğinde dava açılması ve emval-i metrukeden çekişmeli olmayanların açık artırma ile satışı ve komisyonun görev tanımına dahil olan diğer hususların takibi hakkındaki kararlar tasfiye komisyonlarınca alınacaktır. 13. maddede komisyonların görevleri maddeler halinde sayılmıştır. Komisyonların ilk görevi yapılan ferağ işlemleri hakkında soruşturma yaparak gerektiğinde kanıtlar isteyerek ve inceleme yaparak bu işlemlerde muvazaa veya gabn-i fahiş olup olmadığını tespit etmek ve bunların varlığı halinde işlemin fesih ve iptali için mahkemeye müracaat etmektir. Komisyonların bir diğer görevi ise sevk edilen kişilere ait olan ve hükümet tarafından koruma altına alınmış para, eşya ve bu kişilere ait diğer tüm mallara el koymaktır. Tasfiye komisyonları bankalara, diğer kurumlara ve şahıslara sevk edilen kişiler tarafından bırakılmış para ve malların hesaplarını talep edebilecek ve bunlardan rehinli olanlar dışındakileri geri alabilecek, rehinli olanlarla ilgili ise genel hükümlere göre işlem yapabilecektir. Komisyonlar ayrıca mahkemeler ve ilgili dairelere müracaat ederek sevk edilen kişilerin mallarına önceden konulmuş hacizlerin sicilden silinmesini talep edebileceklerdir. Soruşturma ve incelemeler yaparak sevk edilen kişilerin diğer kimselerde olduğu anlaşılan alacaklarını tahsil

³¹⁴ Temizgüney, s. 70.

³¹⁵ Kardeş, 2016, s. 88.

³¹⁶ Temizgüney, s. 71; Akyılmaz, 2017, s. 36.

etmek, gerektiğinde dava açmak, sevk edilen kişiler lehine görülmekte olan davaları takip etmek ve sonuçlandırmak da komisyonların görevleri arasında sayılmıştır.³¹⁷

Komisyon başkan ve üyelerinin görev ve yetkilerinin ayrıntılı olarak düzenlendiği Nizamnamede, bu kişilerin alacakları ücretlerle ilgili de bilgiler verilmiş³¹⁸, kayıt ve defterlerin düzgün ve kurallara uygun bir şekilde tutulması ve bu defterlerin düzenli teftişinden komisyon başkanı sorumlu tutulmuştur. Satışların sahiplerini zarar uğratmayacak şekilde mümkün olduğu yükseklikte gerçek kıymetleriyle yapılmasına dikkat edilmesi de bir diğer maddede hüküm altına alınmıştır.³¹⁹ Ayrıca komisyonların yaptıkları işlemlerin merkezi hükümetin kontrolü altında olduğu belirtilirken, görevlerini kasten yapmayan veya geciktiren komisyon başkan ve üyelerinin oluşan zararlardan mali olarak dahi sorumlu oldukları belirtilmiştir. Buradaki dahi ifadesinden mali sorumlulukları dışında cezai sorumluluklarının da bulunduğu anlamını çıkarmak mümkündür.³²⁰ Söz konusu düzenlemelerle komisyonların görevlerini kötüye kullanmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.³²¹

İlgili daireler, kurumlar, bankalar ve fertler, komisyonların görevlerini yerine getirirken başkan aracılığıyla talep edecekleri hesapları ve gerektiğinde bunları ispatlayıcı bütün belgeleri derhal vermeye mecbur kılınmışlardır. Ayrıca komisyonlar sevk olunan kişilerde alacakları olduğunu iddia edenler kimselerin inceleme taleplerinde, borçluların ele geçmiş ticari defterleri bulunduğu durumlarda, bunlarla karşılaştırma yapabilmek için icra, mahkemeler ve resmi dairelerde yazı, mühür veya imzalarını içeren evrak ve iddialarını doğrulayan belgeler varsa bunları celp edecekler, ayrıntılı soruşturma yapacaklardır.³²²

Nizamnamenin 16 ve 17. maddelerinde kiliselerde bulunan eşya, resim ve kutsal kitapların defterlere kaydedilerek korunacağı, okullarla manastırların bütün okul malzemelerinin kullanım hakkının milli eğitim idarelerine devrolacağı ve

³¹⁷ Güner, 2016, s. 141-142; Kardeş, 2016, s. 89-91.

³¹⁸ Kardeş, 2016, s. 88.

³¹⁹ Kardeş, 2016, s. 93; Temizgüney, s. 71.

³²⁰ Akyılmaz, 2017, s. 36.

³²¹ Temizgüney, s. 71.

³²² Kardeş, 2016, s. 92; Temizgüney, s. 70.

sahipleri bilinmeyen malların bedellerinin hükümet tarafından köy ve mahalle halkının iskan edildiği bölgeye gönderileceği belirtilmiştir.³²³

26 Eylül 1915 tarihli Geçici Kanun'da da vurgulandığı üzere tasfiye komisyonlarının gerekli inceleme ve tespitlerinden sonra tasfiye işlemini mahkemelerin gerçekleştireceği hususu dikkate değerdir.³²⁴

Tasfiye komisyonlarının kurulmasıyla birlikte merkezi yönetimle komisyonlar arasında yoğun bir yazışma trafiği başladı.³²⁵ Bu yazışmalarda kimi zaman komisyonların görev ve yetkileri hatırlatılıyor³²⁶ kimi zaman da tasfiye işlemlerinin bir an önce tamamlanması yönünde uyarılarda bulunuluyordu.³²⁷ Ayrıca komisyonlar kendi görev ve yetki alanları dışındaki olaylara müdahale etmemeleri konusunda uyarılıyordu.³²⁸

Emval-i metrukenin tasfiyesiyle ilgili satışların usule uygun bir şekilde yapılması³²⁹ ve bu malların korunması konusunda³³⁰, merkezi yönetim büyük bir özen göstermiş ve süreci titizlikle denetlemiştir. Urfa'daki tasfiye komisyonu üyelerinin görevlerini kötüye kullandıkları iddiaları üzerine bölgeye müfettiş gönderilmesi,³³¹ yapılan inceleme neticesinde Urfa'daki tasfiye komisyonu üyelerinin görevlerinden alınması ve geçici bir komisyonla işlerin idare ettirilmesi konusunda Urfa Mutasarrıflığına telgraf çekilmesi³³² gibi örnekler merkezi yönetimin konuyla ilgili özen ve hassasiyetini yansıtmaları açısından önemlidir.

Dahiliye Nezaretine bağlı olarak çalışan tasfiye komisyonları, 10 Mayıs 1916 tarihinden itibaren Maliye Nezaretine bağlanmıştır. Maliye Nezareti, komisyonların kendisine devredilmesinin ardından 8 Kasım 1915 tarihli Nizamname'nin bazı maddelerinin değiştirilmesi için çalışmalar yapmış ve nihayetinde 8 Kasım 1915

³²³ Kardeş, 2016, s. 93.

³²⁴ Akyılmaz, 2017, s. 36.

³²⁵ Temizgüney, s. 74.

³²⁶ BOA. DH. HMs., No: 12/73, T: 25.03.1334; Temizgüney, s. 77'den alıntıdır.

³²⁷ BOA. DH. EUM. 7. Şb., No: 3/65, T: 10.01.1334.

³²⁸ BOA. DH. ŞFR., No: 59/80, T: 13.02.1334.

³²⁹ BOA. DH. ŞFR., No: 60/275, T: 03.04.1334.

³³⁰ BOA. DH. ŞFR., No: 507/19, T: 14.11.1331.

³³¹ BOA. DH. ŞFR., No: 522/113, T: 30.03.1332.

³³² BOA. DH. ŞFR., No: 65/61, T: 20.08.1334.

tarihli Nizamname'nin 3, 5, 6 ve 8. maddelerinin değişikliğini öngören nizamname 20 Ekim 1917 tarihinde kabul edilmiştir.³³³

5. 18 Aralık 1918 Tarihli Talimatname: Geri Dönüşlerin Başlaması

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte İttihat ve Terakki Hükümetinin yerine göreve başlayan yeni hükümet, savaş sebebiyle başka bölgelere nakledilen ahalinin geri dönüşlerine izin veren birtakım çalışmalarına başlamıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda bütün taşra teşkilatları Ermenilerin geri dönmelerine müsaade edileceęi³³⁴ konusunda bilgilendirilmiş, geri dönmek isteyenler için yol güvenliğinin, iaşe ve barınma ihtiyaçlarının sağlanmasıdan sonra dönüşlerin başlatılmasına karar verilmesi gerektiği konusunda birçok vilayet mutasarrıflığına telgraf gönderilmiştir.³³⁵ Hükümet meclise sunduğu 21 Ekim 1918 tarihli Tezkire'yle Sevk ve İskan Kanunu'nun kaldırılmasını teklif etmiş, mecliste gerçekteştirilen görüşmelerden sonra Sevk ve İskan Kanunu kaldırılmıştır.³³⁶

Geri dönüşlerin başlaması birçok problemi de beraberinde getirmiştir. En başta gelen problem geri dönen Ermenilerin eski yerlerine iskan, mallarının iadesi ve nakledilen kimselerin boşalttığı evlere yerleştirilen göçmenlerin durumuydu. Hala yürürlükte bulunan Tasfiye Kanunu hükümlerine göre kanun gereği Maliye ve Vakıflar hazinelerine geçen ya da geçmesi gereken malların sahiplerine iade edilebilmesi için hukuki bir düzenleme yapılması gerekmektedir. 26 Kasım 1918 tarihinde emval-i metrukenin iadesi için bir kanun hazırlamak üzere Adliye Nazırı Müsteşarı Yusuf Kemal Bey başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştur. Ancak hazırlanacak kanunun uzun bir prosedür gerektireceği görüşünde olan komisyon iadelerin bir an evvel gerçekteşmesini için yasal bir düzenleme hazırlanıncaya kadar

³³³ Temizgüney, s. 89.

³³⁴ Bu izin tüm Ermenileri kapsamamaktadır. Zira I. Dünya Savaşı esnasında yabancı memleketlere kaçanların, suç ve cinayet işlemiş ve memleketin asayiş ve düzenini ihlal etmeleri muhtemel olanlarla Pasaport Kanunu'nun 3. maddesinde Osmanlı topraklarına girişleri yasaklanmış olanların dönüşlerine izin verilmemiştir. Güner, 2016, s. 160.

³³⁵ BOA. HR. SYS., No: 2569/1_2, T: 21.10.1918; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 396.

³³⁶ Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, 4 Teşrin-i Sani 1334/4 Kasım 1918, D. 3, C. 1, İçt. 5, İn. 11, s. 112-116, Web: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic05c001/mmbd03ic05c001ink011.pdf> (E.T. 28.05.2021); Güner, 2016, s. 161.

tesliminde mahzur görülmeıen bir kısım malların sahiplerine iade edilmesine karar vermiş ve kararı hükümete bildirmiştir.³³⁷ Bu doğrultuda memleketlerine geri dönen Ermeni ve Rumlara mallarının iadesine başlanmıştır. Hükümet bir süre bu durumu taşraya gönderdiği talimatlarla idare etmeye çalışmıştır.³³⁸ Geri dönüşlerde ve malların iadesinde ortaya çıkan karışıklıkların giderilmesi amacıyla Dahiliye Nezareti bünyesindeki Aşayir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi yaptığı çalışma neticesinde hükümetin bu süreçte taşraya gönderdiği talimatları genişleterek 18 Aralık 1918 tarihli Talimatname'yi hazırlamıştır.³³⁹

18 Aralık 1918 tarihli Talimatname'ye göre geri dönmek isteyen Ermeni ve Rumların memleketlerine sevki gerçekleştirilecek, ev ve arazileri kendilerine iade edilecektir. Ermenilerin evlerinde bulunan göçmen ve mülteciler tahliye edilecektir. Bu kişiler henüz dönmemiş olan Ermenilerin evlerine veya yerli ahali, asker ya da memurların kullanımında olan evlere yerleştirilecek, mümkün değilse birkaç aile birleştirilerek müsait evlerde toplanacak, yine açıkta kalan olursa civardaki boş ve metruk evlere veya yerli Müslüman hanelerine yerleştirilecektir. Böylelikle kimsenin açıkta kalmamasına özen gösterilecektir.³⁴⁰

Talimatnamede Ermenilere ait mallar ikili bir ayrıma tabi tutulmuşlardır. Bunlardan birinci kısım tapu kaydı Maliye veya Vakıflar adına intikal işlemleri icra edilmemiş olan mallar olup bu malların sahipleri döndükçe tahliyesi ve teslimi sağlanacaktır. İkinci kısımdaki mallar ise tapu kaydı düzenlenmiş ve her iki hazine adına intikal muamelesi gerçekleştirilmiş olanlardır. Bu malların iadesi ise mal memurlarının muvafakat etmesi halinde mümkündür; iade edilmediği takdirde önceki sahiplerine mallarının bedeli ödenecektir.³⁴¹

³³⁷ Bülent Bakar, "Malların İadesi", **Türk- Ermeni İhtilafı/Makaleler**, Ed. Hikmet Özdemir, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No. 122, s. 330; Atnur, 2019, s. 142.

³³⁸ BOA. BEO. No: 341055, T: 26.12.1334; BOA. DH. ŞFR., No: 95/226, T: 25.01.1919; BOA. DH. ŞFR., No: 96/117, T: 8.02.1919; BOA. DH. ŞFR., No: 96/195, T: 15.02.1919; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 415-416, 442, 448, 450.

³³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Güner, 2016, s. 162-180.

³⁴⁰ Talimatnamenin tam metni için bkz. **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 412-417.

³⁴¹ BOA. BEO. No: 341055, T: 26.12.1334; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 415-416.

Bir yandan oluşturulan komisyon malların iadesiyle ilgili kanun yapma çalışmalarına hızla devam ederken, diğer yandan bir kısım taşınır ve taşınmaz malların geri dönenlere iade edilmeye başlandığı görülmektedir. Nitekim dönüş yapanların büyük çoğunluğa evleri, bahçeleri ve tarlalarının kanuni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmadan teslim edildiği dönemin gazete metinlerinden de anlaşılıyordu.³⁴²

Emval-i metrukenin iadesi konusunda uzun süredir hukuki çalışmalar yürüten komisyonun hazırladığı kanun tasarısı nihayet Meclis-i Vükelanın 8 Ocak 1920 tarihli toplantısında bir kararname olarak kabul edilmiştir.³⁴³

6. 8 Ocak 1920 Tarihli Reddi Emval Kararnamesi

Esasında 8 Ocak 1920 tarihli Kararname yürürlüğe konmadan önce geri dönen kimselerin mallarının iadesine başlanmıştı. Fakat emval-i metrukeyle ilgili tek problem yalnızca geri dönenlerin mallarının iadeleri değildi. Bunun dışında sahipleri ölmüş olan ve mirasçılarının talep ettiği taşınmazlar, sahipleri geri dönmemiş olan taşınmazlar ve sevk işlemleri yapıldıktan sonra hukuki ve fiili durumu değişen taşınmazlar büyük bir problem oluşturmaktaydı.³⁴⁴

Bütün bu problemleri çözebilmek için yapılan çalışmalar neticesinde Osmanlı Devleti dönemine ait son hukuki düzenleme olan ve 8 Ocak 1920 tarihli “Reddi Emval Kararnamesi” olarak da bilinen “Ahar Mahallere Nakledilmiş Bulunan Eşhasın 17 Zilkade 1333 Tarihli Kararname Mucibince Tasfiyeye Tabi Tutulan Emvali Hakkındaki Kararname” yürürlüğe konmuştur. Söz konusu kararnamenin “Reddi Emval Kararnamesi” olarak anılmasında içerdiği düzenlemeler etkili olmuştur. Çünkü bu Kararname ile emval-i metrukeye ilişkin önceki düzenlemeler deyim yerinde ise tepetaklak edilmiştir.³⁴⁵ 33 maddeden oluşan Kararname, emval-i metruke mevzuatı gereğince tasfiyeye tabi tutulan taşınır ve taşınmaz malların sahiplerine iadesini öngörmektedir.³⁴⁶ Bu bağlamda söz konusu malların iadesinin

³⁴² Atnur, 2019, s. 163; Güner, 2016, s. 177-180.

³⁴³ Atnur, 2019, s. 150.

³⁴⁴ Güner, 2016, s. 204.

³⁴⁵ Bağcı, s. 62-63.

³⁴⁶ Kararnamenin 1. maddesine göre, “Başka mahallere nakledilen kişilerin terk edilmiş malları, borçları ve alacakları hakkındaki 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 tarihli kanun ile bunun uygulama şekli hakkındaki 30 zilhicce 1333 ve 26 teşrinievvel 1331 tarihli tüzük hükümlerine göre, Maliye ve

nasıl yapılacağı, mal sahiplerine ödenecek tazminatlar vb. konular Kararname'de ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.³⁴⁷

Reddi Emval Kararnamesi, TBMM'nin 14 Eylül 1338 tarih ve 284 sayılı kararı ile reddedilmiştir.³⁴⁸ TBMM'nin bu kararıyla Mondros Mütarekesi sonrasında işgalci devletlerin baskılarıyla İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilen bütün kararnameler, anlaşmalar, resmi kararlar vb. hiç yapılmamış sayılmıştır.³⁴⁹ Doktrinde söz konusu kararnamenin hukukiliği üzerine birçok fikir ortaya atılmıştır. Demir'e göre *“O dönemde yürürlüğü devam eden Kanun-i Esasi hükümleri³⁵⁰ dikkate alındığında, Tasfiye Kanunu hükümlerinin, idari düzenlemeler olan talimatname ya da kararnameyle ilga edilmesi veya değiştirilmesi söz konusu olamaz... Dahası, merkezi idarenin, yerel idarelere, anılan düzenlemelere uygun işlem tesis etmesi yönünde vereceği emir ve talimatlar Kanun-i Esasi'nin m.41'de düzenlenen kanunsuz emir niteliğindedir.”*³⁵¹

Güner'e göre de Tasfiye Kanunu'nda *“yasal bir düzenleme ile getirilen hükmün, idari bir düzenleme ile değiştirilmesi hukuken doğru değildir ve yok hükmündedir”* ve bu doğrultuda *“8 Ocak 1920 tarihli Kararname ile Tasfiye Kanunu'nun yürürlükten kaldırılması hukuken geçersiz bir işlemdir.”* Bununla birlikte yazar, anılan Kararname'nin iptal edilmediği ve yok hükmünde olduğu iddia edilmediği sürece mevcut bir düzenleme olduğunu, dolayısıyla yürürlükten

Vakıflar hazineleri adlarına kayıtları yapıp da halen iki hazine uhdesinde bulunan taşınmaz malların malik veya önceki kullanıcıları hayatta bulunmaları halinde, iki hazine tarafından malları kendilerine idareten hemen teslim ve daha sonra onların adlarına kayıtları düzeltilir ve adı geçen iki hazine adına henüz kayıtları yapılmamış bulunanlar, malik veya önceki kullanıcıları hayatta olmaları durumunda, onların uhdesinde bırakılır ve iki hazine tarafından malları kendilerine teslim olunur. Önceki sahipleri ölmüş olanların taşınmaz mallarının iki hazine adına kayıtları yapılmış olsun olmasın mirasçıları veya intikal eden sahiplerine iki hazine tarafından hemen teslim ve daha sonra adlarına intikal işlemleri yapılır.”

³⁴⁷ Kararnamenin tam metni için bkz. Kardeş, 2016, s. 113-132.

³⁴⁸ 14.09.1338 tarih 284 sayılı TBMM Kararı: *“Ahar mahallere nakladılmış eşhasın tasfiyeye tabi tutulan emvali hakkındaki 16 Rebiyülahir 1338 ve 08 Kanunusani 1336 sayılı Kararname reddedilmiştir.”* Kardeş, 2016, s. 173.

³⁴⁹ Önder Aytaç, **Emval-i Metruke**, Adalet Bakanlığı, Ankara, 2012, s. 11.

³⁵⁰ Kanun-i Esasi'nin 53. maddesine göre Meclis-i Vükela, Heyet-i Ayan veya Heyet-i Mebusan'dan birinin teklifi üzerine iki meclisten her birinin kanun layihalarını diğer heyete göndermesi sonucu kabul edilen kanun teklifinin padişahın tasdiki yoluyla; 36. madde çerçevesinde olağanüstü hallerde Meclis-i Vükelanın kabul ettiği geçici kanunlar yoluyla kanun hükümleri değiştirilebilir ya da yeni kanun kabul edilebilir. Demir, 2018, s. 189.

³⁵¹ Demir, 2018, s. 189.

kaldırıldığı 14 Eylül 1922 tarihine kadar bu Kararname'ye dayanılarak yapılan işlemlerin geçerli olduğunu düşünmektedir.³⁵²

Bağcı da aynı doğrultuda söz konusu düzenlemenin yok hükmünde olduğunu kabul etmekte ve TBMM'nin anılan kararnameye yönelik aldığı kararın ise bir zorunluluktan kaynaklandığını ve kamu düzeni endişesiyle hareket edildiğini savunmaktadır.³⁵³ Açıklanan nedenlerle Reddi Emval Kararnamesi'nin, uygulama kabiliyetinden yoksun, diğer deyişle ölü doğmuş bir hukuki düzenleme olduğu kabul edilmelidir.

B. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Çıkarılan Emval-i Metrukeye İlişkin Hukuki Düzenlemeler

23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM'nin emval-i metrukelerle ilgili olarak yaptığı çalışmalar ve bu doğrultuda çıkarmış olduğu kanunlara bu başlık altında değinilecektir. Ayrıca Lozan Barış Antlaşması'nın emval-i metrukelerle ilgili olabilecek hükümleri de bu başlık altında ele alınacaktır.

1. 20 Nisan 1922 Tarihli ve 224 Sayılı Kanun

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Ermenilerden kalan emval-i metrukeye dair çıkarttığı ilk kanun³⁵⁴ 20 Nisan 1922 Tarihli ve 224 Sayılı "Memalik-i Müstahlasadan Firar ve Gaybubet Eden Ahalinin Emval-i Menkule ve Gayrimenkullerinin İdaresi Hakkında Kanun"dur. Kısaca 224 sayılı Kanun olarak adlandırılacak olan ve toplam 7 maddeden oluşan bu kanun³⁵⁵, kendisinden önceki yasal düzenlemelerden, kişi ve yer bakımından uygulama alanı açısından farklılık göstermektedir.

224 sayılı Kanun'un kabul edilmesinden önce yürürlükte bulunan emval-i metruke mevzuatı hükümlerinin uygulama alanı Sevk ve İskan Kanunu kapsamında nakil olunan kişilerin mal varlıklarıyla sınırlıyken, 224 sayılı Kanun'un uygulama alanı, düşman istilasından kurtulan mahallerden kaçan ve kaybolan kişilerin (madde

³⁵² Güner, 2016, s. 225-226.

³⁵³ Bağcı, s. 64-65.

³⁵⁴ Güner, 2016, s. 263.

³⁵⁵ Kardeş, 2016, s. 139-141.

1), savaş ve siyasi durumların zorlamasıyla diğer mahallere kaçan veya kaybolan kişilerin (madde 5) malvarlıklarıdır. Ayrıca 224 sayılı Kanun'da herhangi bir etnik kimlik ayrımı yapılmadığı için savaş koşullarında kaybolan veya başka bölgelere göç eden Türk ve Müslüman kimselerin malvarlıkları da bu kanun kapsamındadır.³⁵⁶

224 sayılı Kanun da tıpkı Reddi Emval Kararnamesi'ndeki gibi kapsamında bulunan kişilerin mallarının hükümet tarafından idare edilmesi ve dönmeleri halinde kendilerine iade edilmesi esasına dayanmaktadır. Nitekim kanunun 1. maddesinde bu husus açıkça ifade edilmiştir.³⁵⁷

Kanunun 1. maddesinde geçen ve yer bakımından uygulama alanını belirleyen “düşman istilasından kurtulan mahaller” ifadesinden nerelerin ve neyin anlaşılması gerektiği belirsizdir. Zira savaştan yeni çıkmış bir devlet için tüm ülke toprakları bu kapsama dahil edilebilir.³⁵⁸ Bununla birlikte 5. maddede geçen “siyasi nedenler” kavramı da benzer şekilde belirsizliğe sebep olabilecek bir ifadedir.

224 sayılı Kanun'un çıkarıldığı tarihte diğer yürürlükte olan emval-i metruke mevzuatı ile irtibatlandırılmamış olması uygulamada karmaşaya yol açabilecek ve yine 224 sayılı Kanun, kapsam ve içeriğine dair hükümleriyle önceki mevzuatlarla getirilen düzen içinde ayrık uygulamalara sebep olabilecektir.³⁵⁹

224 sayılı Kanun bir yıl yürürlükte kaldıktan sonra 333 sayılı Kanun'un 7. madde hükmüyle yürürlükten kaldırılmıştır.³⁶⁰

2. 15 Nisan 1923 Tarihli ve 333 Sayılı Kanun

15 Nisan 1923 tarihli ve 333 sayılı “Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Deyûn ve Matlubat-ı Metrukesi Hakkındaki 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 tarihli Kanun-u Muvakkatin Bazı Mevaddı ile 20 Nisan 1338 tarihli Emval-i Metruke Kanununu Muaddil Kanun” ismiyle yürürlüğe giren, tezimizde kısaca 333 sayılı Kanun olarak adlandırılacak olan bu kanun, TBMM'nin emval-i metrukeye

³⁵⁶ Güner, 2016, s. 270.

³⁵⁷ Bağcı, s. 66.

³⁵⁸ Demir, 2018, s. 192.

³⁵⁹ Bağcı, s. 67-69.

³⁶⁰ Kardeş, 2016, s. 153.

ilişkin nihai iradesini yansıtan ve uzun yıllar yürürlükte kalacak bir kanun olması sebebiyle oldukça önemlidir.³⁶¹

Toplam 9 maddeden oluşan 333 sayılı Kanun, 227 sayılı Kanun’u yürürlükten kaldırmış, Tasfiye Kanunu’nun 2, 4, 7 ve 8. maddelerini değiştirmiş, 9. maddesini ise yürürlükten kaldırmıştır.³⁶²

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu’nun kişi bakımından uygulama alanının ortaya konulduğu 6. madde, 333 sayılı Kanun’la getirilen en önemli yenilik olarak ifade edilebilir. Kanunun 6. madde hükmüne göre her ne suretle olursa olsun “kaybolan” veya “bir yerden ayrılan” veyahut “yabancı ve işgal edilmiş ülkelere veya İstanbul ve bağlı yerlerine kaçanların” malvarlıkları da 333 sayılı Kanun’la tadil edilmiş Tasfiye Kanunu hükümlerine göre tasfiye edilecektir. Aynı maddede bu kimselerin sadece taşınmazlarının değil, taşınır, alacak ve borçlarının da bu kapsamda olduğu belirtilmiştir.³⁶³

Bu değişiklikle birlikte savaş koşullarında daha güvenli bölgelere gitmek mecburiyetinde kalan, cephede savaşırken şehit düşen ve düşman işgalleri sırasında katledilen tüm kişilerin geride bıraktıkları mallar da Tasfiye Kanunu kapsamına dahil edilmiştir. Ayrıca bir bölgede tapulama ve kadastro çalışmaları yapıldığı sırada hem daha zahmetsiz ve kolay olacağı hem de emval-i metruke mevzuatı uyarınca din ve millet fark etmeksizin kaybolan veya yerinden ayrılan kişilerin mallarının emval-i metruke kapsamında değerlendirilmiş olması da ihtimal dahilindedir. Bu sebeple tüm emval-i metrukenin sevk ve iskana tabi tutulan kişilere ait olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.³⁶⁴

Terk edilmiş taşınmaz malların niteliğine göre Vakıflar Hazinesi veya Maliye Hazinesi adına kaydedileceğine, takdir olunacak bedellerin bahsi geçen hazineler tarafından sahiplerine ödeneceğine dair Tasfiye Kanunu’nda yer alan düzenleme, 333

³⁶¹ Demir, 2018, s. 194.

³⁶² Kardeş, 2016, s. 150-153.

³⁶³ 333 sayılı Kanun’un 6. maddesine göre, “*Her ne suretle olursa olsun tegayyüp veya müfarekat veyahut memalik-i ecnebiye ve meşguleye veya İstanbul ve mülhakatına firar edenlerin emvali menkule ve gayrimenkule ve diyun ve matlubatı hakkında dahi mezkûr 13 Eylül 1331 tarihli Kanunu Muvakkat ile işbu tadilat ahkâmı tatbik olunur.*” Kardeş, 2016, s. 152.

³⁶⁴ Güner, 2016, s. 283-284.

sayılı Kanun'da da yapılan bir değişiklikle birlikte tekrar edilmiştir. Değişiklikle birlikte tasfiye sonrası elde kalan meblağın, anılan hazineler tarafından sahipleri adına emaneten irat kaydolacağı hüküm altına alınmıştır.³⁶⁵

Lozan görüşmeleri sırasında çıkarılan 333 sayılı Kanun'a Müttefik Devletler, özellikle kanunun kendi vatandaşlarına da uygulanacağı endişesiyle tepki göstermişlerdir. Ankara Hükümeti verdiği cevapta, çıkarılan kanunun amacının vatandaşların mallarını korumak olduğunu ve kaçan ya da kaybolan kimselerin mallarının bedellerinin kendi adlarına açılan hesaplara kaydedildiği ve bu minvalde haklarının korunması için gerekenlerin yapıldığını belirtmiştir.³⁶⁶

3. 24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan Antlaşması

Lozan görüşmeleri sırasında Ermeni heyetleri ve Amerika, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere diğer itilaf devletlerinin temsilcileri Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulması, Türkiye'den kaçan Ermenilerin geri dönebilmeleri ve Ermenilerin malları hakkındaki taleplerini sürekli gündeme getirmeye ve talepleri doğrultusunda antlaşmaya maddeler koymaya çalışmışlardır.³⁶⁷ Ancak görüşmelere katılan Türk heyeti bu konularda kendi iç işlerine müdahale anlamına gelecek ve uluslararası bir bağlayıcılık kazanacak herhangi bir hükme imza atmama hususunda kesin tavrını korumuş ve söz konusu taleplerin Lozan Antlaşması'nda yer almasına müsaade etmemiştir.³⁶⁸

Türkiye'nin kararlı tutumu sonrasında Antlaşma'da doğrudan Ermeniler ve Ermeni mallarıyla ilgili bir düzenlemeye yer verilmemiş³⁶⁹, Ermeni meselesi sadece Antlaşma'nın azınlıklar bölümünde görüşülmüştür. Antlaşma'da Ermeniler hiçbir

³⁶⁵ Kardeş, 2016, s. 150.

³⁶⁶ Akçam ve Kurt, 2012, s. 120-121.

³⁶⁷ Ömer Turan, "Lozan Barış Görüşmelerinde Ermeni Meselesi", **1915'e Hapsedilen Tarih: Ermeni Meselesi**, Ed. Feridun Ata, Kombassan Vakfı, Konya, 2016, s. 234-248.

³⁶⁸ Akçam ve Kurt, 2012, s. 110-112, 118.

³⁶⁹ Turan, s. 249; Gürün, s. 455 Temizgüney, s. 360; Karşıt görüş: Akçam ve Kurt, Lozan Antlaşmasında emval-i metrukeyle ilgili doğrudan ve dolaylı dört ayrı başlık olduğunu savunmaktadır. Akçam ve Kurt, 2012, s. 108.

ayrıcalık gözetilmeden tam bir vatandaşlık hukuku içerisinde Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir.³⁷⁰

İç hukuk sürecinin tamamlanmasının ardından Türkiye açısından 6 Ağustos 1924 tarihinde yürürlük kazanan Lozan Antlaşması'nda Ermenilerin durumu diğer gayrimüslim azınlıklarla beraber Antlaşma'nın birinci bölümünde, "Tabiiyet" başlıklı ve "Azınlıkların Korunması" başlıklı kısımlarında düzenlenmiştir. "Tabiiyet" başlıklı kısımda, Türkiye'den ayrılmış topraklarda yaşayan Türk tebaasının, bu toprakların geçtiği devletin tabiiyetine dahil olacağı (madde 30) ancak 18 yaşını doldurmuş olmak kaydıyla bu kimselerin iki sene içerisinde Türk vatandaşlığına geçmek için başvurabileceği (madde 31), yine 18 yaşını geçmiş bu kimselerin iki sene içerisinde halkının çoğunluğu kendi ırkından olan başka bir devletin vatandaşlığını edinebileceği (madde 32), söz konusu maddeler uyarınca seçme hakkını kullanan kişilerin on iki ay içerisinde ikametgahlarını tabii olduğu devletin topraklarına geçirmek zorunda oldukları ancak diğer devlet arazisinde sahip oldukları taşınmazları muhafaza edebileceği ve taşınır mallarını yanında götürebileceği (madde 33) belirtilmiştir. "Azınlıkların Korunması" başlıklı kısımdaki 37-45. maddelerde ise özetle Türkiye'nin tüm vatandaşlarının eşit olduğu ve hiçbir ayırım gözetilmeden hepsinin eşit hak ve özgürlüklerden yararlanacağı, Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk tebaasının her türlü hayır ve eğitim kurumlarıyla dini kurumlar kurabileceğini, serbestçe ibadetlerini gerçekleştirebileceği gibi hususlar düzenlenmiştir.³⁷¹

Antlaşma'nın ekonomik hükümlerle ilgili üçüncü bölümünün "Mallar, Haklar, Çıkarlar" başlıklı kısmında yer alan düzenlemelerden 65. maddeye göre 29 Ekim 1914 tarihinde müttefik bir devletin vatandaşlığında olan bir kişiye ait olan ve Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihte Türkiye Devleti topraklarında teşhis edilebilir olan mal, hak ve çıkarlar, buldukları durumlarıyla hak sahiplerine derhal iade olunacaktır. Aynı şekilde Türk uyruklarına ait olup Osmanlı Devleti'nden ayrılmış

³⁷⁰ Süleyman Beyoğlu, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, Kış 2008, s. 133.

³⁷¹ **Düster**, III. Tertip, V. Cilt (11 Ağustos 1339/19 Teşrin-i Evvel 1340), Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931, s. 13-357, Web: <https://tk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf> (E.T. 19.07.2021); Güner, 2016, s. 307-311; Demir, 2018, s. 196.

topraklarda bulunan mallar, haklar ve çıkarlar için de bu hüküm uygulanacaktır. Söz konusu maddelere yönelik talepler Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren altı ay içerisinde yetkili merciler önünde, bu şekilde anlaşmaya varılamazsa yine Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on iki ay içerisinde Muhtelit Hakem Mahkemesi nezdinde ileri sürülecektir. (madde 70)³⁷²

Antlaşma hükümleri, Türkiye'den ayrılmış topraklarda yaşayan eski Türk vatandaşlarının ve 29 Ekim 1914 tarihinde müttefik devletlerin vatandaşı olan kişilerin Türkiye topraklarındaki mallarının 6 Ağustos 1924 tarihinde buldukları durumyla sahiplerine iadesi noktasında Türkiye Devleti'ne yükümlülük yüklemektedir.³⁷³ Daha açık bir ifadeyle Lozan Antlaşması'nın bahsi geçen ilgili maddelerinde malları iade edilecek kişiler arasında Ermenilere yönelik özel bir hükme yer verilmemiştir. Görüşmeler sırasında Ermeni mallarının iadesi konusu birçok defa gündeme getirmeye çalışılmışsa da Türk heyeti bu talepleri kesin ve kararlı bir şekilde reddetmiştir.³⁷⁴ Zira o dönemde devletlerin kendi vatandaşlarıyla yaşayabileceği hukuki anlaşmazlıklar devletin milli yetki sınırları içinde kabul edilmekte ve diğer devletlerin buna müdahale etmeleri hukuka aykırı sayılmaktaydı.³⁷⁵ Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bu tutumu dönemin genel kabul gören uluslararası hukuk anlayışına dayanmaktaydı.³⁷⁶

Her ne kadar emval-i metrukeyle ilgili olarak Lozan Antlaşması doğrudan bir hüküm içermemekteyse de Anlaşma Türkiye Cumhuriyeti'nde yürürlüğe girmesiyle emval-i metruke mevzuatını esaslı bir şekilde etkilemiştir.³⁷⁷

³⁷² Demir, 2018, s. 197.

³⁷³ Demir, 2018, s. 198.

³⁷⁴ Gülseren Aytaş, **Ermeni Talepleri ve Türkiye'nin Hakları**", İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2010, s. 100-103.

³⁷⁵ İlyas Doğan, "Devletler Hukukunda Özel Mülkiyetin II. Dünya Savaşı Öncesinde Korunması Anlayışı", **Hukuki Perspektifler Dergisi**, S. 7, Temmuz 2006, s. 189-197'den aktaran Yusuf Halaçoğlu, "Lozan'da Mülklerin İadesi Konusu", Web: <http://www.radikal.com.tr/yorum/lozanda-mulklerin-iadesi-konusu-827074/>, (E.T. 25.07.2021).

³⁷⁶ İlyas Doğan, "II. Dünya Savaş Öncesinde Devletler Hukukunda Özel Mülkiyetin Korunması Anlayışı ve Sürgünle Bağlantılı Güncel AİHM Kararlarında Durum", **Uluslararası Hukuk Boyutuyla 1915 Olayları**, Ed. İlyas Doğan, Astana Yayınları, Ankara, 2016, s. 44. Lozan görüşmeleri sırasında İsmet İnönü, Ermenilerin terk edilmiş malları hakkındaki kanunları Türkiye'nin iç işi olarak görmüş ve konferansın bu konuda bir karar veremeyeceğini ifade etmiştir. M. Cemil Bilsel, **Lozan**, C. 2., Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, s. 292.

³⁷⁷ Güner, 2016, s. 303 vd.

Lozan Antlaşması sonrasında iç hukuktaki düzenleme ve uygulamaların Antlaşma'yla uyumlu hale getirilmesi için bazı çalışmalar yapılmıştır.³⁷⁸ Bu anlamda Lozan sonrası yapılan düzenlemeler arasında ilk olarak 20 Temmuz 1924 tarihli ve 711 sayılı Kararname sayılabilir. Lozan görüşmelerinin devam ettiği sırada kabul edilen 15 Nisan 1923 tarihli ve 333 sayılı Kanun'un 6. maddesi uyarınca her ne suretle olursa olsun buldukları yerlerden ayrılan kimselerin taşınır ve taşınmazları, borçları ve alacakları hakkında Tasfiye Kanunu hükümlerinin uygulanması gerektiği ve bu malların emval-i metruke olarak değerlendirileceği belirtilmişti. Ancak daha sonra 29 Nisan 1923 tarihli 20 Temmuz 1924 tarihli Kararname ile Anadolu'da ikamet ettiği yerden hükümetin iznini alarak başka bir yere gidenlerin mallarının emval-i metruke kapsamında değerlendirilmeyeceği kabul edilmiştir.³⁷⁹

İç hukukun Lozan Antlaşması'na uyumlu hale getirilebilmesi için yapılan düzenlemelerden biri de 13 Haziran 1926 tarihli ve 3753 sayılı Lozan Yönetmeliği'dir. 4 maddeden oluşan yönetmeliğin ilk maddesi uyarınca, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinden sonra emval-i metrukeye el konulmasının gerektiği, malların terk edilmişliğinin hükümet tarafından öğrenilmesi, 6 Ağustos 1924 tarihinden önce ise işlemin sonuçlandırılacağı (madde 2) belirtiliyordu.³⁸⁰

Anılan hükümlere göre mallara el konulabilmesi için malların metruk hale geldiğinin hükümet tarafından 6 Ağustos 1924 tarihinden önce öğrenilmiş olması gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu bağlamda mallarla ilgili yapılacak işlemlerde 6 Ağustos 1924 tarihinin dikkate alındığı kayıtlara da yansımıştır.³⁸¹

13 Haziran 1926 tarihli Lozan Yönetmeliği'nin 1 ve 2. maddeleri 17 Temmuz 1927 tarihli ve 5451 sayılı Lozan Kararnamesi'yle değiştirilmiştir. Bu değişiklik sonrası Lozan Yönetmeliği'ne göre, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ve 15

³⁷⁸ Firdes Temizgüney, "Lozan Sonrası Ermeni Emval-i Metrukesine Yönelik Düzenleme ve Uygulamalar (1923-1928)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 62, 2018, s. 305; Akçam ve Kurt, 2012, s. 220-221.

³⁷⁹ Bağcı, s. 90.

³⁸⁰ Yönetmeliğin tam metni için bkz. Kardeş, 2016, s. 222-223.

³⁸¹ Bursa'da mübadil göçmenlere verilmek istenen Yavruyan oğlu Minas'a ait tarlaya 6 Ağustos 1924 tarihinden sonra el konulduğu için yapılan işlem kabul görmemiş, tarlanın sahibi adına emaneten idare edilmesi istenmiş ve muhacirlerin iskanına imkan olmadığı belirtilmiştir. Temizgüney, 2018, s. 325.

Nisan 1923 tarih ve 333 sayılı Kanun gereğince Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden önce emval-i metrukeden sayılması gereken taşınmazlar hakkında, terk edilmiş mallar gibi işlem yapılmasına devam edilecektir. Şu kadar ki Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihe kadar, hükümet tarafından tasarrufuna acele edilmemiş olduğu halde, mahallerine dönen sahipleri tarafından işgal veya idare edilmekte olan terk edilmiş mallara bir idari tedbir olmak üzere hükümet tarafından müdahale edilemeyecek, söz konusu mallar sahiplerine iade edilecektir.³⁸²

Lozan Yönetmeliği'nin bahsi geçen düzenlemeleri 28 Mayıs 1928 tarih ve 1331 sayılı Kanun'un 7. maddesiyle taşınmazlar bakımından yürürlükten kaldırılmış, hakkında işlem yapılmış olup olmamasına bakılmaksızın emval-i metruke niteliğindeki tüm taşınmazların mülkiyetinin kanun gereği kendiliğinden devlete intikal ettiği düzenlenmiştir.³⁸³

4. 28 Mayıs 1928 Tarihli ve 1331 Sayılı Kanun

Emval-i metrukeyle ilgili olarak ve tezimizin konusu bakımından son olarak ele alınacak düzenlemeler ard arda çıkarılan iki kanundur. Bunlardan birincisi olan 28 Mayıs 1928 tarihli ve 1331 sayılı “Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve Saireye Kanunlarına Tevfikane Tevzi veya Adiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvalin Tapuya Raptına Dair Kanun”un ilk altı maddesi Lozan Antlaşması kapsamında mübadeleye tabi tutulan kişilerin malları hakkında; 7. maddesi ise 333 sayılı Kanun ile değişik Tasfiye Kanunu kapsamındaki taşınmazlar hakkında düzenlemeler içermektedir.³⁸⁴

1331 sayılı Kanun'un 7. maddesine göre, Tasfiye Kanunu ve 333 sayılı Kanun uyarınca “vaz'iyet edilmiş³⁸⁵ve edilecek gayrimenkule”, gerek mübadillere tahsis ve tefviz edilmiş olsun gerek hazine bünyesinde bulunsun, hiçbir şekilde

³⁸² Kararname'nin tam metni için bkz. Kardeş, 2016, s. 198-199; Bağcı, s. 93.

³⁸³ Demir, 2018, s. 208.

³⁸⁴ Kanunun tam metni için bkz. Kardeş, 2016, s. 155-164; Demir, 2018, s. 198-199.

³⁸⁵ Emval-i metruke mevzuatında kullanılan, sözcük anlamı “el koyma” olan vaziyet (*vaz'iyed*) kavramının hukuki mahiyeti, günümüzde devletin egemenlik yetkisine dayanarak tek taraflı tasarrufuyla mülkiyet hakkına müdahale etmesine imkan sağlayan “kamulaştırma”, “devletleştirme”, “el koyma” ve “müsadere” gibi cezai veya idari kurumlarından farklı olarak, mülkiyetin kanun gereği aslen kazanılması niteliğinde, sui generis bir anlam kazanmıştır. Demir, 2018, s. 144-145.

“hükmen tahakkuk edecek” hak sahiplerine iade edilmeyip sadece kararlaştırılmış kıymetleri Maliye Hazinesi’nden kendilerine ödenecektir.³⁸⁶ Böylelikle emval-i metruke hükümlerine göre hazine tarafından el konulmuş taşınmazların eski sahiplerine iade olunmayacağı, yalnızca taşınmazın bedelinin kendilerine ödeneceği kanunda açıkça belirtilmiştir.

TBMM, 1331 sayılı Kanun’un 7. maddesiyle ilgili olarak ayrıca 2 Haziran 1929 tarih ve 146 sayılı tefsir kararını vermiştir. Anılan tefsir kararına göre 333 sayılı Kanun ile Tasfiye Kanunu’nun uygulanması aleyhine Danıştay tarafından bir hüküm verilmedikçe, bu kanunlar uyarınca vaziyet edilmiş veya edilecek taşınmazların mülkiyetinin hazine adına kaydedilmiş hükmünde olduğu kabul edilmiştir.³⁸⁷

333 sayılı Kanun’la değişik Tasfiye Kanunu, din ve millette bakılmaksızın sevk edilen, her ne şekilde olursa olsun kaybolan, kaçan, yerlerinden ayrılan kimselerden kalan taşınmazların niteliğine göre Vakıflar veya Maliye Hazinesi adına kaydedileceğini, kararlaştırılan kıymetlerinin bahsi geçen hazinelerce ödeneceğini veya sahipleri adına emaneten irat kaydedileceğini düzenlemiştir. Bu hükümlerden mülkiyetin doğrudan hazineye geçtiği yönünde bir anlam çıkarmak mümkün değildir. Ancak 1331 sayılı Kanun’la söz konusu taşınmazların hazine adına kaydedilmiş hükmünde olduğu belirtilmiştir. Böylece yapılan bu düzenlemeyle bu malların iadesi uygulamasına son verilmiş, yalnızca kıymetlerinin sahiplerine ödenmesine karar verilmiştir.³⁸⁸ Aynı tarihli ikinci düzenleme ise 1349 sayılı “Emval-i Metruke Hesab-ı Carilerinin Bütçeye İrat Kaydına Dair Kanun”dur. Söz konusu kanunla sahipleri adına hazinece emanette tutulan meblağlar 1928 bütçesine aktarılmıştır. Böylece tasfiye neticesinde elde edilen meblağın sahipleri adına emaneten irat kaydedileceğine ilişkin 333 sayılı Kanun hükmü yürürlükten kalkmıştır.³⁸⁹

³⁸⁶ Kardeş, 2016, s. 163.

³⁸⁷ TBMM’nin 1331 sayılı Kanun’un uygulanmasını göstermek üzere vermiş olduğu 02.06.1929 tarihli ve 146 sayılı tefsir kararı için bkz. Kardeş, 2016, s. 174.

³⁸⁸ Aytaç, s. 12; Demir, 2018, s. 200; Güner, 2016, s. 321.

³⁸⁹ Kardeş, 2016, s. 167-169; Demir, 2018, s. 208.

III. Emval-i Metruke Mevzuatının Kapsam ve Uygulama Alanı

Günümüzde emval-i metruke mevzuatı kapsamındaki taşınmaz mallar dışındaki taşınır mallar, borç ve alacakların tasfiye edilebilmesi gerçekçi bir yaklaşım değildir. Zira önceki bölümde ifade edilen mevzuat hükümleri taşınır veyahut taşınmaz tüm emval-i metruke için bugün hala yürürlükte olsa bile fiilen ve hukuken uygulanma imkanı oldukça zordur. Dolayısıyla emval-i metruke hükümlerinin günümüzdeki kapsam ve uygulama alanını yalnızca taşınmazlarla sınırlı tutmak gerekir. Belirtilen sebeplerle tezimizin bu bölümünde yalnızca emval-i metruke kapsamındaki taşınmazların tasfiyesi ve bu tasfiyenin hukuki sonuçları ele alınacaktır.

Emval-i metruke mevzuatının zaman, kişi, taşınmaz malın devlete intikali ve taşınmaz malın niteliği bakımından uygulama alanının tespit edilmesi günümüzde konuyla ilgili görülmekte olan veya ileride açılması muhtemel davaların sonuçları açısından önem arz etmektedir. Bugün emval-i metrukeden sayılan bir taşınmaza ilişkin hak sahibi olduğunu iddia edenlerin bu iddialarının haklı ya da haksız olduğunun değerlendirilebilmesi için söz konusu mevzuatın günümüzdeki uygulama alanının tespit edilmesi gerekmektedir.

A. Zaman Bakımından Uygulanması

Kanunların zaman bakımından uygulanması meselesinde genel kural kanunların istisnai durumlar dışında ve kanunda açıkça bir hükme yer verilmedikçe yürürlük tarihlerinden sonraki olay, işlem ve fiillere uygulanmak üzere çıkarılmalarıdır. Hukuk devleti ilkesinin vazgeçilmez unsurlarından biri kanunların geriye yürümezliği ilkesidir. Bu kural aynı zamanda hukukun genel ilkelerindedir.³⁹⁰

³⁹⁰ Başak Baysal, **Kanunların Zaman Açısından Yürürlüğü**, Prof. Dr. Necip Kocayusufpaşaoğlu için Armağan, Ankara, 2004, s. 476 vd.; Ayrıca bkz. Anayasa Mahkemesi, E. 2006/37, K. 2008/141, K.T. 18.09.2008: “*Hukuk devletinin gereği olan hukuk güvenliğini sağlama yükümlülüğü, kural olarak yasaların geriye yürütülmemesini gerekli kılar. ‘Yasaların geriye yürümezliği ilkesi’ uyarınca yasalar, kamu yararı ve kamu düzeninin gerektirmesi, kazanılmış hakların korunması, mali hakların iyileştirilmesi gibi ayrıkçı durumlar dışında ilke olarak yürürlük tarihlerinden sonraki olay, işlem ve eylemlere uygulanmak üzere çıkarılırlar. Yürürlüğe giren yasaların geçmişe ve kesin nitelik kazanmış*

Emval-i metruke mevzuatı hükümlerinde söz konusu düzenlemelerin geçmişe ya da geleceğe etkili olduğuna veya olacağına ilişkin bir hükme yer verilmemiştir. Dolayısıyla emval-i metruke kanunlarının yürürlüğe girdiği tarihten yürürlükten kalktığı tarihe kadar hüküm ve sonuçlarını doğurdukları belirtilmelidir. Bundan dolayı bahsi geçen düzenlemelerin bazılarının bugün için yürürlükten kalkmış olmaları yürürlükte oldukları zaman dilimi içerisinde uygulandıkları işlemlerin geçerliliğini etkilemez.³⁹¹

Emval-i metruke mevzuatı hükümlerinin zaman bakımından uygulanması meselesinde Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarih önemlidir. Cumhuriyet dönemi yöneticilerine göre, Tasfiye Kanunu ve 333 sayılı Kanun'da ifade edilen kaçma, kaybolma, yerinden ayrılma veya sevk edilme fiillerinin Lozan Antlaşması yürürlüğe girmeden önceki süreçte gerçekleşmesi gerekmektedir ve ancak Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından önce kaçan, kaybolan ya da yerinden ayrılan kişilerden kalan mallar emval-i metruke kapsamındadır. Esasında söz konusu kanunlarda buna ilişkin bir hüküm yoktur ancak Cumhuriyet Hükümeti bu yönde bir uygulamanın kanunun ruhuna uygun olduğu görüşündedir.³⁹²

Aynı şekilde öğretisi ve yargı kararlarında da emval-i metruke mevzuatı hükümlerinin savaş durumunu sona erdiren Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinden sonraki olaylar için uygulanamayacağı ifade edilmektedir. Bu tarihten sonraki fiil ve işlemler içinse emval-i metruke hükümlerinin uygulanması mümkün değildir.³⁹³

B. Kişi Bakımından Uygulanması

Emval-i metruke kapsamında olan taşınmazların devlete intikalinin hukuki dayanağını oluşturan kanunlar Tasfiye Kanunu, 333 sayılı Kanun ve 1331 sayılı

hukuksal durumlara etkili olmaması hukukun genel ilkelerindedir." (www.hukukturk.com, E.T. 30.9.2021).

³⁹¹ Bu bakımdan özellikle söz konusu malların devlete intikalini öngören emval-i metruke kanunları yürürlüğe girdikleri tarihte hüküm ve sonuçlarını doğurmuştur. Yürürlükten kaldırılan kanunların hükümleri günümüzde hala etki doğurmaktadır. Bunun sonucu olarak emval-i metruke niteliğindeki taşınmazlar anılan kanunlar uyarınca devlete intikal edecektir. Aytaç, s. 13-14.

³⁹² 1368 sayılı ve 18.01.1341 tarihli ve 1510 sayılı ve 05.02.1341 sayılı Kararnameler için bkz. Kardeş, 2016, s. 191-196.

³⁹³ Aytaç, s. 14.

Kanun'dur. Tasfiye Kanunu kapsamında sevk ve iskan edilen ve 333 sayılı Kanun'a göre kaçan, kaybolan ve yerinden ayrılan kişilerin geride bıraktıkları taşınmaz malları emval-i metruke niteliğindedir.³⁹⁴

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin çıkardığı 1368 sayılı Kararname'de yer alan “yerinden ayrılan (müfarekat)” tabirinin “devamlı surette yerinden ayrılan (müfarekat-ı daime)” şeklinde anlaşılması ve uygulanmasının kanunun ruhuna uygun olacağı ve neticede Cumhuriyet Hükümetinin izniyle seyahat etmiş olanların mallarının emval-i metrukeden sayılmayacağı ifade edilmiştir.³⁹⁵

Hükümet tarafından kabul edilen 1510 sayılı Kararname'de de Cumhuriyet Hükümetinin izniyle seyahat etmiş olanların taşınmazlarının emval-i metrukeden sayılmadığı takdirde, Lozan Antlaşması'nın TBMM tarafından kabul olduğu tarihten sonra yerlerinden ayrılanların da taşınmazlarına el konulmaması, el konulmuş olanlar varsa iadesinin emval-i metruke kanunlarının ruhuna uygun olacağı ifade edilmiştir.³⁹⁶

Benzer bir görüşü ifade eden Anayasa Mahkemesinin 22 Nisan 1963 tarihli kararına göre, “6 Ağustos 1340 gününde yürürlüğe konulan Lozan Antlaşmasında özel hükümler bulunduğundan, o tarihten sonra ihtiyar edecekleri hareketleri ve fiili durumları ne olursa olsun bu kanunların uygulanmasına imkan yoktur. Ancak bunlardan Lozan Antlaşmasının yürürlüğünden önce firari ve mütegayyip girmiş olanlar hakkında söz konusu kanunların uygulanması gerekeceğinden şüphe edilemez.”³⁹⁷

³⁹⁴ Demir, 2018, s. 209.

³⁹⁵ Kardeş, 2016, s. 193.

³⁹⁶ Kardeş, 2016, s. 195-196.

³⁹⁷ Anayasa Mahkemesi, E. 1963/41, K. 1963/94, K.T. 22.04.1963; Uygulamada da anılan tarihin göz önünde bulundurulduğu yüksek mahkeme kararlarından anlaşılmaktadır; Danıştay, E. 2014/1375, K. 2018/11, K.T. 22.01.2018: “...Arnavut Ortodoks aslından gelen N... oğlu P...’nin 1938 yılında Türk pasaportu alarak Arnavutluk’a gidip 1942 yılında Arnavutluk’ta vefat ettiği, P...’nin o dönemde Türkiye’de bulunduğu, firari olmadığı ifadelerine yer verilmiştir. Bu durumda, Nikola oğlu P...’nin emvali metruke ile ilgili mevzuat kapsamına girmediği, bu durumun mahkeme kararına da yansdığı, davalı idare tarafından da dava konusu işlemde belirtilen mütegayyipliğe ilişkin herhangi bir bilgi ve belge sunulmadığı görülmektedir. Sonuç olarak, ... dava konusu vaziyet kararında N... oğlu P... yönünden hukuka uyarlık bulunmamaktadır.” (www.hukukturk.com, E.T. 1.10.2021).

Şimşek, başlangıçta emval-i metruke hükümlerinin I. Dünya Savaşı sırasında memleket savunması ya da halkın güvenliğinin sağlanması amacıyla başka yerlere zorunlu göç ettirilenleri kapsadığını ancak sonrasında bu kişilere kendiliğinden kaçan ya da kaybolan kişilerin de eklendiğini ve böylelikle emval-i metruke mevzuatının her iki grubu da içine alacak şekilde genişletildiğini ifade etmektedir.³⁹⁸

Özetle, emval-i metruke kapsamında taşınmazlarının mülkiyeti devlete intikal eden kişiler hakkında ikili bir ayırım yapılabilecektir. Bunlardan ilkinin I. Dünya Savaşı sırasında Sevk ve İskan Kanunu kapsamında sevk edilenler, ikinci grubu ise Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihten önce kaçan, kaybolan, devamlı suretle yerinden ayrılanlar oluşturmaktadır.

Sevk edilme, kaçma, kaybolma ya da yerinden ayrılma gibi kavramlar fiili bir durumu ifade etmektedir. Dolayısıyla emval-i metruke mevzuatının kişi yönünden uygulama alanı tespit edilirken bu kişilerin fiili durumunun titizlikle araştırılması gerekmektedir.³⁹⁹

Emval-i metruke mevzuatının kişi bakımından kapsamı belirlenirken herhangi bir din, mezhep ya da ırk ayrımı yapılmadığı gibi devletin bir bölgesi de esas alınmamıştır.⁴⁰⁰ Kanun koyucunun etnik veya dini bir gruba karşı düzenleme yapmak niyetiyle hareket etmediği söz konusu kanunların lafzından anlaşılmaktadır.⁴⁰¹

Bu itibarla Aytaç'ın emval-i metruke mevzuatının kişi bakımından kapsamına dahil kişiler için önerdiği⁴⁰² “kaçak ve yitik (kayıp) kişi”⁴⁰³ tabiri çeşitli yüksek

³⁹⁸ Suat Şimşek, “Emvali Metruke ile İlgili Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde Açılacak Davaların Muhtemel Sonuçları”, **Adalet Dergisi**, S. 49, 2014, s. 199'dan aktaran, Bağcı, s. 137.

³⁹⁹ Demir, 2018, s. 214-215.

⁴⁰⁰ Aytaç, s. 14; Kardeş, 2016, s. 16.

⁴⁰¹ Bağcı, s. 136.

⁴⁰² Aytaç, s. 14-15.

⁴⁰³ Bazı mahkeme kararlarında bu kavrama karşılık gelen “firari ve mütagayyip eşhas” tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Kararlar için bkz. Yargıtay İBK, E. 1938/47, K. 1940/80, K.T. 9.10.1940; Yargıtay, E. 1991/20391, K. 1992/16940, K.T. 23.12.1992; Danıştay, E. 1988/1459, K. 1988/1553, K.T. 10.10.1988; E. 1991/29, K. 1992/617, K.T. 24.02.1992; Anayasa Mahkemesi, E. 1963/41, K. 1963/94, K.T. 22.4.1963. (www.hukukturk.com, E.T. 2.10.2021) .

mahkeme kararlarında yer bulmuştur.⁴⁰⁴ Öğretide de genellikle “kaçak ve kayıp kişiler” tabirinin kullanıldığı görülmektedir.⁴⁰⁵

Tartışmaların daha çok Ermenilerin geride bıraktıkları taşınmazlar üzerinden yaşanması tarihi ve sosyal gerçeklerden kaynaklanmaktadır.⁴⁰⁶ Oysaki Osmanlı’nın içinde olduğu savaşlar nedeniyle çok sayıda kişinin bulunduğu yerleri terk ettiği, kaçtığı ya da kaybolduğu düşünüldüğünde Ermeniler dışındaki Osmanlı vatandaşlarının da “kaçak ve kayıp” kişi sayılabilmesi mümkündür.⁴⁰⁷

Nitekim bu konuya işaret eden Anayasa Mahkemesinin 22 Nisan 1963 tarihli kararına göre “...Anayasa’da, yurdu, Birinci Dünya Harbinin buhranlı zamanlarında terketmiş bulunan Türk tebaasının, firari veya mütegayyip şahıs sayılmalarına engel olabilecek herhangi bir hüküm yoktur.”⁴⁰⁸

Buna göre en başta ifade edildiği üzere kimlerin kaçak ve kayıp kişilerden olacağının yasal dayanağı Tasfiye Kanunu ile 333 sayılı Kanun’dur. Tasfiye Kanunu’nun 1. maddesi atfiyla Sevk ve İskan Kanunu kapsamında nakledilen ve 333 sayılı Kanun’a göre her ne suretle olursa olsun kaçan, kaybolan ve yerinden ayrılan kişiler mahkeme kararları ve öğretideki “kaçak ve kayıp kişi”leri oluşturmaktadır.

Anayasa Mahkemesinin emval-i metruke kanunlarının kişi bakımından uygulanmasıyla ilgili anılan kararına göre “Ortodoks dininden olan Türk tebaası Rumların malları hakkında sonradan Yunan Hükümeti ile yapılan çeşitli antlaşmalarda özel hükümler kabul edilerek bu kanunların dışına çıkartılmış olmaları bakımından haklarında artık anılan kanunların uygulanması söz konusu değildir.”⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ Kararlar için bkz. Yargıtay İBK, E. 1957/6, K. 1957/24, K.T. 19.06.1957 (www.hukukturk.com, E.T. 2.10.2021); Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016. (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/> E.T. 06.09.2021).

⁴⁰⁵ Aytaç, s. 14; Bağcı, s. 138.

⁴⁰⁶ Güner, 2016, s. 57.

⁴⁰⁷ Aytaç, s. 14-15.

⁴⁰⁸ Anayasa Mahkemesi, E. 1963/41, K. 1963/94, K.T. 22.04.1963. (www.hukukturk.com, E.T. 1.10.2021).

⁴⁰⁹ Anayasa Mahkemesi, E. 1963/41, K. 1963/94, K.T. 22.4.1963. (www.hukukturk.com, E.T. 1.10.2021).

Burada savaş sonrası devletlerarasında yapılan bazı antlaşmalarla ve özel kanunlarla bazı kişi gruplarının kaçak ve kayıp kişi tanımının dışında bırakılmaları söz konusudur. Yüksek Mahkeme de Yunan Hükümeti ile yapılan antlaşmalar⁴¹⁰ neticesinde mübadil Ortodoks Rumlara ait malların emval-i metruke mevzuatının uygulama alanı dışında tutulduğundan söz etmektedir.

Bunun dışında Türkiye Cumhuriyeti ve Bulgar Krallığı arasında yapılan antlaşmalara göre 18 Ekim 1912 – 18 Ekim 1925 tarihleri arasında Türkiye'den Bulgaristan'a göç eden Bulgarların İstanbul hariç, diğer bölgelerde bıraktıkları mallar da Türk Hükümetine geçmiştir.⁴¹¹

Bu nedenle haklarında özel düzenleme bulunan mallar ve mübadeleye tabi tutulan Rumlar ve Bulgarların geride bıraktıkları taşınmazlar bakımından emval-i metruke hükümlerinin uygulanması söz konusu değildir.⁴¹² Ancak tekrar belirtmek gerekir ki hakkında özel düzenleme bulunan kişiler hariç etnik köken veya dini aidiyetleri ne olursa olsun I. Dünya Savaşı sırasında ülkeyi terk etmiş Osmanlı vatandaşlarının kaçak ve kayıp kişi sayılabilmesi mümkündür.

Bu düşüncelerin aksine Yargıtay verdiği kararlarda kaçak ve kayıp kişi deyimiyile yalnızca Ermeni asıllı kişilerin kastedildiğini, bu nedenle Türk uyruklu Ortodoks Rumların, Bulgarların ve Süryanilerin kaçak ve kayıp kişilerden sayılmayacağını ifade etmektedir.⁴¹³ Benzer bir görüşü ifade eden Sapanoğlu'na göre de kaçak ve yitik kişilerle özellikle zamanında Türk vatandaşı olan ancak devlet aleyhine faaliyetlerde bulunan ve düşmanla işbirliği yapan Ermeni asıllı kişilerin

⁴¹⁰ Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Lozan Antlaşması'yla Türk ve Rum ahalinin mübadelesine karar verilmiş ve bu doğrultuda Türk ve Yunan hükümetleri arasında üç ayrı anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmalara göre mübadeleye tabi tutulan Rum asıllı Ortodoksların mallarının tasfiyesini ilgili komisyonların yapacağı, bu kişilere ait malların buldukları devletin mülkiyetine geçeceği, takdir olunan kıymetlerininse sahiplerine ödeneceği kararlaştırılmıştır. Bağcı, s. 27-28.

⁴¹¹ Süleyman Sapanoğlu, **Kanunlar Uyarınca Devlete Kalan Taşınmaz Mallar**, Seçkin Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 2021, s. 31; Aytaç, s. 16.

⁴¹² Sapanoğlu, s. 20 vd.

⁴¹³ Yargıtay HGK, E. 2005/8-512, K. 2005/535, K.T. 28.09.2005: “Emvali Metruke Kanunları olarak nitelenen kanunların uygulanması suretiyle taşınır ve taşınmaz malları tasfiyeye tabi olan gerçek ve tüzel kişilere, firari ve mütegayyip kişiler denilir. Bu deyim ile bilhassa vaktiyle Türk vatandaşı olan Ermeni asıllı kişiler anlatılmak istenmiştir. Bu nedenle Ortodoks dininden olan Türk uyruklu Rumlar, Bulgarlar, Süryani Cemaatına mensup kişiler firari ve mütegayyip kişi sayılmazlar.” Aynı doğrultudaki kararlar için bkz. Yargıtay, E. 1991/20391 K. 1992/16940 K.T. 23.12.1992; Yargıtay HGK, E. 2008/576, K. 2008/555, K.T. 24.09.2008. (www.hukukturk.com, E.T. 10.10.2021)..

anlatılmak istenilmiştir. Yazar, yasal yollarla ülkeden ayrılan, emval-i metruke kanunları uyarınca sevk edilmeyen, kaçak ya da kayıp durumuna düşmeyen Ermeni asıllı Türk vatandaşlarının bu kimselerden olmadığını belirtmektedir.⁴¹⁴

Açıkçası gerek emval-i metruke kanunlarının lafzı gerek öğretideki çoğunluk görüşleri⁴¹⁵ göz önüne alındığında Yargıtayın yalnızca Ermeni milletini kaçak ve kayıp kişilerden sayması yönündeki kararının isabetli ve yerinde bir karar olmadığı belirtilmelidir.

Nitekim Yargıtay Hukuk Genel Kurulu da kararında⁴¹⁶ “...*firari Rumlardan metruk taşınmazların zamanaşımı yoluyla iktisabı mümkün değildir.*” şeklindeki ifadesiyle mübadele dışında kalan Rumları da kaçak ve kayıp kişilerden saymıştır. Aynı şekilde Yargıtay başka bir kararında I. Dünya Savaşı sırasında Türkiye’yi terk etmişlerse, Süryani kişilerin de kaçak ve kayıp kişilerden sayılabileceğine karar vermiştir.⁴¹⁷

Son olarak emval-i metruke kanunları uyarınca taşınmazlarına el konulan sevk edilen, kaçan ve kaybolan kişiler genellikle gerçek kişiler olmakla birlikte, gerçek kişilerin kurdukları tüzel kişilerin malları da söz konusu kanunlar uyarınca devlete intikal edecektir. Bu husus Tasfiye Kanunu’nun ilk maddesinde “...*naklediken eşhas-ı hakikiye ve hükmiyenin terk etmiş oldukları emval ve matlubat ve deyun ... tasfiye olunur.*” şeklindeki hükümlerle açıkça zikredilmiştir.⁴¹⁸

C. Taşınmazın Devlete İntikali Bakımından Uygulanması

1331 sayılı Kanun’un 7. maddesine ilişkin TBMM’nin 146 sayılı Tefsir Kararı’nda⁴¹⁹ açıkça ifade edildiği üzere Tasfiye Kanunu ve 333 sayılı Kanun gereğince emval-i metruke niteliğindeki taşınmaz malların, yani Sevk ve İskan

⁴¹⁴ Sapanoğlu, s. 25.

⁴¹⁵ Kardeş, 2016, s. 16; Veysel Başpınar, “Eşya Hukuku ve Yargı Kararları Açısından Emval-i Metruke”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 1, 2012, s. 88; Aytaç, s. 14; Bağcı, s. 136, Güner, s. 57; Demir, 2018, s. 209 vd.

⁴¹⁶ Yargıtay HGK, E. 1974/1595, K. 1975/416, K.T. 26.03.1975. (www.hukukturk.com, E.T. 10.10.2021).

⁴¹⁷ Yargıtay, E. 419, K. 3416, K.T. 03.04.1989; Sapanoğlu, s. 29’dan alıntıdır.

⁴¹⁸ Sapanoğlu, s. 26.

⁴¹⁹ TBMM’nin 1331 sayılı Kanun’un uygulanmasını göstermek üzere vermiş olduğu 02.06.1929 tarihli ve 146 sayılı tefsir kararı için bkz. Kardeş, 2016, s. 174.

Kanunu kapsamında sevk edilen ya da Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihten sonra kaçan, kaybolan veya devamlı suretle yerinden ayrılanların geride bıraktıkları taşınmaz mallarının mülkiyeti, vaziyet kararı verilmiş olsun ya da olmasın, bu Kanun gereğince devlete intikal etmiştir. Kararda, taşınmaz malın Tasfiye Kanunu ve 333 sayılı Kanun gereğince emval-i metrukeden olmadığına dair Danıştay tarafından bir hüküm verilmedikçe, hiçbir şekilde hükmen tahakkuk etmiş veya edecek hak sahibine iade edilmeyeceği, yalnızca bedelinin kendisine verileceği ifade edilmiştir. Karardan anlaşılacağı üzere anılan kanunlar kapsamındaki kişilere ait taşınmaz mallar üzerindeki mülkiyet hakkı; sevk, kaybolma, kaçma veya ayrılma fiillerinin gerçekleşmesi üzerine sona ermiş⁴²⁰, bu tarih itibariyle söz konusu taşınmazların mülkiyeti kendiliğinden devlete geçmiştir.⁴²¹

Anayasa Mahkemesinin 22 Nisan 1963 tarihli kararında da belirttiği üzere, emval-i metruke niteliğindeki taşınmazların mülkiyeti, 1331 sayılı Kanun gereğince, bir idari işleme gerek olmaksızın, doğrudan Hazine veya Vakıflar İdaresi'ne geçmiştir.⁴²²

Söz konusu intikalin hukuki niteliği devletin egemenlik yetkisine dayanarak tek taraflı tasarrufuyla mülkiyet hakkına müdahale etmesine imkan sağlayan kamulaştırma, devletleştirme, el koyma ve müsadere gibi cezai veya idari

⁴²⁰ Bağcı, s. 127.

⁴²¹ Demir, 2018, s. 217.

⁴²² Anayasa Mahkemesi, E. 1963/41 K. 1963/94 K.T. 22.4.1963: “Bu esasa göre, 6 Ağustos 1340 tarihinden önce fiili bir surette yukarıda yazılı durumlara girmiş bulunan şahıslar hakkında yapılan ve bundan sonra da yapılacak olan muamele; bunların mallarının, bu durumlara düştükleri tarihte Hazine veya Vakıflar İdaresi uhdesine geçmiş olup olmadığının tesbiti için o tarihlerde firari veya mütegayyip veya ahar mahalle naklolunan kimselerden olup olmadıklarının tayini maksadıyla girişilen araştırmalarla, tesis olunan idari işlemlerden ibarettir. Bu işlemlerin bir safhası olarak sık sık adı geçen (Vaziyet muamelesi) veya (Vaziyet kan) bu gibi gayrimenkullerin mülkiyetinin Maliyeye veya Vakıflar idaresine intikalini sağlayan hukuki ve kanuni bir unsur olmayıp, idarece bahis konusu şahsın firari, mütegayyip veya ahar mahalle nakledilen kimse olup olmadığının tesbiti için yapılan araştırmalar sonunda varılan neticeyi ve bu şahsa ait olup da kanun gereğince Hazine veya Vakıflar idaresine intikal etmiş bulunan gayrimenkullerin cins ve yerlerini topluca ifade ve vukuatı hülasa için, tutulan bir usul gereğince, yazılan bir yazıdan ibarettir. Yukarıda da belirtildiği üzere böyle bir usul tutulması idarece ihtiyar edilmemiş olsa veya bu usule rağmen dosyasında böyle bir yazı bulunmasa dahi kanunda belirtilen duruma düşen şahısların mallarının bu duruma düştükleri tarihte, Hazine veya Vakıflar İdaresine kanun gereğince geçmiş olduklarının kabul edilmesi zaruridir.” (www.hukukturk.com, E.T. 10.10.2021).

kurumlarından farklı olarak, mülkiyetin kanun gereği aslen kazanılması niteliğinde, sui generis bir anlam kazanmıştır.⁴²³

TMK'nın 705. maddesi uyarınca taşınmazların mülkiyeti kural olarak tescille kazanılır. Diğer bir deyişle tescille kazanma asıl, tescilsiz kazanmaysa istisnadır. Mülkiyetin tescille kazanılması için geçerli bir hukuki işleme dayanılması şarttır. Tescilsiz kazanma ise kanunda öngörülen belli şartların gerçekleşmesiyle mülkiyetin tescilden önce kazanılmasıdır.⁴²⁴ Bu bakımdan emval-i metruke niteliğindeki taşınmazların intikali de TMK'nın 705/II. maddesinde düzenlenen⁴²⁵ tescilsiz aslen kazanma⁴²⁶ olarak nitelendirilebilir. Daha sonra tapuda hazine adına yapılacak tescil, mevcut hakkın kaydı anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle bu husustaki tescil kurucu (ihdasi) değil, bildirici (ihzari) niteliktedir. Öğretide de kabul edilen görüş bu yöndedir.⁴²⁷ Nitekim emval-i metruke mevzuatının lafzı ve özü itibarıyla⁴²⁸ kabul ettiği düzen tarzı da bu şekildedir.⁴²⁹

D. Taşınmazların Niteliği Bakımından Uygulanması

Emval-i metruke kapsamında yer alan taşınmazların hukuki niteliği ortaya atılan hak iddialarının değerlendirilirken üzerinde durulması gereken önemli bir diğer husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira emval-i metrukeyle ilgili olarak günümüze yansıyan davalar hep taşınmazların iadesine yöneliktir.

⁴²³ Demir, 2018, s. 220.

⁴²⁴ Kemal Oğuzman, Özer Seliçi ve Saibe Oktay Özdemir, **Eşya Hukuku**, Filiz Kitabevi, 15. Baskı, 2012, İstanbul, s. 359.

⁴²⁵ TMK'nın 705. maddesine göre, "*Miras, mahkeme kararı, cebri icra, işgal, kamulaştırma halleri ile kanunda öngörülen diğer hallerde, mülkiyet tescilden önce kazanılır. Ancak, bu hallerde malikin tasarruf işlemleri yapabilmesi, mülkiyetin tapu kütüğüne tescil edilmiş olmasına bağlıdır.*"

⁴²⁶ "*Aslen kazanma, taşınmaz mülkiyetinin bir başka kişinin mülkiyet hakkına dayanılmaksızın, hukuk düzeninin öngördüğü bir fiilin gerçekleşmesi veya yine hukuk düzeni tarafından öngörülmüş bir olayın meydana gelmesi sonucunda kazanılmasıdır.*" Mehmet Ayan, **Eşya Hukuku-II Mülkiyet**, Seçkin Yayıncılık, 9. Baskı, Ankara, 2016, s. 156; Aslen kazanmada halefiyet ilişkisi yoktur. Kanunun öngördüğü sebeplere dayanan kazanmalar da aslen kazanmadır. Jale Akipek / Turgut Akıntürk, **Eşya Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul, 2009, s. 461.

⁴²⁷ Kardeş, 2016, s. 24; Bağcı, s. 124 vd.; Demir, 2018, s. 218; Aytaç, s. 18; Başpınar, s. 84.

⁴²⁸ Tasfiye Kanunu'nun 1-2. maddeleri ve 333 sayılı Kanun'un 6. maddesi, emval-i metruke kapsamındaki taşınmazların mülkiyetinin doğrudan devlete intikalini düzenler; ancak bu kanun metinlerinden doğrudan intikal sonucunu çıkarmak mümkün değildir. Söz konusu taşınmazların mülkiyetinin doğrudan devlete intikalinin normatif dayanağını 1331 sayılı Kanun'un 7. maddesiyle TBMM'nin 146 sayılı Tefsir Kararı oluşturmaktadır. Demir, 2018, s. 219.

⁴²⁹ Bağcı, s. 126-127.

Osmanlı döneminde yaşanmış olaylara dair günümüzde geçerli hukuk kurallarından hareketle hüküm oluşturmaya çalışmak hukukun yorum mantığına uygun olmayacak ve dolayısıyla ortaya çıkacak sonuç hatalı olacaktır. Bu sebeple Ermenilerin geride bıraktıkları taşınmazlarla ilgili olarak doğru ve isabetli değerlendirmelerin yapılabilmesi için dönemin ilgili mevzuatıyla birlikte Osmanlı hukukunda mülkiyet anlayışı ve arazi rejimine dair temel bilgilere sahip olmak gerekir.⁴³⁰

Emval-i metruke kapsamına giren taşınmazların niteliğiyle ilgili olarak Osmanlı hukuk düzeni çerçevesinde çeşitli ihtimaller söz konusudur. Bu bağlamda ilk olarak Osmanlı'da mülkiyet anlayışı ve ardından arazi türlerinden söz edilecektir.

1. Osmanlı Arazi Hukuku

İslam hukukunda mülkiyet hakkı çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Öncelikle mülkiyet hakkı, malike tanıdığı yetkiler bakımından “tam mülkiyet” ve “eksik mülkiyet” olarak ikiye ayrılmıştır. Tam mülkiyet (mülkiyet-i kamile) eşyanın hem aynını hem de menfaatini (yararlanma ve kullanma yetkisini) kapsamaktadır. Burada tam mülkiyetin rakabe (kuru/çıplak mülkiyet), tasarruf (menfaat, kullanma, yararlanma) ve zilyetlik (elde bulundurma) olmak üzere üç unsurundan söz edilmektedir. Tam mülkiyette malik, mülkiyeti meydana getiren bu üç unsuru da elinde bulundurmakta⁴³¹ ve böylelikle eşya üzerindeki yetki en geniş kapsamına ulaşmaktadır.⁴³²

İslam hukukunda mülkiyet hakkının malike tanıdığı bu yetkilerin tamamı bir kişinin elinde olabileceği gibi bazen ayrı ayrı farklı kişilerde de bulunabilir. Bu durumda ise eksik mülkiyet (mülkiyet-i nakısa) söz konusu olur.⁴³³ Örneğin bir malın kuru mülkiyeti bir şahsa aitken, tasarruf hakkı başka bir şahsa ait olabilir.

Mülkiyet hakkının içerdiği yetkilerin farklı kimselerde olabilmesi bu şekilde eksik mülkiyetle mümkün olabildiği için İslam hukukunda mülkiyet hakkı başka bir

⁴³⁰ Akyılmaz, 2017, s. 37.

⁴³¹ Abdülkerim Zeydan, **İslam Hukukuna Giriş**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2012, s. 326; Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, C. 2, Konya, 1995, s. 247.

⁴³² Halit Çalış, “Rakabe”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 34, İstanbul, 2007, s. 427.

⁴³³ Eren ve Başpınar, s. 28; Cin ve Akgündüz, s. 248.

sınıflandırmaya daha tabi tutulmuştur. “Rakabe mülkiyeti (ayn mülkiyeti)” ve “menfaat mülkiyeti” şeklindeki bu ayırmada rakabe mülkiyeti eşyanın yalnızca kuru mülkiyetine sahip olmayı ifade ederken, menfaat mülkiyeti eşyanın kendisine (aynına) sahip olmaksızın yalnızca o şeyi kullanma, elde bulundurma ve ondan yararlanma yetkilerine sahip olmayı ifade etmektedir. Osmanlı Devleti’ndeki miri arazi örneğinde de devlet arazinin rakabesine yani ayn mülkiyetine, tasarruf sahibi ise menfaat mülkiyetine sahip olmaktadır.⁴³⁴

Osmanlı Devleti’nde birçok konuda olduğu gibi toprak mülkiyeti konusunda da büyük ölçüde İslam hukukunun prensiplerine göre hareket edilmiş olmakla birlikte devletin fethettiği toprakların artmasıyla gelenek ve örfler göz önünde bulundurularak karma/laik bir toprak düzeni inşa edilmiştir. Bunun dışında Osmanlı toprak sisteminin Bizans, Selçuklu gibi devletlerin toprak sistemlerinden etkilendiği de bilinmektedir.⁴³⁵ Başka bir deyişle Osmanlı toprak hukuku, İslam arazi hukukunun dönemin şartlarına uydurularak uyarlanmış halidir. Bu anlamda Osmanlı toprak sistemi, kişi ve toplum menfaatlerini düzenleyen, toplumcu bir karakter taşımakta ve özünde İslam hukukuna dayanmaktadır.⁴³⁶

Arazi Kanunu’nun kabulüne kadar toprak sistemiyle ilgili her eyalet için ayrı ayrı kanunnameler çıkarılmıştır. Yani toprağın hukuki statüsü ve tasarrufuyla ilgili olarak ülkenin her yerinde geçerli tek bir sistem uygulanmamıştır.⁴³⁷

1858 tarihinde Osmanlı toprak hukuku, “Kanunname-i Arazi-i Hümayun (Arazi Kanunu)” adı altında kanunlaştırılmıştır. Bu kanunla o döneme kadar uygulanan ve karışık durumda bulunan mevcut arazi hükümleri doğrudan İslam hukuku ve örfi hukuk tekniğine uygun olarak bir araya getirilmiş ve modern

⁴³⁴ Eren ve Başpınar, s. 29; Cin ve Akgündüz, s. 246-247.

⁴³⁵ Yılmaz Kurt, “Osmanlı Toprak Yönetimi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. 3, Ankara 1999, s.59; Eren ve Başpınar, s. 27.

⁴³⁶ Cemile Şahin, “Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, **International Journal of Social Science**, Volume 5, Issue 6, December 2012, s. 436-438.

⁴³⁷ Macit Kenanoğlu, “1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulanması”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S.1, 2006, s. 110; Şahin, s. 438.

kanunların sistemlerine göre tanzim edilmiştir.⁴³⁸ Bu yönüyle Arazi Kanunu esasını Osmanlı arazi hukukundan alan ve asırlardan beri işlenerek gelişen arazi hükümlerini kanunlaştıran temel bir kanun niteliğindedir.⁴³⁹

1858 Arazi Kanunu'nda, Osmanlı Devleti ülkesinde bulunan araziler beş çeşide ayrılmıştır. Arazi Kanunu'nun 1. maddesinde bunlar: mülk arazi, vakıf arazi, miri arazi, mevat arazi, metruk arazidir.⁴⁴⁰

Bu noktada Ermenilerin geride bıraktıkları taşınmazlarla ilgili olarak mülk arazi, miri arazi ve vakıf arazi ayrımı önem kazanmaktadır. Çünkü önceki bölümlerde ayrıntılı olarak incelenen yazışma ve hukuki düzenlemelerde kullanılan kavram ve ifadelerden söz konusu taşınmazların büyük oranda miri ve vakıf arazilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı'da arazi üzerinde özel mülkiyet hakkı kabul edilmekle birlikte Avrupa'daki feodaliteye benzer bir yapının ve toprağa bağlı aristokrasinin ortaya çıkmasını önlemek adına özel kişilerin çok geniş topraklara sahip olmasına izin verilmemiştir. Bu sebeple Osmanlı toprak rejiminin temelini miri arazi oluşturmuştur.⁴⁴¹

a. Mülk Arazi

Mülk arazi, rakabe ve tasarruf hakkının hiçbir şarta bağlı olmaksızın aynı kişiye ait olduğu ve malikin hiç kimsenin iznine muhtaç olmaksızın kanunun belirlediği sınırlar dahilinde üzerinde istediği gibi tasarruf edebildiği arazidir. Diğer deyişle arazi sahibi herhangi bir izne gerek olmadan araziyi satmak, kiralamak, bağışlamak, hibe etmek gibi hukuki işlemleri gerçekleştirebileceği gibi arazi üzerinde ağaç dikmek ya da bina yapmak gibi fiili tasarrufları da izinsiz gerçekleştirebilir.⁴⁴²

⁴³⁸ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, Turhan Kitabevi, 19. Baskı, Ankara, 2017, s. 346; Halil Cin, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, Konya, 1987, s. 17; Cin ve Akgündüz, s. 259.

⁴³⁹ Kenanoğlu, 2006, s. 110.

⁴⁴⁰ Kardeş, 2007, s. 19; Üçok, Mumcu ve Bozkurt, s. 346-347.

⁴⁴¹ Akyılmaz, 2017, s. 38; Cin, 1987, s. 43.

⁴⁴² Cin, 2019, s. 40; Ebül'ula Mardin, **Toprak Hukuku Dersleri**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1947. s. 5.

Arazi Kanunu'nun 2. maddesinde tanımlanmış dört çeşit mülk arazi vardır. Bunlardan ilki köy ve kasabalar dahilinde bulunan arsalar ve bu yerleşim yerlerinin kenarında bulunup yerleşim yerinin tamamlayıcısı kabul edilen ve miktarı yarım dönümü geçmeyen arazilerdir.⁴⁴³ İkincisi ise miri araziden ayrılarak kanunda öngörülen mülkiyet türlerinden biriyle tasarruf olunmak üzere, hukuka uygun olarak gerçek (sahih) temlik yoluyla şahıslara devredilen arazilerdir.⁴⁴⁴ Üçüncü olarak mülk arazi olarak kabul edilen öşürlü arazi, devletin elde edilen hasıllardan 1/10 nispetinde öşür vergisi aldığı topraklardır. Fethedilen toprağın 1/5'inin devlete ayrılmasından sonra askere dağıtılan arazi, fethedilen topraklardaki halkın kendi rızasıyla İslamiyet'i kabul etmeleri halinde kendilerinde bırakılan arazi, fatihlerden başka diğer Müslümanlara verilen arazi olmak üzere üç türü vardır. Bir kısım yazarlar, toprağın öşürlü veya haraçlı şeklinde ikiye ayrılmasında arazi maliklerinin dininin esas alındığı görüşündedir.⁴⁴⁵ Şer'i bir vergi olan öşür yalnızca Müslümanlardan alınır. Nitekim Arazi Kanunu da öşürlü araziye tanımlarken bu esası benimsemiştir. Son olarak mülk arazilerden sayılan haraçlı arazi, savaş veya sulh yoluyla fethedilen yerlerde oturan yerli gayrimüslim halkın elinde bırakılan ve karşılığında haraç vergisi alınan topraklardır. Alınan haraç vergisi iki türlüdür. Birincisi maktu bir vergi olan ve arazinin büyüklüğüne göre yılda bir kez alınan haraç-ı muvazzaftır. Diğeri ise harac-ı mukassemedir. Bu vergi arazinin verim gücüne göre 1/10'dan yarıya kadar alınmak üzere belirlenmiş olan vergidir.⁴⁴⁶

Arazi Kanunu'nda bahsi geçen bu dört mülk arazi dışında Mecelle'nin 1272. maddesinde bir kimse "*izn-i sultani ile arazi-i mevtadan bir yeri ihya' ve i'mar eylese ana malik olur*" denilmek suretiyle başka bir mülk araziden söz edilmiştir. İhya tarıma uygun olmayan ölü toprağı ekilebilir duruma getirmek demektir. Mecelle hükmüne göre bu kimse toprağın kayıtsız şartsız sahibi olmaktadır. Bu nedenle Arazi Kanunu'nun 2. maddesine bahsi geçen arazi türünü de eklemek gerekir.⁴⁴⁷

⁴⁴³ Kardeş, 2007, s. 20; Cin, 2019, s. 40; Mardin, s. 6.

⁴⁴⁴ Gerçek (sahih) temlik bugünkü anlamda bir satış sözleşmesidir. Mardin, s. 6-7; Cin, 2019, s. 42-43.

⁴⁴⁵ Cin, 2019, s. 45; karşıt görüş Mardin, s. 8-9.

⁴⁴⁶ Mardin, s. 10; Cin ve Akyılmaz, s. 511-512; Kardeş, 2007, s. 21; Cin, 2019, s. 46; Eren ve Başpınar, s. 36.

⁴⁴⁷ Cin, 2019, 46.

b. Miri Arazi

Miri arazi, “*kuru mülkiyeti (rakabe) devlete ait olmak üzere tasarruf hakkının belli bir bedel mukabilinde süresiz olarak şahıslara tefviz edildiği arazidir.*”⁴⁴⁸ Osmanlı topraklarının büyük bir kısmı miri araziden oluşmaktadır ve Arazi Kanunu’nun büyük bir bölümünde miri arazi düzenlenmiştir.⁴⁴⁹ Arazi Kanunu’na göre, miri arazinin rakabesi (kuru mülkiyeti) devlete, kullanma ve yararlanma hakkı (menfaat mülkiyeti) ise şahıslara aittir.⁴⁵⁰

Osmanlı hukukunda miri arazi aşağıdaki şekillerde ortaya çıkabilmektedir:

- 1) Fetih sırasında galiplere dağıtılmayarak devlete alıkonulan arazi,
- 2) Fetih sırasında ne şekilde kazanıldığı ya da verildiği belli olmayan, statüsü tespit edilemeyen arazi,
- 3) Aslında mülk arazi olan toprağın malikinin mirasçısı olmadan ölmesi ve vasiyet bırakmaması durumunda hazineye intikal eden arazi,
- 4) Maliki tespit edilemediği için zamanaşımı neticesinde devlet tarafından iktisap edilen arazi,
- 5) Kuru mülkiyeti devlete ait olmak üzere ihya edilerek tarıma elverişli hale getirilen mevat arazi.⁴⁵¹

Miri arazi işletilmek üzere belli bir süre olmaksızın kişilere verilmekteydi. Bu işlem tefviz olarak adlandırılmaktadır. Esasında tefviz bir nevi sözleşmedir. Bu sözleşme uyarınca her iki tarafa karşılıklı hak ve yükümlülükler verilmektedir. Devlet arazinin tasarruf hakkını mutasarrıfına devretmekte, mutasarrıf ise peşin bir bedel ile her sene mahsulden 1/10 oranında bir vergi vermek ve araziyi işletmektedir.⁴⁵²

Miri araziye mutasarrıf olan kimse bu arazinin kuru mülkiyetine sahip olmadığı için araziyle ilgili bazı tasarrufları kısıtlanmıştır. Bu bağlamda izne bağlı

⁴⁴⁸ Cin ve Akyılmaz, s. 517; Cin, 1987, 87.

⁴⁴⁹ Cin, 1987, s. 43.

⁴⁵⁰ Eren ve Başpınar, s. 61; Mardin, s. 15.

⁴⁵¹ Cin, 1987, s. 55-56; Mardin, s. 19.

⁴⁵² Cin, 1987, s. 87.

olmayan fiili ve hukuki tasarruflar, izne bağılı fiili ve hukuki tasarruflar ve yapılması hiçbir şekilde mümkün olmayan fiili ve hukuki tasarruflar olmak üzere üçlü bir gruplandırma yapılabilir. Fiili tasarruflarla kastedilen hukuki bir işleme gerek duyulmaksızın yapılabilecek tasarruflardır: ekin ekmek, ağaç dikmek, bina yapmak gibi. Hukuki tasarruflar ise sözlü veya yazılı bir irade beyanına dayanarak gerçekleştirilen hukuki muamelelerdir: ferağ, icar ve iare gibi.⁴⁵³

Mutasarrıf miri arazide dilediği gibi tarımsal faaliyet yapabilir, dilediği ürününü ekip biçebilir, orman, çalılık gibi yerleri tarlaya dönüştürebilir.⁴⁵⁴

Miri araziye ağaç dikilmesi, bina yapılması, toprağından kiremit ve tuğla yapılması, çayır olarak kullanılan miri arazinin tarlaya dönüştürülmesi ise ancak arazi memurunun izniyle yapılabilecek fiili tasarruflardır.⁴⁵⁵

Burada miri arazi üzerine bina yapmak ve ağaç dikmek konusu önemlidir. Zira bu binaların ve ağaçların mülkiyeti rakabe mülkiyeti sahibi devlete değil, miri arazi mutasarrıfına aittir. Mutasarrıf bunların karşılığında devlete icare-i zemin adında bir vergi ödemektedir. Mutasarrıf bina ve ağaçların mülkiyeti kendisine ait olduğu için istediği kimselere satabilir. Mutasarrıf öldüğünde de bu bina ve ağaçların mülkiyeti mirasçılara intikal eder. Miri arazi örneğinde de görülebileceği üzere, bina ve ağaçlar araziden bağımsız olarak satıldıkları takdirde menkul mal olarak değerlendirilmişlerdir.⁴⁵⁶

Miri arazi mutasarrıfının yapması hiçbir şekilde mümkün olmayan bazı hukuki tasarruflar da söz konusudur. Bu bakımdan mutasarrıf miri araziye arazi memurunun izni dahi olsa ölü gömemez, ekip biçtiği tarlayı çayır haline getiremez ve miri araziye üç yıl üst üste boş bırakamaz.⁴⁵⁷

Miri arazi mutasarrıfı fiili tasarruflarda olduğu gibi bazı hukuki tasarruflarda izne bağılı değilken bazılarını ise izin dahilinde gerçekleştirebilir. Mutasarrıf miri

⁴⁵³ Cin, 2019, s. 123,124; Akyılmaz, 2017, s. 41.

⁴⁵⁴ Cin, 1987, s. 108-109. Bu konuda tarım yapılacak yer ve ekilecek ürünlerle ilgili bazı istisnalar vardır. Örneğin genel sağlık ve kamu yararı düşüncesiyle bazı ürünlerin ekimini yasaklanmış ya da sınırlanmıştır. Cin ve Akyılmaz, s. 540.

⁴⁵⁵ Cin ve Akyılmaz, s. 540-542; Cin, 1987, s. 111 ve 119-120.

⁴⁵⁶ Akyılmaz, 2017, s. 41; Cin, 1987, s. 111.

⁴⁵⁷ Cin ve Akyılmaz, s. 542; Cin, 1987, s. 122-123.

araziye üçüncü kişilerin yaptığı haksız tecavüzleri menetme veya arazisinden başkalarının haksız geçişlerine engel olma gibi hukuki tasarrufları izne gerek olmadan gerçekleştirebilir.⁴⁵⁸

Mutasarrıfın arazi memurunun izniyle yapabileceği hukuki tasarruflardan en önemlisi miri arazinin ferağdır. Ferağ, miri arazi mutasarrıfının kendi arazisi üzerindeki tasarruf hakkını devletin izniyle bedelsiz ya da bedelli olarak bir başka kimseye devretmesidir.⁴⁵⁹ Ferağın hukuki niteliği hususunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre ferağ bir nevi kira sözleşmesidir. Diğer görüşe göre ise ferağ arazi üzerindeki tasarruf hakkının kayıtsız şartsız başka bir kimseye nakledilmesi, yani bir hakkın terkinden ibarettir.⁴⁶⁰

Arazi ferağ edildiğinde arazi üzerindeki kendiliğinden yetişen ağaçlar da ferağın kapsamına girer çünkü bunlar araziye tabi olup arazinin bütünleyici parçası kabul edilmiştir. Buna karşılık arazi memurunun izniyle mutasarrıfın diktiği veya aşılacağı arazi üzerindeki ağaçlar veya izinsiz olarak dikilmiş olup dikim tarihinden itibaren üç yıl geçmiş olanlar mutasarrıfının mülkü kabul edilir.⁴⁶¹ Mülk bina ve ağaçların ferağ kapsamına girmesi için lehine ferağ yapılan kişiye satılması gerekir. Ferağ işlemi esnasında bunlardan bahsedilmemişse, tasarruf hakkını devralan kişi bina ve ağaçlar üzerinde hiçbir hakka sahip olmaz. Mutasarrıf tarafından ekilmiş tahıl ve sebze de mülk ağaç ve binalar gibi muamele görür ve açıkça zikredilmedikçe ferağa dahil olmaz.⁴⁶² Arazi üzerindeki bina ve ağaçların sahibi olan miri arazi mutasarrıfı bu bina ve ağaçları başka bir kimseye satmak istediğinde bunların zeminini oluşturan araziye de aynı kişiye ferağ etmek zorundadır.⁴⁶³

Miri arazi mutasarrıfı arazinin yalnızca menfaat mülkiyetine sahip olduğu için arazi memurunun izniyle dahi yapamayacağı bazı hukuki tasarruflar vardır. Örneğin mutasarrıf araziye satamaz, hibe edemez ve vasiyet edemez. Mutasarrıfın borcundan

⁴⁵⁸ Akyılmaz, 2017, s. 42; Cin, 2019, s. 147-151.

⁴⁵⁹ Cin ve Akyılmaz, s. 545; Cin, 2019, s. 149.

⁴⁶⁰ Ferağ işleminin hukuki niteliğiyle ilgili tartışmalar için ayrıca bkz. Cin, 2019, s. 161-163.

⁴⁶¹ Kardeş, 2007, s. 173; Cin ve Akyılmaz, s. 545-546.

⁴⁶² Cin ve Akyılmaz, s. 546; Cin, 2019, s. 192-193.

⁴⁶³ Kardeş, 2007, s. 181; Cin ve Akyılmaz, s. 546.

dolayı miri arazi cebr-i icraya konulamaz,⁴⁶⁴ rehin edilemez, ölünceye kadar beslemek kaydıyla ferağ edilemez.⁴⁶⁵ Mutasarrıf zamanaşımı yoluyla arazinin mülkiyetini kazanamaz. Ancak on yıldan beri ihtilafsız ve arasız miri araziye tasarruf etmişse arazi üzerinde tasarruf hakkı olduğu kabul edilerek bu konudaki davalar dinlenilmez.⁴⁶⁶

Miri arazinin mutasarrıfı öldüğünde arazinin tasarruf hakkı örfi miras hukukuna (adi intikal) göre mirasçıların bazılarına doğrudan doğruya karşılıksız olarak, bu kimselerin bulunmaması halinde ise tapu bedeli karşılığında diğer mirasçılara geçerdi.⁴⁶⁷ Arazi Kanunu'nun getirdiği yeni uygulamayla ölen babanın kız çocuğunun da intikal hakkı sahibi olması kabul edilmiştir. Buna göre ölmüş mutasarrıfın miri arazi üzerindeki tasarruf hakkı kız ve erkek çocuğuna, yoksa babasına o da yoksa annesine intikal edecektir.⁴⁶⁸ Son olarak 1913 tarihli "Emval-i Gayri Menkule İntikalatı Hakkındaki Kanun", intikal konusunda çok önemli değişiklikler getirmiştir. Bu kanunla zümre sistemine geçilmiştir. Halefiyet sistemi bütün zümrelerde kabul edilmiş ve ilk defa murisin evladıyla birlikte anne-babasına 1/6 hisse verilmiştir. Ayrıca bütün intikal kuralları birleştirilmiş ve miri araziyle icareteynli vakıflar arasındaki ikili ayırım ortadan kaldırılmıştır. Kanuna göre, intikal hakkı sahipleri mutasarrıfın altsoyu, mutasarrıfın üst soyu, anne-babanın üst soyu, eş olmak üzere dört zümreden oluşmaktadır. Burada eşin yeri önemlidir, zira eş birinci zümre ile 1/4, ikinci ve üçüncü zümre ile 1/2 hisse alacaktır. Cumhuriyet döneminde bu kanun hükümleri miras hükümleri gibi değerlendirilmiştir.⁴⁶⁹

4 Ekim 1926 tarihinde Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesiyle Arazi Kanunu ve miri araziyle ilgili hükümler ilga edilmiş, miri arazi mutasarrıflarının mülkü

⁴⁶⁴ Daha sonra Arazi Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle miri arazinin borç karşılığında cebr-i icraya konulmasının yolu açılmıştır. Cin ve Akyılmaz, s. 547-548.

⁴⁶⁵ Cebr-i icra yasağıyla aynı şekilde daha sonra yapılan kanunlarla bu konudaki sınırlama kalkmıştır.

⁴⁶⁶ Cin ve Akyılmaz, s. 548.

⁴⁶⁷ Buradaki intikal hakkı, niteliği itibarıyla bir mülk arazinin mirasçılarına intikalinden farklıdır. Mülk arazide, malik öldüğünde arazi şer'i hukuk (feraiz) hükümlerine göre mirasçılarına intikal etmektedir. Ancak miri arazinin intikali örfi kurallara dayanmaktadır ve dolayısıyla burada adi intikal söz konusudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cin, 1987, s. 215 vd.

⁴⁶⁸ Cin, 1987, s. 236-239.

⁴⁶⁹ Ahmet Akgündüz, "İntikal", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 22, İstanbul, 2000, s. 254.

haline gelmiştir.⁴⁷⁰ Ancak hemen altını çizmek gerekir ki bunun gerçekleşebilmesi için mutasarrıfların miri arazi üzerindeki haklarının tapuya tescil edilmesi şart koşulmuştur.⁴⁷¹

c. Vakıf Arazi

Arazi Kanunu'nun 4. maddesinde ayrı bir tür olarak kabul edilmiş topraklardan bir diğeri vakıf arazidir. Osmanlı Devleti'nde vakıflar önemli bir yer tutmaktadır. İslam hukuku hükümlerine göre vakfın konusunun taşınmaz olması gerekmektedir. Bu sebeple Osmanlı'da da vakfın konusu genellikle araziler olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde resmi mezhep olarak kabul edilen Hanefi mezhebinde vakfın tanımı konusunda mezhep kurucuları arasında görüş farklılıkları olmuştur. Ebu Hanife'ye göre vakıf, mülk olan bir aynı, vakfedenin mülkünde alıkoymak ve menfaatlerini fakirlere veya diğeri hayır yollarına sadaka olarak vermek demektir. Ebu Hanefi'nin meşhur iki talebesi olan Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göreyse vakıf, menfaati Allah'ın kullarına ait olmak üzere mülk olan bir aynı, daimi surette Allah'ın mülkü olmak üzere temlik (başkasının mülkiyetine vermekten) ve temellükten (mülkiyetini almaktan) men ve hapsedmektir. İki tanım arasındaki önemli fark vakfın mülkiyetinin kime ait olduğu noktasındadır. Ebu Hanife'ye göre vakfın mülkiyeti vakfedende kalırken, ikinci tanıma göre mülkiyet kamunun (Allah'a ait) olmaktadır. İkinci görüş Osmanlı uygulamasında da aynen kabul edilmiştir.⁴⁷²

İslam ve Osmanlı hukukunda kural olarak vakıf konusu olacak şeyin taşınmaz (akar) olması gerekmektedir. Hanefi mezhebinde yalnızca arazi ve arsa taşınmaz olarak kabul edilmiş, arsa üzerindeki bina ve ağaçlar tek başına taşınmaz

⁴⁷⁰ Cin, 2019, s. 332-343.

⁴⁷¹ Cin, 2019, s. 343.

⁴⁷² Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 40 vd; Ömer Hilmi Efendi, **İthaf-ül Ahlaf fi Ahkam-il Evkaf**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s. 13; Nazif Öztürk, **Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, TDV Yayınları, Ankara, 1995, s. 49-53; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, C. 3, Ankara, 1993, s. 576-577; Ahmet Akman, **Eski Vakıflar Hukuku ve İdaresi**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019, s. 39; Erarslan Özkaya, **Eski Vakıf Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 23; Cin ve Akyılmaz, s. 334-335; Üçok, Mumcu ve Bozkurt, s. 148.

sayılmamıştır.⁴⁷³ Ebu Hanife'nin menkul malların vakfedilemeyeceği görüşüne göre vakfin kapsamı oldukça sınırlı kalmıştır. Bu noktada uygulamada birtakım sıkıntılar yaşanınca diğer mezhep imamlarının görüşlerinden yararlanarak bazı istisnalar getirilmiştir. Örf ve adetlerin vakfedilmesini kabul ettiği ve vakfedilmesinde zaruret bulunan menkullerin vakfedilebilir duruma gelmiştir. Para vakıfları, kitap vakıfları bu vakıflara örnek verilebilir. Aynı zamanda bu şekilde arsa üzerindeki bina ve ağaçların ya da çiftlikle birlikte ziraat aletlerinin ve hayvanların da vakfedilmesi mümkün hale gelmiştir.⁴⁷⁴

Vakıfları kendilerinden yararlanma bakımından ikiye ayırmak mümkündür. Bu anlamda vakfa tahsis edilmiş mal ya bizzat aynından yararlanan (müessesat-ı hayriye) ya da gelirinden yararlanan (müstegallat-ı vakfiye) bir maldır. Birinci kısımdaki müessesat-ı hayriye adı verilen vakıf mallar camiler, mektepler, kütüphaneler, medreseler, hastaneler, yetimhaneler, misafirhaneler, köprüler, yollar, çeşmeler ve kabristanlar gibi hayır sahipleri tarafından inşa ve vakfedilen yapılardır. Müstegallat-ı vakfiye yani gelir (galle) getiren vakıf mallar ise genellikle birinci kısımdaki vakıfların amaçlarının gerçekleşmesi için kullanılmış; çiftlik, ev, han, hamam, bağ, bahçe, tarla, maden ocağı gibi mallardır. Bu mallar işletilerek elde edilen gelirler hayır kurumlarına ya da doğrudan muhtaç durumda olanlara verilir. Müteğallat-ı vakfiyenin en önemli işletilme yollarından birisi kira sözleşmesidir.⁴⁷⁵ İslam hukukunda vakıf malları, kamu malları ve yetim malları gibi korunmaya muhtaç mallardan kabul edilerek genel kira hükümlerinden farklı esaslara tabi tutulmuşlardır.⁴⁷⁶ Bu anlamda vakıfları icare-i vahideli (tek kiralı) vakıflar, icareteynli (çift kiralı) vakıflar ve mukataalı vakıflar olmak üzere üçe ayırabiliriz.

İslam hukukundaki genel görüşe göre vakıf mallarının kiraya verilmesi durumunda kira süresinin belirli bir süre olması koşulu aranmaktadır. Osmanlı

⁴⁷³ Cin ve Akgündüz, C. 2, s. 244.

⁴⁷⁴ Cin ve Akyılmaz, s. 341-342; Özkaya, s. 34-36 ve 97; Akgündüz, 1988, s. 139-146; Akyılmaz, 2017, s. 43-44; Akman, s. 66.

⁴⁷⁵ Mardin, s. 56; Akgündüz, 1988, s. 209-213; Akman, s. 88; Ahmet İşeri, "Vakıflar", AÜHFD, C. 21, S. 1, 1964, s. 209, s. 199-280; Ali Himmet Berki, **Vakıflar**, 2. bası, İstanbul, Aydınlık Basımevi, 1946, s. 116 vd.; Ali Himmet Berki, "İslam'da Vakıf (Sahih ve Gayr-i Sahih Nev'ileri I)", AÜİFD, S. 1-4, Ankara, 1957, s. 25-26; Üçok, Mumcu ve Bozkurt, s. 155.

⁴⁷⁶ Cin ve Akyılmaz, s. 345.

uygulamasında benimsenen görüşe göre çiftlik ve arazi gibi vakıf malları üç yıl, ev ve dükkan gibi vakıf mallarıysa bir yıl müddetle kiraya verilebilir. Bu tür vakıflara icare-i vahideli vakıflar denmektedir. İcare-i vahideli vakıflarda vakıf malın ömür boyu kiracının tasarrufunda kalması veya ölünce mirasçılara intikal etmesi söz konusu değildir.⁴⁷⁷

Bunun dışında Osmanlı'da vakıf mallarının uzun süreli olarak kiraya verildiği örnekler de olmuştur. İcare-i tavile adı verilen vakıf mallarının uzun süreli kiralananlarında belirli şekil şartlarına uyulması, bir zorunluluk ve ihtiyacın olması ve kadının izni gerekmektedir. Osmanlı uygulamasında bu şartların yanında padişahın izni de aranmıştır. İstisnai bir usul olarak ortaya çıkan icare-i tavile Osmanlı Devleti'nde icareteynli ve mukataalı vakıf uygulaması olarak iki şekilde tezahür etmiştir.⁴⁷⁸

Osmanlı Devleti'nde icare-i vahideli (süreli ve bir defaya mahsus kiralanan) vakıfların yangın, deprem, bakımsızlık vs. gibi sebeplerle harap olması, söz konusu hayır kurumlarının idare edilemeyecek duruma gelmesi ve tamir edilecek paranın vakıf gelirleriyle de karşılanamaması gibi sebeplerle icareteynli ve mukataalı vakıf uygulaması başlatılmıştır. Belirtilen hukuki ve sosyal problemlere çözüm olması amacıyla hukukçular tarafından istisnai bir usul ortaya konulan icareteynli vakıf uygulaması 16. yüzyılın sonlarından itibaren yayılmaya başlamıştır.⁴⁷⁹

İcare-i vahideyle işletilen bir vakıf malın icareteynli bir vakfa dönüştürülmesi için belli şartlar vardır. Bunun için vakıf akarın kendisinden yararlanılamayacak şekilde harap olması, tamiri için gereken paranın bulunamaması, hakim kararı ve sultanın izni gerekmektedir.⁴⁸⁰

İcareteynli vakıflarda kiracıdan iki tür kira bedeli alınmaktadır. Birincisi icare-i muaccele adı verilen ve vakıf malın gerçek değerine eşit ya da yakın miktarda

⁴⁷⁷ Akgündüz, 1988, s. 313-314; Cin ve Akyılmaz, s. 351; Aydın, s. 253.

⁴⁷⁸ Cin ve Akyılmaz, s. 346-347; Akgündüz, 1988, s. 355; Akman, s. 66.

⁴⁷⁹ Bülent Köprülü, "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcareteynli Vakıflar", **İÜHFİM**, C. 18, S. 1-2, 1952, s. 215; Akgündüz, 1988, s. 359-363; Aydın, s. 254.

⁴⁸⁰ Köprülü, 1952, s. 223-224; Akgündüz, 1988, s. 365-366; Aydın, s. 254-255.

peşin alınan kiradır. İkincisi ise icare-i müeccele olup periyodik dönemlerde (her yıl veya her ay sonu) alınan kira bedelidir.⁴⁸¹

İcareteyn sözleşmesi her iki tarafa da borç yükleyen bir sözleşmedir. Vakıf mütevellisinin buradaki borcu harap durumda olan taşınmazı tamir edip kiracıya teslim etmesidir. Kiracının borcu ise muaccele ve müeccele bedellerini ödemekle teslim aldığı vakıf akarını genel hükümler çerçevesinde muhafaza etmektir. Kiracı vakıf arazinin ve arsa üzerindeki binaların rakabe mülkiyetine değil, yalnızca süresiz tasarruf hakkına sahiptir. Vakıf taşınmazın mülkiyeti vakıf hükmü şahsiyetine aittir.⁴⁸² Kiracı vakıf taşınmazı başkasına kiralayabileceği gibi tasarruf hakkını vakıf mütevellisinin iznini alarak başka bir kimseye ferağ edebilir.⁴⁸³ Ferağın terim anlamı bir kimsenin bir şey üzerinde sahip olduğu tasarruf hakkını başka birine vermesidir. Bu şey miri araziyle ilgili bölümde de ifade edildiği gibi ya miri arazi ya da icareteynli vakıf bir maldır.⁴⁸⁴

İcareteynli vakıflarda tasarruf hakkı Arazi Kanunu dönemine kadarki devrede adi intikal hükümlerince mutasarrıfın mirasçılara intikal etmiştir.⁴⁸⁵ Arazi Kanunu'yla aynı tarihte yürürlüğe konulan nizamname ile icareteynli vakıflarda intikal hakkı sahipleri yedi sınıfa yükseltilmiştir. 1913 tarihli “Emval-i Gayrimenkulenin İntikalatı Hakkındaki Kanun” ile girilen yeni dönemde miri arazi kısmında bahsedildiği üzere bütün intikal kuralları aynı kanunla birleştirilmiş ve zümre sistemi getirilmiştir.⁴⁸⁶

Mukataalı vakıflar da icareteynli vakıflar gibi uzun süreli kira sözleşmelerine (icare-i tavile) konu olan vakıflardır.⁴⁸⁷ Bir vakfın mukataalı vakfa

⁴⁸¹ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukî İslamiye ve Islahatı Fıkhîye Kamusu**, Bilmen Matbaacılık, C. 5, İstanbul, 1985, s. 21-22; Cin ve Akyılmaz, s. 352;

⁴⁸² Köprülü, 1952, s. 223-224; Akgündüz, 1988, s. 367 vd.

⁴⁸³ Bilmen, s. 30-31; Akgündüz, 1988, s. 376 vd.; Cin ve Akyılmaz, s. 352; Aydın, s. 255.

⁴⁸⁴ Akgündüz, 1988, s. 376-377.

⁴⁸⁵ Adi intikalde vakfedenin konuya ilişkin bir şartı varsa ona uyulur; yoksa mutasarrıfının erkek ve kız evladı eşit bir şekilde intikal hakkına sahip olur. Bunlar da yoksa mahlulen vakfa döner. Akgündüz, 1988, s. 372 vd.; Köprülü, 1952, s. 226 vd.; İşeri, s. 224 vd.

⁴⁸⁶ Akgündüz, “İntikal”, s. 355.

⁴⁸⁷ İslam hukukçularının “hukr, istihkar, tahkir” dedikleri uzun süreli kira sözleşmeleri niteliğindeki nevi şahsına münhasır sözleşmelerin yapıldığı vakıflara Osmanlı hukuk uygulamasında “mukataalı vakıf” denilmektedir. Hukr hukuki bir terim olarak, bina yapmak ya da ağaç dikmek için rakabesi

dönüştürülebilmesi için icareteynli vakıflarda aranan şartlar burada da aranmıştır. Her iki durumda da amaç söz konusu vakıfların devamlılığını sağlamaktır.⁴⁸⁸

Mukataa, bir vakıf akar üzerinde kiracının istediği şeyi inşa edebildiği veya dikebildiği bir nevi kira sözleşmesidir. İcareteynli vakıflardan farklı olarak burada mutasarrıf arsa üzerine yaptığı bina ya da diktiği ağaçların malikidir ve vakıf arazi üzerinde üst hakkına benzer bir hakka sahiptir. Mukataalı vakıfta yalnızca arazinin rakabesi vakfa aittir. Mutasarrıf arsa üzerindeki mülk bina ve ağaçlarda dilediği gibi tasarruf edebilir, hiçbir tasarrufta mütevelliyeye başvurma zorunluluğu yoktur. Mutasarrıf mülkü olan ağaç ve binaları satabildiği gibi tasarruf hakkına sahip olduğu vakıf araziye mütevellinin izniyle başkasına ferağ da edebilir. Mutasarrıf bu üst hakkına karşılık vakıf mütevellisine “mukataa” veya “icare-i zemin” adı verilen senelik bir kira bedelini ödemekle yükümlüdür. Osmanlı dönemindeki mukataalı vakıf uygulamalarında mutasarrıftan peşin kira bedeli olarak icare-i muaccelenin de alındığı görülmektedir. Alınan muaccele de vakfın tamiri için harcanmamış, diğer vakıf gelirleriyle birlikte vakıftan yararlananlara verilmiştir. Mutasarrıf kira bedelini ödediği müddetçe vakıf zemin üzerindeki mülkiyet hükümleri ve diğer hakları geçerlidir.⁴⁸⁹

Osmanlı uygulamasında mukataalı vakıfların intikali meselesinin iki ayrı devrede incelemek gerekir. 1913 (1331) tarihine kadarki birinci devrede, mukataalı vakıf mutasarrıfının sahip olduğu tasarruf hakkı vakıf arazi üzerindeki mülk aksamlarıyla yani ağaç ve binalarla birlikte ölümünden sonra şer’i miras (ferai) hükümlerine göre mirasçılara intikal etmekteydi. Arazi üzerinde mülk aksamın bulunmaması halinde ise tasarruf hakkı mutasarrıfın yalnızca erkek ve kız çocuklarına eşit olarak intikal etmekteydi (adi intikal). Mutasarrıfın mirasçısı

devlete veya vakfa ait bir araziye uzun süre mutasarrıf olmak amacıyla yapılan bir nevi kira sözleşmesidir. (Ahmet Akgündüz, 1988, s. 391.)

⁴⁸⁸ Cin ve Akyılmaz, s. 353; Aydın, s. 256.

⁴⁸⁹ Akgündüz, 1988, s. 391 vd.; İşeri, s. 216 vd.; Cin ve Akyılmaz, s. 353-354; Akman, s. 98 vd.; Özkaya, s. 142 vd.; Aydın, s. 256-257; Nazif Öztürk, “Mukataalı Vakıf”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 31, İstanbul, 2006, s. 132-133; Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, TDV Yayınları, Ankara, 1995, s. 256.

bulunmadığı halde bina ve ağaçlar mülk olduğu için bunlar hazineye ve arazi de vakfa intikal ederdi.⁴⁹⁰

1913 tarihli “Emval-i Gayrimenkulenin İntikalatı Hakkında Kanun-u Muvakkat” ile “*ne zaman inşa edilmiş olursa olsun ve ölüm hangi tarihte meydana gelirse gelsin üzerinde çatılı bina (müsakkaf) bulunan vakıflar şer’i miras hükümlerine göre intikal edecek*” şeklinde hüküm getirilince mukataalı vakıfların da bu kapsamda sayılıp sayılmayacağı konusunda tartışmalar olmuştur. Neticede uygulama, arazi üzerinde mülk bina veya ağaç yoksa anılan kanun hükümlerinin, mülk bina ve ağaç varsa şer-i miras hükümlerinin (feraiiz) uygulanması şeklinde olmuştur.⁴⁹¹

Osmanlı döneminde uygulanan icareteynli ve mukataalı vakıflarda intikal usulleri, Türk Medeni Kanunu’nun yürürlüğe girdiği 4 Ekim 1926 tarihine kadar Cumhuriyet döneminde de uygulanmış ve nihayet 5 Haziran 1935 tarihinde kabul edilen 2762 sayılı Vakıflar Kanunu’yla da tasfiye edilmişlerdir.⁴⁹²

2. Geride Kalan Taşınmazlar Açısından Sonuç

1915 yılında sevk ve iskan edilen Ermenilerin geride bıraktıkları taşınmazların hukuki niteliklerinin tespit edilmesi oldukça önemlidir. Zira bu taşınmazların büyük bir kısmının miri veya vakıf arazi olması muhtemeldir ki bu durumda sevk edilen kimseler bu arazilerin yalnızca tasarruf hakkına sahip olup kuru mülkiyetine sahip olmayacaklardır. Dolayısıyla bu kimselerin mirasçılarının da bugün mülkiyet iddiasında bulunabilmeleri mümkün değildir, yalnızca mülk arazi üzerinde hak iddia edebileceklerdir.⁴⁹³ Diğer bir deyişle mülkiyeti emval-i metruke hükümlerince devlet geçen taşınmazlar sevk ve iskana tabi tutulan kişilerin özel mülkiyetlerinde bulunan taşınmazlardır. Kuru mülkiyeti devlete ait olan ancak sevk ve iskan edilen kişiler tarafından işletilen topraklarda devlete geçen bu toprakların

⁴⁹⁰ Akgündüz, 1988, s. 396; İşeri, s. 220-221; Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, s. 260.

⁴⁹¹ Akgündüz, 1988, s. 394; Öztürk, 1995, s. 260.

⁴⁹² Öztürk, 1995, s. 261-262.

⁴⁹³ Akyılmaz, 2017, s. 46; Şimşek, 2020, s. 310-311.

tasarruf hakkıdır. Dolayısıyla bu kimselere mülkiyetten dolayı herhangi bir bedel ödenmesi söz konusu olmayacaktır.⁴⁹⁴

Emval-i metruke kapsamındaki taşınmazların hukuki niteliğine ilişkin olarak tezimiz kapsamında incelenen mevzuat hükümlerinde de çeşitli atıflar vardır. Örneğin Tasfiye Kanunu'nda icareteynli vakıf taşınmazlardan bahsedilmektedir. Tasfiye Kanunu'na göre sevk edilen kişilerin geride bıraktıkları mallar arasında icareteynli müsakkafat ve müstegallat-ı vakfiye de bulunmaktadır. Söz konusu taşınmazlar Vakıflar Hazinesi adına kaydedilecektir. Bunun dışında hem Tasfiye Kanunu'nda hem de Dahiliye Nezaretince emval-i metruke idare komisyonlarına gönderilen telgraflarda⁴⁹⁵ Ermenilerin geride bıraktıkları taşınmazların bazılarının miri ve vakıf arazi olduklarını gösteren ifadeler bulunmaktadır. Bu belgelerde yer alan “tefviz”, “ferağ”, “vefaen ferağ”, “mutasarrıf”, “tasarruf eden” gibi kavramlar yalnızca miri ve vakıf araziler için kullanılan ifadelerdir.⁴⁹⁶

Peki miri arazi ya da vakıf araziler üzerinde inşa edilmiş binaların hukuki nitelendirmesi nasıl yapılmalıdır? Bu konuya Mecelle ve 1858 Arazi Kanunu'nun ilgili hükümleri incelenerek bir cevap verilmelidir.

Mecelle'nin kabulüne kadar Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebi⁴⁹⁷ kabul edilen Hanefi mezhebinde yalnızca arazi ve arsa taşınmaz olarak kabul edilmiştir. Hanefiler arazi üzerindeki binalar ve ağaçlara iki açıdan bakmış ve bunları tek başına taşınır, araziyle birlikte ona tabi olarak taşınmaz saymışlardır.⁴⁹⁸

Mecelle'de ise taşınır, taşınmaz mal ayrımında resmi mezhep görüşünden biraz uzaklaşarak Maliki hukukçuların görüşlerine yaklaşıldığı görülmektedir. Ancak Mecelle'nin 1019 ve 1020. madde hükümlerine göre ağaç ve binaların

⁴⁹⁴ Güner, 2016, s. 354-355; Sapanoğlu, s. 39.

⁴⁹⁵ BOA. DH. ŞFR., No: 54/388, T. 30.09.1333; BOA. DH. ŞFR., No: 58/158, T. 21.01.1334; **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920)**, s. 192, 211, 324. BOA. DH. ŞFR., No: 54/346, T. 24.08.1334; BOA. DH. ŞFR., No: 59/105, T. 18.02.1334; BOA. DH. ŞFR., No: 486/34, T. 17.06.1331; BOA. DH. ŞFR., No: 486/74, T. 18.06.1331; BOA. DH. ŞFR., No: 486/136, T. 20.06.1331; BOA. DH. ŞFR., No: 488/90, T. 29.06.1331.

⁴⁹⁶ Akyılmaz, 2017, s. 46-47.

⁴⁹⁷ Mustafa Avcı, **Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, Mimoza Yayınları, 5. Baskı, Konya, 2015, s. 80.

⁴⁹⁸ Ali Şafak, “Akar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1989, s. 221; Cin, 1987, s. 111; Cin ve Akgündüz, C. 2, s. 244.

araziden ayrı olarak satışında önalım hakkı söz konusu olmamaktadır. Buna karşılık üzerinde ağaç ve bina olan bir arazi satıldığında araziye bağlı olarak ağaç ve binalar da taşınmaz sayılarak bunlara dayalı önalım hakkı tanınmıştır. Burada da Hanefi mezhebinin görüşünün benimsendiği görülmektedir.⁴⁹⁹

Verilen bilgilerden yola çıkarak Osmanlı hukukunda miri arazinin mülkiyetinin devlete, vakıf arazinin mülkiyetinin vakfa ait olduğu ve bu sebeple söz konusu araziler üzerindeki bina ve ağaçların araziyle birlikte satılmasının mümkün olmadığı ifade edilmelidir. Mülk arazilerde ise arazi üzerindeki ağaç ve binalar araziyle birlikte satıldıklarında taşınmaz, ayrı satıldıklarında taşınır mal olarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak Osmanlı hukukunda taşınmaz mal ile asıl olarak kastedilen arazidir. Ağaç ve binaların durumuyla üzerinde bulunduğu arazi türüne göre değişmektedir. Bundan dolayı sevk ve iskan edilen Ermenilerin geride bıraktıkları ev ve işyerlerinin taşınır mal olarak mı yoksa taşınmaz mal olarak mı değerlendirileceğinin buldukları arazinin türüne göre belirlenmesi gerekir.⁵⁰⁰

Konuyla ilgili diğer bir önemli nokta ise Cumhuriyet dönemiyle birlikte miri ve vakıf arazilerin değişen hukuki niteliklerinin tespit edilmesidir. 1926 tarihli Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra Arazi Kanunu ve miri araziyle ilgili hükümler ilga edilmiş⁵⁰¹, miri araziler tasarrufunda buldukları kişilerin mülkü haline gelmiştir.⁵⁰² Medeni Kanun devlete ait olan kuru mülkiyeti miri arazinin mutasarrıfına devretmiştir. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için miri üzerindeki hakların tapuya tescil edilmesi şart koşulmuştur. Bunun yanında Mecelle ve Arazi Kanunu'nda bir hüküm olmamasına rağmen uygulamada miri arazinin mülkiyetine ilişkin davalarda zamanaşımı süresi otuz altı yıl olarak kabul edilmiştir. Arazi Kanunu'na sonradan eklenen bir fıkra ile boş veya mahlul durumdaki miri arazilerin

⁴⁹⁹ Şafak, "Akar", s. 221; Akyılmaz, s. 47-48.

⁵⁰⁰ Akyılmaz, s. 48.

⁵⁰¹ Arazi Kanunu'nun Medeni Kanun ile mülga olup olmadığı konusundaki tartışmalar için bkz. Cin, 2019, s. 332-343.

⁵⁰² 1926 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanun "*Toprakların özel mülkiyet konusu olabileceğini*" kabul etmiştir. Mehmet Pamak, "Türkiye'de Toprak Reformu", Istanbul Journal of Sociological Studies, S. 18, 1980, s. 133; Cin, 2019, s. 337-338.

göçmenlere tefviz edilenlerine ilişkin davaların ise zamanaşımı süresi iki yıl olarak belirlenmiştir.⁵⁰³

İcareteynli ve mukataalı vakıf mallar açısından ise Cumhuriyet döneminde her iki vakıf türünde de bir tasfiye süreci yaşanmıştır. Vakıf arazi üzerinde tasarruf hakkına sahip kişilerin de bu arazilerin mülkiyetini kazanabilmiştir. 1935 tarih ve 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'yla vakfın türüne bakılmaksızın vakıf mallar üzerindeki hakların icare-i müccelenin yaklaşık yirmi katına denk gelen “taviz bedeli” karşılığında arazi mutasarrıflarına geçirileceği düzenlenmiştir.⁵⁰⁴ Kanunun 29. maddesi⁵⁰⁵ ise taviz bedeli ödenmemesine rağmen Medeni Kanun'un olağanüstü zamanaşımı hükümlerine paralel olarak mülkiyet hakkının kazanılmasını düzenlemiştir.⁵⁰⁶

22 Eylül 1983 tarih ve 2888 sayılı Kanun'un 2. maddesiyle 2762 sayılı Kanun'un 29. maddesine 2. fıkra olarak “*Bu madde gereğince mülkiyeti mutasarrıflarına geçmiş olan gayrimenkullerde maliklerin Hazineden başka varis bırakmadan ölümleri halinde, mülkiyet mahlulen vakfına rücu eder.*” hükmü eklenmiştir. Böylece 743 sayılı eski Medeni Kanun'un 448. maddesindeki genel hükmün⁵⁰⁷ istisnası olarak “vakfa rücu” kuralı getirilmiştir.

29. maddeye söz konusu eklemenin yapıldığı 22 Eylül 1983 tarihinden itibaren aslı vakıf olan taşınmazın hazineye intikali yolu kapanmış ve o tarihe kadar hazineye yapılmış olan intikallerse geçerli sayılmıştır. Bu değişiklik, 5737 sayılı

⁵⁰³ Cin, 2019, s. 347-348.

⁵⁰⁴ Mülga 2762 sayılı Vakıflar Kanunu, Web: <https://cdn.vgm.gov.tr/mevzuat/2762-sayili-vakiflar-kanunu-mulga.pdf> (E.T. 30.11.2021).

⁵⁰⁵ 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 29. maddesine göre, “*On yıl içinde bu Kanun hükümlerine göre taviz vermek yolu ile icareteyn veya mukataa kayıtları terkin edilmemiş olan gayrimenkullerin mülkiyeti on yıl sonunda kendiliğinden mutasarrıflarına geçer ve vakfın hakkı da ivaza dönerek gayrimenkulün tamamı bu ivaz karşılığında birinci derece ve birinci sırada ipotek sayılır. Genel Müdürlük o yıl tahakkuk ettirilen icare veya mukataa üzerinden hesaplanabilecek olan bu tavizlerle vaktinde ödenmeyen taksitleri mutasarrıfın başka mallarına müracaat yolu ile ve Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkındaki Kanuna göre tahsile dahi yetkilidir.*”

⁵⁰⁶ Yusuf Yeşilağaç, “5737 Sayılı Vakıflar Kanunu Md. 17'ye Göre Vakfın Taşınmazı Kendi Adına Tescil ve Talep Koşulları” Web: <https://mtghukukdanismanlik.com/5737-sayili-vakiflar-kanunu-md-17ye-gore-vakfintasinmazi-kendi-adina-tescil-ve-talep-kosullari/> (E.T. 01.09.2021).

⁵⁰⁷ eMK'nın 448. maddesine göre, “*Mirasçı bırakmaksızın vefat eden kimsenin mirası Devlete intikal eder.*” 4721 sayılı TMK'nın 501. maddesinde söz konusu hüküm aynı şekilde korunmuştur.

Kanun'un 17. maddesinin evveliyatını oluşturmuştur.⁵⁰⁸ Nihayet 2762 sayılı Kanun'un hükümleri 20 Şubat 2008 tarih ve 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 80. maddesiyle ilga edilmiştir.

5737 sayılı Kanun'un 17. maddesinde ise icareteynli ve mukataalı vakıf taşınmazının mutasarrıfı ya da malikinin mirasçı bırakmadan ölmesi, gaipliği, terk veya mübadil duruma düşmesi halinde taşınmaz malın vakfı adına tescili düzenlenmiştir.⁵⁰⁹

On yıllık süreyle taşınmaz mülkiyetinin mutasarrıfa geçmesini öngören 2762 sayılı Kanun'un 29. madde hükmünün aksine, 5737 sayılı Kanun böyle bir süre öngörmemektedir. Kanunun 18. maddesinin 1. fıkrasına göre taşınmaz, taviz bedeli ödenmek suretiyle serbest tasarrufa terkin edilir. Aynı maddenin 3. fıkrasında ise hesaplanan taviz bedelinin tamamı ödenmedikçe taşınmaz üzerindeki temlik tasarrufların tapuda tescil olunmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca 4721 sayılı Medeni Kanun'un 713. maddesinde düzenlenen zilyetlik yoluyla tapuda maliki olmayan taşınmazın mülkiyetinin kazanılması bakımından, 5737 sayılı Kanun'un 23. maddesiyle "*Vakıfların malları üzerinde zilyetlik yoluyla kazanma hükümleri uygulanmaz*" hükmü getirilerek vakıf taşınmazlar söz konusu kuralın dışında tutulmuştur.⁵¹⁰

Böylelikle Cumhuriyet dönemindeki hukuki düzenlemelerle hem miri araziler hem de vakıf araziler mülk araziye dönüşmüştür.⁵¹¹ Dolayısıyla miri ve vakıf araziler üzerinde tasarruf hakkına sahip kişilerin bu araziler üzerinde mülkiyet iddiasında bulunabilmeleri için yukarıda bahsi geçen hukuki düzenlemelerde öngörülen şartları taşıyor olmaları gerekmektedir.

⁵⁰⁸ Yeşilağaç, "5737 Sayılı Vakıflar Kanunu ...", Web: <https://mtghukukdanismanlik.com/5737-sayili-vakiflar-kanunu-md-17ye-gore-vakfintasinmazi-kendi-adina-tescil-ve-talep-kosullari/> (E.T. 01.09.2021).

⁵⁰⁹ 5737 sayılı Kanun, Web: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5737&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (E.T. 01.09.2021).

⁵¹⁰ Yeşilağaç, "5737 Sayılı Vakıflar Kanunu ...", Web: <https://mtghukukdanismanlik.com/5737-sayili-vakiflar-kanunu-md-17ye-gore-vakfintasinmazi-kendi-adina-tescil-ve-talep-kosullari/> (E.T. 01.09.2021).

⁵¹¹ Akyılmaz, 2017, s. 52; Cin, 2019, s. 338.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: EMVAL-İ METRUKE KAYNAKLI HUKUKİ UYUŞMAZLIKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tezimizin üçüncü ve son bölümünde emval-i metruke mevzuatının Anayasa'ya aykırılığı iddiasıyla yapılmış somut norm denetiminin, emval-i metrukeye dair yapılan el koyma işlemlerinin idari yargıda açılan iptal davalarının, aynen iade ve tazminat talebiyle adli yargıda açılan davaların ve son olarak mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddialarıyla Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde açılmış veya açılması muhtemel davaların hukuki değerlendirmelerine yer verilmiştir.

I. Emval-i Metruke Mevzuatının Anayasaya Aykırılığı İddialarının Değerlendirilmesi

Emval-i metruke mevzuatının günümüzde henüz ilga edilmemiş olan düzenlemeleri Sevk ve İskan Kanunu kapsamında nakledilen kişilerin geride bıraktıkları taşınır, borç ve alacakların tasfiyesiyle ilgilidir.⁵¹² Geride kalan taşınmaz malların devlete intikaliyle ilgili düzenlemeler⁵¹³ yürürlükte değildir. Bu sebeple söz konusu düzenlemelerin bugün anayasal denetime konu olması mümkün değildir.⁵¹⁴

Ermenilerin sevk ve iskanı ve geride bıraktıkları malların tasfiyesi uygulamalarına ilişkin öğretilerdeki tartışmaların birçoğu özellikle konunun siyasi ve sosyolojik yönüyle ön plana çıkmış olmakla birlikte sadece bu alanlarla sınırlı kalmamıştır. Savaş koşullarında ortaya çıkmış emval-i metruke kanunlarının Anayasa'ya aykırılığı iddiası da gündeme gelmiştir.⁵¹⁵

⁵¹² Tasfiye Kanunu'nun 1, 3, 5, 6, 10 ve 11. maddeleri bugün hala yürürlüktedir. Ancak söz konusu maddeler, pozitif hukukta halen yürürlükte olsa dahi fiilen geçerliliğini kaybetmiştir. Bu hükümlerin geçerliliğini devam ettirdikleri düşünülse bile pratikte uygulanma ihtimali oldukça zayıftır. Demir, 2018, s. 201 vd.

⁵¹³ I. Dünya Savaşı sırasında sevk edilen, kaybolan, kaçan, yerinden ayrılanların geride bıraktıkları malların tasfiyesini öngören Tasfiye Kanunu'nun değişik 2. maddesi ve 333 sayılı Kanun, 27 Ekim 1988 tarihinde 3488 sayılı Kanun'la yürürlükten kaldırılmıştır. 3488 sayılı Kanun metni için bkz. Web: <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/uygulama-imkani-kalmamis-olan-kanunlarin-yururluktan-kaldirilmesi-hakinda-kanun-3488> (E.T. 1.12.2021).

Geride bırakılan taşınmaz malların devlete intikalini öngören 1331 sayılı Kanun da 10 Temmuz 1945 tarih ve 4796 sayılı Kanun'la yürürlükten kaldırılmıştır. 4796 sayılı Kanun metni için bkz. Web: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6059.pdf> (E.T. 1.12.2021).

⁵¹⁴ Demir, 2018, s. 264.

⁵¹⁵ Bağcı, s. 120.

Emval-i metruke kanunlarının anayasaya aykırılığı konusundaki iddialar özellikle 1960 darbesinden sonraki dönemde ileri sürülmüş ve ilk defa bir yargı organı nezdinde Danıştay 8. Dairesi'nde görülen bir davada gündeme gelmiştir.

Tasfiye Kanunu ve 333 sayılı Kanun'un 1961 Anayasası'nın 10, 11 ve 36. maddelerine aykırı olduğu iddiasıyla Danıştay 8. Dairesi tarafından yapılan başvuru üzerine Anayasa Mahkemesi 22 Nisan 1963 tarihli kararında⁵¹⁶ anılan düzenlemelere ilişkin somut norm denetimi yapmıştır.

Davaya konu olayda özetle, davacı Boğos Urpakyan, müteveffa annesi Maryam Urpakyan'ın 1 Mart 1942 tarihine kadar İstanbul'da oturduğunu ve burada vefat ettiğini, buna rağmen yetersiz tetkike dayanılarak kaçak ve kayıp kişilerden sayıldığını, sahibi olduğu taşınmazın Vakıflar İdaresi tarafından vaziyet olunarak Çevri Usta Vakfı adına tescil edildiğini iddia ederek söz konusu vaziyet işleminin ve tescil muamelesinin iptaline karar verilmesi talebiyle Danıştayda dava açmıştır. Danıştay 8. Dairesi, Tasfiye Kanunu ve 333 sayılı Kanun hükümlerinin Anayasa'nın 36. maddesinde yer alan mülkiyet ve miras haklarını kökünden kaldırdığını ve 10 ve 11. madde hükümlerine aykırılık teşkil ettiğini ileri sürerek bu hususta bir karar verilmesi talebiyle Anayasa Mahkemesine başvurmuştur.

Anayasa Mahkemesi ilk olarak davada uygulanacak Tasfiye Kanunu ve 333 sayılı Kanun'un uygulama alanının tespit edilmesi gerekliliğini belirtmiştir. Yüksek Mahkeme söz konusu kanunların Lozan Antlaşmasının yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1923 tarihinden önceki kaybolma, kaçma veya başka yere nakledilme fiilleri açısından halen uygulanabilir olduğunu tespit etmesinin⁵¹⁷ ardından Danıştay 8.

⁵¹⁶ Anayasa Mahkemesi, E. 1963/41 K. 1963/94, K.T. 22.04.1963. (www.hukukturk.com, E.T. 1.12.2021).

⁵¹⁷ Anayasa Mahkemesi, E. 1963/41 K. 1963/94, K.T. 22.04.1963: "...6 Ağustos 1340 tarihinden önce firari veya mütegayyip duruma girmiş olduğu halde malları üzerinde her nasılsa idari işlemlere başlanmamış bulunan kimseler hakkında, Lozan Antlaşmasının yürürlüğe girdiği tarihten sonra artık emval-i metruke kanunlarının uygulanmayacağı düşüncesi, yürürlüğe girdiği tarihten sonraki hadiselerle uygulanması gereken antlaşma hükümlerinin, yürürlükten evvelki olaylara da sari olduğunun kabulü ve bunun sonucu olarak da Maliye ve Vakıflar Hazinesinin daha önce iktisap ettiği mülkiyet hakkının iptal edilmesini icap ettirir ki, böyle bir hal, kanunların yürürlüğü konusundaki hukuki esaslarla bağdaştırılamaz. Bu itibarla emval-i metruke mevzuatının, 6 Ağustos 1340 tarihinden evvel tekevvin etmiş firar veya tegayyip olaylarının usulü dairesinde bugün tespiti halinde, uygulanması tabii ve zaruri bulunmaktadır." (www.hukukturk.com, E.T. 1.12.2021).

Dairesi'nin anılan kanunların tamamının Anayasa'ya aykırılığını ileri sürdüğünü ancak dava konusu olayda uygulanacak hükümlerin bu iki kanunun bütün maddeleri olmadığını, yalnızca 333 sayılı Kanun'un 6. maddesi ve bu madde delaletiyle Tasfiye Kanunu'nun 1 ve değişik 2. maddeleri olduğunu belirtmiş ve Anayasaya aykırılık iddialarının söz konusu maddelere hasren incelenmesi gerektiğine karar vermiştir.

Davacının dilekçesindeki dava konusu, murisinin yetersiz tetkike dayanılarak kaçak ve kayıp kişilerden sayılarak, malları üzerinde yapılan vaziyet işlemi ve tescil muamelesinin, murisinin kaçak ve kayıp kişilerden olmadığından, iptaline karar verilmesidir. Anayasa Mahkemesi, tapudaki tescil muamelelerinin iptali işlemlerinin idari davanın konusu olamayacağını, zira dava konusu taşınmazın mülkiyetinin Vakıflar İdaresine bir idari tasarruf sonucu değil, kaçak ve kayıp olmanın neticesi olarak doğrudan kanun hükmüyle geçtiğini ifade etmiştir.⁵¹⁸ Bu sebeple Yüksek Mahkemeye göre *“kanun hükmü ile ve yıllarca önce meydana gelmiş bir hukuki sonucun idari yargıya konu teşkil etmesi mümkün değildir. Bu bakımdan sözü geçen hükümlerde, Anayasaya aykırılık olup olmadığının araştırılmasına yer bulunmamaktadır.”*

Anayasa Mahkemesine göre, Danıştaydaki davanın konusu *“davacının murisinin kaçak ve kayıp kişi olduğunu tespit eden idari işlem ve bu işlemin iptali”* talebidir. Anayasaya aykırılık açısından ise Mahkeme, anılan Tasfiye Kanunu'nun 1 ve değişik 2. maddeleriyle 333 sayılı Kanun'un 6. maddesinin, Türk vatandaşlarının ne gibi hallerde kaçak ya da kayıp sayılacaklarına ilişkin hükümlerinde Anayasaya aykırılık arz eden bir durum bulunmadığını belirtmiştir.⁵¹⁹

⁵¹⁸ Anayasa Mahkemesi, E. 1963/41 K. 1963/94, K.T. 22.04.1963: *“Danıştay'da açılmış bulunan davanın, davacının murisinin firari ve mütegayyip bir şahıs olarak kabul edilmesi yolundaki idari işleme yöneltmiş sayılması zaruri bulunmakta ve sonuç olarak firar ve tegayyübü tespit eden idari işlemin iptal davası söz konusu olmaktadır.*

Zira olayda söz konusu malın mülkiyeti, Vakıflar İdaresine bir idari tasarruf sonucu geçmiş olmayıp, firar ve tegayyübün sonucu olarak ve kanun hükmü ile geçmiş bulunmaktadır.” (www.hukukturk.com, E.T. 1.12.2021).

⁵¹⁹ Anayasa Mahkemesi, E. 1963/41 K. 1963/94, K.T. 22.04.1963: *“...Anayasa'da, yurdu, Birinci Dünya Harbinin buhranlı zamanlarında terketmiş bulunan Türk tebaasının, firari veya mütegayyip şahıs sayılmalarına engel olabilecek herhangi bir hüküm yoktur.”* (www.hukukturk.com, E.T. 1.12.2021).

Söz konusu davada idari yargı merciince yapılması gereken, emval-i metruke kanunlarında düzenlenen kaçak ve kayıp olma fiillerinin davacı murisi bakımından gerçekleşip gerçekleşmediğini tespit etmek, murisin kaçak ve kayıp kişilerden olduğu hiçbir şüpheye mahal vermeyecek delillerle kanıtlandığı takdirde dava konusu taşınmazın mülkiyetinin hazineye intikalini mevzuata uygun bularak davayı esastan reddetmekten ibarettir. Murisin kaçak ve kayıp kişilerden olmadığı anlaşıldığı takdirde ise dava konusu vaziyet kararının iptali gerekir. Zira kaçak ve kayıp kişilerden olmadığı halde taşınmaz mülkiyetinin hazineye intikali, Tasfiye Kanunu'nun 1 ve değişik 2. maddeleriyle, 333 sayılı Kanun'un 6. maddesine aykırılık oluşturmaktadır. Nitekim Tasfiye Kanunu'nun 2. maddesinde “*emval-i mezkûreye dair tasaddüs edecek bilimur daavide Hazinele hasım olur.*” hükmüyle hukuka aykırı vaziyet işlemlerinde yargı yolunun açık olduğu açıkça ifade edilmiştir.⁵²⁰

İdari yargıda vaziyet kararına dair alınacak iptal kararı doğrultusunda daha sonrasında söz konusu haksız işleme dayanılarak yapılan tapudaki tescil işleminin iptali için adli yargıda dava açılacaktır.⁵²¹ Zira tapudaki haksız tescilin iptali, tescilin dayanağı olan vaziyet kararının iptaline bağlıdır ve bu iptal davasının görüleceği yer idari yargıdır.⁵²²

Anayasa Mahkemesinin bahsi geçen 22 Nisan 1963 tarihli kararında kaçak, kayıp, bir yerden ayrılan ve sevk edilmiş olmak sebebiyle taşınmaz mülkiyetinin devlete intikali hakkındaki düzenlemelerin Anayasa'ya aykırılığı iddialarını

⁵²⁰ Demir, 2018, s. 262.

⁵²¹ Danıştay, E. 1994/2172, K. 1996/248, K.T. 31.01.1996: “*Emvali metruke mevzuatı çerçevesinde mutasarrıflarının mütegayyip eşhas olduklarından bahisle alınan vaziyet kararı uyarınca 8.10.1979 tarihinde metruken Hazine adına tescil edilen taşınmaz hakkında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Hazinece alınan vaziyet kararının iptali istemiyle idari yargıda veya bu vaziyet kararına dayanılarak yapılan tapu tescilinin iptali istemiyle adli yargı dava açması gerekirken, ikinci bir vaziyet kararı alması mevzuata aykırıdır.*”

⁵²² Danıştay, E. 2016/15574, K. 2018/4199, K.T. 25.12.2018: “*Dava konusu taşınmaza vaziyet edilmesine yönelik kararın; mevzuat uyarınca, taşınmazın mutasarrıfları ile ilgili bir durumun (firari oldukları iddiası) tespit edilmesi üzerine, tapuda tescil işleminden önce, kamu gücüne dayalı olarak ve tek taraflı tesis edilmiş, ilgililerin menfaatini ihlal eden ve bu yönüyle hukuki sonuç doğuran bir idari işlem olduğu açıktır. Dolayısıyla taşınmaza el koyma niteliğindeki bu işlemin iptali istemiyle açılan davanın görüm ve çözüm yerinin idari yargı olması gerekmektedir.*” (www.hukukturk.com, E.T. 1.12.2021).

incelememiştir.⁵²³ Ancak belirtmek gerekir ki Yüksek Mahkeme anılan düzenlemeleri Anayasa'ya aykırı bularak iptal etmiş olsaydı bile bu kanunlar uyarınca yapılmış veya yapılacak vaziyet işlemleri kurucu değil, bildirici nitelikte olduğundan, kaçma, kaybolma ve sevk edilme fiilleri gerçekleştiği anda, sayılan fiilleri gerçekleştiren kişilerin taşınmazları kendiliğinden devlete intikal etmiştir.⁵²⁴ Diğer bir deyişle Anayasa Mahkemesinin anılan düzenlemeleri iptal etmesi, bu tarihten önce gerçekleşmiş intikallerin akıbetini değiştirmeyeceği gibi, mülkiyetin devlete intikali kendiliğinden gerçekleştiği için iptal kararından sonra bildirici nitelikteki vaziyet işlemlerinin yapılmasını da engellemeyecekti.⁵²⁵

II. Aynen İade Taleplerinin Değerlendirilmesi

A. Genel Olarak

Günümüzde emval-i metruke kaynaklı davaların konusu çoğunlukla emval-i metruke mevzuatı uyarınca hakkında devlete intikal eden taşınmazların, sahiplerine iadesi; bunun mümkün olmaması halinde ise tazminat talebi üzerinedir.

Söz konusu davaların büyük bir kısmında davacıların aynen iade ve tazminat taleplerini eş zamanlı olarak ileri sürdükleri görülmektedir.⁵²⁶ Hukuk sistemimizde terditli dava HMK'nın 111. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, terditli davada *“davacı, aynı davalıya karşı birden fazla talebini, aralarında aslilik-ferilik ilişkisi kurmak suretiyle, aynı dava dilekçesinde ileri sürebilir. Bunun için, talepler arasında hukuki veya ekonomik bir bağlantının bulunması şarttır.”*

Terditli davada taleplerden biri asıl talep, diğeri ise fer'i taleptir. Davacı öncelikle asli talebi hakkında karar verilmesini, bu talebi kabul edilmez veya mümkün değilse ikinci talebinin incelenerek karara bağlanmasını istemektedir. Bu durumda mahkeme öncelikle davacının asli talebini incelemelidir. Asli talep esastan reddedilmedikçe fer'i talebin incelenmesi ve karara bağlanması mümkün değildir;

⁵²³ Demir, 2018, s. 263.

⁵²⁴ Bu husus 1331 sayılı Kanun'un 7. maddesi ve bu maddenin uygulanmasına ilişkin 146 sayılı Tefkir Kararı'nda açıkça ifade edilmektedir. Ayrıntılı açıklama tezimizin “Taşınmazın Devlete İntikali Bakımından Uygulanması” başlığı altında yapılmıştır.

⁵²⁵ Demir, 2018, s. 227 ve 264.

⁵²⁶ Bağcı, s. 163.

eğer ki asli talep kabul edilmişse de fer'i talebin incelenmesine gerek kalmaz.⁵²⁷ Bu bakımdan emval-i metruke kaynaklı davalarda da davacıların aynen iade taleplerini asıl, tazminat taleplerini fer'i olarak ileri sürebilmelerinin mümkün olduğu kabul edilmelidir.⁵²⁸

Emval-i metrukeyle ilgili olarak açılan davalarda hakimlerin konuyu değişik açılardan inceleyerek bir sonuca varmaları gerekmektedir.

Öncelikle hak arama hürriyeti bağlamında yapılacak araştırmayla, söz konusu taleplerin incelenebilmesi için, diğer tüm davalarda olduğu gibi, tüketilmesi gereken hukuki yollar tespit edilmelidir. Bu kapsamda ilk olarak emval-i metruke mevzuatı gereğince devlete intikal eden taşınmaz hakkındaki vaziyet kararının⁵²⁹ idari yargıda iptalini gerçekleştirmek gerekmektedir.⁵³⁰ Başka bir deyişle, davacının adli yargıdaki aynen iade ve tazminat taleplerinin dinlenebilmesi, öncelikle vaziyet kararının idari yargı makamlarınca iptal edilmiş olmasına bağlıdır.⁵³¹

Dava konusu taşınmaz emval-i metrukeden olmadığından, taşınmaz hakkında verilen vaziyet kararının hukuka aykırı olduğu iddiasıyla idari yargıda açılacak iptal davasında, söz konusu idari işlemin hukuka uygun olup olmadığı değerlendirmesinin yapılması gerekir. Bu doğrultuda idari yargı mercii, emval-i metruke mevzuatında öngörülen şartların oluşup oluşmadığını inceleyecektir. Mahkeme, hakkında vaziyet kararı verilen taşınmazın sahibinin Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 6

⁵²⁷ Murat Atalı ve İbrahim Ermenek, **Medeni Usul Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara, 2021, s. 139-140.

⁵²⁸ Bağcı, s. 165.

⁵²⁹ Anayasa Mahkemesi, E. 1963/41, K. 1963/94, K.T. 22.04.1963 kararında da belirtildiği üzere vaziyet kararı, kaçak ve kayıp kişilerden kalan taşınmazların devlete intikali için hukuki ve kanuni bir unsur olmayıp, idare tarafından bu kimselerin kaçak ve kayıp kişilerden olup olmadığı tespitine yönelik yapılan araştırmaların, devlete intikal eden taşınmazın cinsi ve yerinin belirtildiği bir yazıdan, idari işleminden ibarettir. İdare tarafından vaziyet işlemi yapılmış olsun veya olmasın kanunda belirtilen kaçak veya kayıp durumuna düşen kişilerin malları, bu duruma düştükleri tarih itibarıyla devlete intikal etmiştir. (www.hukukturk.com, E.T. 3.12.2021).

⁵³⁰ Sapanoğlu, s. 41-42; Demir, 2018, s. 221.

⁵³¹ Bağcı, s. 179; TBMM'nin 146 sayılı Tefsir Kararı'nda emval-i metruke kanunları uyarınca vaziyet edilen ve edilecek olan taşınmaz mallar hakkında, bu kanunların uygulanması aleyhine Danıştay (Şura-yı Devlet) tarafından bir karar verilmedikçe, sahiplerine aynen iadesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Yargıtay, E. 2015/17981, K. 2019/643, K.T. 5.02.2019: "*Mahkemece, vaziyet kararının yerinde olmadığına ilişkin açılan idari davanın reddine karar verildiği, bu nedenle vaziyet kararı geçerli halde bulunduğu, buna dayalı tapu kaydının iptaline ilişkin davanın kabulünün mümkün olmadığı gerekçesi ile davanın reddine karar verilmiştir.*" (www.hukukturk.com, E.T. 3.12.2021).

Ağustos 1924 tarihinden önce sevk edilen, kaçan, kaybolan veya daimi suretle yerinden ayrılan kişilerden olup olmadığını inceleyecektir.⁵³²

Vaziyet kararının iptali talebinin görüldüğü davada hakimlerin Osmanlı arazi rejimini de göz önünde bulundurmaları önem arz etmektedir. Nitekim bu konunun önemine tezimizin “Taşınmazların Niteliği Bakımından” başlığı altında değinilmiştir. Bu doğrultuda belirtmek gerekir ki mülkiyeti zaten devlete ait olan miri arazilerin yeniden devlete intikali gibi bir durum söz konusu olamaz. Dolayısıyla mahkemelerin Osmanlı toprak hukukunu da dikkate alarak davaya konu taşınmaz hakkında yapacakları hukuki nitelendirme, davada emval-i metruke kanunlarının uygulanabilirliğinin tespiti açısından önemlidir.

Özetle, “kişi”, “zaman” ve “taşınmaz” unsurları bakımından⁵³³ esasında emval-i metrukeden sayılmaması gereken bir taşınmazın mülkiyetinin devlete intikal ettiği durumlarda alınan vaziyet kararının hukuka aykırılığı gündeme gelecek ve iptaline karar verilmesi gerekecektir.⁵³⁴

Bir taşınmazın emval-i metrukeden, yani kaçak ve kayıp kişilere ait olduğu iddiası, o taşınmaza ait tapu kayıtlarındaki ifadelerle ispat edilebileceği gibi, komşu taşınmazlara ait mülkiyet ve zilyetlik belgelerinin dava konusu taşınmaz yönünü gösteren kısımlarında “kaçak ve kayıp kişi” gibi ifadelerin okunmasıyla da

⁵³² Demir, 2018, s. 221; Aytaç’a göre, taşınmaza vaziyet edilmemiş ve taşınmaz hala kaçak ve kayıp kişilerden olduğu iddia edilen kimselerin 6 Ağustos 1924 tarihi öncesinden beri kullanımındaysa artık bu kimselerin kaçak ve kayıp kişilerden olduğundan bahsedilemez. Emval-i metruke kanunlarının uygulanma süresi içerisinde yurtdışına çıkıp tekrar geri dönmüş ve 6 Ağustos 1924 tarihinden önce mallarının başında olanların yurtdışına kaçmak kastıyla hareket ettikleri iddiası ancak iddia eden tarafından ispat edilmelidir. Yurtdışına çıkmanın yasalara uygun olarak gerçekleştiğinin kanıtlanması yükümlülüğü bu kişilere yüklenemez. Aynı şekilde 6 Ağustos 1924 tarihinden sonra buldukları yeri terk edenlerin taşınmazlarına emval-i metruke mevzuatı gereğince el koymak mümkün değildir. Anılan tarihten önce başka yerlere sevk edilmiş olmakla beraber sonradan ilga edilen ve reddedilen kanun ve kararnamelerden yararlanmak amacıyla geri dönen ve taşınmazlarının başında olup taşınmazlarına henüz el konulmamış olanların da taşınmazlarına artık el konulamaz. Ancak 6 Ağustos 1924 tarihinden önce başka yere sevk edilmiş ve geri dönmemiş olan ve kaçan, kaybolan kişilerin mallarına el konulmamışsa bile bu taşınmazlara her zaman el konulabilecektir. Zira bu mallar kanun gereği doğrudan hazineye intikal etmiştir. Aytaç, s. 21-22.

⁵³³ Emval-i metruke mevzuatı hükümlerinin kişi ve zaman bakımından kapsam ve uygulama alanı tezimizin “Emval-i Metruke Mevzuatının Kapsam ve Uygulama Alanı” başlığı altında incelenmiştir.

⁵³⁴ Bağcı, s. 179.

kanıtlanabilir.⁵³⁵ Bunun yanında tanık veya yerel bilirkişi beyanlarıyla da bir taşınmazın kaçak ve kayıp kişilerden kaldığının ispat edilmesi mümkündür. Ancak bir taşınmazın kaçak ve kayıp kişilerden kaldığı konusunda belge ve kayıtların varlığı halinde, bunun aksi sadece aynı kuvvetteki kayıt ve belgelerle ispatlanabilir, soyut bilirkişi ve tanık beyanlarına dayanılmaz. Bir köyün önceki sakinlerinin kaçak ve kayıp kişilerden olması, o köyde bulunan bütün taşınmazların bu kimselerden kaldığı anlamını taşımaz. Çekişmeli taşınmazın bu kimselerden kaldığının ayrıca ispat edilmesi gerekir.⁵³⁶ Son olarak vergi kayıtlarının hazine adına olması o taşınmazın kanunlar uyarınca hazineye intikal eden taşınmazlardan olduğunu ispatlamaya yeterli değildir. Bu konunun ayrıca araştırılması gerekir.⁵³⁷

Elbette söz konusu iddia ve taleplerin süresi içinde ileri sürülmesi önemlidir. Danıştay daha önce yapılan vaziyet işleminin düzeltilmesi talebiyle idareye yapılan başvurunun reddedilmesi üzerine açılan bir davada, “*dava açma süresinin 2577 sayılı Yasanın 11. maddesine göre hesaplanması gerektiğine*” dikkat çekmiştir.⁵³⁸ Yani anılan işlemler bir idari işlem olarak kabul edildiğinden idari işlemin iptali

⁵³⁵ Yargıtay, E. 2017/5151, K. 2018/5522, K.T. 8.10.2018: “... Sözü edilen taşınmaza uygulanan tapu kaydının bir hududu ‘metruk’ okumakta olup, firari ve mütegayyip kişilerden kalan taşınmazların kanunları gereği Hazineye intikal eden yerlerden olmaları nedeni ile zilyetlikle kazanılması mümkün bulunmadığına göre bu hududun kesin olarak belirlenmesi gerektiği kuşkusuzdur... Hal böyle olunca; mahallinde yaşlı, tarafsız, yöreyi iyi bilen, davada yararı bulunmayan şahıslar arasından seçilecek yerel bilirkişiler ve tarafların aynı yöntemle göstereceği tanıkları ve fen bilirkişisinin katılımı ile yeniden keşif yapılmalı, keşif sırasında davaya konu taşınmaza komşu 217 ada 16 parsel sayılı taşınmaza uygulanan tapu kaydı sınırları tek tek okunmak suretiyle yerel bilirkişilerce zeminde tek tek gösterilmeli, gösterilen sınır yerleri komşu parsel tutanak ve dayanakları ile denetlenmeli, bu yolla taşınmazın dayanağı kayıta okunan ‘metruk’ yerin neresi olduğu kesin olarak belirlenmeli, komşu parsel dayanağı kaydın davaya konu taşınmaz yönünü ‘metruk’ okuduğunun anlaşılması halinde firari ve mütegayyip kişilerden kalan taşınmazların kanunları gereği Hazineye intikal eden yerlerden olup, zilyetlikle kazanılmasının mümkün bulunmadığı göz önünde bulundurulmalı, bundan sonra toplanan ve toplanacak tüm deliller birlikte değerlendirilerek sonucuna göre bir karar verilmelidir.” Benzer yöndeki Yargıtay kararı için bkz. Yargıtay, E. 1995/3277, K. 1995/3564, K.T. 30.05.1995. (www.hukukturk.com, E.T. 4.12.2021).

⁵³⁶ Yargıtay, E. 2010/9025, K. 2011/3073, K.T. 30.05.2011: “Bir köyde geçmişte kaçak ve yitik kişilerin yaşamış olması o köydeki taşınmazların tamamının kaçak ve yitik kişilerden kaldığı sonucunu doğurmaz.” (www.hukukturk.com, E.T. 5.12.2021).

⁵³⁷ Aytaç, s. 23.

⁵³⁸ Danıştay, E. 1988/1459, K. 1988/1553, K.T. 10.10.1988: “Davacılar, murislerinin firari ve mütegayyip olmadıklarının yargı kararlarıyla belirlendiğinden bahisle, Hazine adına yapılan el koyma ve tescil işleminin düzeltilmesi istemlerinin reddi üzerine, davalı Bakanlıkça tesis edilen ret işlemini dava konusu etmektedirler... Daha önce tesis edilmiş elkoyma ve tescil işleminin düzeltilmesi istemiyle idareye yapılan başvurunun reddi üzerine açılan bu davada, dava açma süresinin 2577 sayılı Yasanın 11. maddesine göre hesaplanması zorunlu bulunmaktadır.” (www.hukukturk.com, E.T. 5.12.2021).

talebiyle açılacak davaların da İYUK'ta öngörülen idari dava açma süreleri içerisinde yapılması gerekmektedir.

Netice itibariyle, emval-i metrukenen sayılarak vaziyet edilmiş bir taşınmazın aynen iadesi talebiyle adli yargıda açılacak bir davanın bir ihtimal başarıya ulaşabilmesi için söz konusu vaziyet kararı idari yargı merciince hukuka aykırı bulunarak iptal edilmiş olmalıdır.

Vaziyet kararı hukuka aykırı bulunarak iptal edilse dahi bazı durumlarda aynen iadenin mümkün olmayacağını belirtmek gerekir. Aynen iadenin mümkün olabilmesi için taşınmaz üçüncü kişilere tahsis edilmemiş olmalıdır. Zira taşınmaz üçüncü bir kişiye tahsis edilmişse, bu kişilerin TMK'nın 1023. maddesi çerçevesinde aynı hak kazanmaları mümkün olabilecektir. Bunun dışında 810 sayılı Kanun, 1515 sayılı Kanun ve TMK'nın 713. maddesi çerçevesinde de üçüncü kişilerin kazandığı aynı hakların korunması esastır. Bu hallerde dava konusu taşınmaz için aynen iadenin mümkün olmayacağı açıktır. İşte tam bu noktada emval-i metruke konulu davalara bakan hakimlerin incelemesi gereken bir diğer husus karşımıza çıkmaktadır. Bu husus emval-i metrukenin iadesine engel olan düzenlemelerin mevcut olup olmadığının araştırılmasıdır. Hukukumuzda gerek emval-i metruke mevzuatı çerçevesinde gerekse yürürlükte olan diğer kanunlarda emval-i metrukenin iadesine engel olan birçok hüküm bulunmaktadır.⁵³⁹ Bunun yanı sıra yüksek yargı organlarının oluşturduğu içtihatlarla da bu kurallar pekiştirilmiş bulunmaktadır.

Aşağıda emval-i metruke niteliğindeki taşınmazların iadesine engel hükümler emval-i metruke mevzuatı ve diğer mevzuat düzenlemeleri bakımından ayrı başlıklar altında incelenecek, yeri geldikçe yüksek mahkemelerin konuyla ilgili içtihatlarına da yer verilecektir.

B. Taşınmazın İadesine Engel Olan Emval-i Metruke Mevzuatı Hükümleri

Tasfiye Kanunu ile 333 sayılı Kanun hükümleri gereğince I. Dünya Savaşı sırasında sevk edilen, kaybolan, kaçan veya daimi suretle yerinden ayrılan kişilerin

⁵³⁹ Başpınar, s. 63.

taşınmazları hazineye intikal etmiştir. 1331 sayılı Kanun ve 146 sayılı Tefsir Kararı'ndan anlaşılacağı üzere emval-i metruke niteliğindeki taşınmaz mallar üzerindeki mülkiyet hakkı; 06 Ağustos 1924 tarihinden önceki sevk, kaybolma, kaçma veya ayrılma fiillerinin gerçekleştiği anda sona ermiş, bu an itibariyle vaziyet kararı olsun ya da olmasın, söz konusu taşınmazların mülkiyeti kendiliğinden devlete geçmiştir.⁵⁴⁰

Emval-i metruke kanunları gereğince tasfiyenin nasıl yapıldığına ilişkin ayrıntılı açıklamalar “Emval-i Metruke Mevzuatının Kapsam ve Uygulama Alanı” başlığı altında yapılmıştır. Özetle, emval-i metrukenin tasfiyesi bu nitelikteki taşınmazların hazineye intikali ve bedellerinin sahiplerine ödenmesi⁵⁴¹ şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Emval-i metrukeye dair anılan mevzuat düzenlemeleri gereği bu kapsamdaki taşınmazların eski sahiplerine aynen iadesi mümkün değildir. Emval-i metrukenin devlete intikali bir nevi tescilsiz kazanma olarak değerlendirilmelidir.⁵⁴² Öyle ki anılan kanunlar gereğince hazineye intikal eden taşınmazlar için ilgili mal müdürlükleri veya defterdarlıkların istemi üzerine tapu sicil müdürlüklerince tapuya tescil işlemi yapılabilir. Söz konusu taşınmazın kaçak ya da kaybolan kişiler adına tapuda kayıtlı olması ya da herhangi bir kaydın olmaması sonuca etkili değildir ve tescil için ayrıca bir mahkeme kararına da gerek yoktur.⁵⁴³

İntikalin bir kanun hükmüne dayanması⁵⁴⁴ sebebiyle emval-i metruke kapsamındaki taşınmazların hazine adına yapılacak tescillerinin “yolsuz” olduğu söylenemeyecektir. Zira yolsuz tescil kavramıyla, bağlayıcı olmayan bir hukuki işleme dayanan veya hukuki sebepten yoksun bulunan tescil ifade edilmektedir.⁵⁴⁵

⁵⁴⁰ Salahaddin Kardeş, **Milli Emlak**, Adalet Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2019, s. 162.

⁵⁴¹ “1349 sayılı Emval-i Metruke Hesab-ı Carilerinin Bütçeye İrat Kaydına Dair Kanun” ile sahipleri adına emanette tutulan meblağlar 1928 bütçesine aktarılmıştır. Böylece tasfiye neticesinde elde edilen meblağın sahipleri adına emaneten irat kaydedileceğine ilişkin 333 sayılı Kanun hükmü yürürlükten kalkmıştır.

⁵⁴² Salahaddin Kardeş, 2019, s. 162; Bağcı, s. 166.

⁵⁴³ Aytaç, s. 21.

⁵⁴⁴ Kardeş, 2020, s. 169.

⁵⁴⁵ Bağcı, s. 166.

Başka bir deyişle gerçek hak durumunu yansıtmayan tescil yolsuz bir tescildir. Bu yolsuzluk ilk başta ortaya çıkabileceği gibi daha sonradan da ortaya çıkabilir.⁵⁴⁶

Dolayısıyla intikali öngören kanun hükmü, tescilin geçerli ve gerçek hak sahibini yansıtan bir hukuki sebebe dayandığını da ortaya koyacaktır. En nihayetinde taşınmazların hazineye intikalini öngören emval-i metruke kanunları da bu kapsamdaki taşınmazların hazine adına tescilleri bakımından bir hukuki sebep oluşturmaktadır ve hazine adına yapılan bu tesciller “yolsuz tescil” olarak nitelendirilemeyecektir.⁵⁴⁷ Bu sebeple emval-i metruke kanunları uyarınca hazineye intikal etmiş bir taşınmazın tapudaki tescilinin yolsuz olduğundan bahisle tescilin iptali ve düzeltilmesi talebiyle açılacak davada, dava konusu taşınmazın niteliğinin emval-i metruke olduğu saptandığı takdirde, davanın reddine karar verilmelidir.⁵⁴⁸

C. Taşınmazın İadesine Engel Olan Diğer Düzenlemeler

Daha önce ifade edildiği gibi iç hukukumuzda emval-i metruke kapsamındaki taşınmazların eski sahiplerine iadesine engel olan birçok düzenleme mevcuttur. Bu düzenlemelerin amacı üzerinden uzun yıllar geçmiş olan zilyetliklerin durumunu hukukileştirmektir. Başka bir deyişle, fiili durumları yansıtmayan tapu kayıtlarının tasfiyesi ve bu fiili durumları hukukiliğe kavuşturmadır.⁵⁴⁹ Diğer bir amaç ise, yıllar önce iktisap edilmiş yerlerin tapu kayıtlarının, sonradan ortaya çıkacak iddialarla bozulmasını engellemek ve kamu düzeni korumaktır. Bu sebeple çıkarılan kanunlar uyarınca kazanılan yerlerin daha sonra eski sahipleri tarafından kendilerine ait olduğu iddiasıyla açacakları tapu iptal ve tescil davalarından kendi lehlerine sonuç

⁵⁴⁶ Oğuzman, Seliçi ve Özdemir, s. 264 vd.

⁵⁴⁷ Aksi görüşte olan Elbeyoğlu, intikali öngören emval-i metruke kanunlarının yürürlükte olmadığından uygulanamayacağını ve bu kanunlara dayanılarak yapılan tasfiye ve el koymaların hukuka aykırı ve geçersiz olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla bu şekilde yapılan tüm tapu devir işlemlerini de yolsuz tescil olarak nitelendirmektedir. Ali Elbeyoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Tapu ve Emval-i Metruke**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014, s. 33.

⁵⁴⁸ Bağcı, s. 167. Batman havaalanının olduğu araziye ilişkin görülmekte olan davanın avukatları tarafından emval-i metruke kanunları uyarınca hakkında vaziyet ve tescil işlemi yapılmış dava konusu arazinin tapudaki tescilinin “yolsuz” olduğunu iddia edilmiş ve söz konusu taşınmazın eski sahibine iadesi talep edilmiştir. Haber kaynağı: “O havaalanı arazisi benim”, Web: <https://odatv4.com/guncel/o-havaalani-arazisi-benim-2002151200-71915> (E.T. 06.12.2021).

⁵⁴⁹ Kevork Acemoğlu, “Olağanüstü Kazandırıcı Zamanaşımı Müessesesi Üzerine Bazı Düşünceler”, **İÜHFİM**, C. 33, S. 3-4, 1967, s. 249.

alabilmeleri mümkün değildir.⁵⁵⁰ Söz konusu düzenlemelerden bazıları 810 sayılı Kanun, 1515 sayılı Kanun, 4721 sayılı TMK'nın 713. (eMK 639.), 1023. maddeleri ve 3402 sayılı Kadastro Kanunu'dur.

19 Nisan 1926 tarih ve 810 sayılı Kanun ile 2 Haziran 1929 tarih ve 1515 sayılı Kanun nitelikleri itibariyle birer tasfiye kanunudur. Zira 810 sayılı Kanun ile amaçlanan henüz tapuda kayıtlı olmayan taşınmazların zamanaşımı ve senetsiz tasarruflara dayanılarak tapudaki tescillerini gerçekleştirmektir. 1515 sayılı Kanun'un amacıysa sadece tapuya kayıtlı taşınmazların tapu dışında gerçekleştirilen el değiştirmeleri neticesinde tapudaki gerçek hukuki durumu yansıtmayan kayıtları tasfiye etmektir.⁵⁵¹ Dolayısıyla söz konusu kanunlar gereğince tapuya kayıtları yapılan taşınmazların bu tarihten sonra eski sahibi olduğunu iddia edenlere iadesi mümkün değildir. Elbette ki bu kanunlar gereğince tasfiye edilen taşınmaz emval-i metruke niteliğindeyse, bu taşınmazın da eski sahibine iadesi aynı sebeple mümkün olamayacaktır.⁵⁵²

Diğer bir önemli düzenleme de 4721 sayılı TMK'da olağanüstü zamanaşımıyla kazanmanın düzenlendiği 713. maddesidir. (eMK'nın 639. maddesi) Zira emval-i metruke niteliğindeki taşınmazların olağanüstü zamanaşımı yoluyla kazanılıp kazanılamayacağı sorunu uygulamada zaman içinde değişiklik göstermiştir.

TMK'nın 713/I (eMK'nın 639/I) hükmüne göre, tapuda kayıtlı olmayan bir taşınmazı davasız ve aralıksız yirmi yıl süreyle ve malik sıfatıyla zilyesinde bulunduran kişi o taşınmazın tamamı, bir kısmı veya bir payı üzerindeki mülkiyet hakkının kendi adına tapu kütüğüne tescil edilmesini isteyebilir. Maddenin 2. fıkrasında aynı koşullar altında, maliki tapu kütüğünden anlaşılamayan veya yirmi yıl önce hakkında gaiplik kararı verilmiş bir kimse adına kayıtlı olan taşınmazın zilyedinin de o taşınmaz üzerindeki mülkiyet hakkının kendi lehine tescilini isteyebileceği düzenlenmiştir.

⁵⁵⁰ Başpınar, s. 70-71.

⁵⁵¹ Anılan kanunlarla ilgili ayrıca bkz. Eren ve Başpınar, s. 280 vd.; Başpınar, s. 71 vd.

⁵⁵² Bağcı, s. 177.

Kural olarak tapulu taşınmazların olağanüstü zamanaşımıyla kazanılması mümkün değildir. Diğer bir deyişle olağanüstü zamanaşımıyla kazanmanın ön koşulu taşınmazın tapuya kayıtlı olmamasıdır. Ancak kanunların tapu sicilinden taşınmazın kime ait olduğu belli olmuyorsa ya da kayıtlı malikin gaipliğine karar verilmiş bulunması durumunda tapulu bir taşınmazın tamamı veya bir bölümü olağanüstü zamanaşımıyla kazanılabilir.⁵⁵³ Bu bakımdan TMK'nın 713/II (eMK'nın 639/II) hükmü tapuda kayıtlı olup da malikin kim olduğu anlaşılmayan taşınmazların zilyetleri tarafından kazanılmasını mümkün kılmıştır. Ancak bu hükme dayanılarak tapu kütüğünde kayıtlı emval-i metruke niteliğindeki bir taşınmaz olağanüstü zamanaşımıyla kazanılamayacaktır. Nitekim Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kurulu kararında⁵⁵⁴ emval-i metruke niteliğindeki taşınmazların TMK'nın 713/II. (eMK'nın 639/II) maddesi uyarınca kazanılamayacağına karar vermiştir.

Emval-i metruke niteliğinde olup da devlete intikal eden taşınmazların olağanüstü zamanaşımıyla kazanılıp kazanılamayacağı sorunu daha çok tapusuz taşınmazlar bakımından tartışılmıştır.⁵⁵⁵ Yukarıda anılan Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kararı'nda tapusuz taşınmazlar açısından bir değerlendirme yapılmamıştır. Bahsi geçen tarihte uygulamada, tapuda kayıtlı olmayan ve hazine tarafından da usulüne uygun olarak el konulmamış taşınmazların olağanüstü zamanaşımı yoluyla kazanılabileceği kabul edilmekteydi. Buna ilişkin ilk değerlendirme sonraki tarihli bir diğer Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kararı'nda⁵⁵⁶ yapılmıştır. Anılan kararda “*firari ve mütegayyip eşhasa ait olup da tapuda kayıtlı bulunmayan ve Hazinece usulü dairesinde el konmamış olan gayrimenkul hakkında Kanunu Medeni'nin 639. maddesinin birinci fıkrası hükmünün zilyet lehine*” uygulanacağı kabul edilmiştir.

⁵⁵³ Oğuzman, Seliçi ve Özdemir, s. 432.

⁵⁵⁴ Yargıtay İBK, E. 1951/8, K. 1954/2, K.T. 27.01.1954: “*Tapuda kayıtlı olup firari ve mübadil eşhastan hasbelkanun hazineye intikal eden gayrimenkuller, Medeni Kanunun 639 uncu maddesinin ikinci fıkrasında tasrih edilen gayrimenkuller mahiyetinde olmadığından ve sözü geçen fıkrada gösterilen vasıfları ve unsurları haiz bulunmadığından işbu gayrimenkullerin nizasız ve fasulasız yirmi sene ve daha fazla müddetle ve malik sıfatıyla yedinde bulunduran kimse tarafından iktisap edilemeyeceğine ve bu gibi gayrimenkuller hakkında Medeni Kanunun 639 uncu maddesinin ikinci fıkrası uyarınca iktisabi müruru zaman cereyan etmeyeceğine...*” oybirliğiyle karar verildi. (www.hukukturk.com, E.T. 9.12.2021).

⁵⁵⁵ Sapanoğlu, s. 64.

⁵⁵⁶ Yargıtay İBK, E. 1957/6, K. 1957/24, K.T. 19.06.1957. (www.hukukturk.com, E.T. 9.12.2021).

Ancak 26 Temmuz 1972 tarihinde yürürlüğe giren 1617 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu'yla değişik 766 sayılı Tapulama Kanunu'nun 33/son maddesinde yapılan değişiklikle kanunlar uyarınca devlete kalan taşınmazların tapuda kayıtlı olsun ya da olmasın kazandırıcı zamanaşımı yoluyla kazanılamayacağı hükmü getirilmiştir.⁵⁵⁷ Kanunlar uyarınca devlete kalan taşınmazlar arasında özellikle kaçak ve kayıp kişilerden kalan taşınmazlar, konumuz açısından önemlidir. Anılan hükümle kanun koyucu özellikle kaçak ve kayıp kişilerden kalan taşınmazların devlete geçeceğini kabul etmiş ve bu tür taşınmazların zamanaşımı yoluyla kazanılabileceğini öngören eski uygulamayı değiştirmiştir.⁵⁵⁸ 1617 sayılı Kanun'un ek 22. maddesiyle, Tapulama Kanunu'nun 33/son maddesinde yapılan değişikliğin 1617 sayılı Kanun'un yürürlük tarihi olan 26 Temmuz 1972 tarihinden önce açılmış bulunan davalarda da uygulanacağı kabul edilmiştir.⁵⁵⁹ Anılan düzenleme daha sonra 3402 sayılı Kadastro Kanunu'nun 18/II. maddesinde⁵⁶⁰ de aynen tekrar edilmiştir. Buna göre kaçak ve kayıp kişilerden devlete intikal eden taşınmazlar, nitelikleri değişmedikçe, kazandırıcı zamanaşımı veya başka bir yolla kazanılamaz. Nitekim Yargıtay içtihatları da bu yönde gelişmiştir.⁵⁶¹

Buna karşılık emval-i metruke niteliğindeki bir taşınmaz bu niteliğini kaybettikten sonra olağanüstü zamanaşımıyla kazanma yasağının da ortadan kalkacağı açıktır.⁵⁶² Söz gelimi emval-i metrukeler satış, bağış veya tahsis gibi

⁵⁵⁷ Aytaç, s. 20.

⁵⁵⁸ Başpınar, s. 79.

⁵⁵⁹ Süleyman Sapanoğlu, **Kadastro Kanunu**, Adalet Yayınevi, 7. Baskı, Ankara, 2019, s. 446; Aynı görüşte Bağcı, s. 176.

⁵⁶⁰ Kadastro Kanunu'nun 18/II maddesine göre, "...kanunları uyarınca Devlete kalan taşınmaz mallar, tapuda kayıtlı olsun olmasın kazandırıcı zamanaşımı yolu ile iktisap edilemez."

⁵⁶¹ Yargıtay HGK, E. 2001/134, K. 2001/183, K.T. 21.02.2001: "Dava konusu taşınmazın öncesinin kaçak ve yitik kişilerden kanunları uyarınca devlete kalan taşınmazlardan olduğu, bu nedenle hazine adına metruke olarak vergiye kaydedildiği belirlendiğine göre zilyetlikle iktisabı mümkün değildir." (www.hukukturk.com, E.T. 9.12.2021).

Yargıtay, E. 2005/7889, K. 2005/8282, K.T. 8.12.2005: "Dava konusu taşınmazın öncesi itibarıyla de kaçak ve yitik eşhastan kaldığı anlaşılmaktadır. 3402 sayılı Yasanın 18/2. maddesinde, '... kanunları uyarınca Devlete kalan taşınmaz malların kazandırıcı zamanaşımı yoluyla iktisap edilemeyeceği...' hükmüne bağlanmıştır. Bu nedenle de, dava konusu taşınmaz zilyetlikle kazanmaya elverişli bulunmamaktadır. Açıklanan nedenlerle, davanın reddine karar verilmesinde herhangi bir isabetsizlik görülmemiştir." (www.hukukturk.com, E.T. 9.12.2021).

⁵⁶² Bağcı, s. 176; Yargıtay, E. 2005/6293, K. 2005/6246, K.T. 29.09.2005: "Metruke niteliğinin kalkması tarihinden itibaren koşulları mevcut olduğu takdirde böyle bir yerin kazanılması mümkün olabilir. Toplanan deliller ve dosya içeriğine göre 55 parselle birlikte dava konusu 58 parselin tespit

işlemlerle hazinenin mülkiyetinden çıktığı takdirde, söz konusu taşınmazın anılan işlemlerden önce kanunlar uyarınca devlete kalan taşınmazlardan olduğu ileri sürülerek, olağanüstü zamanaşımıyla kazanılmasına engel olunamayacaktır.⁵⁶³

Bunun yanında kaçak ve kayıp kişilere ait taşınmaz mal, sahipleri kaçak ve kayıp durumuna düşmeden önce, geçerli bir şekilde kaçak ve kayıp kişilerden olmayanlara devredilmişse bu tasarruf geçerlidir ve söz konusu taşınmaza hazine tarafından el konulması mümkün değildir. Ancak söz konusu devir işlemlerine izin veren 333 sayılı Kanun'un ilk maddesine göre işlemin muvazaadan ari bir belgeyle ispat edilmesi şarttır.⁵⁶⁴ Diğer bir deyişle bir kişi zilyedi olduğu taşınmazı önceki sahibi kaçak ve kayıp olmadan önce kendisinden satın aldığı iddia edip, bu iddiasını "muvazaadan ari bir belgeyle" ispat edemezse taşınmaz emval-i metruke mevzuatı uyarınca devlete intikal etmiş kabul edilecektir. Bu sebeple söz konusu taşınmazın olağanüstü zamanaşımıyla kazanılması da mümkün değildir.⁵⁶⁵

Son olarak, taşınmaz tapuda hazine adına kayıtlı görünmekle birlikte, taşınmazın kaçak ve kayıp kişilerden kalmadığı anlaşıldığı takdirde de olağanüstü zamanaşımıyla kazanılmasının mümkün olacağını belirtmek gerekir.⁵⁶⁶

tarihine kadar 20 yıldan fazla süreyle davacı tarafından koşullarına uygun olarak tasarruf edildiği belirlendiğine göre davanın kabulüne karar verilmiş olmasında herhangi bir isabetsizlik bulunmamaktadır." (www.hukukturk.com, E.T. 10.12.2021).

⁵⁶³ Sapanoğlu, 2019, s. 448-449.

⁵⁶⁴ Aytaç, s. 17; Sapanoğlu, 2019, s. 451-452.

⁵⁶⁵ Yargıtay, E. 2003/1474, K. 2003/2244, K.T. 7.04.2003: "Görüldüğü üzere, dava konusu taşınmazın etrafında kaçak ve yitik kişilere ait taşınmazlar bulunmaktadır. Bu olgu, yerel bilirkişinin beyanını doğrulamakta, taşınmazın öncesinin kaçak ve yitik kişilerden kaldığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar satıcı ...'ın kaçak ve yitik kişilerden satın aldığı bildirilmiş ise de, bu olgu muvazaadan ari bir belge ile kanıtlanmadığına göre kazanılması mümkün olmaz." Yargıtayın benzer yöndeki kararları için bkz. Yargıtay, E. 2002/7486, K. 2002/8784, K.T. 26.11.2002. (www.hukukturk.com, E.T. 10.12.2021).

⁵⁶⁶ Başpınar, s. 81-82. Yargıtay, E. 2005/9685, K. 2005/11419, K.T. 13.12.2005: "Bilgisine başvuru yerel bilirkişi ve tanıklar taşınmazın kaçak ve yitik kişilerden kalan yerlerden olmadığını ve tesbit gününe kadar 20 yılı aşkın süre ile Baba Ç. ve mirasçılarının çekişmesiz ve malik sıfatıyla zilyetliğinde bulunduğunu haber vermişlerdir. Öte yandan mercilerinden gelen yazılarda da taşınmaz ve bulunduğu yöre ile ilgili kaçak ve yitik kişilerden kalma taşınmaz kaydına rastlanılmadığı bildirilmiştir. Getirilen tutanaklarından komşu 3 ve 1 nolu parsellerin zilyetleri 22 nolu parselin ise ham toprak niteliği ile hazine adına tesbit edildikleri görülmüştür. Delillerin takdiri mahkemeye ait olup takdirde de bir isabetsizlik bulunmamaktadır. Bu nedenlere ve kararda yazılı diğer gerekçelere göre Hazinenin temyiz itirazları yerinde değildir." (www.hukukturk.com, E.T. 10.12.2021). Yargıtay, E. 2010/9025, K. 2011/3073, K.T. 30.05.2011: "...kaçak ve yitik kişilerden kaldığı yönündeki kabulde isabet yoktur. O halde, zilyetliğe ilişkin koşulların oluşması halinde davacı A... R... Ö... ve müştereklerinin tuttukları tapu kayıtlarının miktarından fazla olan vergi kayıtlarının miktarınca yeri zilyetlik yoluyla iktisapları mümkündür." (www.hukukturk.com, E.T. 10.12.2021).

Burada değinilmesi gereken bir başka önemli konu ise, emval-i metruke mevzuatı kapsamında hazine adına tescil edilmiş taşınmazların satış, bağış ya da tahsis gibi hukuki tasarruflarla üçüncü kişilere devredildiği durumlarda, bu kişilere karşı aynen iade talepli dava açılıp açılmayacağı meselesidir. Öncelikle üçüncü kişiler adına yapılan devirler sonucunda ortaya çıkan hukuki durum, kendilerinin iyiniyetli/kötüniyetli olup olmadıklarına bağlı değildir. Zira taşınmaz öncesinde devlete intikal etmiş olduğundan, devlet maliki olduğu bir taşınmaz üzerinde yasal çerçevede dilediği tasarrufu yapabilecektir. Bir önceki başlıkta bu türden bir intikale dayanan tescilin yolsuz tescil olarak nitelendirilemeyeceği gerekçeleriyle açıklanmıştı.⁵⁶⁷ Yine de bir an için hazine adına yapılan tescilin yolsuz olduğu kabul edilecek olsa dahi TMK'nın 1023. maddesi bağlamında ulaşılabilecek sonuç değişmeyecektir. Nitekim söz konusu maddeye göre yolsuz tescile iyiniyetle güvenen kimselerin aynı hak kazanımları güvence altına alınmıştır. Dolayısıyla emval-i metruke niteliğindeki taşınmaz bakımından tapuda maliki görünen üçüncü kişilere aynen iade talebiyle dava açan kişilere karşı TMK'nın 1023. maddesi çerçevesinde savunma yapılması mümkündür. Söz konusu üçüncü kişilerin kötü niyetli sayılmaları da mümkün görünmemektedir, zira hiç kimse özel kanunlar uyarınca devlete intikal etmiş bir taşınmazın tapu kaydının yolsuz olduğunu düşünmemek konusunda kınanamayacaktır.⁵⁶⁸

Daha önce belirtildiği gibi, emval-i metruke niteliğinde olan bir taşınmaz, ilgili kanunlarda belirtilen şartlar gerçekleştiği an itibariyle, herhangi bir işleme gerek olmaksızın kendiliğinden devlete intikal etmiştir. Dolayısıyla söz konusu taşınmaz hakkında tapuda kaçak ve kayıp kişi adına var olan tescil, bu tarih itibariyle kendiliğinden yolsuzlaşacaktır. Yine de çeşitli sebeplerle⁵⁶⁹ tapuda kaçak ve kayıp kişiler adına kayıtlı yolsuz tescilin varlığının devam etmesi halinde, söz konusu

⁵⁶⁷ Kısaca tekrar etmek gerekirse, yolsuz tescil kavramıyla bağlayıcı olmayan bir hukuki işleme dayanan veya hukuki sebepten yoksun bulunan tescil ifade edilmektedir. İntikali öngören bir kanun hükmü, tescilin hukuki sebebini oluşturmaktadır. Dolayısıyla emval-i metruke kanunları da bu kapsamdaki taşınmazların hazine adına tescilleri bakımından bir hukuki sebep oluşturmaktadır ve hazine adına yapılan bu tesciller “yolsuz tescil” olarak nitelendirilemeyecektir.

⁵⁶⁸ Bağcı, s. 168-171.

⁵⁶⁹ Esasında emval-i metruke niteliğinde olan ve devlete intikal etmiş bir taşınmazın henüz bir vaziyet işlemine konu edilmemiş olması, mal müdürlüklerinin zamanında hareket etmemiş olması bu sebeplere örnek olabilir. Bağcı, s. 171, dipnot.

yolsuz tescile dayanılarak kazanılan hakların TMK'nın 1023. maddesi bağlamında savunulması mümkün olacak mıdır? Yargıtay yakın bir zamanda verdiği kararda,⁵⁷⁰ kaçak ve kayıp kişilerden kaldığı anlaşılan taşınmazın anılan kişilerin mirasçıları adına tapuda kayıtlı tescilinin yolsuz olduğunu kabul etmekle birlikte, bu yolsuz tescile dayanılarak iyiniyetli kazanımın TMK'nın 1023. maddesi gereğince korunması gerektiğine karar vermiştir. Ancak öğretide ise aksi yönde görüşler ileri sürülmektedir. Buna göre, tapuda kaçak ve kayıp kişiler adına kayıtlı yolsuz tescile iyiniyetle güvenilerek TMK'nın 1023. maddesi çerçevesinde hak kazanılabilmesi mümkün değildir.⁵⁷¹

Bu konudaki görüş farklılıkları emval-i metruke mevzuatı uyarınca devlete intikal eden taşınmazın kamu malı sayılıp sayılmayacağından kaynaklanmaktadır.⁵⁷² Nitekim söz konusu taşınmaz kamu malı olarak kabul edildiği takdirde TMK'nın 1023. maddesi çerçevesinde bir savunma hukuken başarılı olamayacaktır, zira gerek öğretide⁵⁷³ gerekse uygulamada⁵⁷⁴ kamu mallarının edinilmesinde tapu siciline güven

⁵⁷⁰ Yargıtay, E. 2012/10743, K. 2012/12872, K.T. 13.11.2012 (www.hukukturk.com, E.T. 6.12.2021).

⁵⁷¹ Bağcı, s. 171-172. Bağcı, emval-i metruke niteliğindeki taşınmazların, özel kanunlar uyarınca devlete intikal etmiş olan kamu mallarından sayılması gerektiğini savunmaktadır.

⁵⁷² Türk hukukunda, kamu idarelerinin malları, kamu malları ve özel mallar olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Ancak hiçbir kanunda kamu malları ile özel mallar ayrımını net bir şekilde çözümlenecek kriterlere yer verilmemiştir. Kamunun özel malları ile kamusal mallar ayrımı bugün de güncelliğini koruyan bir sorundur. Bu soruna çözüm olarak sunulan hakim görüşe göre, bir malın kamu malı olması için bu malın "kamu tüzel kişinin mülkiyetinde olması" ve "kamu yararına/hizmetine tahsis edilmesi" gerekmektedir. En genel tanımıyla kamu malları, devletin veya kamu tüzel kişiliğine sahip idarelerin, kamunun doğrudan kullanımına veya özel düzenlemelerle bir kamu hizmetinin görülmesine tahsis ettiği mallardır.

Kamu malları; mevzuat, içtihat ve öğretide "hizmet malları, orta malları ve devletin hüküm ve tasarrufu altındaki sahihsiz yerler" olmak üzere üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. 3402 sayılı Kadastro Kanunu'nun 16. maddesinde de kamu malları "*kamunun ortak kullanılmasına veya bir kamu hizmetinin görülmesine ayrılan yerlerle devletin hüküm ve tasarrufunda bulunan sahihsiz yerler*" olarak sınıflandırılmıştır. Bunların dışında kalan ve fakat kamuya ait olan mallar ise kamunun özel mallarıdır. Akyılmaz, Sezginer ve Kaya, s. 697 vd.; Suat Şimşek, "Kamu Mallarının Özel Mülkiyete Konu Olmaması İlkesinin Mülkiyet Hukukuna Yansımaları", **Sayıştay Dergisi**, S. 92, 2014, s. 93 vd.; Aydın Gülan, "Kamu Malları", **Günışığında Yönetim İçinde**, Ed. İl Han Özay, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 584.

⁵⁷³ Oğuzman, Seliçi ve Özdemir, s. 245; Mehmet Ayan, **Eşya Hukuku-I Zilyetlik ve Tapu**, Seçkin Yayıncılık, 13. Baskı, Ankara, 2016, s. 226; Şimşek, 2014, s. 113.

⁵⁷⁴ Yargıtay HGK, E. 2003/414, K. 2003/410, K.T. 11.06.2003: "*Tekrar ve önemle vurgulanmalıdır ki, kamu malları özel mülkler gibi devir ve temlik edilemezler; böyle durumlarda, iyiniyet veya tapu siciline güven ilkelerinin uygulama yeri de yoktur.*" (www.hukukturk.com, E.T. 6.12.2021).

ilkesinden yararlanılamayacağı tartışmasız olarak kabul edilmektedir.⁵⁷⁵ Ancak Yargıtayın anılan kararında haklı olarak savunduğu görüşe göre, emval-i metruke kanunları uyarınca devlete intikal eden taşınmazların 3402 sayılı Kadastro Kanunu'nun 16. maddesinde "*kamunun ortak kullanılmasına veya bir kamu hizmetinin görülmesine ayrılan yerlerle devletin hüküm ve tasarrufunda bulunan sahipsiz yerler*"den, diğer deyişle kamu mallarından sayılması mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla emval-i metruke kapsamında olmakla birlikte tapuda kaçak ve kayıp kişiler adına kayıtlı olan tescil yolsuz da olsa, bu taşınmazlar kamu malı olarak nitelendirilemeyeceğinden TMK'nın 1023. maddesi çerçevesindeki kazanımların korunması gerekir.

Sonuç olarak emval-i metruke niteliğindeki bir taşınmazın bugün için aynen iadesinin gerek emval-i metruke mevzuatı gerek sayılan diğer hukuki düzenlemeler çerçevesinde mümkün olmadığını kabul etmek gerekir. Elbette emval-i metruke mevzuatına aykırı olarak, diğer bir deyişle kaçak ve kayıp kişilerden sayılmaması gereken kişilerin taşınmazlarına yönelik vaziyet ve tescil işlemleri söz konusu olduğunda bu haksız işlemlere karşı süresi içinde yargı yoluna başvurulmuşsa aynen iade mümkün olabilecektir. Ancak yukarıda bahsedilen bazı durumlar (örneğin yolsuz tescile iyiniyetle güvenen üçüncü kişilerin hak kazanımı) sebebiyle aynen iadenin mümkün olmaması durumunda ise mahkemece TMK'nın 1007. maddesi bağlamında tazminat taleplerinin değerlendirilmesi gerekir.

III. Tazminat Taleplerinin Değerlendirilmesi

Emval-i metruke kaynaklı uyuşmazlıklarda davacıların genellikle aynen iade ve tazminat taleplerini aynı dava dilekçesiyle, eş zamanlı olarak ileri sürdükleri görülmektedir. Bu şekilde açılan terditli davalarda davacı, öncelikle asli talebi olan

⁵⁷⁵ Bir malın kamu malı olarak kabul edilmesinin bazı hukuki sonuçları vardır. Örneğin kamu mallarının bu nitelikleri değişmediği sürece özel hukuk kişilerine satışı ya da devredilmesi mümkün değildir. Ayrıca kamu malları, istisnalar dışında, tapu siciline tescil edilemez. Bir şekilde tapuda tescilleri yapılmışsa bile bu tesciller yok hükmündedir ve hiçbir sonuç doğurmaz. Kamu malları üzerinde zilyetlik kurulması mümkün değildir; dolayısıyla kazandırıcı zamanaşımıyla ya da TMK 1023. maddesi uyarınca iyiniyetle iktisap edilemezler. Ayrıca bu mallara ilişkin kamu idareleri tarafından açılacak davalarda hak düşürücü süreler gözetilmez. Kemal T. Gürsoy, Fikret Eren ve Erol Cansel, **Eşya Hukuku**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1984., **Eşya Hukuku**, s. 35; Şimşek, 2014, s. 93; Ayan, **Eşya Hukuku-I**, s. 356.

taşınmazın aynen iadesine, bunun mümkün olmaması veya reddedilmesi halinde ise fer’i talebi olan tazminata karar verilmesini istemektedir.

Öncelikle emval-i metruke mevzuatına uygun olarak gerçekleştirilmiş, yani kaçak ve kayıp kişi olduğu sabit olan kişilerin taşınmazları hakkındaki vaziyet ve tescil muamelelerinin yolsuz tescil olarak nitelendirilemeyeceği, bu sebeple böyle bir davada söz konusu tescilin iptalinin ve dava konusu taşınmazın aynen iadesinin mümkün olmadığı daha önce açıklanmıştı. Bu doğrultuda hukuka aykırı bir işlem ve dolayısıyla bir zarardan söz edilemeyeceği için bu tür bir davada tazminat talebinin de kabul edilmesi mümkün görünmemektedir.

Tapu sicili, aynı haklarda aleniyet ilkesini hayata geçirmek, hukuki işlemlerin güvenliğini sağlamak amacıyla ortaya çıkarılmış ve bu sicillerin tutulması, düzeltilmesi, silinmesi gibi işlemler devletin tek eline bırakılmıştır. Anayasalarla korunmuş mülkiyet hakkının ve diğer sınırlı aynı hakların güvence altına alınmasını, bu hakların mevcudiyetlerini devam ettirebilmelerini sağlamak amacıyla tapu sicillerinin tutulmasından devletin sorumlu olacağı esası TMK’da düzenlenmiştir.⁵⁷⁶

Bu noktada devletin tapu sicilinin tutulmasından sorumluluğu esasının düzenlendiği TMK’nın 1007. maddesi⁵⁷⁷ bağlamında bir değerlendirme yapılması gerekmektedir.

TMK’nın 1007. maddesine göre devlet, tapu sicilinin tutulmasından doğan tüm zararlardan sorumlu tutulmuştur. Devletin buradaki sorumluluğu öğretide “kusursuz sorumluluk” olarak kabul edilmektedir.⁵⁷⁸ Diğer bir deyişle devletin

⁵⁷⁶ İbrahim Yarar, Hilal Yarar ve Kübra Yerlikaya, **Tazminat Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021, s. 252.

⁵⁷⁷ TMK’nın 1007. maddesine göre, “*Tapu sicilinin tutulmasından doğan bütün zararlardan Devlet sorumludur. Devlet, zararın doğmasında kusuru bulunan görevlilere rücu eder.*”

⁵⁷⁸ Eren ve Başpınar, s. 259-260; Oğuzman, Seliçi ve Özdemir, s. 150 vd.; Süleyman Sapanoğlu, **Tapu Sicilinin Tutulmasından Doğan Zararlardan Devletin Sorumluluğu**, Seçkin Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara, 2020, s. 118; Şeref Ertaş, “Tapu Sicilinin Yanlış Tutulmasından Doğan Zararlardan Hazinenin Sorumluluğu”, Prof. Dr. Turhan Tüfan Yüce’ye Armağan, İzmir, 2001, s. 45; Mehmet Ayan, **Eşya Hukuku-I**, s. 239-240; Erhan Günay, **Kusursuz Sorumluluğa Dayalı Tazminat İstemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 194.

sorumluluğu için tapu memurlarının kusurlu olması aranmamaktadır.⁵⁷⁹ Bu sorumluluk öğretide özel bir haksız fiil sorumluluğu olarak görülmektedir.⁵⁸⁰

Devletin TMK'nın 1007. maddesi uyarınca sorumlu tutulabilmesi için gerekli unsurlar; tapu sicilinin tutulmasına ilişkin bir fiil ya da işlemin, fiilin ya da işlemin hukuka aykırılığının, zararın, hukuka aykırı fiil ya da işlem ile zarar arasında illiyet bağının varlığıdır.⁵⁸¹

Daha önce ifade edildiği gibi emval-i metruke mevzuatına aykırı bir şekilde gerçekleştirilen vaziyet ve tescil işlemi neticesinde taşınmaz mülkiyeti hazineye intikal etmiş ise, söz konusu taşınmaz halihazırda devletin mülkiyetindeyse aynen iade talebi kabul edilmelidir. Ancak taşınmaz üçüncü kişilerin mülkiyetine geçmişse ve bu kişilerin TMK'nın 1023. maddesi çerçevesinde aynı hak kazanımları mevcutsa, 1007. madde bağlamında tazminat konusunun değerlendirilmesi gerekecektir. Bu halde “zarar”ın varlığı ve miktarının tespit edilmesi önem arz etmektedir.⁵⁸²

Öğreti, mevzuat ve içtihatlardaki genel kabule göre tapu sicilinin hukuka aykırı tutulmasından doğan zararı ve miktarını zarar gören ispat etmelidir. TMK'nın 6. ve HMK'nın 50/I. maddelerinde düzenlenen ispat yükü, sorumluluk hukuku bakımından TBK'nın 50/I. maddesinde de hüküm altına alınmıştır. Buna göre, “zarar gören, zararını ve zarar verenin kusurunu ispat yükü altındadır.” Genel kurala göre ispat külfeti zarar görenindir. Ancak tapu sicilinin hukuka aykırı tutulmasından doğan zarardan devletin sorumluluğu bakımından, zarar görenin zararın miktarını ve bu zararın tapu memurunun hukuka aykırı fiilinden kaynaklandığını ispat etmesi yeterlidir. Ayrıca tapu memurunun kusurunu ispat etmesi gerekmez.⁵⁸³

TMK'nın 1007. maddesine dayalı tazminat istemlerinde, zarar verenin kusuru aranmadığından zararın miktarı hesaplanırken bu dikkate alınmaz, ancak zarar gören kendi kusuru sebebiyle zararın miktarında etkili olmuşsa bu bir tazminattan indirim

⁵⁷⁹ Oğuzman, Seliçi ve Özdemir, s. 153.

⁵⁸⁰ Ertaş, s. 45; Yarar, Yarar ve Yerlikaya, s. 252 vd.

⁵⁸¹ Sapanoğlu, 2020, s. 121-122; Ertaş, s. 46; Yarar, Yarar ve Yerlikaya, s. 253 vd.; Oğuzman, Seliçi ve Özdemir, s. 150 vd.

⁵⁸² Bağcı, s. 191-192.

⁵⁸³ Sapanoğlu, 2020, s. 269.

sebebi olarak değerlendirilebilecektir. Zarardan indirimle ilişkin TBK'nın 52/I. (eBK'nın 44/I) maddesi kıyasen, devletin tapu sicilinden doğan zararlardan sorumluluğu konusunda da uygulanacaktır. Buna göre zarar görenin kusurunun zararın doğmasında oynadığı role göre hakim tazminatı azaltabileceği gibi tamamen de kaldırabilir.⁵⁸⁴

Elbette TMK'nın 1007. maddesi çerçevesinde tazminat talepleri incelenirken, bu taleplerin zamanaşımına uğrayıp uğramadığı konusu da araştırılmalıdır. Anılan maddeye dayanılarak açılacak tazminat davalarıyla ilgili zamanaşımı süresi konusunda özel bir düzenleme bulunmamaktadır. Öğretide TBK'nın 72. maddesinde düzenlenen haksız fiil sorumluluğuyla ilgili zamanaşımı süresinin, kıyasen, tapu sicilinin hukuka aykırı tutulmasından doğan zararlar bakımından da uygulanması gerektiği genel kabul görmektedir.⁵⁸⁵ Söz konusu maddeye göre *“Tazminat istemi, zarar görenin zararı ve tazminat yükümlüsünü öğrendiği tarihten başlayarak iki yılın ve herhalde fiilin işlendiği tarihten başlayarak on yılın geçmesiyle zamanaşımına uğrar.”*

Uygulamada ise Yargıtay kararları arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Yargıtayın eski tarihli içtihatlarına göre devletin TMK'nın 1007. maddesi çerçevesindeki sorumluluğunun bir nevi haksız fiil niteliğinde olduğunu, dolayısıyla TBK'nın haksız fiil hükümlerinin kıyasen uygulanması gerektiği kabul edilmekteydi.⁵⁸⁶ Ancak Yargıtay yakın tarihli kararlarında devletin sorumluluğunun niteliği ve zamanaşımı konularında eski yerleşik uygulamalardan ayrılarak, TMK'nın 1007. maddesi bağlamında devletin objektif/kusursuz sorumluluk halinin TBK'nın haksız fiil sorumluluğuna ilişkin hükümleriyle ilgisi olmadığını, tapu sicilinden doğan zararların zamanaşımı süresine yönelik ayrıca bir özel düzenleme

⁵⁸⁴ Sapanoğlu, 2020, s. 289;

⁵⁸⁵ Oğuzman, Seliçi ve Özdemir, s. 155; Ertaş, s. 56; Bağcı, s. 192.

⁵⁸⁶ Yargıtay, E. 1995/1204, K. 1995/2603, K.T. 28.03.1995: *“Uyuşmazlık, tapu sicilinin tutulmasından (MK. md. 917) doğduğu ileri sürülen zarar nedeniyle açılan bu tazminat davasında zamanaşımı süresinin işlemeye başlayacağı tarihe ilişkindir. Medeni Kanun'un 917. maddesine dayanan sorumluluktan doğan davada Borçlar Kanunu'nun 60/1. maddesinde öngörülen bir ve on yıllık zamanaşımının uygulanacağı tartışmasıdır.”* (www.hukukturk.com, E.T. 7.12.2021).

belirlenmemiş olduğundan TBK'nın 146. maddesinde düzenlenen on yıllık genel zamanaşımı süresinin dikkate alınması gerektiği görüşü kabul edilmiştir.⁵⁸⁷

Görüldüğü üzere tapu sicilinin hukuka aykırı olarak tutulmasından doğan zarardan dolayı devlete açılacak tazminat davalarında zamanaşımı sürelerine yönelik kanunlarda özel bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak söz konusu davaların da bir zamanaşımı süresine tabi olması gerektiği şüphesizdir. Bu sebeple tapu sicilinin tutulmasından doğan zararlara ilişkin davalarda zamanaşımı süresinin tespit edilebilmesi için öncelikle dava konusu işlem ya da eylemin hukuki niteliğinin belirlenmesi gerekir. Bu belirlemeye göre de TBK'da düzenlenen zamanaşımı süreleri doğrultusunda bir çözüme ulaşılabılır. TBK'nın 146. maddesi genel zamanaşımı süresi öngörmektedir. Diğer deyişle 146. madde, diğer düzenlemelerde farklı bir zamanaşımı öngörülmediği takdirde uygulanacak olan hükümdür. Zamanaşımı bakımından TBK'nın 146. maddesi genel hüküm, haksız fiile yönelik aynı kanunun 72. maddesi ise özel bir hükümdür. Dolayısıyla dava konusu işlem ya da fiilden kaynaklanan tazminat istemleri için özel düzenleme bulunmadığı hallerde, genel hükümlerin uygulanması gerekir⁵⁸⁸. Buradan varılacak sonuç, tapu sicilinden doğan zararlara yönelik zamanaşımı konusunda Yargıtayın son zamanlarda vermiş olduğu kararların daha isabetli olduğudur.

Son olarak öğretilerdeki bazı yazarlar tarafından tapu memurlarının, aleniyet ilkesine aykırılık oluşturan davranışlarından doğan zararlar bakımından da devletin TMK'nın 1007. maddesi çerçevesinde sorumluluğunun söz konusu olabileceği ifade edilmektedir. Bilindiği gibi "Tapu sicilinin açıklığı" başlıklı TMK'nın 1020. maddesine göre "*Tapu sicili herkese açıktır. İlgisini inanılır kılan herkes, tapu kütüğündeki ilgili sayfanın ve belgelerin tapu memuru önünde kendisine*

⁵⁸⁷ Yargıtay HGK, E. 2017/2025, K. 2018/1189, K.T. 13.06.2018: "*TMK'nın 1007. maddesi uyarınca Devletin sorumluluğunun objektif-kusursuz sorumluluk hali olduğunun kabul edildiğine ve bu sorumluluk halinin 818 sayılı BK'nın 41. ve devamı maddelerinde düzenlenen haksız fiil sorumluluğu ile ilgisi bulunmadığına göre, aynı Kanunun 60. maddesinde (6098 sayılı BK'nın 72. maddesi) yer alan zamanaşımı kurallarının uygulanma imkanı olmadığı gibi, TMK'nın 1007. maddesine dayanılarak açılan davalar için ayrıca zamanaşımı süresinin öngörülmediği dikkate alındığında, 818 sayılı BK'nın 125. maddesindeki (6098 sayılı BK'nın 146. maddesi) 10 yıllık genel zamanaşımı süresinin devletin sorumluluğu için uygulanması gerekir.*" (www.hukukturk.com, E.T. 7.12.2021).

⁵⁸⁸ Sapanoğlu, 2020, s. 367.

gösterilmesini veya bunların örneklerinin verilmesini isteyebilir.” Anılan görüşe göre, hak sahibi olduğunu iddia eden ve ilgisini inanılır kılan kimselerin maddede ifade edilen taleplerinin tapu memurlarınca reddedildiği ve bu sırada üçüncü kişilerin TMK'nın 1023. maddesi çerçevesinde bir hak kazandığı hallerde, aleniyet ilkesine aykırılık teşkil eden davranış TMK'nın 1007. maddesi bağlamında tazminat sorumluluğu doğurabilecektir.⁵⁸⁹

IV. Anayasa Mahkemesinde Bireysel Başvuruların Değerlendirilmesi

Önceki bölümlerde I. Dünya Savaşı sırasında Sevk ve İskan Kanunu kapsamında sevk edilen, kaçan, kaybolan ve yerinden ayrılan kişilerin ve bunların mirasçısı olduğunu iddia edenlerin emval-i metruke kanunlarınca hazineye intikal eden taşınmazlarının iadesi talebiyle Türk mahkemelerinde açtığı davaların yargılama süreci incelenmiştir. Söz konusu kişilerin hak arama çabalarına sonraki süreçlerde Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdinde de devam ettiği görülmektedir.

23 Eylül 2012⁵⁹⁰ tarihi itibarıyla kesinleşen nihai işlem ya da kararlar aleyhine Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruların başlamasıyla birlikte, iç hukuktaki diğer kanun yollarını tüketen kişiler⁵⁹¹ Anayasa ve AİHS'nin ortak koruma alanda

⁵⁸⁹ Mehmet Şengül, **Tapu Sicilinin Aleniyeti**, Adalet Yayınları, Ankara, 2013, s. 531 vd.; Bağcı, s. 194.

⁵⁹⁰ Bireysel başvurunun kabul edildiği 2010 yılında çıkarılan 5982 sayılı Kanun'la Anayasa'ya eklenen geçici 18. maddeye göre “*Bireysel başvuruya ilişkin düzenlemeler iki yıl içinde tamamlanır. Uygulama kanununun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bireysel başvurular kabul edilir.*” Uygulama kanunu olan 6216 sayılı Kanun'un “Yürürlük” başlıklı 76. maddesine göre kanunun bireysel başvuruyu düzenleyen maddelerinin (45-51. maddeler) 23.09.2012 tarihinde yürürlüğe girecektir. Aynı kanunun geçici 1. maddesinin 8. Fıkrasına göre, “*Mahkeme, 23/9/2012 tarihinden sonra kesinleşen nihai işlem ve kararlar aleyhine yapılacak bireysel başvuruları inceler.*” Anılan hükümler uyarınca Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru ancak 23.09.2012 tarihinden sonra kesinleşen nihai işlem ya da kararlar aleyhine yapılabilecektir. Aksi durumda Yüksek Mahkeme zaman bakımından yetkisizlik kararı vermektedir. Kararlar için bkz. Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/51, K.T. 25.12.2012; B.N. 2012/388, K.T. 25.12.2012; B.N. 2012/142, K.T. 9.01.2013; B.N. 2012/254, K.T. 06.02.2013. (www.hukukturk.com E.T. 16.12.2021).

⁵⁹¹ Anayasa'nın 148/III. maddesiyle 6216 sayılı Kanun'un 45/II. maddesi Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yapılabilmesi için öncelikle olağan kanun yollarının tamamının tüketilmiş olması gerektiğine işaret etmektedir. Anılan hükümler gereğince bireysel başvuruda bulunulmadan önce, ihlal iddiasının dayanağı olan kamu gücünün işlem, eylem ya da ihmali için kanunda öngörülen idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının tüketilmiş olması gerekmektedir. Bireysel başvurunun yapılabilmesi için tüketilmesi gereken kanun yolları olağan nitelikteki başvuru yollarıdır. Bir hukuki

yer alan haklarının⁵⁹² ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yapabileceklerdir.

Bireysel başvuru, temel hak ve özgürlükleri kamu gücü tarafından ihlal edilen kişilerin diğer iç hukuk başvuru yollarını tükettikten sonra başvurabilecekleri istisnai ve ikincil nitelikteki olağanüstü bir kanun yolu olarak tanımlanmaktadır.⁵⁹³ Bireysel başvuru temel hak ve özgürlüklerin ulusal düzeyde korunması amacıyla gidilebilecek son hukuki çaredir.⁵⁹⁴

Bu doğrultuda murisleri kaçak ve kayıp kişilerden olan, dolayısıyla murislerine ait taşınmazları emval-i metruke uyarınca devlete geçen mirasçılar, Anayasa'nın 35. maddesiyle AİHS'in 1 No'lu ek Protokolünün 1. maddesinde güvence altına alınan mülkiyet haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunmaktadırlar.

yolun, olağan nitelikte sayılabilmesi için başvurucu bakımından “erişilebilir nitelikte” olmalı ve mevcut hak ihlalini gidermede belli ve makul oranda başarı şansı sağlaması, başka bir deyişle “etkin nitelikte” olması şarttır. Hüseyin Ekinci, “Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Kriterleri ve İnceleme Yöntemi”, **Anayasa Yargısı** C. 30, 2013, s. 187-188; Mustafa Ermayası, **Anayasa Mahkemesi'ne Yapılan Bireysel Başvuruların Kabul Edilebilirlik Bakımından İncelenmesi**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, s. 68; s. 68; Aynı yönde karar için bkz. Anayasa Mahkemesi, Bireysel Başvuru, B.N. 2013/6359, K.T. 10.12.2014: “...tüketilmesi gereken başvuru yolları, başvuruçunun şikayetleri açısından makul bir başarı şansı sunabilecek ve bir çözüm sağlayabilecek nitelikte, kullanılabilir ve etkili başvuru yollarını ifade etmektedir.” (www.hukukturk.com E.T. 15.12.2021).

⁵⁹² Anayasa'nın 148/III. maddesine göre, “Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.” 6216 sayılı Kanun'un 45/I. maddesine göre ise, “Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.” 6216 sayılı Kanun, söz konusu Anayasa hükmünü daha somut hale getirmiş ve temel hak ve özgürlüklerden yalnızca AİHS kapsamında güvence altına alınanları değil, Türkiye'nin taraf olduğu ek protokoller kapsamındakileri de bireysel başvurunun konusu kabul etmiştir. Aynı yönde karar için bkz. Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/1049, K.T. 26.03.2013. (www.hukukturk.com E.T. 16.12.2021).

⁵⁹³ Öykü Didem Aydın, Türk Anayasa Yargısında Yeni Bir Mekanizma: Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru” **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 15 S. 4, 2011, s. 125; Bahadır Kılıncı, “Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikayeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği”, **Anayasa Yargısı**, C. 25, 2008, s. 23; Selami Turabi, **Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Rehberi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 30; Ferhat Uslu, **Türk Anayasa Yargısı Düzeni**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, s. 112.

⁵⁹⁴ Aydın, 2011, s. 125.

A. Agavni Mari Hazaryan ve Diğerleri Başvurusu

Bu konuda Anayasa Mahkemesi önüne gelen 2014/4715 numaralı Agavni Mari Hazaryan ve Diğerleri başvurusu⁵⁹⁵ önem arz etmektedir. Başvurucular, murislerinden kalan taşınmazın kaçak ve kayıp kişilerden kaldığı gerekçesiyle emval-i metruke mevzuatı uyarınca 1958 yılında bir idari işlemle tapusunun iptal edilerek Hazine adına tescili ve bu işlemlerin düzeltilmesi için başlattıkları idari ve yargısal süreçlerden sonuç alamamaları sebebiyle mülkiyet haklarının ihlal edildiği iddia etmişlerdir. Aynı başvuruda söz konusu taşınmaza ilişkin olarak adli yargı yerinde açtıkları tapu iptali ve tescil davasının yargı yolu yönünden reddedilmesi sebebiyle de adil yargılanma haklarının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir.

Başvuruda yer alan uyuşmazlık konusu taşınmaz mukataalı vakıf statüsünde bir taşınmazdır. Bu taşınmazın kuru mülkiyeti, Sultan Beyazıd Vakfına ait olup üzerindeki yapı ve ağaçların tasarruf hakkı ise mukataa bedeli karşılığında başvurucuların murislerine intikal etmiştir. Yapılan kadastro çalışmaları sırasında da bu kişiler adına tespit yapılmış, mukataalı vakıf şerhi de işlenerek 1949 yılında taşınmaz tapuya tescil edilmiştir. Ancak taşınmaz, bu kişilerin kaçak ve kayıp kişilerden olduğu gerekçesiyle 1958 yılında yapılan vaziyet işlemi sonrasında Maliye Hazinesi adına tapuda tescil edilmiş; 2001 yılında da Maliye Hazinesi tarafından Vakıflar Genel Müdürlüğüne taviz bedeli ödenerek tapudaki vakıf şerhi terkin edilmiştir.

Başvurucuların 14 Ağustos 1973 tarihinde Defterdarlığa yapmış oldukları bu taşınmazın iadesi yönündeki talepleri anılan idare tarafından 14 Ocak 1974 tarihinde reddedilmiştir. Daha sonra başvurucuların bu işleme karşı açtıkları davaysa zamanaşımı bakımından 10 Şubat 1975 tarihinde süreaşımı nedeniyle reddedilmiştir.

Başvurucular 2 Mayıs 2008 tarihinde emvali metruke mevzuatına göre taşınmaza el konulması işleminin “yokluk” sebebiyle kaldırılarak kendi adlarına tescil edilmesi talebiyle yeniden Defterdarlığa başvurmuş, bu taleplerinin de reddedilmesi üzerine İdare Mahkemesinde iptal davası açmışlardır. İdare

⁵⁹⁵ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016 (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/> E.T. 06.09.2021).

Mahkemesinde açtıkları dava ise Mahkemece 26 Kasım 2008 tarihinde reddedilmiş ve bu hüküm de karar düzeltme isteminin reddedildiği 6 Temmuz 2010 tarihinde kesinleşmiştir.

Başvurucular tarafından bu kez 20 Şubat 2012 tarihinde adli yargıda Maliye Hazinesi aleyhine tapu iptali ve tescil davası açılmıştır. Mahkemece 11 Aralık 2012 tarihinde yargı yolu yanılığısı nedeniyle davanın reddine karar verilmiş ve bu hüküm de 2013 yılında Yargıtay tarafından onanarak kesinleşmiştir. Karar düzeltme istemi de 2014 yılında reddedilmiş ve sonuç değişmemiştir.

Bunun üzerinde başvurucular 4 Nisan 2014 ve 10 Nisan 2014 tarihlerinde bireysel başvuruda bulunmuşlardır.

1. Mülkiyet Hakkının İhlal Edildiğine İlişkin İddianın Değerlendirilmesi

Anayasa Mahkemesi, somut olaya göre başvurunun değerlendirilebilmesi için öncelikle emval-i metruke mevzuatı ile mukataalı vakıfların hukuki statülerinin tartışılarak başvuru konusu taşınmazın hukuki statüsünün tespit edilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Bu doğrultuda Yüksek Mahkeme, Türk hukukunda vakıflara ilişkin mevzuatı inceleyerek neticede mukataalı vakıf taşınmazların, eski hukukumuzda var olup zemini vakfa, üzerindeki yapı ve ağaçlarınsa tasarruf edene ait olan taşınmazlardan olduğunu⁵⁹⁶, Medeni Kanun ve Vakıflar Kanunu'nun kabulünden sonraysa vakıf mallarının mukataaya bağlanmasının yasaklandığını, mevcut mukataalı vakıf taşınmazların ise taviz bedeli karşılığında mülkiyetlerinin tasarruf edene bırakılmak suretiyle tasfiyesinin öngörüldüğünü⁵⁹⁷ belirtmiştir. Yüksek Mahkeme emval-i metruke mevzuatına ilişkin incelemeleri doğrultusunda ise tasarruf hakkı başvurucuların murisleri adına tapuda kayıtlı olan mukataalı vakıf taşınmaza, bu kişilerin kaçak ve kayıp kişilerden oldukları gerekçesiyle ve emval-i metruke mevzuatı uyarınca Defterdarlık tarafından vaziyet edilmesine karar

⁵⁹⁶ Osmanlı toprak hukukunda vakıf arazinin özelliklerine ilişkin bilgiler tezimizin "Vakıf Arazi" başlığı altında verilmiştir.

⁵⁹⁷ Osmanlı toprak düzeninde yer alan miri ve vakıf arazilerin Cumhuriyet dönemiyle birlikte tasfiye edilmesine ilişkin bilgiler tezimizin "Geride Kalan Taşınmazlar Açısından Sonuç" başlığı altında verilmiştir.

verildiğini, bu vaziyet işleminin Danıştay tarafından yeniden inceleme yapılmak üzere iptal edilmesinin ardından yapılan yeni inceleme sonucunda vaziyet işlemine devam edilerek bu taşınmazın 10 Ocak 1958 tarihinde Maliye Hazinesi adına tescil edildiğini ortaya koymuştur. Ardından 10 Mayıs 2001 tarihinde de taviz bedeli ödenmek suretiyle taşınmaz üzerindeki vakıf şerhi terkin edilmiştir.⁵⁹⁸

Anayasa Mahkemesi başvuru konusu taşınmazın hukuki durumunu ortaya koymasının ardından Mahkemenin zaman bakımından yetkili olup olamayacağına ilişkin değerlendirmesine geçmiştir. Kararda değerlendirmeye geçmeden önce ilk olarak Bakanlığın görüş yazısına⁵⁹⁹ ve başvuruçuların bu konudaki savunmalarına⁶⁰⁰ yer verilmiştir.

Bilindiği üzere Anayasa Mahkemesinin hangi tarih itibarıyla gerçekleşen kamu gücü ihlallerine karşı bireysel başvuruları inceleme yetkisinin bulunduğu meselesi Mahkemenin zaman bakımından yetkisini ilgilendirmektedir.⁶⁰¹

Bireysel başvurunun kabul edildiği 2010 yılında çıkarılan 5982 sayılı Kanun’la Anayasa’ya eklenen geçici 18. maddeye göre “*Bireysel başvuruya ilişkin düzenlemeler iki yıl içinde tamamlanır. Uygulama kanununun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bireysel başvurular kabul edilir.*” denilmektedir. Bu hükümle başvuruların kabul edilmeye başlanacağı tarihle ilgili Anayasa, 6216 sayılı Kanun’a gönderme yapmıştır. 6216 sayılı Kanun’un 76. maddesine göre kanunun bireysel başvuruyu düzenleyen maddeleri (45-51. maddeler) 23 Eylül 2012 tarihinde

⁵⁹⁸ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016, (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/4715> E.T. 2.12.2021).

⁵⁹⁹ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016: “*Bakanlık görüş yazısında gerek Anayasa Mahkemesinin gerekse de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) zaman yönünden yetkisi başlamadan çok önce kesinleşmiş bir işleme karşı etkin bir çözüm yolu bulunmayan asliye hukuk mahkemesine dava açılmak suretiyle sürecin zaman bakımından yetkili olunan alana taşınmasına ve bu yöntemle temel hak ve özgürlüklerin ihlali iddiasının bireysel başvuruya konu edilmesine olanak bulunmadığının düşünüldüğü bildirilmiştir.*” (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/4715> E.T. 2.12.2021).

⁶⁰⁰ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016: “*Başvuruçular ise cevap dilekçesinde, bireysel başvurunun 2014 yılında kesinleşmiş olan İstanbul 12. Asliye Hukuk Mahkemesinin kararına ilişkin olarak yapıldığını, uyuşmazlık konusu taşınmaza el atılmasına ilişkin idari işlemin yok hükmünde olup mülkiyet ve adil yargılanma haklarının 1958 yılından beri süregelen ve devamlı bir şekilde ihlal edildiğini belirterek Anayasa Mahkemesinin zaman bakımından yetkili olduğunu ifade etmişlerdir.*” (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/4715> E.T. 2.12.2021).

⁶⁰¹ Ekinci, s. 184.

yürürlüğe girecektir.⁶⁰² Ayrıca 6216 sayılı Kanun'un geçici 1. maddesinin 8. fıkrasına göre de “*Mahkeme, 23/9/2012 tarihinden sonra kesinleşen nihai işlem ve kararlar aleyhine yapılacak bireysel başvuruları inceler.*”

Anılan hükümler uyarınca Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru ancak 23 Eylül 2012 tarihinden sonra kesinleşen nihai işlem ya da kararlar aleyhine yapılabilecektir. Yüksek Mahkemenin de kararında vurguladığı üzere bu tarihten önce kesinleşen nihai işlem ve kararları kapsayacak şekilde yetki alanının genişletilmesi mümkün değildir. Ayrıca Anayasa Mahkemesinin zaman bakımından yetkisine ilişkin anılan düzenlemelerin kamu düzeniyle yakından ilgili olması sebebiyle bireysel başvurunun tüm aşamalarında bu hususların resen dikkate alınması gerekmektedir.⁶⁰³ Mahkemenin zaman bakımından yetkisine ilişkin tayin edilen bu hüküm hukuk güvenliği ilkesinin bir gereğidir.⁶⁰⁴

6216 sayılı Kanun'un bahsi geçen düzenlemesinden çıkacak diğer bir sonuç ise, bir bireysel başvuruda Mahkemenin zaman yönünden yetkili sayılabilmesi için bir temel hakkı ihlal ettiği ileri sürülen “olayın tarihi”nin değil, bu olay üzerine başvuru yolları tüketildikten sonra ulaşılan “nihai işlem ve karar”ın tarihinin esas alınmasıdır.⁶⁰⁵ Bu bakımdan zaman bakımından yetki şartı, Anayasa Mahkemesi ile AİHM açısından farklılık göstermektedir. AİHM'in zaman bakımından yetkisini belirleyen tarih, ihlale konu edilen olayın meydana geldiği tarihtir. Ancak Anayasa

⁶⁰² Sami Sezai Ural, **Hak ve Özgürlüklerin Korunması Bağlamında Bireysel Başvuru**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 248.

⁶⁰³ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/51, K.T. 25.12.2012; B.N. 2012/388, K.T. 25.12.2012; B.N. 2012/142, K.T. 9.01.2013; B.N. 2012/254, K.T. 06.02.2013. (www.hukukturk.com E.T. 16.12.2021).

⁶⁰⁴ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/51, K.T. 25.12.2012: “...*bireysel başvurular bakımından Anayasa Mahkemesinin zaman bakımından yetkisi için kesin bir tarihin belirlenmesi ve Mahkemenin yetkisinin geriye yürür şekilde uygulanmaması hukuk güvenliği ilkesinin bir gereğidir.*” (www.hukukturk.com E.T. 16.12.2021).

⁶⁰⁵ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2013/2058, K.T. 25.06.2015: Anayasa Mahkemesi, 1968 senesinde yapılan kadaströ çalışmalarını sonucunda idare adına tescil edilen taşınmazla ilişkin olarak açılan davanın taşınmazın kamulaştırma kapsamında kaldığı gerekçesiyle reddedilmesi üzerine önüne gelen başvuruda, başvuruçuların mülkiyet hakkına konu ettiği taşınmazla hukuki ilişkilerinin Mahkemenin bireysel başvuruları inceleme yetkisinin başladığı 23 Eylül 2012 tarihinden 41 yıl önce kesildiği, bu taşınmazla ilgili tazminat haklarının da 1963 senesinde son bulduğu gerekçesiyle mülkiyet hakkının ihlal edildiğine ilişkin iddianın, Mahkemenin zaman bakımından yetkisinin dışında kaldığı sonucuna varmıştır. Görüldüğü gibi Mahkeme incelemesinde mülkiyet hakkının ihlaline sebep olduğu ileri sürülen idarenin yaptığı işlemin gerçekleştiği tarihi değil, bu işleme karşı açılan davaların kesinleşme tarihini yani nihai kararı esas almıştır. (www.hukukturk.com E.T. 16.12.2021).

Mahkemesine bireysel başvurularda ihlale konu kamu makamlarının işlem ya da eylemine yönelik nihai işlem ya da karar tarihi dikkate alınmaktadır.⁶⁰⁶

Anayasa Mahkemesi de Agavni Mari Hazaryan ve Diğerleri kararında, AİHM'in zaman bakımından yetkisini tespit ederken kural olarak müdahalenin meydana geldiği tarihi esas aldığını vurgulamıştır. AİHM'e göre müdahale, devam etmemek kaydıyla, dava edilen devletin Mahkemenin yargılama yetkisini kabul ettiği tarihten önce gerçekleşmişse başvuru zaman bakımından yetkisi dışında; sonra gerçekleşmişse yetkisi kapsamında kabul edilmektedir.⁶⁰⁷ 6216 sayılı Kanun'un anılan maddeleri uyarınca Anayasa Mahkemesinin zaman bakımından yetkisi ise, ihlale sebep olduğu ileri sürülen kamu gücü işlem ya da eyleme ilişkin olarak yapılan başvuruların kesinleşmesi tarihine göre belirlenmelidir. Fakat Anayasa Mahkemesinin zaman bakımından yetkinin belirlenebilmesi açısından, kesinleşen nihai işlem ve kararın tarihinin yanında ihlale sebep olduğu ileri sürülen müdahalenin zamanını da doğru tespit etmek gerekmektedir.⁶⁰⁸ Bu nedenle Yüksek Mahkeme kararında, belirtilen söz konusu farklılıkların dikkate alınarak mülkiyet hakkına yapılan müdahalelerin "anlık bir eylem" teşkil edip etmediği ve hangi durumlarda "devam eden bir müdahalenin" mevcut olduğuna yönelik AİHM'nin yaklaşımının⁶⁰⁹ incelenmesinin faydalı olacağını ifade etmiştir. Bu doğrultuda Anayasa Mahkemesi, AİHM'in içtihatlarında mülkiyetinden yoksun bırakmanın kural olarak anlık bir eylem oluşturduğunun kabul edildiğini ifade etmiştir.⁶¹⁰

Tazminat talepleri açısından ise AİHM, ulusal hukukta bir tazminat yolunun bulunduğu ve bu sürecinin zaman bakımından yetkili olunan dönemde devam ettiği durumlarda kendisini zaman bakımından yetkili görmekte ve bu yöndeki başvuruları

⁶⁰⁶ Osman Doğru, **Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Rehberi**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 108-109.

⁶⁰⁷ A. Şeref Gözübüyük ve Feyyaz Gölcüklü, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, Turhan Kitabevi, 11. Baskı, Ankara, 2016, s. 60.

⁶⁰⁸ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2013/1566, K.T. 10.12.2015. (www.hukukturk.com E.T. 16.12.2021).

⁶⁰⁹ AİHM, farklı zamanlarda verdiği kararlarda, mülkiyetinden yoksun bırakma eylemini, hemen sonuç doğuran, mülkiyet hakkını ortadan kaldıran bir işlem olarak nitelendirmiş ve bu noktada devamlı bir ihlalin olmadığı görüşünü benimsemiştir. Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 60.

⁶¹⁰ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016, (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/4715> E.T. 2.12.2021).

incelemektedir. Diğer bir deyişle AİHM, mülkiyetten yoksun bırakmayı anlık bir eylem olarak kabul etmekle birlikte ulusal hukukta sözleşmenin onaylanmasından önce meydana gelen olaylarla ilgili olarak ulusal hukukta kritik tarihten sonra tazminat hakkı tanındığı durumlarda AİHM yetkilidir.⁶¹¹

Anayasa Mahkemesinin kararında da işaret ettiği Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (AİHK) kararı emval-i metruke açısından önemlidir. AİHK, emval-i metruke mevzuatı uyarınca malikinin kaçak ve kayıp kişilerden olduğu gerekçesiyle taşınmazın Vakıflar İdaresi adına tescil edildiği bir olayda, mülkiyetten yoksun bırakmanın 1967 yılında gerçekleştiğini, bu sebeple müdahalenin AİHS'ne taraf olunan 28 Ocak 1987 tarihinden önceki bir tarihte gerçekleştiğini belirterek yapılan başvuruyu zaman bakımından yetkisizlik sebebiyle kabul edilemez bulmuştur.⁶¹²

Anayasa Mahkemesi somut olay karşısında yaptığı değerlendirmede, başvurucuların murislerinin tasarruf haklarının kayıtlı olduğu taşınmazın, 1958 yılında emval-i metruke mevzuatına göre Maliye Hazinesi adına tescil edilmesiyle tasarruf hakkının, Anayasa Mahkemesinin bireysel başvurulan incelemeye başladığı 23 Eylül 2012 tarihinden 58 yıl önce başvurucuların elinden çıktığını, başvurucuların bu taşınmazın iadesi yönündeki taleplerinin idarece reddedilerek ve bu işleme karşı açtıkları davanın ise zamanaşımı yönünden 1975 yılında reddedildiğini, bu işlemin yok hükmünde olduğuna dair açılan davanın da 6 Temmuz 2010 tarihinde kesinleştiğini, dolayısıyla mülkiyete ilişkin uyuşmazlığın belirtilen tarihler itibariyle kesin olarak sona erdiğini ifade etmiştir. Mahkeme, AİHM'nin mülkiyetten yoksun bırakma eylemlerinin kural olarak anlık eylemler olduğuna ilişkin içtihatlarını da göz önünde bulundurarak somut olaydaki emval-i metruke mevzuatı uyarınca hazineye intikal eden taşınmaza yönelik müdahalelerin hukuken geçerli olduğu ve yargı mercilerince kabul edilen bir ulusal mevzuat çerçevesinde gerçekleştirildiği

⁶¹¹ Cavid Abdullahzade, "Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi", **AÜHFD**, C. 62, S. 2, 2013, s. 342-343.

⁶¹² Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, Y.S.P.E.H.V. / Türkiye, B.N. 25755/94, K.T. 9.4.1997. (<https://hudoc.echr.coe.int/> E.T. 22.12.2021).

gerekçesiyle mülkiyetten yoksun bırakmanın anlık bir müdahale niteliği taşıdığı kanaatine ulaşmıştır.⁶¹³

Başvurucuların tazminat talepleri bakımından yaptığı değerlendirmede ise Yüksek Mahkeme, başvuru konusu olayda başvurucular tarafından açılmış bir tazminat davasının bulunmadığını, taşınmazın iadesini talep eden başvurucuların esas itibarıyla Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuruları incelemeye başladığı 23 Eylül 2012 tarihinden önce sonuçlanan mülkiyetten yoksun bırakma işlemini ve bu tarihten önce sonuçlanan işleme yönelik yargısal süreçleri şikayet ettiklerini vurgulamıştır.⁶¹⁴

Son olarak Yüksek Mahkeme başvurucuların 20 Şubat 2012 tarihinde adli yargıda açtıkları ve 2014 yılında karar düzeltme yoluyla kesinleşen tapu iptali ve tescil davası bakımından yaptığı değerlendirmede ise, 1975 yılında başvurucular ile hukuki ilişkisi kesilen dava konusu taşınmazın, 2012 yılında açtıkları davada hukuki olarak malikleri olmadıklarını, dolayısıyla Mahkemenin bireysel başvuruları incelemeye başladığı tarihten 41 yıl önce kesilmiş bulunan mülkiyet hakkına yönelik şikayetin zaman bakımından yetkisinin dışında olduğunu ifade etmiştir.⁶¹⁵ Nitekim Anayasa ve AİHS'in ortak koruma alanında bulunan mülkiyet hakkı, mevcut mal varlıkları koruyan bir güvencedir.⁶¹⁶ Bunun yanı sıra *“daha önce başvurulduğu ve reddedildiği için başarılı olunmayacağı belli olan başvuru yoluna, yeni bir delil ileri sürmeksizin, bireysel başvuruların incelenmeye başlandığı tarih olarak belirlenen 23/9/2012 tarihinden sonra tekrar başvurulması sonucu verilen ret kararı üzerine yapılan bireysel başvurunun Anayasa Mahkemesinin zaman bakımından yetkisi kapsamında olduğunun kabul edilmesi mümkün değildir.”*⁶¹⁷

⁶¹³ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016. (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/4715> E.T. 2.12.2021).

⁶¹⁴ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016. (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/4715> E.T. 2.12.2021).

⁶¹⁵ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016. (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/4715> E.T. 2.12.2021).

⁶¹⁶ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/636, K.T. 15.04.2014. (www.hukukturk.com E.T. 16.12.2021); Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 439-440; D.J. Harris, M.O'Boyle, E.P. Bates, C.M. Buckley, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku**, Avrupa Konseyi, Ankara, 2013, s. 677.

⁶¹⁷ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/829, K.T. 5.03.2013. (www.hukukturk.com E.T. 16.12.2021).

Açıklanan nedenlerle Anayasa Mahkemesi, Anayasa'nın 35. maddesi ile güvence altına alınan mülkiyet hakkının ihlal edildiğine ilişkin başvurunun bu kısmını, diğer kabul edilebilirlik koşulları yönünden incelemeksizin, zaman bakımından yetkisizlik nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir.⁶¹⁸

2. Adil Yargılanma Hakkının İhlal Edildiğine İlişkin İddianın Değerlendirilmesi

İncelediğimiz başvuruda başvuru, başvuru konusu taşınmazla ilişkin gerçekleştirilen el koyma işleminin hukuken yok hükmünde olduğu, bunun fiili bir yol oluşturduğu, fiili yola ve yolsuz tescile dayalı tapu iptal ve tescil davalarında adli yargının görevli olduğu gerekçeleriyle 20 Şubat 2012 tarihinde asliye hukuk mahkemesine tapu iptal ve tescil davası açmışlardır. Başvurucular, mahkemenin söz konusu davayı idari yargı yerinin görevli olduğundan bahisle yargı yolu yanlıgısı gerekçesiyle reddetmesinin adil yargılanma haklarını ihlal ettiğini iddia etmişlerdir.

Asliye hukuk mahkemesi kararında, taşınmazın Hazine adına tesciline yönelik vaziyet işleminin idari bir işlem niteliğinde olduğunu ve idari yargı yerinde iptal edilmeksizin bu işleme dayanılarak oluşturulan tapu kayıtlarının iptal edilemeyeceğini, dolayısıyla davanın idari yargı yerinde açılması gerektiğini belirtmiştir. Söz konusu karar 13 Ocak 2014 tarihinde karar düzeltme isteminin reddedilmesiyle kesinleşmiştir.

Anayasa Mahkemesi somut olay karşısında yaptığı değerlendirmede⁶¹⁹ TBMM'nin 2 Haziran 1929 tarih ve 146 sayılı Tefsir Kararı'yla Yargıtay İçtihatları Birleştirme Kurulunun 25 Kasım 1936 tarih ve E. 1935/18, K. 1936/30 sayılı kararına yer vermiştir. Anılan kararlarda emval-i metruke mevzuatı kapsamındaki taşınmazlar hakkında yapılan vaziyet işlemine karşı idari yargıda dava açılacağı, böyle bir dava açılmadan doğrudan adli yargıda açılan davanın dinlenemeyeceği belirtilmiştir.⁶²⁰

⁶¹⁸ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016. (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/4715> E.T. 2.12.2021).

⁶¹⁹ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016. (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/4715> E.T. 2.12.2021).

⁶²⁰ Yargıtay İBK, E. 1935/18, K. 1936/30, K.T. 25.11.1936. (www.hukukturk.com E.T. 16.12.2021).

Başvuru konusu olayda da adli yargı mercii, emval-i metruke mevzuatını ve bu içtihatları göz önüne alarak davayı yargı yolu yönünden reddetmiştir. Bu bakımdan Anayasa Mahkemesi de somut olayda başvuruya konu adli yargı merciinin yargı yolu yönünden görevsizliğine dair verdiği kararında ilgili mevzuat ve yerleşik içtihatlarla aykırı, keyfi bir karar verildiğinden söz edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁶²¹

Diğer yandan Yüksek Mahkeme, 2577 sayılı Kanun'un 9. maddesinin 2. fıkrasında yer alan “*Adli veya askeri yargı yerlerine açılan ve görevsizlik sebebiyle reddedilen davalarda, görevsizlik kararının kesinleşmesinden sonra birinci fıkrada yazılı otuz günlük süre geçirilmiş olsa dahi, idari dava açılması için öngörülen süre henüz dolmamış ise bu süre içinde idari dava açılabilir.*” hükmü karşısında somut olayda adli yargı merciinin görevsizlik kararı sonrasında, yasal süre içerisinde idari yargıda dava açma hakkının var olduğunu ve bu bakımdan “*hiçbir mahkemenin, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınamayacağına*” ilişkin Anayasa'nın 36. maddesinin 2. fıkrası açısından da bir aykırılığın oluşmadığını tespit etmiştir.⁶²²

Anayasa Mahkemesi, somut olayda yer alan mahkemenin gerekçesi ve başvuruçunun iddialarını incelediğinde, iddiaların özünün derece mahkemeleri tarafından delillerin değerlendirilmesinde isabet olmadığı ve esas itibarıyla yargılamanın neticesine ilişkin olduğu kanaatine varmıştır.⁶²³ Burada Yüksek Mahkemenin de kararında belirttiği Anayasa'nın 148. maddesinin 4. fıkrası önemlidir. Buna göre “*Bireysel başvuruda, kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz.*”

6216 sayılı Kanun'un 48. maddesinin 2. fıkrasında da “*Mahkeme, ... açıkça dayanaktan yoksun başvuruların kabul edilemezliğine karar verebilir.*” denilmek suretiyle başvuruların açıkça dayanaktan yoksun bulunarak reddedilebileceği düzenlenmiştir. Anayasa Mahkemesi, açıkça dayanaktan yoksunluk kriterini

⁶²¹ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016. (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/4715> E.T. 2.12.2021).

⁶²² Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016. (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/4715> E.T. 2.12.2021).

⁶²³ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016. (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/4715> E.T. 2.12.2021).

AİHM'nin içtihatlarıyla⁶²⁴ aynı doğrultuda olacak şekilde belirlemeye çalışmıştır.⁶²⁵ Bu doğrultuda Yüksek Mahkeme kararlarında; başvurusunun iddialarını kanıtlayamadığı, iddiaların salt kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlara ilişkin olduğu (temyiz mercii başvuruları)⁶²⁶, karmaşık ve zorlama şikayetlerden ibaret olan ya da temel haklara yönelik bir müdahalenin olmadığı (açık veya görünür bir ihlalin bulunmadığı) veya müdahalenin meşru olduğu açıkça belli olan başvuruların açıkça dayanaktan yoksun olması nedeniyle kabul edilemez olduğunu belirtmektedir.⁶²⁷

Anayasa Mahkemesi ve AİHM'nin aynı doğrultuda ve genel olarak kabul ettiği açıkça dayanaktan yoksunluk sebepleri; açık ve görünür bir ihlalin bulunması,⁶²⁸ temyiz incelemesi niteliğindeki hak iddiaları,⁶²⁹ kanıtlanmamış şikayetler⁶³⁰ ile karmaşık ve zorlama şikayetlerdir.

⁶²⁴ AİHM içtihatlarına göre bir başvuru ya da şikayetin açıkça dayanaktan yoksun bulunması dört ayrı durumda söz konusu olabilmektedir: Bunlar “açık veya görünür bir ihlalin bulunmaması”, “karmaşık veya zorlama şikayetler”, “kanıtlanmamış şikayetler ve delil yokluğu” ve “AİHM’i temyiz mercii olarak gören şikayetler”dir. Ural, s. 264-265.

⁶²⁵ Bülent Algan, “Bireysel Başvurularda ‘Açıkça Dayanaktan Yoksunluk’ Kriterinin Anayasa Mahkemesi Tarafından Yorumu ve Uygulanması”, AÜHFĐ, C. 63, S. 2, 2014, s. 247.

⁶²⁶ 1982 Anayasası'nın 148. maddesinin 4. fıkrasında göre, “Bireysel başvuruda, kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz.”

⁶²⁷ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/665, K.T. 13.06.2013. Benzer yöndeki kararları B.N. 2012/1334, K.T. 17.09.2013; B.N. 2012/772, K.T. 7.11.2013. (www.hukukturk.com E.T. 17.12.2021).

⁶²⁸ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/772, K.T. 7.11.2013: “Açıklanan nedenlerle, başvuru tarafından ileri sürülen iddianın yerinde olmadığı ve bir ihlalin bulunmadığı anlaşıldığından, başvurunun gerekçeli karar hakkı şikayetin diğer kabul edilebilirlik koşulları yönünden incelenmeksizin ‘açıkça dayanaktan yoksun olması’ nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar verilmesi gerekir.” (www.hukukturk.com E.T. 17.12.2021).

⁶²⁹ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2013/1281, K.T. 16.05.2013: “Başvurucuların iddialarının, derece mahkemesince delillerin değerlendirilmesinde ve yorumlanmasında isabet olup olmadığına, dolayısıyla yargılamanın sonucuna ilişkin olduğu ve başvurunun bu haliyle temyiz incelemesi talebi niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Açıklanan nedenlerle, başvurucuların iddialarının kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlara ilişkin olduğu ve derece mahkemesi kararının açıkça keyfilik de içermediği anlaşıldığından, başvurunun diğer kabul edilebilirlik şartları yönünden incelenmeksizin ‘açıkça dayanaktan yoksun olması’ nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar verilmesi gerekir.” (www.hukukturk.com E.T. 17.12.2021).

⁶³⁰ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2013/73, K.T. 30.12.2014: “Somut olayda başvuru Suriye güvenlik güçleri tarafından Türkiye’ye iade edilmeden önce 11/2/2008 ila 31/7/2008 tarihlerinde Suriye’de cezaevinde tutulduğunu belirterek bu sürenin kendisine verilen cezadan mahsup edilmesini talep etmiştir. Başvurucu, Suriye’de özgürlüğünden yoksun bırakılmasının Türkiye’de yargılandığı ve ceza aldığı suç nedeniyle olup olmadığını ve bu yoksun bırakılmanın hangi ceza evinde gerçekleştiğini ilk derece mahkemesi önünde de, infaz aşamasında ve bireysel başvurunun yapıldığı Anayasa Mahkemesi önünde de kanıtlayamamıştır. Açıklanan nedenlerle, başvuru tarafından ileri sürülen ihlal iddialarının başvuru tarafından kanıtlanamaması nedeniyle, başvurunun, diğer kabul edilebilirlik koşulları yönünden incelenmeksizin ‘açıkça dayanaktan yoksun

Nitekim incelediğimiz başvuruda Anayasa Mahkemesinin yaptığı değerlendirmeye göre başvurucu, yargılama sürecince karşı tarafın sunduğu delil ve görüşlerden bilgi sahibi olmadığına, kendi delil ve iddialarını sunma olanağının bulunmadığına, karşı tarafın sunmuş olduğu delil ve iddialara etkili bir şekilde itiraz etme fırsatının olmadığına ya da uyuşmazlığın çözüme kavuşturulmasıyla ilgili iddialarının derece mahkemeleri tarafından dinlenmediğine yönelik bir kanıt sunamamıştır. Ayrıca Yüksek Mahkeme derece mahkemelerinin kararlarında da bariz bir takdir hatasının ya da açık bir keyfilik oluşturan durumun da tespit edilemediğine işaret etmiştir.⁶³¹

Açıklanan nedenlerle Anayasa Mahkemesi başvurucuların adil yargılanma hakkının ihlal edildiği iddialarına ilişkin başvuruyu da açıkça dayanaktan yoksun olması nedeniyle kabul edilemez bulmuştur.⁶³²

B. Kilikya Ermeni Katolikosluğu Başvurusu

Emval-i metrukeyle ilgili olarak Anayasa Mahkemesi'nde görülen diğer bir önemli başvuru da 2015/7661 başvuru numaralı Kilikya Ermeni Katolikosluğu başvurusudur.⁶³³

Söz konusu başvuruda, üzerinde manastır ve kilise bulunan araziye emval-i metruke mevzuatına göre el konulması sebebiyle mülkiyet hakkının, bu taşınmazın bir ibadet mekanı olması sebebiyle din ve vicdan özgürlüğüyle eşitlik ilkesinin ve tapu defterlerine ulaşılmasının engellenmesi sebebiyle de adil yargılanma hakkının ihlal edildiği ileri sürülmüştür.

olması' nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar verilmesi gerekir." (www.hukukturk.com E.T. 17.12.2021).

⁶³¹ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016. (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/4715> E.T. 2.12.2021).

⁶³² Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016. (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/4715> E.T. 2.12.2021).

⁶³³ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2015/7661, K.T. 15.06.2016 (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/7661> E.T. 02.06.2021).

1. Hak Arama Özgürlüğünün İhlal Edildiğine İlişkin İddianın Değerlendirilmesi

Başvurucu Kilikya Ermeni Katolikosluğu, başvuru evraklarında detayları belirtilmemiş bazı taşınmazlar hakkında bilgi edinmek için 2014 yılında tapu müdürlüğünden talepte bulunmuş, başvurusunun talebi ilgisini inanılır kılan⁶³⁴ bir belgesinin bulunmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Başvurucu dilekçesinde TMK'nın 1020. maddesine gereğince tapu kayıtlarının herkese açık olduğunu, buna rağmen Tapu Müdürlüğünün 29 Haziran 2001 tarihli ve 2001/sayılı Genelge⁶³⁵ uyarınca talebini reddettiğini vurgulayarak, tapu kayıtlarını incelemesine imkan tanınmadığı için Anayasanın 36. maddesinde korunan hak arama hürriyetinin ihlal edildiğini iddia etmiştir.⁶³⁶

Somut olayda başvuru, Tapu Müdürlüğünün ret mektubu üzerine hiçbir idari ya da yargısal yola başvurmamıştır. Oysa söz konusu idari işlemle ilgili yargısal bir süreç başlatılabilme imkanı bulunmaktadır. Ancak bu şekilde bir yol izlenmeksizin doğrudan Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunulmuştur.⁶³⁷ Başvurucu, idari ve yargısal süreçlere başvurmama sebebi olarak da emval-i metruke mevzuatına göre taşınmazların iade edilmesinin ya da tazminat ödenmesinin mümkün olmadığı, dava açsa bile başarı şansının olmadığı gerekçesine dayanmaktadır. Ancak Yüksek Mahkemenin de isabetle yapmış olduğu değerlendirmeye göre başvuru bir yandan başvuru yollarını tüketmenin imkansız olduğunu iddia ederken diğer yandan ilgili mevzuatta taşınmazın iadesine ya da tazminat ödenmesine yönelik hükümler

⁶³⁴ 4721 sayılı TMK'nın 1020. maddesine göre, "Tapu sicili herkese açıktır. İlgisini inanılır kılan herkes, tapu kütüğündeki ilgili sayfanın ve belgelerin tapu memur önünde kendisine gösterilmesini veya bunların örneklerinin verilmesini isteyebilir. Kimse tapu sicilindeki bir kaydı bilmediğini ileri süremez."

⁶³⁵ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğünün 29.06.2001 tarihli ve 2001 sayılı söz konusu Genelgesinde "Gerçek ve tüzel kişilere mübadil, mütegayyip, firari ve mufarakat edenlere ait tapu kayıtlarına ilişkin bilgi, belge verilmesi de dahil tapu işlem taleplerinin hiçbir şekilde karşılanmaması, taleplerin Genel Müdürlüğe yönlendirilmesi" gerektiği belirtilmektedir. Bağcı, s. 182-184.

⁶³⁶ Gül Akyılmaz, "Kilikya Ermeni Katolikosluğu Davası Çerçevesinde Emval-i Metruke Meselesine Bakış" *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 2019, S. 2, s. 43.

⁶³⁷ Akyılmaz, 2019, s. 43.

olduğunu belirtmekte ve hatta Yargıtayın metruk kiliselerin emval-i metruke mevzuatına tabi olmadığına ilişkin vermiş olduğu kararlardan söz etmektedir.⁶³⁸

Bunun yanında ihlal iddiasına konu olan taşınmaza ait olduğunu belirttiği krokileri de bireysel başvuru dilekçesine eklemiştir.⁶³⁹ Bu da başvurucunun hangi taşınmaza dava açabileceği konusunda yeterli bilgisinin olduğunu göstermektedir. Yine ayrıca dilekçede uyuşmazlık konusu taşınmaza Maliye Hazinesi tarafından el konulduğunu ileri sürdüğüne göre husumeti kime yönelteceği konusunda da bilgi sahibi olduğu bellidir. Bu gerekçelerle Yüksek Mahkeme başvurucunun ihlal iddiasına konu olan taşınmazın tapu kaydı bilgilerine ulaşılmasının engellendiği gerekçesiyle hak arama özgürlüğünün ihlal edildiği şikayeti açısından açık ve görünür bir ihlal bulunmadığına karar vermiştir.⁶⁴⁰

2. Mülkiyet Hakkının İhlal Edildiğine İlişkin İddianın Değerlendirilmesi

Başvurucunun din ve vicdan özgürlüğüyle eşitlik ilkesinin ihlal edildiği iddiaları, başvuru konusu üzerinde kilise ve manastır bulunan araziye el konulduğu gerekçesiyle mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiasıyla bağlantılı kabul edilerek, mülkiyet hakkı kapsamında incelenmiştir.⁶⁴¹ Başvurucu Kilikya Ermeni Katolikosluğu, kendisinin hükmi şahsiyete sahip dini ve hayri bir kurum olduğunu ve uyuşmazlık konusu manastır ve kilise üzerinde tasarruf yetkisine sahip olduğunu ve hatta söz konusu taşınmazlar üzerinde uzun süreli kullanmaya dayalı malvarlığı hakkının bulunduğunu iddia etmektedir. Bunun yanı sıra emval-i metruke hükümlerine ve Lozan Antlaşması'nın bazı hükümlerine dayalı tazminat haklarının bulunduğu yönünde kuvvetli bir meşru beklentisinin mevcut olduğunu ileri sürmektedir.⁶⁴²

⁶³⁸ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2015/7661, K.T. 15.06.2016 (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/7661> E.T. 02.06.2021).

⁶³⁹ Başvuru dilekçesinde “ekte sunulan ve elimize tesadüfen geçen Kozan’da müvekkile ait araziye gösteren kadastro krokisi” ifadesi yer almaktadır.

⁶⁴⁰ Akyılmaz, 2019, s. 43; Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2015/7661, K.T. 15.06.2016 (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/7661> E.T. 02.06.2021).

⁶⁴¹ Akyılmaz, 2019, s. 44.

⁶⁴² Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2015/7661, K.T. 15.06.2016 (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/7661> E.T. 02.06.2021).

Başvurucu, yüzyıllardır dini merkezleri olan kilise ve manastırın üzerinde bulunduğu arazinin sahibi olduğunu fakat Maliye Hazinesince bir tazminat ödenmeksizin bu araziye el konulduğu ve Lozan Antlaşması'ndaki hükümlerin yerine getirilmeyerek mallarının iade edilmediği gerekçesiyle Anayasa'nın 35. maddesinde korunan mülkiyet hakkının ihlal edildiğini iddia etmiştir. Ayrıca kilise, manastır ve arazisine el konulmasının Anayasa'nın 10. maddesinde düzenlenen eşitlik ilkesine ve ayrımcılık yasağına da aykırılık oluşturduğunu, taşınmazın bir ibadet mekanı olması sebebiyle de din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına alan Anayasa'nın 24. maddesinin ihlal edildiğini ileri sürmüştür.⁶⁴³

Ancak Anayasa'nın 148. maddesiyle ile 6216 sayılı Kanun'un 45/II hükmü uyarınca “İhlale neden olduğu ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmal için kanunda öngörülmiş idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmiş olması gerekir.” Bireysel başvurunun yapılabilmesi için tüketilmesi gereken kanun yolları olağan nitelikteki başvuru yollarıdır. Bir kanun yolunun, olağan nitelikte kabul edilebilmesi için başvuru bakımından “erişilebilir nitelikte” olması ve mevcut ihlali giderme noktasında belli ve makul oranda başarı şansı içermesi, diğer bir deyişle “etkin nitelikte” olması şarttır.⁶⁴⁴ Başvuru yollarının etkisiz olduğunun tespit edilmesi halinde söz konusu başvuru yolunun tüketilmesi zorunluluğu aranmamaktadır. Bu bakımdan başvuru yollarının tüketilmesi koşuluna ilişkin istisnalar, her başvuruda somut özellikler dikkate alınarak değerlendirilecektir.⁶⁴⁵

Bireysel başvuruda bulunabilmek için kural olarak olağanüstü kanun yollarının tüketilmesi beklenmemektedir. Fakat bu yollara başvurulmuşsa bunların

⁶⁴³ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2015/7661, K.T. 15.06.2016 (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/7661> E.T. 02.06.2021).

⁶⁴⁴ İkinci, s. 187-188; Mustafa Ermayası, **Anayasa Mahkemesi'ne Yapılan Bireysel Başvuruların Kabul Edilebilirlik Bakımından İncelenmesi**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, s. 68. Anayasa Mahkemesi, Bireysel Başvuru, B.N. 2013/6359, K.T. 10.12.2014: “...tüketilmesi gereken başvuru yolları, başvuru şikayetleri açısından makul bir başarı şansı sunabilecek ve bir çözüm sağlayabilecek nitelikte, kullanılabilir ve etkili başvuru yollarını ifade etmektedir.” (www.hukukturk.com E.T. 15.12.2021).

⁶⁴⁵ Anayasa Mahkemesi, Bireysel Başvuru, B.N. 2014/5559, K.T. 25.04.2014. (www.hukukturk.com E.T. 15.12.2021).

sonuçlanmasını beklenmelidir. Zira olağanüstü kanun yollarında başvurunun mağduriyetinin giderilme ihtimali vardır.⁶⁴⁶

Diğer yandan Anayasa Mahkemesine yapılan başvurunun birer istinaf ya da temyiz yolu olarak görülmesi mümkün değildir. Nitekim Anayasa Mahkemesi genel mahkemelerin dava konusu olay ya da delilleri doğru değerlendirmedigine ilişkin bir inceleme değil, başvurunun bir temel hak veya özgürlüğünün ihlal edilip edilmediğini incelemekle görevlidir. Dolayısıyla genel mahkemeler önünde ileri sürülmeyen iddialarla genel mahkemeler önünde sunulmayan yeni bilgi ve belgeler de Anayasa Mahkemesi önünde ileri sürülemeyecektir.⁶⁴⁷ Bu durum bireysel başvurunun ikincil niteliğinin bir neticesidir.⁶⁴⁸

Somut olayda ise başvuru, uyuşmazlık konusu malvarlığına el konulmasının süregelen bir ihlal niteliğinde değerlendirilmesi gerektiğini, iç hukuk yollarının tüketilmesinin emval-i metruke mevzuatı karşısında başarı şansı içermediği ve dolayısıyla tüketilmesine gerek olmadığını, süregelen ihlal dolayısıyla da otuz günlük başvuru süresinin aranmayacağını ileri sürmüştür. Bu iddialara karşı Bakanlık görüş yazısında, dava konusu taşınmazla başvuru arasında iddia edilen fiili ve hukuki ilişkinin Mahkemenin zaman bakımından yetkisinin başlama tarihinden çok önce kesildiğinin belli olduğunu, başvurunun iç hukuk yollarını tüketmeden başvuruda bulunduğunu ve ayrıca başvurunun mülkiyet hakkına konu

⁶⁴⁶ Ermayası, s. 68.

⁶⁴⁷ Metin Efe, **Anayasa Mahkemesi Uygulamaları Kapsamında Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Şartları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 260.

⁶⁴⁸ Anayasa Mahkemesi, Bireysel Başvuru, B.N. 2012/946, K.T. 26.03.2013: “Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru, ikincil nitelikte bir kanun yoludur. Temel hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği iddialarının öncelikle genel yargı mercilerinde, olağan yasa yolları ile çözüme kavuşturulması esastır. Bireysel başvuru yoluna, iddia edilen hak ihlallerinin bu olağan denetim mekanizması içinde giderilememesi durumunda başvurulabilir. Bireysel başvuru yolunun ikincil niteliği gereği Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunabilmek için öncelikle iç hukukta düzenlenen başvuru yollarının tüketilmesi zorunludur. Bu ilke uyarınca, başvurunun Anayasa Mahkemesi önüne getirdiği şikayetini öncelikle ve süresinde yetkili idari ve adli mercilere usulüne uygun olarak iletmesi ve bu konuda sahip olduğu bilgi ve kanıtlarını zamanında bu makamlara sunması ve aynı zamanda bu süreçte dava ve başvurusunu takip etmek için gerekli özeni göstermiş olması gerekir.” (www.hukukturk.com E.T. 15.12.2021).

olacak bir malvarlığı değerinin ya da böyle bir değeri elde etme yönünde meşru bir beklentisinin bulunmadığını ifade etmiştir.⁶⁴⁹

Yüksek Mahkeme, başvuru konusunun ihlal iddiasına konu taşınmazla ilişkin tapu iptal ve tescil ya da istirdat veya tazminat davası açmadığını, önceden yapılmış kadaströ tespiti itirazda bulunduğuna ya da vakıflar mevzuatı bağlamında bir başvuru yaptığını yönelik de Mahkemeye herhangi bir belge sunmadığını belirtmiştir. Başvurucu söz konusu taşınmazın maliki olduğunu, emval-i metruke mevzuatına göre taşınmazla el konduğunu iddia etmektedir. Ancak uyuşmazlık konusu taşınmazın hukuki durumun ve niteliği öncelikle idari ve yargısal merciler önünde, çekişmeli yargılama ilkesi çerçevesinde tartışılarak ortaya konulmadan doğrudan bireysel başvuru yapılmıştır. Anayasa Mahkemesi anılan gerekçelerle başvuruyu başvuru yollarının tüketilmemesi nedeniyle kabul edilemez bulmuştur.⁶⁵⁰

Başvuruda dikkat çeken bir husus ise Kilikya Ermeni Katalikosluğunun tüzel kişiliğe sahip olup olmadığıdır. Zira 6216 sayılı Kanun'un 45. maddesinin 1. fıkrasında Anayasa'nın 148. maddesiyle aynı doğrultuda "*Herkes, ... Anayasa Mahkemesine başvurabilir*" denilmekle birlikte 46. maddenin 2. fıkrasında "*Kamu tüzel kişileri bireysel başvuru yapamaz. Özel hukuk tüzel kişileri sadece tüzel kişiliğe ait haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle bireysel başvuruda bulunabilir.*" denilmektedir. Anayasa Mahkemesine kimlerin başvuru yapabileceği konusu kişi bakımından yetki değerlendirmesini ilgilendirmektedir.⁶⁵¹

Türk hukukuna göre gerçek ya da tüzel kişiler dava açabilmektedir.⁶⁵² HMK'ya göre yalnızca gerçek ve tüzel kişilerin taraf ehliyeti bulunmaktadır. Bu

⁶⁴⁹ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2015/7661, K.T. 15.06.2016 (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/7661> E.T. 02.06.2021).

⁶⁵⁰ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2015/7661, K.T. 15.06.2016 (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/7661> E.T. 02.06.2021).

⁶⁵¹ İkinci, s. 179-180.

⁶⁵² 6216 sayılı Kanun'da başvuru konusunun dava ve taraf ehliyetiyle ilgili doğrudan bir düzenleme yoktur. Ancak kanunun 49/VII. maddesinde bireysel başvuruların incelenmesinde bu kanun ve içtüzükte hüküm bulunmaması durumunda ilgili usul kanunlarının bireysel başvuruya uygun hükümlerinin uygulanacağı ifade edilmiştir. Bu madde hükmünden hak ve taraf ehliyeti bakımından incelemenin HMK'ya göre ve onun atıfta bulunduğu TMK'ya göre yapılacağı açıktır. Hak ehliyeti, haklara ve borçlara sahip olabilme ehliyetidir ve gerçek ve tüzel kişiler bakımından geçerlidir. Taraf ve dava ehliyeti ise davada taraf olabilme ve bir davayı takip etme ve usul işlemlerini yapabileme yeteneğidir. Taraf ehliyeti, medeni hukukta var olan hak ehliyetinin usul hukukundaki tezahürüdür. Diğer bir

konuda Anayasa ve 6216 sayılı Kanun'da da aksi yönde bir hüküm bulunmamaktadır. Dolayısıyla mevcut düzenlemeler çerçevesinde tüzel kişiliği bulunmayan kuruluş ya da kişi gruplarının bireysel başvuruda bulunabilmeleri mümkün görünmemektedir.⁶⁵³ Anılan hükümlere göre özel hukuk tüzel kişileriye sadece tüzel kişiliğin sahip olabileceği haklar bakımından bireysel başvuruda bulunabilmektedir. Mülkiyet hakkından yararlanmak için gerçek veya tüzel kişiliğe sahip olmak gerektiği için mülkiyet hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle başvuruda bulunabilmek için de gerçek veya tüzel kişiliğe sahip olmak gerekmektedir.⁶⁵⁴ Bu bilgiler doğrultusunda Kilikya Ermeni Katalikosluğunun Türk Hukuku'na göre tüzel kişiliği yoktur ve dolayısıyla dava açma ehliyeti bulunmamaktadır. Nitekim Akyılmaz, bireysel başvuru dilekçesinde de “*Müvekkil Kilikya Katalikosluğunun dava açma ve bireysel başvuru yapabilme açısından tüzel kişiliğe sahip olmadığı ileri sürülebilir. Ancak AİHS'in 34. maddesi uyarınca tüzel kişiliğe sahip olmayanlar da birey kategorisi olarak nitelendirilerek mahkemelere başvurabilmektedirler. Kaldı ki kiliseler ve manastırlar AİHM'de mülkiyet haklarının ihlal edildiğini iddia ederek özel hukuk tüzel kişisi olarak dava açabilmektedirler.*” şeklinde bir savunma yapıldığını ve ayrıca Osmanlı hukukuna göre de dini ve hayri kurumların tüzel kişiliğe sahip olduğunun vurgulandığını ifade etmektedir.⁶⁵⁵ Ancak tekrar belirtmek gerekir ki Türk hukuk sistemine göre gerçek kişiler veya özel hukuk tüzel kişileri dışındakilerin bireysel başvuruda bulunabilmeleri mümkün değildir. Anayasa Mahkemesinin de bu konudaki görüşü, özel hukuk tüzel kişiliği haiz olmayan başvuru sahiplerinin yaptığı başvuruların kişi yönünden kabul edilemez olduğu yönündedir.⁶⁵⁶

ifadeyle medeni haklardan yararlanma ehliyeti bulunan **her gerçek ve tüzel kişi** davada taraf ehliyetine sahiptir. Ermayası, 103; Rezan Epözdemir, *Taraf Ehliyeti*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2017, s. 17; Baki Kuru, **Medeni Usul Hukuku**, Yetkin Yayınları, 20. Baskı, Ankara, 2009, s. 238 ve 246.

⁶⁵³ Kaya, s. 183.

⁶⁵⁴ Burak Gemalmaz, **Mülkiyet Hakkı Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-6**, Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, Ankara, 2018, s. 16; Akyılmaz, 2019, s. 47.

⁶⁵⁵ Akyılmaz, 2019, s. 46-47.

⁶⁵⁶ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2013/6825, K.T. 7.01.2016: “*6102 sayılı Kanun hükümlerine göre sermaye şirketi olan limited şirketleri, ticaret siciline tescil ile tüzel kişilik kazanır. Şirketin tüzel kişiliği haiz olması nedeniyle hak ve fiil ehliyeti ve buna bağlı olarak taraf ve dava ehliyeti de bulunmaktadır. Buna karşılık ticaret siciline tescil ile fiil ehliyetine sahip olan şirketin, kanundan kaynaklanan sona erme sebeplerinden birinin gerçekleşmesi ve ticaret sicilinden kaydının*

Yüksek Mahkemenin kararında dikkat çeken bir diğer nokta ise cemaat vakıflarına ve vakıflar mevzuatına yapılan vurgudur. Kararda bunlara ilişkin hukuki düzenlemelere de yer verilmiştir. Fakat Kilikya Ermeni Katalikosluğunun bir manastır veya kilise vakfı olduğu noktasında hiçbir iddiası ve bu bakımdan bir talebi bulunmamaktadır. Günümüzde bütün manastır ve kiliselerin Osmanlı Devleti'nde bir vakfı varmış şeklinde bir inanış bulunmaktadır fakat bu yaklaşım doğru değildir. Zira gayrimüslimlere ait manastır ve kiliselerin hepsinin vakfı bulunmamaktadır.⁶⁵⁷

Son olarak başvuru konular hakkında yanlış bilgiler vermesi ve konuyu çarpıtması dikkat çekmektedir. Örneğin Yargıtay'ın metruk kiliselerin emval-i metruke mevzuatına tabi olmadığı ve mallarının maliki üzerinde kaldığı yönünde kararlarının mevcut olduğu ileri sürülerek başvurucuda bu içtihatlar doğrultusunda tazminat hakkına yönelik meşru bir beklentinin oluştuğu iddia edilmiştir. Bu bağlamda Yargıtay 7. Hukuk Dairesinin E. 2007/7679 K.2007/1173 sayılı kararına atıf yapılmıştır. Fakat Akyılmaz'ın tespitine göre anılan Yargıtay kararının esas numarasında hata yapılmıştır, doğrusu 2007/679 şeklindedir. Ayrıca bu karardan iddia edildiği gibi metruk kiliselerin emval-i metruke mevzuatına tabi olmadığı, mallarının devlete intikal etmeyerek maliki üzerinde kaldığı yönünde bir çıkarım yapılabilmesi mümkün değildir. Zira söz konusu davadaki kilise Rumlara ait olup, halen faaldir.⁶⁵⁸ Diğer bir deyişle konunun emval-i metrukeyle bir ilgisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Kilikya Katalikosluğunun, Yargıtay kararına dayanarak metruk kiliselerin emval-i metruke mevzuatına tabi olmadığı, mallarının devlete intikal etmeyip maliki üzerinde kaldığı iddiaları doğru değildir.⁶⁵⁹

silinmesiyle tüzel kişiliği ve dava ehliyeti sona erecektir. ... Buna göre başvuru Şirketin 21/6/2013 tarihinde ticaret sicilinden kaydının silinmesiyle tüzel kişiliğini ve bireysel başvuru ehliyetini kaybettiği, hukuki varlığı sona eren ve ihyasına yönelik herhangi bir dava açılmayan Şirket adına yetkisi olmayan temsilcisi ve bu temsilcinin vekalet verdiği avukat tarafından bireysel başvuruda bulunulmasının mümkün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.” (www.hukukturk.com E.T. 15.12.2021).

⁶⁵⁷ Akyılmaz, 2019, s. 48-49; Akyılmaz, Anayasa Mahkemesinin kararda vakıflar ve cemaat vakıflarıyla ilgili mevzuata yer vermesinin ve Katalikosluğun vakıflar mevzuatı çerçevesinde bir başvuru yaptığına dair herhangi bir bilgi ve belge sunmadığını belirtmesinin gereksiz ve ileride yeni sorunlara yol açabilecek bir yaklaşım olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir.

⁶⁵⁸ Yargıtay, E. 2007/679, K. 2007/1173, K.T. 3.04.2007. (www.hukukturk.com E.T. 19.12.2021).

⁶⁵⁹ Akyılmaz, 2019, s. 47-48.

Gerek Agavni Mari Hazaryan ve diğ erleri gerek Kilikya Ermeni Katolikosluğu başvurularında görüleceğ i üzere Anayasa Mahkemesi, söz konusu başvuruları esas incelemeye geçmeden kabul edilemez bularak reddetmiştir. Ancak emval-i metrukelerle ilgili davaların gelecekte tekrar Anayasa Mahkemesi önüne getirilmeye çalışılacağı açıktır. Nitekim bu doğrultuda Kilikya Ermeni Katolikosluğu, başvurusunun iç hukuk yolları tüketilmediğ i gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi ve ardından AİHM tarafından aynı gerekçeyle reddedilmesi üzerine, Kozan Asliye Hukuk Mahkemesinde dava açarak süreci başlatmıştır.⁶⁶⁰

V. Emval-i Metrukeye İlişkin Mülkiyet İddialarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde Değ erlendirilmesi

Emval-i metrukeye ilgili hak iddiaları iç hukukta olduğ u kadar uluslararası hukukta da tartışılan ve önümüzdeki günlerde Türkiye gündemini meşgul edecek bir sorun olarak görülmektedir.⁶⁶¹ Özellikle 1915 olaylarının yüzüncü yılında konuyla ilgili çalışmaların artması ve bu doğrultuda bir önceki başlıkta yer verilen Kilikya Ermeni Katolikosluğunun Anayasa Mahkemesine yaptığ i bireysel başvuru, usul yönüyle reddedilmiş se de ardından AİHM'e başvuruda bulunulmuş ve AİHM tarafından da başvuru iç hukuk yolları tüketilmediğ i gerekçesiyle kabul edilemez bulunmuştur.⁶⁶²

Başvuru her iki mahkeme tarafından esas yönüyle incelenmemiş olsa da Kilikya Ermeni Katolikosu I. Aram'ın konuya ilişkin çeşitli yer ve zamanlarda yaptığ i açıklamalar dikkat çekicidir. 19 Eylül 2014 tarihinde yaptığ i bir konuşmada, 1915 olaylarının yüzüncü yıldönümünde konuyla ilgili çalışmaların yeni bir yön kazanacağını belirtmiş, “*artık Ermeni davası ç abalarını Ermeni soykırımının tanınmasının ötesinde yasal alana taşımanın zamanı geldi*” diyerek son iki yılda, uluslararası hukuk uzmanları ile işbirliğ i içinde bu hedefe ulaşmak için çok fazla

⁶⁶⁰ “Kozan Mülkleri Davasında Süreç İlerliyor”, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/25567/kozan-mulkleri-davasinda-surec-ilerliyor> (E.T. 25.12.2021).

⁶⁶¹ Abdullahzade, s. 319; Akyılmaz, 2019, s. 22.

⁶⁶² Katolikos I. Aram 19 Ekim 2017 tarihinde Brüksel'deki Avrupa Parlamentosunda Ermeni sorunuyla ilgili olarak düzenlenen konferansta yaptığ i konuşmada AİHM'e yaptıkları başvurunun iç hukuk yolları tüketilmediğ i gerekçesi ile reddedildiğ ini açıklamıştır. Web: <http://www.armenianorthodoxchurch.org/en/archives/20472> (E.T. 27.02.2020).

çalışma yürütüldüğünü ifade etmiştir.⁶⁶³ Anayasa Mahkemesindeki başvuru süreci devam ederken avukatı aracılığıyla yaptığı açıklamada herhangi bir tazminatı kabul etmeyeceklerini, tek isteklerinin 800 yıldan uzun bir süredir kendilerine ait olan mülklerin iadesi olduğunu belirtmiştir.⁶⁶⁴ Davanın avukatı ise AYM ret kararı verdiği takdirde davayı derhal AİHM'e taşıyacaklarını ifade etmiştir. Nitekim bu açıklamalar doğrultusunda dava AYM'den sonra AİHM'e taşınmıştır.

Yakın bir zamanda gerçekleşmiş bu başvuru, emval-i metruke niteliğindeki taşınmazların iadesi talepleriyle Türk mahkemelerinde açılan veya açılacak davaların sonraki süreçte AİHM'in gündemine getirilmeye çalışılacağına kaçınılmaz olduğunu⁶⁶⁵ ve dolayısıyla emval-i metrukeyle ilgili hak arama çabalarının iç hukukla sınırlı kalmayacağını göstermektedir. Bu sebeple emval-i metrukeyle ilgili mülkiyet iddiaları bakımından AİHM sürecinin de incelenmesi gerekmektedir. Öncelikle AİHS'in ve bu sözleşme çerçevesinde AİHM'nin mülkiyet hakkı ihlallerine yaklaşımını ele almak faydalı olacaktır.

Mülkiyet hakkı AİHS'de düzenlenmemiş, sözleşmenin 18 Mayıs 1954 tarihinde yürürlüğe giren 1 No'lu ek Protokolü'nün 1. maddesinde mülkiyet hakkıyla ilgili düzenlemeye yer verilmiştir. Sözleşmenin 1. maddesine göre, "*Her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına riayet edilmesini isteme hakkı vardır. Herhangi bir kimse, ancak kamu yararı sebebiyle ve yasada öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilir.*"⁶⁶⁶ Sözleşmede mülkiyet hakkının kapsamına yer verilmemiştir. Ancak AİHM içtihatlarıyla mülkiyet hakkının P1-1 çerçevesinde tabi olduğu sistemi kurmuştur. Buna göre mülkiyet hakkının kapsamı ulusal hukuk sistemlerinde düzenlenenenden çok daha geniş tutulmuştur.⁶⁶⁷ Protokol mülkiyet hakkı kapsamına somut veya soyut tüm aynı hakları, maddi veya manevi tazminat taleplerini, kamu ya

⁶⁶³ "Catholicosate of Cilicia to Sue Turkey over Historic Headquarters in Sis", Web: <https://armenianweekly.com/2014/09/19/sis/> (E.T. 23.02.2021).

⁶⁶⁴ "Kilikya Katolikosluğu: İade istiyoruz", Web: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/14776/kilikya-katolikoslugu-iade-istiyoruz> (E.T. 23.02.2021).

⁶⁶⁵ Abdullahzade, s. 319.

⁶⁶⁶ Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 438.

⁶⁶⁷ Burak Gemalmaz, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Mülkiyet Hakkı**, Beta Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017, s. 9; Gemalmaz, 2018, s. 2-3.

da özel hukuk ilişkilerinden doğan şahsi hakları, tahkim kararlarını, emeklilik maaşı hakkını, kira haklarını, müşteri çevresini, fikri mülkiyetin konusunu oluşturan telif hakları, hisseler, patentler gibi bütün maddi hakları dahil etmektedir. Bunun yanı sıra ulusal hukukta tanınmış olmak şartıyla her çeşit meşru beklenti⁶⁶⁸ de mülkiyet hakkı kapsamında kabul edilmiştir.⁶⁶⁹

P1-1 hükmüne göre mülkiyet hakkı mutlak bir hak olarak düzenlenmemiş, bu hakka ilişkin olarak birtakım sınırlamalar getirilebileceği ifade edilmiştir. Ancak bunun için maddede de belirtildiği gibi bazı şartların gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu şartlara uygun olarak gerçekleştirilen müdahale meşru kabul edilecektir. Müdahalenin meşru olması için üç şartın varlığı aranmaktadır. Buna göre ilk olarak müdahale kanunlarda öngörülmüş ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olmalıdır. İkinci olarak müdahale meşru amaçlara uygun olmalıdır ki, bu da anılan maddede kamu yararı ve genel yarar olarak belirtilmiştir. Üçüncüsü ise, sınırlamanın sınırını belirten diğer bir deyişle ölçülülük şartıdır.⁶⁷⁰ Maddede açıkça belirtilmemiş olsa da ulusal mercilere tanınan takdir yetkisinin ölçülülük ilkesine uygun olarak kullanılıp kullanılmadığı Mahkeme tarafından denetlenmektedir. Ölçülülük ilkesi çerçevesinde, mülkiyet hakkına yapılan müdahale için, başvuru “araç” ile güdülen “meşru amaç” arasında “makul” ve “dengeli” bir ilişkinin mevcudiyeti sorgulanmaktadır. Kamu yararını gerektiren durumla bireylerin temel haklarının korunması gerekliliği arasında adil bir denge sağlanıp sağlanmadığı ya da bireye aşırı ve ölçüsüz bir külfet yüklenip yüklenmediğini belirlemede AİHM kendisini yetkili görmektedir.⁶⁷¹ Şüphesiz AİHM emval-i metrukeyle ilgili bir başvuru önüne geldiğinde mülkiyet hakkının ihlal edilip edilmediğini değerlendirmesini yaparken de bu koşullara dikkat edecektir.

Emval-i metrukeyle ilgili müdahaleler bu ilkeler çerçevesinde değerlendirildiğinde müdahalenin kanunla öngörülmüş olması şartının gerçekleştiği açıkça bellidir. Zira 1915-1928 yılları arasında Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde

⁶⁶⁸ “Meşru beklenti”, AİHM kararlarında ulusal hukuk çerçevesinde iddianın başarıya ulaşma olasılığına gönderme yapan “varlığın” değeriyle ilgilidir. Harris, O’Boyle, Bates, Buckley, s. 678.

⁶⁶⁹ Harris, O’Boyle, Bates, Buckley, s. 676-677; Abdullazade, 321; Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 439.

⁶⁷⁰ Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 444; Abdullazade, 321.

⁶⁷¹ Gemalmaz, 2018, s. 140; Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 446.

yetkili makamlarca çıkarılan emval-i metruke mevzuatına herkesin erişmesi⁶⁷² ve bunlardan haberdar olması mümkündür.⁶⁷³ Ayrıca dönemin zorlu koşullarına rağmen çıkarılan tüm düzenlemelerde hukuka ve hukukun üstünlüğüne saygılı olmaya gayret gösterilmiş, herhangi bir din, mezhep, ırk ayrımı yapılmadığı gibi “millet-i hakime” denilen Müslüman Türkler lehine olacak şekilde de bir ayrıcalık yapılmamış, tasfiye işlemleri keyfi bir şekilde değil, kanunların verdiği yetkiye dayanılarak bağımsız komisyonlar ve mahkemeler eliyle yürütülmüştür.⁶⁷⁴

Emval-i metruke mevzuatı uyarınca mallara el konulması suretiyle mülkiyet hakkına yapılan müdahalelerin kamu yararı ya da genel yarar amacıyla gerçekleştirildiği savunulabilir.⁶⁷⁵ Nitekim AİHM de içtihatlarında, kamu güvenliği ve ulusal güvenliği sağlamak amaçlarını mülkiyet hakkına müdahalede tipik bir meşru amaç olarak değerlendirmiştir.⁶⁷⁶

1915 ve sonrasında özellikle taşınmazların boş kalması halinde devletin bu topraklardan toplayacağı vergileri tahsil edemeyerek ciddi ekonomik zarara uğrama tehlikesi bir ulusal güvenlik olarak değerlendirilebilir. Ayrıca tahliye edilen taşınmazlardan bazılarının Balkanlar ve Kafkaslar’dan gelen çok ciddi sayıdaki göçmenlere dağıtılması da kamu yararı bakımından uygundur.⁶⁷⁷ AİHS’in 15. maddesi⁶⁷⁸ de söz konusu müdahalelere gerekçe olarak savunulabilir. Nitekim Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu savaşın zorlu koşulları ve bu süreçte mülkiyet hakkına yönelik müdahaleler 15. madde çerçevesinde de meşru olup, dönemin uluslararası hukuk ilkelerine de aykırılık oluşturmamaktadır.⁶⁷⁹

⁶⁷² İlgili düzenlemeler gizli tutulmamış, dönemin resmi gazetesi Takvim-i Vakayi’de yayımlanarak tüm dünyaya duyurulmuştur. Kardeş, 2016, s. 16.

⁶⁷³ Akyılmaz, 2019, s. 55; Abdullahzade, 338.

⁶⁷⁴ Kardeş, 2016, s. 24; Abdullahzade, 339.

⁶⁷⁵ Abdullahzade, 340.

⁶⁷⁶ Gemalmaz, 2017, s. 514-515. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Doğan ve Diğerleri / Türkiye, B.N. 8803-8811/02, 8813/02, 8815-8819/02, K.T. 29.06.2004: AİHM, terörle mücadele kapsamında başvurucuların köylerindeki evlerine erişimlerinin engellenmesi şeklindeki önlemlerin mülkiyet hakkına müdahale oluşturmakla birlikte güvenlik gerekçesiyle söz konusu müdahalenin meşru amaç taşıdığını kabul etmiştir. (<https://hudoc.echr.coe.int/> E.T. 30.12.2021).

⁶⁷⁷ Akyılmaz, 2019, s. 55.

⁶⁷⁸ AİHS’in 15. maddesinde savaş veya ulus varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde devletin durumun gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan diğer yükümlülüklerle aykırı olmamak şartıyla sözleşmede öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabileceği kabul edilmiştir.

⁶⁷⁹ Abdullahzade, 341.

Son olarak müdahalenin orantılı olması veya adil dengenin sağlanmasında değerlendirilen konu tazminattır.⁶⁸⁰ Bu bakımdan AİHM'in önüne gelen emval-i metruke mevzuatı bağlamında mülkiyet ihlali iddialarına ilişkin başvurularda Türkiye aleyhine ortaya çıkabilecek en yüksek ihtimal, mülkiyet hakkına yönelik müdahalelerin hukuka uygun bulunmakla beraber söz konusu mallardan elde edilen gelirlerin bütçeye aktarılmasının mülkiyete bedelsiz el koyma olarak değerlendirilmesidir. Başka bir ifadeyle mahkemenin, emval-i metrukelere bu şekilde bedelsiz el konulmasının davacıya aşırı ağır bir yük yüklediği ve adil dengeyi bozduğu kanaatine vararak mülkiyet hakkının ihlal edildiğine karar vermesidir.⁶⁸¹

AİHM'in bir başvuruyu kabul ederek esas yönüyle incelemeye geçebilmesinin birtakım koşulları bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle AİHM'e yapılan başvurularda aynı Anayasa Mahkemesinde olduğu gibi bazı kabul edilebilirlik şartlarını sağlaması gerekmektedir.⁶⁸² Bunlardan ilki iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekliliğidir. AİHS'nin 35. maddesi uyarınca iddia edilen ihlallere yönelik şikayet ve istemlerin iç hukukta yetkili idari ve yetkili makamlar önüne getirilmesi ve Anayasa Mahkemesi de dahil olmak üzere en ileri dereceye kadar gidilerek iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekmektedir.⁶⁸³ Aksi halde AİHM başvuruyu iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesiyle kabul edilemez bularak reddetmektedir. Kilikya Ermeni Katalikosluğu başvurusu da başvurucunun tapu müdürlüğünden aldığı ret cevabına karşı hiçbir yargı yerine başvurmadan doğrudan Anayasa Mahkemesine gitmesi nedeniyle AİHM tarafından da iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesiyle kabul edilemez bulunmuştur.⁶⁸⁴

⁶⁸⁰ AİHM'e göre, sözleşmecı devletlerin ulusal hukuk sistemlerinde kamu yararı gereği mülkiyetinden yoksun bırakma, bir tazminatın ödenmemiş olması durumunda meşru sayılamaz. Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 448.

⁶⁸¹ Abdullahzade, 342.

⁶⁸² "Bir Başvurunun Kabul Edilebilirlik Şartları", Web: https://www.echr.coe.int/Documents/COURTalks_Inad_Talk_TUR.PDF (E.T. 24.12.2021); Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 62 vd.

⁶⁸³ Abdullahzade, 327.

⁶⁸⁴ "Why Would The European Court Of Human Rights So Easily Reject Our Case, Knowing That No Lawyer Would Dare To Bring Such A Case Before The Turkish Courts?", Web: <https://www.armenianorthodoxchurch.org/en/archives/20472> (E.T. 27.02.2020); Akyılmaz, 2019, s. 56.

AİHM, P1-1 kapsamında sağlanan korumanın, başvuruya konu ihlal iddiasının belirli bir malvarlığına dayandığı zaman uygulama alanı bulacağını kabul etmektedir. Başvurucu P1-1 hükmünün ihlal edildiğini, ancak başvuru konusu müdahale kendi mülkiyet hakkına yönelik olduğu durumlarda iddia edebilir. Başvurucular, mülkiyet hakkının ihlal edildiğini iddia edebilmek için, başvuruya konu mülkiyet hakkının varlığını ispatlamak zorundadır. Başka bir ifadeyle bu hak iddia edildiği anda mevcut ve ileri sürülebilir nitelikte olmalıdır. Söz konusu madde, kişilerin mal ve mülk edinme hakkını güvence altına almamaktadır.⁶⁸⁵

Son olarak AİHM'in bir başvuruyu kabul etmesinin bir diğer şartı zaman bakımından yetkisinin olmasıdır. Uluslararası antlaşmalar bakımından geriye yürümezlik ilkesi 1969 Antlaşmalar Hukukuna İlişkin Viyana Sözleşmesi'nin 28. maddesinde düzenlenmiştir.⁶⁸⁶ Anılan maddeye göre, "*Antlaşmadan farklı bir niyet anlaşılmadıkça veya antlaşmada belirtilmedikçe antlaşmanın maddeleri antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten önce meydana gelmiş eylem ve olaylarla ilgili olarak imzacı devletleri bağlamaz.*" AİHM de içtihatlarında uluslararası hukukta kabul edilen bu ilkeyi aynen benimsemektedir. Buna göre sözleşmenin yürürlüğe girmesinden önce meydana gelmiş olaylara uygulanmaz, bu gibi hallerde AİHM başvuruyu zaman bakımından yetkisizlik gerekçesiyle reddetmektedir.⁶⁸⁷

AİHM'in zaman bakımından yetkisini belirleyen tarih, ihlale konu edilen müdahalenin gerçekleştiği tarihtir. Yani mülkiyet hakkına müdahale edildiğini iddia eden kişi, ulusal mahkemelerde dava açmış ve bu dava reddedilmişse, ihlal bu davanın reddedildiği tarihte değil, müdahalenin gerçekleştiği tarihte meydana gelmiş kabul edilmelidir. Mahkemenin zaman bakımından yargılama yetkisinin belirlenmesinde davanın ulusal mahkemelerde reddedilme tarihinin dikkate alınması, AİHS'in taraf devlet bakımından yürürlüğe girmesinden önceki olaylara uygulanması demektir ve bu da Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin anılan maddesine aykırılık teşkil edecektir.⁶⁸⁸ Elbette Mahkemenin bu konudaki görüşü

⁶⁸⁵ Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 439-440.

⁶⁸⁶ Tezcan, Erdem ve Önok, s. 376-377.

⁶⁸⁷ Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 60.

⁶⁸⁸ Abdullahzade, 328; Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 60.

ihlalin anlık bir eylem olarak nitelendirildiği hallerde geçerlidir. AİHS'in taraf devlet bakımından yürürlüğe girmesinden önce meydana gelen ihlalin süreklilik oluşturan bir durum arz ettiği ve Sözleşmenin taraf devlet bakımından yürürlüğe girmesinden sonra son bulunduğu hallerde Mahkeme, sözleşmenin onaylanmasından sonraki dönem bakımından yargılama yetkisi olduğunu kabul etmektedir.⁶⁸⁹ Ancak belirtmek gerekir ki AİHM *Blecic/Hırvatistan* kararında mülkiyet hakkından mahrum bırakılmanın ilke olarak anlık eylem olduğunu ve süregelen bir durum olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmiştir.⁶⁹⁰

Dolayısıyla AİHM'in emval-i metrukeyle ilgili olarak önüne gelecek başvurularda dikkatle incelenmesi gereken bir husus da mülkiyet hakkının ihlal edildiği kabul edilirse bunun “anlık ihlal” mi yoksa “süregelen ihlal” mi oluşturduğunun tespit edilmesidir.

Emval-i metruke kapsamında sevk edilen kişilerin mallarının kıymetleri ödenmek üzere tasfiye edilmesi 1915-1923 yılları arasında çıkarılan yasal düzenlemelerle gerçekleştirilirken, sevk edilen kişilere mallarının kıymeti olarak ödenecek paraların bütçeye aktarılması ise 1928 yılında çıkarılan kanunla gerçekleşmiştir. Bu halde emval-i metruke mevzuatı kapsamında sevk edilen, kaçan, kaybolan veya yerinden ayrılan kişilerin mülkiyet haklarına müdahalenin Türkiye'nin AİHS yargılamasını tanıdığı 28 Ocak 1987 tarihinden çok önce gerçekleşmiş ve tamamlanmış olduğu açıktır.⁶⁹¹ Nitekim emval-i metruke mevzuatına uyarınca sahibinin kaçak ve kayıp kişilerden olduğu gerekçesiyle taşınmazın Vakıflar İdaresi adına tescil edildiği bir olayla ilgili olarak Avrupa İnsan Hakları Komisyonu da mülkiyetten yoksun bırakmanın 1967 yılında gerçekleştiğini, dolayısıyla müdahalenin sözleşmeye taraf olunan 28 Ocak 1987 tarihinden önceki bir dönemde gerçekleştiğini ifade ederek başvuruyu zaman bakımından yetkisizlik gerekçesiyle kabul edilemez bulmuştur.⁶⁹²

⁶⁸⁹ Abdullahzade, 329; Gözübüyük ve Gölcüklü, s. 60.

⁶⁹⁰ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Blecic / Hırvatistan*, B.N. 59532/00, K.T. 8.03.2006. (<https://hudoc.echr.coe.int/> E.T. 30.12.2021).

⁶⁹¹ Akyılmaz, 2019, s. 57.

⁶⁹² Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, *Y.S.P.E.H.V. / Türkiye*, B.N. 25755/94, K.T. 9.4.1997. (<https://hudoc.echr.coe.int/> E.T. 22.12.2021).

Mahkeme, bahsi geçen kararında görüldüğü üzere, emval-i metrukeyle ilgili olarak gerçekleştirilen müdahalelerin de anlık bir eylem niteliğinde olduğunu kabul etmektedir. Bu durumda emval-i metruke niteliğindeki malların önceki sahipleri veya mirasçıları tarafından AİHM'e yapılacak başvurular, başvuru anında bir mülkiyet hakkının mevcut olmadığı gerekçesiyle reddedilebilecektir. Fakat burada önemli olan "davanın canlandırılmamış" olmasıdır. Bu kişilerin ulusal mahkemelerde Hazineye karşı açacakları davalar esastan reddedildiği sürece AİHM'in zaman bakımından yetkisizliği ileri sürülebilecektir.⁶⁹³

Tabiidir ki, iç hukukun sözleşmenin onaylanmasından önce gerçekleşen olaylara ilişkin olarak tazminat hakkını tanımadığı durumlarda da tazminat istemleriyle yapılacak başvurular zaman bakımından geçersiz sayılacaktır. Ancak telafi ve tazminat düzenlemelerinin Sözleşmenin onaylanmasından önce kabul edilen kanunlardan kaynaklandığı durumlarda, eğer söz konusu mevzuat taraf devletin 1 No'lu Protokolü onayladığı anda yürürlükteyse, taraf devlet daha önce mülkiyet hakkına yapılan müdahaleye ilişkin tazminat ödemekle yükümlü olacaktır.⁶⁹⁴ "Almeida Garrett, Mascarenhas Falciio ve diğerleri/Portekiz (B. No: 29183/96 ve 30229/96, 11/1 /2000, § 43) kararında ise başvuruçuların 1975 ve 1976 yıllarında kamulaştırılan taşınmazlar yönünden tazminat alabilmek için başlatılan idari ve yargısal süreçlerin devam ettiğini gözetken AİHM, başvuruçuların mülklerinden yoksun bırakılmalarının tartışmasız bir biçimde anlık bir eylem olduğundan dolayı zaman bakımından yargılama yetkisinin dışında olduğunu tespit etmiş, ancak iç hukukta kendilerine tanınan bir hak olan tazminatın ödenmemesinden dolayı başvuruçuların şikayetçi olduklarını dikkate almıştır... Yine 1933 yılında kamulaştırılan bir taşınmaza ilişkin tazminat davasının süre aşımı yönünden reddedilmesine ilişkin Yagtzılar ve diğerleri/Yunanistan (B. No: 41727 /98, 10/7/2002) kararında da iç hukukta tanınan tazminat sürecinin 70 yıldan beri devam ediyor olması nedeniyle başvuru kabul edilebilir bulunmuştur."⁶⁹⁵

⁶⁹³ Akyılmaz, 2019, s. 58.

⁶⁹⁴ Abdullahzade, 342-343.

⁶⁹⁵ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016. (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/4715> E.T. 2.12.2021).

Emval-i Metruke mevzuatı uyarınca devlete intikal eden mallar açısından bakıldığında ise, 28 Mayıs 1928 tarih ve 1349 sayılı “Emval-i Metruke Hesab-ı Carilerinin Bütçeye İrat Kaydına Dair Kanun” ile sevk edilen, kaçan, kaybolan ve yerlerinden ayrılan kişilerin Hazineye geçen taşınmazlarıyla ilgili olarak emanet hesaplarında tutulan ve hala alınmayan paralar bütçeye aktarılmıştır. Böylece tasfiye neticesinde elde edilen meblağın sahipleri adına emaneten irat kaydedileceğine ilişkin 333 sayılı Kanun hükmü yürürlükten kalkmıştır. Bu durumda emval-i metrukeyle ilgili uygulamaların anlık eylem niteliğinde olduğu AİHM tarafından kabul edildiğinde, Mahkeme yetkisizlik kararı vereceği gibi, tazminat talepleri de gündeme getirilemeyecektir.⁶⁹⁶

AİHM’in emval-i metruke mevzuatı kapsamında sevk edilen, kaçan, kaybolan veya yerinden ayrılanların mallarıyla ilgili uygulamaları “süregelen ihlal” olarak değerlendirmesi durumundaysa Türkiye açısından daha sıkıntılı sonuçlar doğurabilecektir.⁶⁹⁷ Mahkeme, Loizidou/Türkiye davasında⁶⁹⁸ mülke ulaşmanın engellenmesi sebebiyle süregelen ihlalin olduğu sonucuna varmıştır ancak emval-i metruke açısından bu durum mümkün görünmemektedir. Nitekim emval-i metruke hükümleri gereğince sevk edilen kişilerin hiçbir zaman geri dönüşleri engellenmemiş ve geride bıraktıkları mallarıyla ilgili olarak yargı yoluna başvurmaları da mümkün olmuştur. Bu sebeple emval-i metruke mevzuatı çerçevesinde gerçekleştirilen müdahaleler anlık eylemler olup, süregelen ihlal olarak değerlendirilemeyecektir.⁶⁹⁹ Daha önce de ifade edildiği gibi Mahkeme mülkiyet hakkından mahrum bırakmayı kural olarak anlık ihlal olarak değerlendirmektedir. Buna rağmen Mahkemenin önceki içtihatlarıyla çelişkili ve siyasi bir değerlendirmeyle süregelen ihlalin var olduğu sonucuna ulaşması durumunda ise tazminat konusu gündeme gelecektir. Böyle bir durumda AİHM müdahaleyi hukuka uygun bulmasına rağmen taşınmaz malların karşılığı olan bedellerin bütçeye aktarılmasını mülkiyet hakkının bedelsiz

⁶⁹⁶ Abdullahzade, 343.

⁶⁹⁷ Akyılmaz, 2019, s. 58.

⁶⁹⁸ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Loizidou / Türkiye, B.N. 15318/89, K.T. 15.12.1996. (<https://hudoc.echr.coe.int/> E.T. 03.01.2022).

⁶⁹⁹ Abdullahzade, 337.

sona erdirilmesi olarak değerlendirebilir ve bunun adil dengeyi bozabileceği kanaatine varabilir.⁷⁰⁰

Bununla birlikte Mahkeme, hiçbir tazminat ödenmemesinin istisnai durumlarda P1-1 hükmünün ihlali sonucunu doğurmayacağını kabul etmektedir.⁷⁰¹ Diğer bir deyişle bu istisnai koşulların devlet tarafından iyi gerekçelendirilmesi durumunda tazminat ödenmeksizin mülkiyet hakkını sona erdirme söz konusu olabilecektir. Emval-i metruke mevzuatının yürürlükte olduğu döneminin kendine özgü siyasi şartlarıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik şartları göz önüne alındığında, söz konusu hususlar istisnai durum olarak değerlendirilebilir. Böylelikle sevk edilenlerin geride bıraktığı taşınmazlarının karşılığı olan bedellerin bütçeye aktarılmasının yani bu malların herhangi bir tazminat ödenmeksizin devlete geçmesinin P1-1 bağlamında bir ihlal oluşturmayacağı savunulabilir. Hiç olmazsa dönemin şartlarının dikkate alınması vurgulanarak tazminatın düşük tutulması istenebilir.⁷⁰²

⁷⁰⁰ Abdullahzade, 342.

⁷⁰¹ Mahkemenin bu istisnai hallerin neler olduğu ya da olabileceği ile ilgili hiçbir açıklaması yoktur. Ancak verdiği kararlardan ipucu çıkartılabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gemalmaz, 2017, s. 543 vd.

⁷⁰² Abdullahzade, 344.

SONUÇ

Farklı etnik köken, din veya mezhebe tabi kişilerin bir arada yaşadığı Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde gayrimüslim tebaanın hukuki statüsü İslam hukuku kurallarına göre belirlenmiş ve bu kişiler zimmi olarak adlandırılmışlardır. Fatih dönemiyle birlikte millet sistemi oluşturularak zimmilerin yönetimle olan ilişkisi ve idaresi bu sistemle sağlanmıştır. Millet sisteminde bugünkü anlamından farklı olarak din ve mezhep kriterine dayalı bir sınıflandırma söz konusudur. Bu sistem içerisinde Ortodoks Rumlar, Gregoryen Ermeniler, Yahudiler gibi milletler yer almıştır. Ermenilerin de içinde bulunduğu gayrimüslim tebaa, Müslümanlardan farklı olarak bazı haklar konusunda kısıtlanmışlardır. Ancak alım, satım gibi çeşitli hukuki işlemleri yapabilme noktasında Müslümanlarla eşit haklara sahip olmuşlar ve bu doğrultuda mülk sahibi olabilmişlerdir. Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasındaki farklar giderek ortadan kalkmış ve nihayetinde hukuki eşitlik sağlanmıştır. 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmanlı Kanunnamesi'yle birlikte Osmanlı tebaası klasik dönemdeki tanımından ayrılarak, etnik kimlik ya da dini aidiyet fark etmeksizin yeni bir Osmanlı yurttaşlığı kavramı oluşturulmuş ve artık Ermeniler de dahil Osmanlı egemenliğinde yaşayan herkes eşit hak ve özgürlüklere sahip olmuşlardır.

1789 Fransız İhtilali'yle tüm dünyaya yayılan milliyetçilik akımlarının ve özellikle Rusya ve İngiltere başta olmak üzere emperyalist güçlerin kışkırtmaları ve dini misyonerlerin yaptığı propagandaların etkisiyle Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni toplumunda da kendi devletini kurma hayalleri baş göstermiştir. Bazı Ermeni grupları bu doğrultuda özellikle Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde iç karışıklıklar ve isyanlar çıkarmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti bir yandan I. Dünya Savaşı sırasında kurtuluş mücadelesi verirken diğer yandan da düşman devletlerle iş birliği yapan ve kanlı isyanlar çıkartan bu gruplarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Nihayet Osmanlı Hükümeti 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkardığı Sevk ve İskan Kanunu'yla belli bölgelerdeki isyancı grupların başka bölgelere sevk ve iskan edilmesine karar vermiştir.

Osmanlı Hükümeti'nin 1915 yılında aldığı sevk ve iskan kararı, yargı mercilerince verilen “nefy, sürgün” niteliğinde cezai bir karar değildir. Zira sevk ve iskan kararı, olağanüstü dönemde çıkarılan bir geçici kanuna dayanmaktadır. Bu kararın alınmasında savaş koşullarında devletin güvenliğinin ve kamu düzeninin sağlanması amacıyla hareket edilmesinden sevk edilen kişilere karşı bir cezalandırma niyetinin olmadığı anlaşılmalıdır.

Devletler hukukunda bir hukuka aykırılıktan söz edebilmek için ya mevcut yazılı bir antlaşma metninin ya da bir örf-adet kuralının ihlal edilmiş olması gerekmektedir. Sevk ve iskan kararının alındığı dönemde devletler hukuku bağlamında sürgünün hukuka aykırılığı konusunda Osmanlı Devleti'ni bağlayan bir antlaşmadan bahsedilemeyeceği gibi bu konuda uluslararası bir teamül de gelişmiş değildir. Zira devletler hukukunda bir örf-adet kuralının varlığından bahsedebilmek için devletlerin sürekli ve istikrarlı bir uygulaması ve bu yöndeki uygulamanın hukuki olarak gerekli olduğu inancının oluşması gerekmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında dahi devletlerin devam eden sürgün uygulamalarından bahsi geçen dönemlerde devletler hukuku bağlamında sürgün yasağına ilişkin bir örf-adet kuralı gelişmediği ifade edilmelidir. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermenilere yönelik sevk ve iskan uygulamalarını savaş koşullarında başvuru bir iç hukuk işlemi olarak nitelendirmek gerekir. Nitekim devletin kendi topraklarında gerçekleştirdiği bir nüfus nakli söz konusudur ve bu da devletler hukukunun konusu değildir. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'ndeki söz konusu uygulama, Batı devletlerinin kabul ettiği ve uyguladığı şekilde sınır dışı etme, yurt dışına sürme anlamlarındaki “deportation” ile eşdeğer değildir. Bir an için Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında gerçekleştirdiği sevk ve iskan uygulaması devletler hukukunun konusu olarak kabul edilse dahi II. Dünya Savaşı sonrasında halkın güvenliği ve zorunlu askeri sebeplerin varlığı halinde yapıldığı kabul edilen sivil halka yönelik diğer devletlerin sürgün uygulamalarının hukuka uygun kabul edilmesi karşısında 1915 yılındaki uygulamaların devletler hukukuna aykırılığı savunulamayacaktır.

Sevk ve İskan Kanunu'nun çıkarıldığı dönemde yürürlükte olan ve Türk anayasal gelişmelerinde ilk anayasa olarak kabul edilen Kanun-i Esasi'de anayasanın üstünlüğü ilkesi kabul edilmekle beraber kanunların anayasaya uygunluğunu

sağlayacak bir yargısal denetim mekanizması öngörülmemiştir. Ancak böyle bir yargısal denetim mevcut olmasa dahi Kanun-i Esasi, kanunlar üzerinde bağlayıcı ve üstün bir norm olarak kabul edildiğinden, Sevk ve İskan Kanunu'nun da Kanun-i Esasi'ye uygun olması gerekir. Sevk ve İskan Kanunu Osmanlı Devleti'nde sıkıyönetim rejiminin geçerli olduğu bir dönemde çıkarılmıştır. Dolayısıyla o dönemde çıkarılan kanunların Kanun-i Esasi'ye uygunluğu incelenirken olağan dönem değil, olağanüstü dönemlerde uygulanan hukuk rejimi çerçevesinde bir değerlendirme yapılmalıdır. Kanun- Esasi'nin 36. maddesinde devletin ve halkın güvenliğini korumak amacıyla zorunluluk hallerinde hükümete, Kanun-i Esasi'ye aykırı olmamak şartıyla, geçici kanun çıkarma yetkisi tanınmış, 113. maddede de ülkenin bir bölgesinde karışıklık çıkacağına anlaşıldığında, hükümetin o bölgeye özgü olmak üzere geçici sıkıyönetim ilan edebileceği ifade edilmiştir. Anılan hükümler uyarınca hükümet, sıkıyönetim rejiminin yürürlükte olduğu bir dönemde belli bölgelerde çıkan isyanları bastırmak, düşmanla iş birliği yapanlara karşı tedbir almak ve bu bölgelerde halkın güvenliğini sağlamak amacıyla geçici kanun niteliğindeki Sevk ve İskan Kanunu'nu çıkarmıştır. Kanunların sebebi, yani çıkarılmasında rol oynayan etkenler, kural olarak anayasal denetimin dışında ve yasama yetkisinin takdir alanındadır. Bu sebebin isabetli olup olmadığının araştırılması hukukilik denetimi değil, yerindelik denetimi yapılmasını gerektirir. Kanun-i Esasi'nin 36. maddesinde “Kanun-i Esasi hükümlerine aykırı olmamak” kaydıyla “devleti bir tehlikeden veya kamu güvenliğini bozulmaktan koruma zorunluluğunun doğması durumunda gerekli görülecek konularda” geçici kanun çıkarılabileceği ifade edilmiştir. Bu bakımdan olağanüstü hal koşullarının varlığında kabul edilmiş sevk ve iskan kararının sebep bakımından da dönemin anayasasıyla uyumlu olduğu kabul edilmelidir. Anılan hüküm aynı zamanda geçici kanunun konu ve amaç unsuruna da işaret etmektedir ve bu yönleriyle de Sevk ve İskan Kanunu uyarınca gerçekleştirilen sevk ve iskan uygulamasının Kanun-i Esasi'nin ilgili maddelerine bir aykırılık oluşturmadığı ifade edilmelidir.

Sevk ve iskan uygulaması sonrasında nakle tabi tutulan kişilerin geride bıraktıkları taşınır, taşınmaz mallarıyla alacak ve borçlarına ilişkin de bir dizi düzenlemeler yapılmıştır. 1915 yılında çıkarılan kanunla ilk olarak sevk edilen

kişilerden geride kalan mallar tasfiye edilmiş ardından 1923 yılında çıkarılan kanunla her ne suretle olursa olsun yerinden ayrılan, kaçan, kaybolan kişilerin de geride bıraktığı mallar tasfiyeye tabi tutulmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında hükümet tarafından görülen siyasi ve idari zorunluluk nedeniyle sevk edilen, buldukları yerden ayrılan, kaçan ve kaybolan kişilerin geride bıraktıkları mallar, Türk hukuk terminolojisinde “emval-i metruke” olarak adlandırılmıştır. Söz konusu mallarla ilgili olarak 1915-1928 yılları arasında çıkarılan çeşitli hukuki düzenlemeler ise emval-i metruke mevzuatı olarak kabul edilmektedir.

Emval-i metruke mevzuatı çerçevesinde ortaya çıkan ilk karar 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela Kararı’dır. Kararda sevk ve iskanın nasıl yapılacağına ve geride kalan malların durumlarına ilişkin genel esaslar belirlenmiş ve sonrasında konuyla ilgili çıkarılacak olan hukuki düzenlemelerin temeli oluşturulmuştur. Kararda dikkat çeken noktalardan biri sevk ve iskana tabi tutulanların geride bıraktıkları taşınır mallarının ya da bunların bedellerinin kendilerine ulaştırılacağına, taşınmazların ise cinsi, kıymet ve miktarları belirlendikten sonra göçmenlere dağıtılacağına ifade edilmesidir. Diğer bir nokta ise isim belirtmeksizin de olsa sevk ve iskana tabi tutulan Ermenilerden geride kalan malların muhafaza ve idaresi, iskan işlemlerinin hızlandırılması, düzenlenmesi, tetkik ve teftişiyle ilgilenmek ve bu konudaki talimatname hükümleriyle verilecek emirleri uygulamak üzere komisyonların kurulacağından bahsedilmesidir.

Bu doğrultuda emval-i metrukeyle ilgili olarak çıkarılan ikinci düzenleme 10 Haziran 1915 tarihli Talimatname’dir. Talimatnamede emval-i metrukeyle ilgili oldukça ayrıntılı düzenlemelere yer verilmiştir. Talimatname üç ana konu çerçevesinde şekillendirilmiştir. Bunlardan ilki Ermenilerin geride bıraktıkları malların muhafazası ve idaresinden sorumlu olacak emval-i metruke idare komisyonlarının kurulması ve bu komisyonların işleyiş esaslarının belirlenmesidir. Talimatnamede ikinci olarak ise sevk ve iskan edilenlerin geride bıraktıkları taşınır ve taşınmaz mallarının durumuna ilişkin ayrıntılı düzenlemelere yer verilmiştir. Üçüncü ve son önemli konusu ise talimatnamede Ermenilerin boşalttıkları yerlere göçmenlerin iskan edilmesiyle ilgili düzenlemelere yer verilmesidir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta göçmenlere bu taşınmazların mülkiyetinin değil, tasarruf

hakkının verilmiş olmasıdır. Gerek Meclis-i Vükela kararında geçen hükümlerden gerekse anılan talimatname hükümlerinden Osmanlı Devleti'nin sevk ve iskan edilen kişilerin geride bıraktığı mallara el koyma gibi bir niyetinin olmadığı anlaşılmaktadır.

10 Haziran 1915 tarihli Talimatname'de bahsi geçen konulara dair ayrıntılı düzenlemeler yapılmasına rağmen sevke tabi tutulan Ermenilerin alacak ve borçlarına ilişkin ise herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Ermenilerin yabancı devlet banka ve şirketlerine olan borçları Osmanlı Devleti açısından ciddi bir uluslararası sorun teşkil etmeye başlayınca sevke tabi tutulanların alacak ve borçlarına ilişkin düzenlemelerin yer aldığı 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Tasfiye Kanunu'yla birlikte emval-i metrukeyle ilgili bu zamana kadar idari düzenlemelerle yapılan işlemler de yasal bir dayanağa kavuşturulmuştur. Tasfiye Kanunu hükümleri incelendiğinde hükümetin emval-i metrukelerle ilgili politikasının idare etmekten tasfiye etmeye döndüğü anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda geride kalan mallarla ilgili tasfiye işlemlerinin gerçekleştirilmesi için yetkili emval-i metruke tasfiye komisyonları kurulmuştur. Kanunun ilk maddesine göre tasfiye komisyonları “başka mahallere sevk edilen gerçek ve tüzel kişilerin terk etmiş oldukları mallar, alacaklar ve borçlar” hakkında, her kişi için ayrı ayrı mazbatalar düzenleyecek ve bu mazbatalar üzerinden mahkemelerce tasfiye işlemleri gerçekleştirilecektir. 2. maddeye göre 1. maddede belirtilen kişilerin geride bıraktıkları taşınmazların cinsine göre Vakıflar Hazinesi veya Maliye Hazinesi adına tescilleri yapılarak tasfiyeleri gerçekleştirilecektir. Tasfiye sonrası kalan meblağ mal sahiplerine verilecektir. Neticede Tasfiye Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte sevke tabi tutulan kişilerin geride bıraktıkları taşınmazları üzerindeki mülkiyet hakkı sona ermiştir. Elbette burada belirtilen taşınmazlar, sevke tabi tutulan kişilerin özel mülkiyetinde olan yani tapulu olan taşınmazlardır. Mülkiyeti zaten devlete ait, tasarruf hakkı bu kişilerde olan taşınmazlarda devlete intikal eden, bu taşınmazın tasarruf hakkıdır.

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte İttihat ve Terakki yerine gelen yeni hükümet, savaş sebebiyle başka bölgelere sevk edilen kişilerin geri dönüşlerine izin veren birtakım çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda 21 Ekim

1918 tarihinde Sevk ve İskan Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak hala yürürlükte bulunan Tasfiye Kanunu hükümlerine göre yasal olarak Maliye ve Vakıflar hazinelerine geçen ya da geçmesi gereken malların geri dönen sahiplerine iade edilebilmesi için yeni bir yasal düzenlemeye ihtiyaç duyulmuş ve ilk olarak 18 Aralık 1918 tarihli Talimatname çıkarılmıştır. Talimatnameye göre, geri dönmek isteyen Ermeni ve Rumların dönüşleri sağlanacak, taşınmazları kendilerine iade edilecektir. Ermenilerin evlerinde bulunan göçmenler tahliye edilecektir. Bir yandan geri dönenlerin mallarının iadesine ilişkin kanun yapma çalışmaları hızla devam ederken, diğer yandan bir kısım taşınır ve taşınmaz malların geri dönenlere iade edilmeye başlanmıştır. Öyle ki dönemin gazete metinleri de dönüş yapanların büyük çoğunluğuna kanuni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmadan taşınmazlarının iade edildiğini belirtmektedir.

Osmanlı Devleti dönemine ait son hukuki düzenleme olan ve 8 Ocak 1920 tarihli “Reddi Emval Kararnamesi” olarak da bilinen kararnamede emval-i metruke mevzuatı gereğince tasfiyeye tabi tutulan taşınır ve taşınmaz malların sahiplerine iadesiyle ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Ancak söz konusu kararname TBMM’nin 14 Eylül 1338 tarih ve 284 sayılı kararı ile reddedilmiş ve Mondros Ateşkesi sonrasında işgalci devletlerin baskılarıyla İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilen bütün kararnameler, anlaşmalar, resmi kararlar yapılmamış sayılmıştır.

TBMM’nin emval-i metrukeyle ilgili olarak çıkardığı ilk kanun 20 Nisan 1922 tarihli 224 sayılı Kanun’dur. 224 sayılı Kanun da Reddi Emval Kararnamesi’ndeki gibi kapsamında bulunan kişilerin mallarının geri dönmeleri halinde kendilerine iade edilmesi esasına dayanmaktadır. Ancak söz konusu kanun bir yıl yürürlükte kaldıktan sonra 15 Nisan 1923 tarihli 333 sayılı Kanun çıkarılmıştır.

333 sayılı Kanun, 224 sayılı Kanun’u yürürlükten kaldırmış ve Tasfiye Kanunu’nun bazı maddelerinde değişiklikler yapmıştır. Uzun yıllar yürürlükte kalacak olan 333 sayılı Kanun, TBMM’nin emval-i metrukeye dair nihai iradesini yansıtması açısından önem arz etmektedir. 333 sayılı Kanun’un getirdiği en önemli yenilik kişi bakımından uygulama alanının belirlendiği 6. madde olarak ifade

edilebilir. Anılan maddeye göre her ne suretle olursa olsun “kaybolan” veya “bir yerden ayrılan” ya da “yabancı ve işgal edilmiş ülkelere veya İstanbul ve bağlı yerlerine kaçanların” malvarlıkları da 333 sayılı Kanun’la değişik Tasfiye Kanunu hükümlerine göre tasfiye edilecektir. Böylelikle savaş koşullarında daha güvenli yerlere gitmek zorunda kalan, savaşırken şehit düşen ve düşman işgalleri sırasında katledilen tüm kimselerin malları da Tasfiye Kanunu kapsamına dahil edilmiştir. Terk edilmiş taşınmaz malların türüne göre Vakıflar veya Maliye Hazinesi adına tescil edileceğine ve bu taşınmazların kıymetlerinin bahsi geçen hazineler tarafından sahiplerine ödeneceğine dair Tasfiye Kanunu’nda yer alan düzenleme, 333 sayılı Kanun’la tasfiye sonrası elde kalan meblağın, bahsi geçen hazinelerce sahipleri adına emaneten irat kaydolacağı şeklinde değiştirilmiştir.

Cumhuriyet dönemine ait emval-i metrukeyle ilgili düzenlemelerden biri de 28 Mayıs 1928 tarihli 1331 sayılı Kanun’dur. 1331 sayılı Kanun’un 7. maddesine göre Tasfiye Kanunu ve 333 sayılı Kanun uyarınca vaziyet edilmiş veya edilecek taşınmazlar gerek mübadillere tahsis ve tefviz edilmiş olsun gerek hazine bünyesinde bulunsun, hiçbir şekilde hak sahiplerine iade edilmeyip sadece kararlaştırılmış kıymetleri Maliye Hazinesi’nden kendilerine ödenecektir. Böylelikle emval-i metruke hükümleri uyarınca hazine tarafından el konulmuş taşınmazların eski sahiplerine iade edilmeyeceği, yalnızca taşınmazın bedelinin kendilerine ödeneceği Kanun’da açıkça belirtilmiştir. Anılan 7. madde hükmüyle ilgili olarak TBMM’nin verdiği 146 sayılı tefsir kararında da 333 sayılı Kanun ile Tasfiye Kanunu’nun uygulanması aleyhine Danıştay tarafından bir hüküm verilmedikçe, bu kanunlar uyarınca vaziyet edilmiş veya edilecek taşınmazların mülkiyetinin hazine adına kaydedilmiş hükmünde olduğu kabul edilmiştir. Böylelikle çıkarılan 1331 sayılı Kanun’la söz konusu taşınmaz malların iadesi uygulamasına son verilmiş, yalnızca kıymetlerinin sahiplerine ödenmesine karar verilmiştir. Aynı tarihte çıkarılan 1349 sayılı Kanun’la da sahipleri adına hazinece emanette tutulan meblağlar 1928 bütçesine aktarılmıştır.

Her ne kadar emval-i metrukeyle ilgili olarak Lozan Antlaşması doğrudan bir hüküm içermemekteyse de Lozan Antlaşması’nın yürürlüğe girdiği tarih emval-i metruke açısından önem arz etmektedir. Zira emval-i metruke mevzuatının

uygulanabilmesi için bu kanunlarda belirtilen sevk edilme, kaçma, kaybolma, yerinden ayrılma fiillerinin Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinden önceki süreçte gerçekleşmesi gerekmektedir. Diğer bir deyişle anılan tarihten sonraki fiil ve işlemler için emval-i metruke hükümlerinin uygulanması mümkün değildir. Bu kabul çeşitli yüksek mahkeme kararlarında da yer bulmuştur.

Emval-i metruke mevzuatının kişi bakımından kapsamı belirlenirken herhangi bir din, mezhep ya da ırk ayrımı yapılmamıştır. Dolayısıyla kanun koyucunun etnik veya dini bir gruba karşı düzenleme yapmak niyetiyle hareket etmediği anılan kanunların lafzından anlaşılmaktadır. Emval-i metruke mevzuatı kapsamındaki kişiler, öğretiler ve çeşitli mahkeme kararlarında kaçak ve kayıp (fırari ve mütegayyip) kişiler olarak adlandırılmaktadır. Bu itibarla tartışmaların daha çok Ermenilerin geride bıraktıkları taşınmazlar üzerinden ortaya çıkması tarihi ve sosyal gerçeklerden kaynaklanmaktadır. Nitekim savaş koşullarında güvenlik gibi sebeplerle birçok kişinin bulunduğu yerlerden ayrıldığı düşünüldüğünde Ermeniler dışında Osmanlı vatandaşlarının da kaçak ve kayıp kişilerden olabilmesi mümkündür. Bunun dışında I. Dünya Savaşı sonrasında devletlerin kendi aralarında yaptığı çeşitli antlaşmalarla belli kişi gruplarının kaçak ve kayıp kişilerden sayılmayacağı kabul edilmiştir. Örneğin Yunan Hükümeti ve Bulgar Krallığı ile yapılan antlaşmalar doğrultusunda mübadeleye tabi tutulan Rumlar ve Bulgarların geride bıraktıkları taşınmazlar emval-i metruke mevzuatının kapsamı dışında bırakılmıştır.

1331 sayılı Kanun'un 7. madde hükmü ve bu hükme ilişkin meclisin tefsir kararı gereğince emval-i metruke niteliğindeki taşınmaz malların mülkiyeti, bu konuda Danıştay tarafından aksi bir hüküm verilmedikçe; sevk, kaybolma, kaçma veya ayrılma fiillerinin gerçekleşmesi üzerine kanun gereği kendiliğinden devlete geçmiştir. Bu bakımdan emval-i metruke niteliğindeki taşınmazların devlete intikali TMK'da düzenlenen tescilsiz aslen kazanma olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla tapuda hazine adına yapılacak tescil kurucu değil, bildirici niteliktedir.

Emval-i metruke kapsamındaki taşınmazların hukuki niteliğiyle ilgili olarak gerek emval-i metruke mevzuatı hükümlerinden gerekse konuyla ilgili arşivlere

yansıyan yazışmalardan bu arazilerin büyük bir kısmının mülk arazi statüsünde olmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu metinlerde geçen tefviz, ferağ, vefaen ferağ, mutasarrıf gibi ifadeler mülk araziler için kullanılan terimler değildir. Bu nedenle söz konusu taşınmazların büyük bir kısmının vakıf arazi ya da miri arazi olduğuna şüphe yoktur. Dolayısıyla bu taşınmazların mülkiyetinin kendine ait olduğunu iddia eden kişiler veya bu kişilerin mirasçılarının söz konusu iddialarının araştırılması önemlidir. Nitekim emval-i metruke kapsamında devlete intikal eden taşınmazın miri ya da vakıf arazi olması durumunda anılan kişiler bu taşınmazların yalnızca tasarruf hakkına sahiplerdir. Cumhuriyet döneminde çıkarılan birtakım düzenlemelerle bu taşınmazların tasarruf hakkına sahip olan kişilerin mülkiyetini kazanabilmeleri mümkün kılınmıştır. Ancak bunun için yapılan hukuki düzenlemelerde öngörülen belli koşulları yerine getirmiş olmaları gerekmektedir.

Emval-i metruke mülkiyetinin devlete intikalinin üzerinden yaklaşık bir asır geçmesine rağmen söz konusu taşınmazlar üzerindeki mülkiyet iddiaları günümüzde hala gerek ulusal gerek uluslararası mahkemeler nezdinde ileri sürülmekte ve bu konu güncelliğini korumaktadır.

Ulusal mahkemelerde açılan emval-i metruke kaynaklı davalarda davacılar, söz konusu taşınmazların kendilerine aynen iadesini, bunun mümkün olmaması halinde ise zararlarının tazmin edilmesini talep etmektedir. Bu kapsamda ilk olarak emval-i metruke mevzuatı gereğince devlete intikal eden taşınmaz hakkındaki vaziyet kararının idari yargıda iptalini gerçekleştirmek gerekmektedir. İdari yargıda yapılacak inceleme neticesinde kişi, zaman ve taşınmaz unsurları bakımından esasında emval-i metrukeden sayılmaması gereken bir taşınmazın mülkiyetinin devlete intikal ettiği anlaşıldığı takdirde alınan vaziyet kararının hukuka aykırılığı gündeme gelecek ve iptaline karar verilmesi gerekecektir. Elbette söz konusu iddia ve taleplerin idari yargılama hukukunda öngörülen süreler içerisinde yapılması gerekmektedir. Bununla beraber vaziyet kararı hukuka aykırı bulunarak iptal edilse dahi bazı durumlarda aynen iade mümkün olamayacaktır. Aynen iadenin mümkün olabilmesi için taşınmaz üçüncü kişilere tahsis edilmemiş olmalıdır. Zira taşınmaz üçüncü bir kişiye tahsis edilmişse, bu kişilerin TMK'nın 1023. maddesi çerçevesinde aynı hak kazanmaları mümkün olabilecektir. Bunun dışında 810 sayılı Kanun, 1515

sayılı Kanun ve TMK'nın 713. maddesi çerçevesinde de üçüncü kişilerin kazandığı aynı hakların korunması esastır. Görüldüğü gibi hem emval-i metruke mevzuatı hem de iç hukuktaki diğer kanunlarda emval-i metrukenin iadesine engel olan birçok hüküm mevcuttur. Bunun yanı sıra yüksek yargı organlarının oluşturduğu içtihatlarla da bu kurallar pekiştirilmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla bu hükümler ve içtihatlar çerçevesinde emval-i metruke niteliğindeki bir taşınmazın bugün aynen iadesi mümkün değildir. Elbette emval-i metruke mevzuatına aykırı olarak gerçekleştirilmiş vaziyet ve tescil işlemleri söz konusu olduğunda bu haksız işlemlere karşı süresi içinde yargı yoluna başvurulmuşsa aynen iade mümkün olabilecektir. Ancak örneğin yolsuz tescile iyi niyetle güvenen üçüncü kişilerin hak kazanımı gibi sebeplerle aynen iadenin mümkün olmaması durumlarında ise TMK'nın 1007. tazminat talepleri gündeme gelebilecektir. Bu halde mahkemelerin zararın mevcudiyeti ve miktarıyla söz konusu taleplerin zamanaşımına uğrayıp uğramadığı konularını değerlendirmesi gerekmektedir.

Emval-i metruke mevzuatı kapsamında taşınmazlarına el konulan kişi ya da mirasçılarının günümüzde mülkiyet haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurdukları görülmektedir. Emval-i metruke konusunda Anayasa Mahkemesine yapılan başvurulardan ilki Agavni Mari Hazaryan ve diğerleri tarafından mülkiyet ve adil yargılanma haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle yapılan başvuru; diğeri de kilise ve manastırın bulunduğu araziye emval-i metruke mevzuatına göre el konulması sebebiyle mülkiyet hakkının, bu taşınmazların ibadet mekanları olmasından dolayı din ve vicdan özgürlüğüyle eşitlik ilkesinin ve tapu defterlerine ulaşmalarının engellenmesi sebebiyle de adil yargılanma hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle yapılan Kilikya Ermeni Katolikosluğu başvurusudur. Her iki başvuru da Anayasa Mahkemesi tarafından esas incelemeye geçilmeksizin çeşitli sebeplerle kabul edilemez bulunarak reddedilmiştir. Anayasa Mahkemesi'nden ret kararı alan Kilikya Ermeni Katolikosluğu, iç hukuk yollarını tüketmemesine rağmen konuyu AİHM'e taşımış ve AİHM tarafından da başvuru bu gerekçeyle kabul edilemez bulunmuştur.

Bu örneklerden de anlaşılmaktadır ki emval-i metruke mevzuatı kapsamındaki taşınmazlarla ilgili sorunlar gelecekte de AİHM önüne getirilmeye

çalışılacaktır. Bu konuda Türkiye'nin AİHM karşısında savunma yapabileceği önemli gerekçeleri bulunmaktadır. AİHM, taraf devlet aleyhine ve AİHS'nin kabul edilmesinden önce meydana gelmiş olaylarla ilgili başvuruları incelemeye yetkili değildir. Zira emval-i metrukeyle ilgili düzenleme ve uygulamalar Türkiye'nin AİHM'nin yargılama yetkisini kabul ettiği 1987 tarihinden çok önce ortaya çıkmış ve sona ermiştir. Dolayısıyla bu noktada Mahkemenin zaman bakımından yetkisizliği savunması yapılabilecektir. AİHM'in bu görüşü başvuru konusu ihlalin süreklilik arz etmediği, AİHS'de koruma altına alınmış bir hakka yönelik müdahalenin anlık ihlal olarak değerlendirildiği durumlarda geçerlidir. AİHM kural olarak mülkiyet hakkına yönelik müdahaleleri anlık bir ihlal olarak değerlendirmektedir. Öyle ki AİHK, emval-i metruke mevzuatına göre sahibinin kaçak ve kayıp kişilerden olduğu gerekçesiyle taşınmaza el konulduğu bir olaya ilişkin olarak başvurusunun mülkiyetinden yoksun bırakılması olayının 1967 yılında gerçekleştiğini, bu sebeple müdahalenin sözleşmeye taraf olunan 28 Ocak 1987 tarihinden önceki bir dönemde gerçekleştiği gerekçesiyle başvuru hakkında kabul edilemezlik kararı vermiştir. Görüldüğü gibi emval-i metruke niteliğindeki malların sahibi olduğunu iddia edenlerin AİHM'e yapacağı başvurularda, başvuru anında bir mülkiyet hakkının mevcut olmadığı gerekçesiyle ret kararı verilebilecektir. Fakat burada önemli olan husus “davanın canlandırılmamış” olmasıdır. Bu sebeple ulusal mahkeme hakimlerinin emval-i metruke mevzuatı konusunda yeterli bilgiye sahip olması ve her somut olayda konuyu ayrıntılı olarak inceleyerek karar vermesi önem arz etmektedir. Zira emval-i metrukeyle ilgili ulusal mahkemelerin davacıların taleplerini haklı görmesi halinde ve kararın Yargıtayda da kesinleşmesiyle dava konusu taşınmazın davacıya iade edilmesi gerekecektir. Böyle bir durumda kararların yerine getirilmemesi halinde AİHM'e başvurulduğu takdirde Mahkeme zaman bakımından yetkisiz olduğuna karar vermeyecektir ve Türkiye mülkiyet hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle tazminata mahkum edilebilecektir. AİHM'in mülkiyet hakkına yapılan müdahaleyi süregelen bir ihlal olarak değerlendirdiği durumlarda ise müdahalenin hukuka uygun olduğu, kamu yararı amacıyla gerçekleştirildiği ve ölçülü olduğu savunmaları yapılabilecektir. Bu halde başvurunun reddedilmesi ya da çok az bir tazminatla sonuçlanması mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- ABDULLAHZADE**, Cavid, “Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Sureci Açısından Değerlendirilmesi”, **AÜHFD**, C. 62, S. 2, 2013, s. 317-347.
- ACEMOĞLU**, Kevork, “Olağanüstü Kazandırıcı Zamanaşımı Müessesesi Üzerine Bazı Düşünceler”, **İÜHF**, C. 33, S. 3-4, 1967, s. 248-256.
- ACEHAN**, Abdullah, “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2008, C. I, S. 5, s. 12-29.
- AKÇAM**, Taner, **Ermeni Meselesi Hallolunmuştur**, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2016.
- AKÇAM**, Taner – **KURT**, Ümit, **Kanunların Ruhu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- AKGÜNDÜZ**, Ahmet, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- AKGÜNDÜZ**, Ahmet, “İcareteyn”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 21, İstanbul, 2000.
- AKİPEK**, Jale – **AKINTÜRK**, Turgut, **Eşya Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul, 2009.
- AKKUŞ**, Turgay, “Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Bursa’da Sevk ve İskan Uygulamaları ve Sonuçları”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 23, 2008, s. 1-52.
- AKMAN**, Ahmet, **Eski Vakıflar Hukuku ve İdaresi**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019.
- AKYILMAZ**, Bahtiyar – **SEZGİNER**, Murat – **KAYA**, Cemil, **Türk İdare Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, 8. Baskı, Ankara, 2017.
- AKYILMAZ**, Gül, **Osmanlı Devleti’ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emval-i Metruke)**, AVİM, Ankara, 2017.
- AKYILMAZ** Gül, **Siyasi Tarih**, Seçkin Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 2019.
- AKYILMAZ**, Gül, “Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası Çerçevesinde Emval-i Metruke Meselesine Bakış” **Uluslararası Suçlar ve Tarih**, 2019, S. 2, s. 17-73.
- AKYILMAZ**, Gül, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan Sonra Ermenilerin Hukuki Statüsü ve Kazandıkları Haklar, **1915’e Hapsedilen Tarih: Ermeni Meselesi**, Ed. Feridun ATA, Kombassan Vakfı, Konya, 2016, s. 19-44.
- AKYILMAZ**, Gül, “Tanzimat’tan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü”, **Yeni Türkiye (Ermeni Sorunu Özel Sayısı II)**, S. 38, 2001, s. 671-686.
- AKSAR**, Yusuf, **Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015.

- ALGAN**, Bülent, “Bireysel Başvurularda “Açıkça Dayanaktan Yoksunluk” Kriterinin Anayasa Mahkemesi Tarafından Yorumu ve Uygulanması”, **AÜHFD**, C. 63, S. 2, 2014, s. 247-284.
- ARAL**, Berdal “Kolektif Bir İnsan Hakkı Olarak Halkların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı”, **İnsan Hakları Yıllığı**, C. 21-22, 1999-2000.
- ATALI**, Murat – **ERMENEK**, İbrahim, **Medeni Usul Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara, 2021.
- ATNUR**, İbrahim Ethem, **Tehcirin Ardından Meseleler – Uygulamalar**, Hitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2019.
- AVCI**, Mustafa, **Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, Mimoza Yayınları, 5. Baskı, Konya, 2015.
- AYAN**, Mehmet, **Eşya Hukuku-I Zilyetlik ve Tapu**, Seçkin Yayıncılık, 13. Baskı, Ankara, 2016.
- AYAN**, Mehmet, **Eşya Hukuku-II Mülkiyet**, Seçkin Yayıncılık, 9. Baskı, Ankara, 2016.
- AYDIN**, Mehmet Akif, **Türk Hukuk Tarihi**, 13. Baskı, İstanbul, 2015.
- AYDIN**, Öykü Didem, Türk Anayasa Yargısında Yeni Bir Mekanizma: Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru” **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 15 S. 4, 2011, s. 121-170.
- AYTAÇ**, Önder, **Emval-i Metruke**, Adalet Bakanlığı, Ankara, 2012.
- AYTAŞ**, Gülseren, **Ermeni Talepleri ve Türkiye’nin Hakları**, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2010.
- BAĞCI**, Ömer, **Emval-i Metruke Çerçevesinde Taşınmazların Hukuki Durumu ve Tasfiyesi**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2016.
- BAKAR**, Bülent, “Malların İadesi”, **Türk- Ermeni İhtilafı/Makaleler**, Ed. Hikmet Özdemir, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No. 122, s. 327-340.
- BAŞAK**, Cengiz, **Uluslararası Ceza Mahkemeleri ve Uluslararası Suçlar**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003.
- BAŞPINAR**, Veysel, “Eşya Hukuku ve Yargı Kararları Açısından Emval-i Metruke”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi”, C. 3, S. 1, 2012, s. 61-112.
- BAYSAL**, Başak, **Kanunların Zaman Açısından Yürürlüğü**, Prof. Dr. Necip Kocayusufpaşaoğlu için Armağan, Ankara, 2004.
- BERKİ**, Ali Himmet, **Vakıflar**, 2. bası, İstanbul, Aydınlık Basımevi, 1946.
- BERKİ**, Ali Himmet, “İslam’da Vakıf (Sahih ve Gayr-i Sahih Nev’ileri I), **AÜİFD**, S. 1-4, Ankara, 1957.
- BEYDİLLİ**, Kemal, “Tehcir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 40, İstanbul, 2011.
- BEYOĞLU**, Süleyman, “Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, Kış 2008, s. 125-138.

- BİLMEN**, Ömer Nasuhi, **Hukukî İslamiye ve Islahatı Fıkhiye Kamusu**, Bilmen Matbaacılık, C. 5, İstanbul, 1985.
- BİLSEL**, M. Cemil, **Lozan**, C. II., Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998.
- BRAUDE**, Benjamin, “Millet Sisteminin İlginç Tarihi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014, s. 245-254.
- BOZKURT**, Gülnihal, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- BOZKURT**, Gülnihal, “İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 1-4, Ankara, 1987, s. 115-155.
- BOZKURT**, Gülnihal, “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 44, S. 1, Ankara, 1995, s. 49-59.
- CHEN**, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler**, Çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul, 1984.
- CİN**, Halil, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, Konya, 1987.
- CİN**, Halil, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Berikan Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2019.
- CİN**, Halil – **AKGÜNDÜZ**, Ahmet, **Türk Hukuk Tarihi**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, C. 2, Konya, 1995.
- CİN**, Halil – **AKYILMAZ**, Gül, **Türk Hukuk Tarihi**, 4. Baskı, Sayram Yayınları, Konya, 2010.
- ÇALIŞ**, Halit, “Rakabe”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 34, İstanbul, 2007.
- ÇİÇEK**, Kemal, “Osmanlı Ermenilerinin 1915’teki Tehciri: Bir Değerlendirme”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C. 3, S. 6, Ankara, 2010, s. 1-14.
- ÇİÇEK**, Kemal, **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2020.
- DEMİR**, Abdullah, “Hukuk Tarihi Açısından 1915 Ermeni Tehciri”, **Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi**, S. 72, 2008.
- DEMİR**, Hande Seher, **Ermeni Meselesinin Hukuki Boyutu**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.
- DEMİREL**, Ali, “Birinci Dünya Savaşı’nda Ermeniler ve Uluslararası Hukuk Açısından 1915 Ermeni Sevk ve İskanı”, **Uluslararası Çalışmalar Dergisi**, C. 5, S. 1, s. 52-68.
- DEVELİOĞLU**, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 29. Baskı, Ankara, 2012.
- DOEHRING**, Karl, **Genel Devlet Kuramı**, Çev. Ahmet Mumcu, İnkılap Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul, 2015, s. 276.

DOĞAN, İlyas, “1948 Soykırımının Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Geriye Yürüyemeyeceği Sorun (Ermeni Olayları Açısından Bir Değerlendirme)”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 10, S. 1-2, 2006, s. 295-309.

DOĞAN, İlyas, “II. Dünya Savaş Öncesinde Devletler Hukukunda Özel Mülkiyetin Korunması Anlayışı ve Sürgünle Bağlantılı Güncel AİHM Kararlarında Durum”, **Uluslararası Hukuk Boyutuyla 1915 Olayları**, Ed. İlyas Doğan, Astana Yayınları, Ankara, 2016, s. 29-58.

DOĞAN, İlyas, “Devletler Hukukunda Sürgüne İlişkin Temel Yaklaşımlar”, **Uluslararası Hukuk Boyutuyla 1915 Olayları**, Ed. İlyas Doğan, Astana Yayınları, Ankara, 2016, s. 183- 213.

DOĞAN, İlyas, “Kurtuluş Savaşı Sonrası Düşmanla İşbirliği Yaptığı İçin Türkiye’den Ayrılmak Zorunda Kalan Ermenilerin Mülkiyet Haklarının Günümüzdeki Durumu Hakkında Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Hukuk Boyutuyla 1915 Olayları**, Ed. İlyas Doğan, Astana Yayınları, Ankara, 2016, s. 143-180.

DOĞRU, Osman, **Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Rehberi**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2012.

DUMAN, Önder, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti ile Müttefikleri Arasında Bir Diplomatik Kriz: Ermeni Emval-i Metrukesi ve Borçları”, **Ermeni Araştırmaları**, S. 22, Yaz 2006, s. 117-162.

EFE, Metin, **Anayasa Mahkemesi Uygulamaları Kapsamında Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Şartları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016.

ELBEYOĞLU, Ali, **Osmanlı’dan Günümüze Tapu ve Emval-i Metruke**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014.

EKİNCİ, Hüseyin, “Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Kriterleri ve İnceleme Yöntemi”, **Anayasa Yargısı** C. 30, 2013, 161-197.

EMECEN, Feridun, “Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Mutabakatı”, **Çeşitli Yönlerden Türk-Ermeni İlişkileri**, Ed. Şafak URAL, Kazım YETİŞ, Feridun EMECEN, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2006.

EMECEN, Feridun, “**Osmanlı Toplumsal Düzeninde Ermeniler**”, Web: <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/osmanli-toplumsal-duzeninde-ermeniler/> (E.T. 07.06.2021).

EPÖZDEMİR, Rezan, Taraf Ehliyeti, Adalet Yayınevi, Ankara, 2017.

ERCAN, Yavuz, “Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu”, **Belleten**, C. XLVII, S. 188, 1983, s. 1119-1149.

EREN, Fikret – **BAŞPINAR**, Veysel, **Toprak Hukuku**, Savaş Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2017.

ERİM, Neşe, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. 4, S. 4, 1984, s. 79-88.

ERMAYASI, Mustafa, Anayasa Mahkemesi'ne Yapılan Bireysel Başvuruların Kabul Edilebilirlik Bakımından İncelenmesi, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.

EROĞLU, Tayfun, Tehcirden Milli Mücadele'ye Ermeni Malları (1915-1928), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2008.

ERSAN, Mehmet, Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

ERSAN, Mehmet, "Türkler ile Ermenilerin İlk İlişkileri Ne Zaman Başladı?", 1915'e Hapsedilen Tarih: Ermeni Meselesi, Ed. Feridun Ata, Kombassan Vakfı, Konya, 2016, s. 1-18.

ERTAŞ, Şeref, "Tapu Sicilinin Yanlış Tutulmasından Doğan Zararlardan Hazinesinin Sorumluluğu", Prof. Dr. Turhan Tüfan Yüce'ye Armağan, İzmir, 2001, s. 45-57.

ERTUĞ, Hasan R., "Memleketimizde Fevkalade Hal Rejimleri", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 3, S. 1, Ankara, 1948, s. 67-82.

ERYILMAZ, Bilal, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi, Risale Yayınları, İstanbul, 1990.

GEMALMAZ, Burak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Mülkiyet Hakkı, Beta Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017.

GEMALMAZ, Burak, Mülkiyet Hakkı Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-6, Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, Ankara, 2018.

GEORGEON, François, Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930), Çev. Ali Berktaş, YKY, İstanbul, 2006.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", Yeni Türkiye (Ermeni Sorunu Özel Sayısı II), S. 38, 2001.

GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Basım Yayın, Bursa, 2018, s. 59.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref – GÖLCÜKLÜ, Feyyaz, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi, Turhan Kitabevi, 11. Baskı, Ankara, 2016.

GÜLAN, Aydın, "Kamu Malları", Günışığında Yönetim İçinde, Ed. İl Han Özay, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2002.

GÜLERGÜN, Cansu, "Uluslararası Ceza Hukuku Bağlamında Hukuka Aykırı Sürgün ve Nakletme Savaş Suçu", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2019.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan, "İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Kuruluşu ve Statüsü", Web: <http://turksandarmerians.marmara.edu.tr/tr/istanbul-ermeni-patrikhanesinin-kurulusu-ve-statusu/> (E.T. 06.05.2021).

GÜRAL, Jale, "Türk Hukukunda Tapuya Kayıtlı Olmayan Gayri Menkullerin Hukuki Rejimi ve MK 639/1", AÜHFD, C. IX, s. 40-96.

GÜNAY, Erhan, Kusursuz Sorumluluğa Dayalı Tazminat İstemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020.

- GÜNAY**, Hacı Mehmet, “Metruk”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 29, Ankara, 2004.
- GÜRDOĞAN**, Burhan, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri”, **AÜHF**, C. 16, S. 1, 1959, s. 91-105.
- GÜRSOY**, Kemal T. – **EREN**, Fikret – **CANSEL**, Erol, **Eşya Hukuku**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1984.
- GÜNER**, Hasan, **Ermenilerin Emval-i Metrukesi**, Astana Yayınları, Ankara, 2016.
- GÜNER**, Hasan, “Ermenilerin Geride Bıraktığı Mallar Hakkında Yapılan İlk Düzenlemeler ve Emval-i Metruke Komisyonları”, **Yeni Türkiye (Ermeni Meselesi Özel Sayısı IV)**, S. 63, Ankara, 2014, s. 3144-3158.
- GÜNEŞ**, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, C. 3, S. 3, 2017, s. 12-26.
- GÜRÜN**, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Bilgi Yayınevi, 7. Baskı, Ankara, 2012.
- HALAÇOĞLU**, Yusuf, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- HALAÇOĞLU**, Yusuf, **Ermeni Tehciri**, Babıali Kültür Yayıncılık, 2019.
- HALAÇOĞLU**, Yusuf, “Ermenilerin Suriye’ye Nakli: Sürgün Mü, Soykırım Mı?”
Web: <http://dunyasavasi.ttk.gov.tr/upload/files/Yazilar/SurgunmuSoykirimmi.pdf>
(E.T. 27.09.2021).
- HALAÇOĞLU**, Yusuf, “Lozan’da Mülklerin İadesi Konusu”, Web: <http://www.radikal.com.tr/yorum/lozanda-mulklerin-iadesi-konusu-827074/> , (E.T. 25.07.2021).
- HARRİS**, D.J., **O’BOYLE**, M., **BATES**, E.P., **BUCKLEY**, C.M., **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku**, Avrupa Konseyi, Ankara, 2013.
- İŞİK**, Alper, **Türkiye’de Ulus-Devlet ve Gayrimüslimler**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- İŞERİ**, Ahmet, “Vakıflar”, **AÜHF**, C. 21, S. 1, 1964, s. 199-280.
- KAİSER**, Hilmar, “1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları”, **İmparatorluktan Cumhuriyet’e Türkiye’de Etnik Çatışma**, Ed. Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 123-156.
- KARAYALÇIN**, Yaşar, “Kanunlarımız-Doktrin ve Uygulama Açısından Mer’a ve Yaylaklar, ‘Emval-i Metruke’”, **AÜHF**, C. 32, S. 1, 1975, s. 41-70.
- KARDEŞ**, Salahaddin, **Kanunname-i Arazi (Arazi Kanunu)**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 19.
- KARDEŞ**, Salahaddin, **Milli Emlak**, Adalet Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2019.
- KARDEŞ**, Salahaddin, **Milli Emlak Sözlüğü**, Adalet Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2020.

- KARDEŞ**, Salahaddin, **Tehcir ve Emval-i Metruke Mevzuatı**, Astana Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2016.
- KENANOĞLU**, Macit, **Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017.
- KENANOĞLU**, Macit, “1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulanması”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S.1, 2006.
- KILINÇ**, Ahmet, “17’nci Yüzyıl Kadı Sicillerine Göre Patrikler Bağlamında Ermenilerin Hukuki Statüsü”, **Yargıtay Dergisi**, C. 45, S. 1, 2019, s. 181-230.
- KILINÇ**, Bahadır, “Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikayeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği”, **Anayasa Yargısı**, C. 25, 2008, s. 19-59.
- KILINÇ**, Doğan, “Self-Determinasyon İlkesinin Azınlıklar Açısından Değerlendirilmesi”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.12, S.1-2, 2008, s. 949-982.
- KİLİ**, Suna – **GÖZÜBÜYÜK**, Şeref, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.
- KOÇAŞ**, Sadi, **Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, 4. Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990.
- KONUĞU**, Enver, “Osmanlılar ve Millet-i Sadıkadan Ermeniler”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4, Ankara, 1999.
- KÖKSAL**, Osman, “Osmanlı Devleti’nde Sıkıyönetim ile İlgili Mevzuat Üzerine Bir Deneme”, **OTAM**, C. 12, S. 12, 2001, s. 157-171.
- KÖKSAL**, Osman, “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları”, **OTAM**, S. 19, 2006, s. 283-341.
- KÖMÜRÇİYAN**, Eremya Çelebi, İstanbul tarihi: XVII. Asırda İstanbul, Çev. Hrand D. Andreasyan, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- KÖPRÜLÜ**, Bülent, “Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev’iyetleri ve İcareteynli Vakıflar”, **İÜHFİM**, C. 17, S. 3-4, 1951, s. 685-716.
- KUNDAKÇI**, Sibel Kavaklı, “Nefy (Sürgün) Cezası Üzerine Bir Değerlendirme” **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 4(11), s. 595-613.
- KURAN**, Ercüment, “Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu”, **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ed. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000.
- KURŞUN**, Günal, **101 Soruda Uluslararası Ceza Mahkemesi**, İnsan Hakları Gündemi Derneği, Ankara, 2011.
- KURT**, Yılmaz, “Osmanlı Toprak Yönetimi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C:3, Ankara 1999.
- KURU**, Baki, **Medeni Usul Hukuku**, Yetkin Yayınları, 20. Baskı, Ankara, 2009.

KURUBAŞ, Erol, “Kuzey Irak’ta Olası Bir Ayrılmanın Meşruluğu ve Sel Determinasyon Sorunu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 59, S. 3, 2004, s. 147-179.

KUYAKSİL, Ali – **ALTUNBAŞ**, Ali, “Türklerde Hukuk Devleti Anlayışının Tarihsel Gelişimi”, **Mustafa Kemal Üniversitesi SBE Dergisi**, C. 9, S. 19, 2012, s. 15-46.

KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, **Yeni Türkiye (Ermeni Sorunu Özel Sayısı II)**, S. 38, 2001, s. 692-701.

KÜTÜKÇÜ, M. Akif, “Uluslararası Hukukta Self Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri” **Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi**, S. 12, 2004, s. 259-276.

MARDİN, Ebül’ula, **Toprak Hukuku Dersleri**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1947. s. 5.

MCCORQUODALE, Robert, “Self-Determination: A Human Rights Approach”, **International and Comparative Law Quarterly**, Volume 43, Issue 4, 1994, s. 857-885.

OĞUZMAN, Kemal – **SELİÇİ**, Özer – **ÖZDEMİR**, Saibe Oktay, **Eşya Hukuku**, Filiz Kitabevi, 15. Baskı, 2012, İstanbul.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C. 4, İstanbul, 1985.

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 91, Ankara, 2007.

ÖMER HİLMİ EFENDİ, **İthaf-ül Ahlaf fi Ahkam-il Evkaf**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, 16. Baskı, Ankara, 2016.

ÖZGÜL, M. Cemil, “Osmanlı Devleti’nde Ermeniler”, **Yeni Türkiye (Ermeni Sorunu Özel Sayısı I)**, S. 37, 2001, s. 53-60.

ÖZKAYA, Erarslan, **Eski Vakıf Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011.

ÖZKORKUT, Nevin Ünal, “1876 Anayasasının Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 53, S. 1, 2004, s. 173-184.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, **Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, İnkılap Kitabevi, 10. Baskı, İstanbul, 2008.

ÖZTÜRK, Nazif, **Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, TDV Yayınları, Ankara, 1995.

ÖZTÜRK, Nazif, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, TDV Yayınları, Ankara, 1995.

- ÖZTÜRK**, Nazif, “Mukataalı Vakıf”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 31, İstanbul, 2006.
- PAKALIN**, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1993.
- PAMAK**, Mehmet, “Türkiye’de Toprak Reformu”, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, S. 18, 1980, s. 127-162.
- PARLATIR**, İsmail, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi, Ankara, 2006.
- PAZARCI**, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016.
- SAPANOĞLU**, Süleyman, **Kadastro Kanunu**, Adalet Yayınevi, 7. Baskı, Ankara, 2019.
- SAPANOĞLU**, Süleyman, **Kanunlar Uyarınca Devlete Kalan Taşınmaz Mallar**, Seçkin Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 2021.
- SAPANOĞLU**, Süleyman, **Tapu Sicilinin Tutulmasından Doğan Zararlardan Devletin Sorumluluğu**, Seçkin Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara, 2020.
- SEVİM**, Ali, **Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni ilişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
- SHAW**, Stanford, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. I, İstanbul, 1982.
- SHAW**, Stanford, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Azınlıklar Sorunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 4, İstanbul, 1985, s. 1002-1006.
- SÜSLÜ**, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1990.
- ŞAFAK**, Ali, “Akar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1989.
- ŞAHİN**, Cemile, “Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, **International Journal of Social Science**, Volume 5, Issue 6, 2012, s. 434-461.
- ŞEKER**, Mehmet, **Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması**, 7. Baskı, DİB Yayınları, Ankara, 2011.
- ŞENGÜL**, Mehmet, **Tapu Sicilinin Aleniyeti**, Adalet Yayınları, Ankara, 2013.
- ŞENSOY**, Naci, “Osmanlı İmparatorluğunun Sıkıyönetime Müteallik Mevzuatı Üzerine Sentetik Bir Deneme”, **İÜHFİM**, C. 13, S. 1, 1947, s. 95-114.
- ŞİMŞEK**, Suat, “Ermeni Malları (Emval-i Metruke) Hakkında Yapılan İlk Düzenlemelerin Hukuki Açıldan Tahlili”, **Adalet Dergisi**, S. 65, 2020, s. 301-333.
- ŞİMŞEK**, Suat, “Kamu Mallarının Özel Mülkiyete Konu Olmaması İlkesinin Mülkiyet Hukukuna Yansımaları”, **Sayıştay Dergisi**, S. 92, 2014, s. 93-115.
- TAŞÇIOĞLU**, Ömer Lütfi, **Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi, Siyasi ve Hukuki Gerçekler**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2015.

TAŞDEMİR, Fatma, “İsrail-Filistin Sorununun Self Determinasyon Hakkı Çerçevesinde Analizi”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, S. 2, 2000, s. 209-226.

TEMİZGÜNEY, Firdes, **Emval-i Metruke Meselesi Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923**, TTK Yayınları, Ankara, 2017.

TEMİZGÜNEY, Firdes, “Lozan Sonrası Ermeni Emval-i Metrukesine Yönelik Düzenleme ve Uygulamalar (1923-1928)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 62, 2018, s. 301-334.

TEZCAN, Durmuş – **ERDEM**, Mustafa Ruhan – **ÖNOK**, R. Murat, **Uluslararası Ceza Hukuku**, Seçkin Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2021.

TEZİÇ, Bülent, **Anayasa Hukuku**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013.

TOROS, Taha, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslim Azınlıklar”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C. 4, İstanbul, 1985, s. 1007-1025.

TURABİ, Selami, **Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Rehberi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2017.

TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, 12. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.

TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 10. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.

TURAN, Osman, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003.

TURAN, Ömer, “Lozan Barış Görüşmelerinde Ermeni Meselesi”, **1915’e Hapsedilen Tarih: Ermeni Meselesi**, Ed. Feridun Ata, Kombassan Vakfı, Konya, 2016, s. 229-250.

URAL, Sami Sezai, **Hak ve Özgürlüklerin Korunması Bağlamında Bireysel Başvuru**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

USLU, Ferhat, **Türk Anayasa Yargısı Düzeni**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.

UZ, Abdullah “Teori ve Uygulamada Self Determinasyon Hakkı”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, C. 3, S. 9, 2007, s. 72-75.

ÜÇOK, Coşkun – **MUMCU**, Ahmet – **BOZKURT**, Gülnihal, **Türk Hukuk Tarihi**, Turhan Kitabevi, 19. Baskı, Ankara, 2017.

YARAR, İbrahim – **YARAR**, Hilal, **YERLİKAYA**, Kübra , **Tazminat Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021.

YEŞİLAĞAÇ, Yusuf, “5737 Sayılı Vakıflar Kanunu Md. 17’ye Göre Vakfın Taşınmazı Kendi Adına Tescil ve Talep Koşulları” Web:

<https://mtghukukdanismanlik.com/5737-sayili-vakiflar-kanunu-md-17ye-gore-vakfintasinmazi-kendi-adina-tescil-ve-talep-kosullari/> (E.T. 01.09.2021).

YİNANÇ, Refet, “Selçuklular ve Osmanlıların İlk Dönemlerinde Ermeniler”, **Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu**, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, İzmir, 1983.

ZEYDAN, Abdülkerim, **İslam Hukukuna Giriş**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2012.

“12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri”, Yay. Haz. Melike Batur Yamaner, Emre Öktem, Bleda Kurtdarcan, Mehmet C. Uzun, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Web: http://ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/434_1.pdf (E.T. 9.10.2021).

“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, Web: https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf (10.10.2021).

“Bir Başvurunun Kabul Edilebilirlik Şartları”, Web: https://www.echr.coe.int/Documents/COURTalks_Inad_Talk_TUR.PDF (24.12.2021).

“Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü”, Web: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/ankara_charter_turkish.pdf (E.T. 24.10.2021).

“Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Sömürge Yönetimi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlığın Verilmesine İlişkin Bildirisi” Web: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020095937bm_38.pdf (E.T. 6.10.2021).

“Catholicosate of Cilicia to Sue Turkey over Historic Headquarters in Sis”, Web: <https://armenianweekly.com/2014/09/19/sis/> (E.T. 23.02.2021).

“International Military Tribunal for the Far East Charter”, Web: <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/04/4-06/military-tribunal-far-east.xml> (E.T. 9.10.2021).

“Kilikya Katolikosluğu: İade istiyoruz”, Web: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/14776/kilikya-katolikoslugu-iade-istiyoruz> (E.T. 23.02.2021).

“Kozan Mülkleri Davasında Süreç İlerliyor”, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/25567/kozan-mulkleri-davasinda-surec-ilerliyor> (E.T. 25.12.2021).

“Nuremberg Trial Proceedings Vol. 1 Charter of the International Military Tribunal”, Web: <https://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp> (E.T. 9.10.2021).

“Uluslararası Ceza Divanı ve Türkiye”, Web: <https://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-ceza-divani-ve-turkiye.tr.mfa> (10.10.2021).

“Why Would The European Court Of Human Rights So Easily Reject Our Case, Knowing That No Lawyer Would Dare To Bring Such A Case Before The Turkish Courts?”, Web: <https://www.armenianorthodoxchurch.org/en/archives/20472> (E.T. 27.02.2020).

Almanya Örneğinde Göç ve Değişim”, Web: <https://perspektif.eu/2019/12/02/almanya-orneginde-goc-ve-degisim/> (E.T. 8.10.2021).

Düstur, III. Tertip, V. Cilt (11 Ağustos 1339/19 Teşrin-i Evvel 1340), Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931, s. 13-357, Web: <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf> (E.T. 19.07.2021).

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, 30 Teşrin-i Sani 1331/13 Aralık 1915, D. 3, C. 1, İçt. 2, İn. 10, s. 133-136, Web: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECLISIAYAN/mad03ic02c001/mad03ic02c001ink010.pdf> (E.T. 05.04.2021).

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, 4 Teşrin-i Sani 1334/4 Kasım 1918, D. 3, C. 1, İçt. 5, İn. 11, s. 112-116, Web: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic05c001/mmbd03ic05c001ink011.pdf> (E.T. 28.05.2021).

“Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü”, Web: http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/459_1.pdf (E.T. 10.10.2021).

ARŞİV BELGELERİ

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 91, Ankara, 2007.

BOA. BEO., No: 341055, T: 26.12.1334.

BOA. C.DH., No: 330-16499, T: 23.05.1190.

BOA. DH. EUM. 2. Şb., No: 4/28, T: 14.03.1333

BOA. DH. EUM. 2. Şb., No: 5/31, T: 20.04.1333.

BOA. DH. EUM. 2. Şb., No: 5/32, T: 21.04.1333.

BOA. DH. EUM. 2. Şb., No: 68/30, T: 23.04.1333.

BOA. DH. EUM. 2. Şb., No: 68/35, T: 14.05.1333

BOA. DH. EUM. 3. Şb., No: 1-2, T: 11.08.1332.

BOA. DH. EUM. 7. Şb., No: 3/65, T: 10.01.1334.

BOA. DH. HMŞ., No: 12/73, T: 25.03.1334.

BOA. DH. HMŞ., No: 12/78, T: 28.03.1334.

BOA. DH. ŞFR., No: 486/34, T: 17.06.1331.

BOA. DH. ŞFR., No: 486/74, T: 18.06.1331.

BOA. DH. ŞFR., No: 486/136, T: 20.06.1331.

BOA. DH. ŞFR., No: 488/90, T: 29.06.1331.

BOA. DH. ŞFR, 54-A/328, T: 27.07.1331.

BOA. DH. ŞFR., No: 507/19, T: 14.11.1331.
BOA. DH. ŞFR., No: 522/113, T: 30.03.1332.
BOA. DH. ŞFR., No: 50/127, T: 13.04.1333
BOA. DH. ŞFR., No: 51/88, T: 05.05.1333.
BOA. DH. ŞFR., No: 53/200, T: 18.07.1333.
BOA. DH. ŞFR., No: 54-A/268, T: 23.09.1333.
BOA. DH. ŞFR., No: 54/393, T: 28.08.1333.
BOA. DH. ŞFR., No: 54/420, T: 29.08.1333.
BOA. DH. ŞFR., No: 54/426, T: 30.08.1333.
BOA. DH. ŞFR., No: 54-A/368, T: 29.09.1333.
BOA. DH. ŞFR., No: 54-A/388, T: 30.09.1333.
BOA. DH. ŞFR., No: 55/104, T: 08.10.1333.
BOA. DH. ŞFR., No: 55/107, T: 08.10.1333.
BOA. DH. ŞFR., No: 55/184, T: 13.10.1333.
BOA. DH. ŞFR., No: 58/158, T: 21.01.1334.
BOA. DH. ŞFR., No: 59/80, T: 13.02.1334.
BOA. DH. ŞFR., No: 59/105, T: 18.02.1334.
BOA. DH. ŞFR., No: 60/275, T: 03.04.1334.
BOA. DH. ŞFR., No: 61/ 31, T: 11.04.1334.
BOA. DH. ŞFR., No: 65/61, T: 20.08.1334.
BOA. DH. ŞFR., 96/195, T: 15.02.1335.
BOA. DH. ŞFR., No: 54/346, T. 24.08.1334.
BOA. DH. ŞFR., No: 53/200, T: 01.06.1915.
BOA. DH. ŞFR., No: 53/303, T: 09.06.1915.
BOA. DH. ŞFR., No: 492/96, T: 08.10.1915.
BOA. DH. ŞFR., No: 50/141, T: 2.03.1915.
BOA. DH. ŞFR., No: 52/96, 97, 98 T: 24.04.1995.
BOA. DH. ŞFR., No: 52/93, T: 24.04.1915.
BOA. DH. ŞFR., No: 52/282, T: 9.05.1915.
BOA. DH. ŞFR., No: 53/129, T: 27.05.1915.
BOA. DH. ŞFR., No: 53/303, T: 9.06.1915
BOA. DH. ŞFR., No: 54/287, T: 4.07.1915.
BOA. DH. ŞFR., No: 55/59, T: 17.08.1915.

BOA. DH. ŞFR, No: 58/124, T: 25.11.1915.
 BOA. DH. ŞFR, No: 71/12, T: 17.12.1916.
 BOA. DH. ŞFR., No: 95/226, T: 25.01.1919.
 BOA. DH. ŞFR., No: 96/117, T: 8.02.1919.
 BOA. DH. ŞFR., No: 96/195, T: 15.02.1919.
 BOA. HR. SYS., No: 2873-3, T: 20.07.1915.
 BOA. HR. SYS., No: 2569/1_2, T: 21.10.1918.

MAHKEME KARARLARI

Yargıtay, Danıştay ve Anayasa Mahkemesi kararlarına HukukTürk veri tabanından ulaşılmıştır. www.hukukturk.com

Anayasa Mahkemesi, E. 1963/41, K. 1963/94, K.T. 22.04.1963.
 Anayasa Mahkemesi, E. 1990/25, K. 1991/1, K.T. 10.01.1991.
 Anayasa Mahkemesi, E. 2006/37, K. 2008/141, K.T. 18.09.2008.
 Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/51, K.T. 25.12.2012.
 Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/388, K.T. 25.12.2012.
 Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/142, K.T. 9.01.2013.
 Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/254, K.T. 06.02.2013.
 Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/829, K.T. 5.03.2013.
 Anayasa Mahkemesi, Bireysel Başvuru, B.N. 2012/946, K.T. 26.03.2013.
 Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/1049, K.T. 26.03.2013.
 Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2013/1281, K.T. 16.05.2013.
 Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/665, K.T. 13.06.2013.
 Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/1334, K.T. 17.09.2013.
 Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/772, K.T. 7.11.2013.
 Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2012/636, K.T. 15.04.2014.
 Anayasa Mahkemesi, Bireysel Başvuru, B.N. 2014/5559, K.T. 25.04.2014.
 Anayasa Mahkemesi, Bireysel Başvuru, B.N. 2013/6359, K.T. 10.12.2014.
 Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2013/73, K.T. 30.12.2014.
 Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2013/2058, K.T. 25.06.2015.
 Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2013/1566, K.T. 10.12.2015.
 Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2013/6825, K.T. 7.01.2016.
 Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2014/4715, K.T. 15.06.2016. (Bu karara <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/> adresinden ulaşılmıştır.)

Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, B.N. 2015/7661, K.T. 15.06.2016. (Bu karara <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/> adresinden ulaşılmıştır.)

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, Y.S.P.E.H.V. v Turkey, B.N. 25755/94, K.T. 9.4.1997. (Bu karara <https://hudoc.echr.coe.int/> adresinden ulaşılmıştır.)

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Blečić / Hırvatistan, B.N. 59532/00, K.T. 8.03.2006. (Bu karara <https://hudoc.echr.coe.int/> adresinden ulaşılmıştır.)

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Doğan ve Diğerleri / Türkiye, B.N. 8803-8811/02, 8813/02, 8815-8819/02, K.T. 29.06.2004. (Bu karara <https://hudoc.echr.coe.int/> adresinden ulaşılmıştır.)

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Loizidou / Türkiye, B.N. 15318/89, K.T. 15.12.1996. (Bu karara <https://hudoc.echr.coe.int/> adresinden ulaşılmıştır.)

Danıştay, E. 1991/29, K. 1992/617, K.T. 24.02.1992.

Danıştay, E. 1994/2172, K. 1996/248, K.T. 31.01.1996.

Danıştay, E. 2014/1375, K. 2018/11, K.T. 22.01.2018.

Danıştay, E. 2016/15574, K. 2018/4199, K.T. 25.12.2018.

Yargıtay, E. 1991/20391, K. 1992/16940, K.T. 23.12.1992.

Yargıtay, E. 1995/1204, K. 1995/2603, K.T. 28.03.1995.

Yargıtay, E. 1995/3277, K. 1995/3564, K.T. 30.05.1995.

Yargıtay, E. 2002/7486, K. 2002/8784, K.T. 26.11.2002.

Yargıtay, E. 2003/1474, K. 2003/2244, K.T. 7.04.2003.

Yargıtay, E. 2005/6293, K. 2005/6246, K.T. 29.09.2005.

Yargıtay, E. 2005/7889, K. 2005/8282, K.T. 8.12.2005.

Yargıtay, E. 2005/9685, K. 2005/11419, K.T. 13.12.2005.

Yargıtay, E. 2007/679, K. 2007/1173, K.T. 3.04.2007.

Yargıtay, E. 2010/9025, K. 2011/3073, K.T. 30.05.2011.

Yargıtay, E. 2012/10743, K. 2012/12872, K.T. 13.11.2012.

Yargıtay, E. 2017/5151, K. 2018/5522, K.T. 8.10.2018.

Yargıtay, E. 2015/17981, K. 2019/643, K.T. 5.02.2019.

Yargıtay HGK, E. 1974/1595, K. 1975/416, K.T. 26.03.1975.

Yargıtay HGK, E. 2001/134, K. 2001/183, K.T. 21.02.2001.

Yargıtay HGK, E. 2003/414, K. 2003/410, K.T. 11.06.2003.

Yargıtay HGK, E. 2005/8-512, K. 2005/535, K.T. 28.09.2005.

Yargıtay HGK, E. 2008/576, K. 2008/555, K.T. 24.09.2008.

Yargıtay HGK, E. 2017/2025, K. 2018/1189, K.T. 13.06.2018.

Yargıtay İBK, E. 1935/18, K. 1936/30, K.T. 25.11.1936.

Yargıtay İBK, E. 1938/47, K. 1940/80, K.T. 9.10.1940.

Yargıtay İBK, E. 1946/1947, K. 1948/9, K.T. 1.12.1948.

Yargıtay İBK, E. 1951/8, K. 1954/2, K.T. 27.01.1954.

Yargıtay İBK, E. 1957/6, K. 1957/24, K.T. 19.06.1957.

